

8

O. V. Hiszem, O. O. Martinyuk

UKRAJNA TÖRTÉNETE

**Tankönyv
az általános oktatási
rendszerű tanintézetek
8. osztálya számára**

Ajánlotta
Ukrajna Oktatási és Tudományos
Minisztériuma

Львів
Видавництво „Світ”
2016

УДК 94(477)“1648/179”(075.3)

ББК 63.3(0)51(4Укр)я721

Г51

Перекладено за виданням:

Гісем О. В. Історія України : підруч. для 8 класу загальноосвіт. навч. закладів / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Х. : Вид-во „Ранок”, 2016.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 10.05.2016 р. № 491)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Т. В. Малецька, учитель Острозького навчально-виховного комплексу «Школа I—III ст. — гімназія» Острозької міської ради Рівненської області, канд. пед. наук, учитель-методист;

І. М. Рибак, завідувач відділу суспільних дисциплін Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Слов'янськ);

О. М. Сагач, старший викладач Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. К. Д. Ушинського, канд. іст. наук

Рецензенти

В. В. Скирда, доцент історичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна, канд. іст. наук;

О. Е. Охредько, учитель історії та суспільствознавства, м. Бердянськ

Гісем О. В.

Г51 Історія України : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навч. угорською мовою / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк ; пер. В. В. Мага. — Львів : Світ, 2016. — 272 с. : іл.

ISBN 978-966-914-009-8

УДК 94(477)“1648/179”(075.3)

ББК 63.3(0)51(4Укр)я721

ISBN 978-966-914-009-8 (угор.)

ISBN 978-617-09-2881-8 (укр.)

© Гісем О. В., Мартинюк О. О., 2016

© Юхтман О. С., ілюстрації, 2016

© ТОВ Видавництво „Ранок”, 2016

© Мага В. В., переклад угорською мовою, 2016

Tisztelt tanulók!

Ebben az esztendőben tovább folytatjátok Ukrajna történelmének tanulmányozását. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján meggyőződhetetek arról, hogy az új anyag elsajátításának és a házi feladatok elkészítésének egyik előfeltétele a tankönyv helyes használata és ismerete. Mielőtt hozzálátnátok a munkához, ismerkedjete meg a tankönyv szerkezetével. A tankönyv anyaga öt fejezetre tagolódik. Mindegyik fejezet öt vagy tíz paragrafusból áll. A paragrafusokon belül a jobb áttekinthetőség kedvéért több alcímmel, alpontokkal találkozhattok. A szövegben a főbb fogalmakat és dátumokat, a kifejezések magyarázatait kiemeltük.

Az események jobb megértését szolgálják a különböző történelmi okmányok, illusztrációk, vázlatok. A paragrafusokkal történő ismerkedés során olvassátok el figyelmesen a bennük található forrásműveket és az azokhoz kapcsolódó kérdéseket. Az illusztrációknál pedig ne tévesszétek szem előtt a hozzájuk fűzött magyarázatokat sem. A vázlatok feltárják a történelmi események alkotóelemei közötti összefüggéseket, megmagyarázzák azok sajátosságait és következményeit. A történelmi térképek segítségével pedig beazonosíthatjátok a történelmi események helyszíneit, a történés következményeit, az esetleges területi változások hatásait.

Tudásotokat különböző kérdések és feladatok alapján ellenőrizhettek. Az elsajátított fejezet anyagát összefoglaló kérdések, feladatok és tesztek segítségével mérhettek fel.

A tankönyv végén *függelékek* találhatóak: az önálló, egyéni munkát segítő sémák, tervek, irodalomjegyzék, történelmi forrásművek stb.

Mindezek ellenére nem biztos, hogy a tankönyvben meglévő tananyag, forrásmű elegendő információt tartalmaz ahhoz, hogy a gyakorlati órákon kitűnően teljesítsetek. Ha szeretnétek többet tudni a kötelező tananyagnál, akkor a következő a teendőtök. A tankönyv szerzői létrehoztak egy internetes oldalt, ahol érdekes információk, dokumentumrészletek, kérdések és feladatok, tesztek vannak. Az oldal címe: **interactive.ranok.com.ua**.

Hogy jobban tájékozódhassatok a tankönyv lapjain, mindig vegyétek figyelembe a következő egyezményes jeleket!

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor...

Ez a rovat a paragrafus címét követi és a főbb tanulmányi feladatokat tartalmazza.

- ▶ Ezeknek a kérdéseknek a segítségével a paragrafus elején megismételhetitek az elmúlt órákon tanultakat és felkészülhettek az új anyag elsajátításához.

Mesélnek az okmányok – ebben a rovatban különböző történelmi forrásmű-részletek és a hozzájuk fűzött kérdések vannak.

Érdekes tények – ebben a rovatban számtalan érdekességgel találkozhattok, amelyek a tananyaggal kapcsolatosak.

Történelmi személyiségek – ez a rovat olyan információkat tartalmaz a kiemelkedő történelmi nagyságokról, melyek segítségével jobban megérthetitek jelentőségüket.

Következtetések – ez a rovat az elsajátított tananyag főbb gondolatait taglalja.

Kérdések és feladatok

A paragrafus tananyagával kapcsolatos kérdések és feladatok négy csoportra oszlanak.

- ◆ *Ellenőriztétek a tudásotokat!* – ezeknek a kérdéseknek a segítségével ellenőrizhetitek magatokat, mennyire sajátítottátok el a tananyagot.
- ▲ *Gondolkozzatok, majd válaszoljatok!* – ezek a kérdések segítenek megérteni a tananyagot.
- ✦ *Oldjátok meg a feladatot!* – készségfejlesztő feladatok megoldása (térekpolvasás, vázlatkészítés, táblázatok összeállítása stb.).
- ★ *Alkotó feladatok* – olyan érdekes feladatok, amelyeket csak pótírodalom vagy a világhálón található információk segítségével lehet megoldani.

Ez az egyezményes jel az **interactive.ranok.com.ua** weboldalra hív meg titeket.

Bevezető

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor meg tudod majd határozni Ukrajna történetének időrendi határait az adott periódusban; fogalmat alkothatsz Ukrajna történetéről az újkorban; megismered az ukrán földek politikai helyzetének sajátosságait a XVI. század első felében; értelmezed a következő fogalmakat és kifejezéseket: *Ukrajna története, kora újkor, kora modern kor.*

- **1.** Mi a történelem? **2.** Ukrajna történetének melyik korszakával ismerkedtetek meg a múlt tanévben? Nevezzétek meg időrendi határait! **3.** Ukrajna középkori történetének mely eseményei voltak számotokra a legemlékezetesebbek?

Az újkor Ukrajna történetében. A társadalmi fejlődés sajátosságainak megismerése során figyelemmel kísérhetitek az ukrán nép történelmi fejlődését, függetlenségi harcát. Tudomást szerezhettek győzelmeiről, ragyogó sikereiről és vereségeiről is.

Ukrajna története, mint tudjátok, **történelmi korszakokra** tagolódik. A politikai, társadalmi és kulturális fejlődés olyan időszakaira, melyeket meghatározó jelentőségű események, jelenségek valamint folyamatok jellemeznek. Az előző osztályokban Ukrajna ókori és középkori történetét tanulmányoztátok. A nyolcadik osztályban megismerkedtek a **kora újkor** vagy **kora modern kor** történetével. Ezekben az években az ukrán földeken Európa más térségeihez hasonlóan olyan fontos társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális változásokra került sor, amelyek éreztették hatásukat az élet minden területén. Többek között róluk lesz szó a tankönyv lapjain.

■ Ukrajna történetének korszakai

Ókor	Középkor	Újkor		Legújabb kor	
Kb. 1 millió évvel ezelőtt – V. sz.	V. sz. – XV. sz. vége	I. a XVI.–XVIII. sz.	II. a XIX. sz. – XX. sz. eleje	I. 1914–1939	II. 1939-től a XXI. sz. elejéig

Ukrajna történetének ezt a korszakát **kozák kornak** is nevezik, mivel az ukrán kozákság vált ebben az időben a társadalmi fejlődés meghatározó tényezőjévé. Az időszak egyik legfontosabb vívmánya az ukrán kozák állam, a Hetmanátus megalakulása volt, amely az

ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújának következtében jött létre a XVII. század közepén.

2. Az ukrán földek politikai helyzete a XVI. század első felében. A XV. század végén és a XVI. század első felében az ukrán földeken több állam osztozott. Nagyobb részük – Podlasie, Voliny, Kelet-Pogyillja (Braclav-vidéke) és a kijevi tartomány – a Litván Nagyfejedelemség kötelékében volt. Galícia, Belz- és Holm-vidéke, továbbá Nyugat-Pogyillja pedig a Lengyel Királysághoz tartozott. A XIV. század közepén Bukovina a Moldvai Fejedelemség része lett. **1514**-ben Moldva az ukrán földekkel együtt függőségbe került az Oszmán Birodalomtól. A törökök létrehozták itt katonai közigazgatási egységüket, a hotini ráját. Kárpátalja a XIII. századtól kezdve a Magyar Királyság szerves rész volt. **1526**-ban a mohácsi vészt követően Magyarország elvesztette függetlenségét. Kárpátalját felosztották egy-

■ Az ukrán földek a XVI. század első felében

más között az osztrák Habsburgok (nyugati rész) és a törököktől függő Erdélyi Fejedelemség (keleti rész).

A Krím-félszigeten és a Fekete-tenger északi partvidékén a XV. század közepétől létezett a tatár nép állama a Krími Kánság, amely 1475-ben az Oszmán Birodalom vazallusa lett. A csernyihiv-szi-verszkiji földek pedig a moszkvai–litván háborúk következtében a XV. század végén és a XVI. század elején a Moszkvai Nagyfejedelemség uralma alá kerültek.

Következtetések. A 8. osztályban Ukrajna történetének kora újkori szakaszát tanulmányozzuk, amely a XVI–XVIII. század eseményeit öleli fel.

▶ Az ukrán történelemnek ezt a korszakát kozák kornak is nevezik, hangsúlyozva ezzel a kozákság meghatározó szerepét a történelmi folyamatokban.

▶ A XVI. század első felében az ukrán területek több állam fenntartósága alá tartoztak, ami nagyban meghatározta történelmi fejlődésüket.

Kérdések és feladatok

1. Ukrajna történetének melyik korszakáról fogtok tanulni a 8. osztályban, mi a neve ennek az időszaknak? 2. Mik a korszak időrendi határai? 3. Milyen két szakaszra tagolódik az újkor története? 4. Miért nevezik kozák kornak az ukrán történelem XV–XVIII. századi időszakát? 5. Milyen államok kötelékébe tartoztak az ukrán földek a XVI. század első felében?
- ▲ 6. Mit tudtok az ukrán történelem korszakolásáról? 7. Jellemezzétek az ukrán földek politikai helyzetét a XV. század végén és a XVI. század elején.
- ✦ 8. A tankönyv 6. oldalán látható térkép alapján határozzátok meg, melyik állam kötelékébe tartozott szülőföldetek a XVI. század első felében! 9. Töltsétek ki *Az ukrán területek állami hovatartozása a XVI. század közepén* táblázatot!

Állam	Milyen ukrán területek tartoztak hozzá

- ★ 10. Figyeljétek oda a paragrafus végén megfogalmazott következtetésekre! A tanultak alapján magyarázzátok meg tartalmukat! (A továbbiakban végezzétek el ezt a feladatot minden paragrafusunál, így mérve fel a tudásotokat!)

I. FEJEZET. AZ UKRÁN FÖLDEK A XVI. SZÁZADBAN

1. §. A társadalom szociális szerkezete és gazdasági élete

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** megtudod, melyek voltak a korabeli ukrán társadalom főbb rétegei, összehasonlíthatod a kiváltságos és előjog nélküli társadalmi rendek helyzetét, jellemezni fogod a korabeli ukrán földek gazdasági életét, meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *slachta*, *fejedelmek*, *bojárrok*, *zemjanok*, *szolgák*, *mágnások* vagy *főurak*, *adózó szabad parasztok*, *béresek*, *majorság*, *magdeburgi jog*.

- ▶▶ **1.** Mi a társadalom szociális szerkezete? **2.** Melyek voltak az ukrán földek népességének főbb rétegei a XIV. század második felében és a XV. században? **3.** A népesség mely rétegei voltak kiváltságosak, és melyek nem a XIV. század második felében és a XV. században? **4.** Mit tudtok a gazdaság, a városok, a kézművesség, a kereskedelem fejlődéséről a XIV. század második felében és a XV. században?

1 **A kiváltságos rendek.** A korabeli ukrán társadalom **rendekre** tagolódott, melyek jogállásuktól függően lehetnek **kiváltságosak**, **félig kiváltságosak** és **előjog nélküliek**.

A társadalmi piramis – **slachta** – élén a fejedelmi családok, a Rjurikovicsek és Gediminovicsek leszármazottai álltak. Zárt közösséget alkottak, ahová nem lehetett bekerülni sem meggazdagodás, sem magas állami tisztségek elnyerése által. A dinasztiaikon belül fokozatosan kialakultak a **főhercegi családok**, a Osztrozkijak, Zaslavszkijak, Szanguskok, Csartorijszkijak, Koreckijak, Holsanszkijak, Dubrovickijak, illetve a **megyés hercegi családok**. A főhercegek tagjai lehettek a nagyfejedelmi tanácsnak, saját csapataik élén és családi címerük alatt vonultak hadba, nem voltak érvényesek rájuk a helyi közigazgatások rendelkezései. Örökbirtokukon szabadon ítélezhettek alattvalóik felett. Ők állapították meg továbbá az adókat, illetve a parasztok kötelezettségeit is. Joguk volt ezenkívül szolgálati birtokot adományozni alárendeltjeiknek.

Társadalmi rendek – törvény által meghatározott jogokkal és köteleességekkel rendelkező emberek olyan nagy csoportjai, amelyek a társadalomban elfoglalt helyük alapján különböznek egymástól.

Slachta – kiváltságos rend Lengyelország, Litvánia területén és azokon az ukrán valamint fehérorosz területeken, amelyek a XIV–XVIII. században a Litván Nagyfejedelemséghez és a Rzeczpospolita-hoz tartoztak.

Privilegium – egyes emberek, csoportok vagy társadalmi rendek előjoga, kiváltsága.

A megyés hercegek ilyen előjogokkal nem rendelkeztek. Kötelesek voltak alávetni magukat a helyi közigazgatásnak, fegyveres csapataik pedig a megyei népfelkelők hadseregének részét képezték.

A fejedelmi felmenőkkel nem dicsekvő slachticsok voltak a pánok. Szerényebb származásuk ellenére fontos tisztségeket töltöttek be az államigazgatásban, örökbirtokkal és számos privilégiummal rendelkeztek.

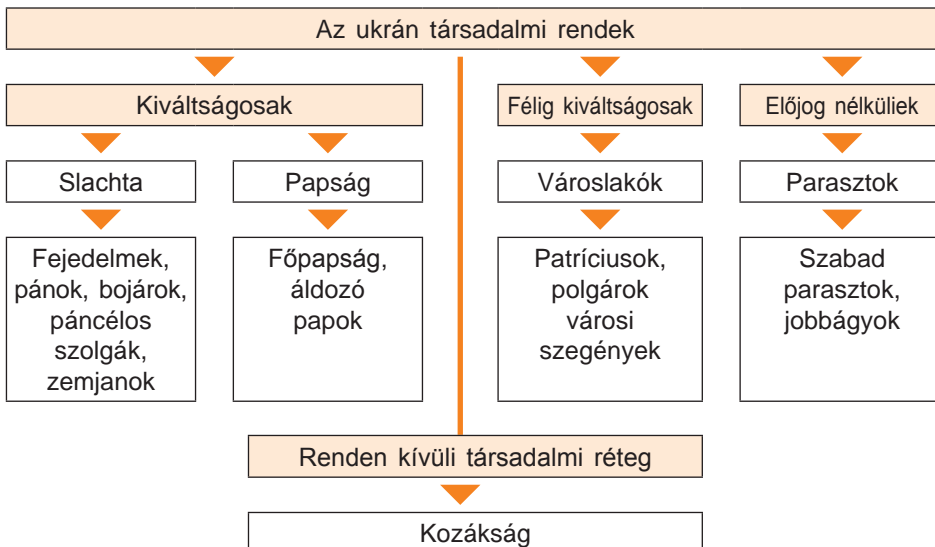
A közép- és kisnemesség sorait gyarapították a **zemjanok**, **páncélos** (fegyveres) **szolgák** és **bojárok**. Ők a hercegek és pánok vazallusai voltak. Nemesi címüket és földbirtokukat egyéni vagy lovas csapatokban tett katonai szolgálatuk fejében kapták.

1528-ban megyei összeírást tartottak, melynek során lajstromba vették a zemjanokat, páncélos szolgákat és bojárokat. Később ez a névsor lett a nemesi származás bizonyítéka. A nemeseket egységesen slachticsoknak nevezték ezután. Akinek nem ismerték el nemesi származását, az elveszítette kiváltságait és lesüllyedt a parasztok szintjére.

- Ukrán slachta
- ? Írjátok le az ukrán slachta ruházatát!

- Az ukrán társadalom rendi felosztása a XVI. század elején

■ K.-V. Osztrozkij fejedelem

A slachta jogait és előjogait az **I. Litván Statútum** rögzítette **1529**-ben, amely a nemességet szolgálati birtokkal rendelkező **slachticsokra** és **főurakra**, fejedelmekre és pánokra osztotta. A főurak közvetlenül a litván nagyfejedelemnek voltak alárendelve, örök birtokuk és saját hadseregük lehetett. A **II. Litván Statútum 1566**-ban növelte a szolgálati birtokkal rendelkező slachticsok jogait, egyenlővé téve őket a főurakkal. Ezután már ők is részt vehettek a megyei szejmikek (közgyűlések) és az általános nagy szejm munkájában is.

Koszyantyn-Vaszil Osztrozkij (1526–1608) fejedelem, főúr, művelt, kultúraterjesztő egyéniség. Az ukrán slachta meghatározó alakja volt a XVI. században és a XVII. század elején. Őt tartják az Osztrozkij familia legjelesebb képviselőjének. A XVI. században a király után ő rendelkezett Rzeczpospolita legnagyobb földbirtokával. Jelentős vagyona tett szert Volinyban, Galíciában, a kijevi tartományban és Pogyilljában. 25 várost, 10 nagyközséget, 670 falut tudhatott magáénak. Évi jövedelme 10 millió zlotyra rúgott, ami kétszer meghaladta a Rzeczpospolita állami költségvetését. Több fontos tisztséget töltött be. Volt a volodimiri slachta elöljárója, Voliny kormányzója, Kijev vajdája, a Rzeczpospolita szejmjének szenátora. II. Zsigmond Ágost lengyel király 1572-ben bekövetkezett halála után a lengyel, Fjodor cár 1598-ban bekövetkezett halála után pedig a moszkvai trón várományosa.

Ukrajna jogainak következetes védőjeként elutasította a lublini uniót. Azon a véleményen volt, hogy Ukrajnának egyenrangú partnerként kell belépnie a Rzeczpospolita államszövetségbe Lengyelországgal és Litvániával együtt. Magát a szerződést csak azért írta alá, mert félt, hogy elveszti vagyonát.

Osztrozkij ismert volt mecénási tevékenységéről is. Támogatta a különböző pravoszláv egyházi, egészségügyi és oktatási intézményeket. Iskolákat alapított Turovban, Volodimir-Volinszkijban, Szluckban, Osztrohban, a Kijevi Barlangkolostorban. Nyomdát alapított Osztrohban, a Kijevi Barlangkolostorban és a dermani kolostorban. Ellenezte a breszti uniót. Támogatta az ukránok és fehéroroszek kulturális-vallási autonómiatörekvéseit és egy összeurópai törökellenes szövetség létrehozását.

A fejedelem költségén építették újjá a Szent Cirill valamint a mezsi-hirszki monostorokat. A Podolon neki köszönhetően épült fel a Szent Miklós- és a Keresztelő Szent János-templom. Osztrozkij több mint ezer pravoszláv gyülekezetnek volt a patrónusa.

A társadalom kiváltságos rétegéhez tartozott a népesség tizedrészét kitevő **egyházi rend**, amelyhez a főpapok (metropoliták, püspökök, érsekek) és az áldozópapok tartoztak. A főpapság képviselői a litván nagyfejedelem, illetve a lengyel király engedélyével tölthették be tisztségüket. Az áldozópapok pedig mindenben a helyi slachticsoktól és főuraktól függtek.

2 A félig kiváltságosak és előjog nélküliek. Félig kiváltságosoknak a **városlakók** számítottak, akik saját önkormányzattal, bírósággal rendelkeztek. Joguk volt kézművességgel és kereskedelemmel foglalkozni. Kötelesek voltak azonban adót fizetni és különböző munkálatokat végezni a város tulajdonosának vagy az állam javára. A leggazdagabb városlakókat, nagykereskedőket, uzsorásokat, kézműves mestereket **patriciusoknak** nevezzük. Rangban és gazdagságban őket a polgárok, vagyis a **burgerek**, a céhmesterek, kereskedők követték. A társadalmi piramis alján a **plebejus**, a városi szegénynép állt.

A társadalom 80%-át alkotó **parasztság** nem rendelkezett semmilyen előjoggal és hasonlóan a többi társadalmi réteghez nem volt egységes. Megkülönböztettek személyileg szabad parasztokat és jobbágyparasztokat vagy *otcsicsokat*. Akadálytalanul csak a személyileg szabad paraszt költözhetett egyik földesúrtól a másikhoz. Az *otcsicsok* viszont kötelesek voltak ingyen robotolni a pánok földjein.

Kötelezettségeik jellege alapján a parasztság három csoportra tagolódik. A **szluhik**, vagy szolgák személyileg szabad parasztok voltak. Szolgálataik fejében földesuruk földbirtokkal jutalmazta őket és felszabadítást nyertek különböző kötelezettségek alól is. Sok kisenemesnek szolgálta volt az őse. Voltak

■ Ukrán pánok

■ Ukrán parasztok

? A tankönyv 9., 11. oldalán látható illusztrációk segítségével hasonlítsátok össze az ukrán társadalom különböző rétegeinek viseletét a XIV. és a XV–XVI. században!

még adózó szabad parasztok, **dannyikok**, akik természetbeni vagy pénzdót fizettek az államnak. Az ígás parasztok vagy béresek, a **tyaglik** földet béreltek a földesúrtól, amiért cserébe saját munkaeszközeikkel (igavonó állataikkal) művelték meg a földesúr földjét. Voltak köztük szabad parasztok, de jobbágyok is.

Különböző társadalmi rétegek képviselői közül kerültek ki a **kozákok**, akik sztyeppei szezonmunkákkal, halászattal, vadászattal, vadmézgyűjtéssel foglalkoztak és megpróbálták feltartóztatni az előrenyomuló török-tatár betolakodókat.

3 A mezőgazdaság fejlődése. Az ukrán földek gazdasági életének alapja a mezőgazdaság volt. Halicsban, Volinyban, Pogyilljában és a kijevi tartomány központi vidékein háromnyomásos művelést alkalmaztak, Polisszjában, Perejaszlav vidékén, illetve a kijevi tartomány déli részén pedig kétnyomásos, illetve parlagoló rendszert. Tökéletesedtek a munkaeszközök. A faekéket felváltották a vaspapucsos ekék, melyek elé már ökröket fogtak. Háromnyomásos, illetve ekés földművelést többnyire a nagy földbirtokosok földjén alkalmaztak.

A földművelés mellett gyorsan fejlődött az állattenyésztés, konyhakertészet, gyümölcsstermesztés és a méhészet. Az emberek életében továbbra is fontos szerepet játszott a halászat és vadászat.

A Litván Nagyfejedelemség kötelékébe tartozó ukrán területeken természeti gazdálkodás folyt, vagyis az uradalmak önellátásra rendezkedtek be és csak nagyon keveset termeltek piacra.

A Lengyelország területén élő ukrán parasztság jelentős változásokat élt át. A nagy földrajzi felfedezések következtében fellendült a nemzetközi kereskedelem és a földesurak egy része piacra kezdett termelni. Új típusú földesúri birtokok, **folvarkok (majorságok)** jöttek létre. Úgy alakultak ki, hogy a földesurak elvették a parasztparcellákat és arra kényszerítették a jobbágyokat,

hogy saját szerszámaikkal nekik dolgozzanak, vagyis bevezették a földesúri robotot, úrdolgát

A majorgazdaságok meghonosodását segítette elő az úgynevezett **voloka-törvény**, amelyet II. Zsigmond Ágost lengyel király, litván nagyfeje-

Folvark – tanya, nemesi nagybirtok, több-ágazatú, piacorientált, robotoltató gazdaság. A föld teljes egészében a földesúr birtokában van, a parasztok művelik saját munkaeszközeikkel és igavonó állataikkal úrdolga, robot keretében.

- Erődítmény a XIV–XVII. századból. Medzsibizs község napjainkban

delem 1557-ben írt alá. A földesúri és paraszti földekből volokákat alakítottak ki, amit újra felosztottak. A jobb minőségű földeken a hűbérurak folvarkokat hoztak létre. A gyengébb minőségű földeket az ígás parasztok kapták meg hosszú lejáratú használatra, amiért kötelesek voltak heti két alkalommal megművelni a majorsági földeket is.

A voloka-törvény lerombolta a földhasználat addigi faluközösségi rendszerét, egyénivé téve azt. Nőtték a parasztok kötelezettségei, korlátozták költségési jogukat. A parasztok ezután nem birtokolhattak erdőket és csökkentették a közös használatban lévő földek (legelők, rétek) nagyságát. A XVI. század második felében a voloka-törvényt kiterjesztették a slachta és az egyház birtokaira is.

4 A városok, a kézművesség és kereskedelem fejlődése. A XVI. században gyors fejlődést éltek át a városok. A nyugat-ukrán területeken lényegesen több város volt, mint Kelet-Pogyilljában vagy a kijevi tartományban. Ennek oka a gyakori tatár betörésekben, illetve pusztításokban keresendő. A legnagyobb városnak a maga 6 ezer fős lakosságával Kijev számított. Népes városok voltak még (200–700 portával) Braclav, Kremenyec, Vinnyica, Zsitomir, Luck, Osztroh és Lviv is.

A városok lehettek földesúri tulajdonban vagy az egyház birtokában, de a lengyel királyoknak, illetve a litván nagyfejedelemeknek is voltak ilyen települései. Az államhatalom elősegítette a városok fejlődését, hisz az utóbbiak adót fizettek a kincstárba és az ország területeit is védték a tatároktól. A XV. század végén és a XVI. század elején sok ukrán város **magdeburgi jogot** kapott.

Magdeburgi jog – középkori jog, melynek alapján a városok felszabadultak a földesúri adók és bíraskodás alól, illetve saját önkormányzatot hoztak létre.

A magdeburgi joggal rendelkező városokat a helyi választott önkormányzat, a **magisztrátus** irányította, amely **tanácsból** (közigazgatási intézmény, illetve polgárjogi ügyekkel foglalkozó bíróság) és **lávából** (büntetőügyekkel foglalkozó bíróság) állt. A tanácsot a burgmeister (polgármester), a látát pedig a vijt vezette.

A városok a kézművesség és a kereskedelem központjai voltak egyben, bár a lakosság mezőgazdasággal is foglalkozott. A XVI. században már 130 különféle mesterséget ismertek, melyek közül 80 kézműves mesterség volt. A lengyel területeken lévő ukrán városokban a kézművesek **céhekbe** egyesültek. Céhtagok csak katolikusok lehettek, ezért a pravoszláv ukrán mesterek nem juthattak be ezekbe a szakmai szervezetekbe. Kontároknak nevezték őket, és a céhek mindenféle tekintetben próbálták el lehetetleníteni tevékenységüket. A Litván Nagyfejedelemséghez tartozó ukrán városokban viszonylag kevés céh volt.

A XVI. században tovább fejlődött a kereskedelem, ami elsősorban a nagy városok vásárain, piacain vagy az üzletekben zajlott. Nagyobb vásárokat évente néhány alkalommal, piacokat pedig hetente tartottak. A kézművesekhez hasonlóan a kereskedők is létrehozták érdekvédelmi szervezeteiket.

Kedvező földrajzi helyzete folytán az ukrán területeken több nemzetközi, nyugatról keletre vezető kereskedelmi út haladt át, melyeken keresztül a Moszkvából és a keletről származó áru eljutott Közép- és Nyugat-Európa piacaira. Ukrajnából viaszt, mézet, gabonát, bőrt, szarvasmarhát, sózott halat, sót, faanyagot szállítottak külföldre, onnan pedig ruhát, kézműipari termékeket, papírt, bort, vasat, fegyvert, ruhaanyagot (atlaszt, bársonyt, szövetet, vászont) hoztak be. A nemzetközi kereskedelem központjai Kijev, Lviv, Luck, Kamjanec-Pogyilskij voltak.

 Következtetések. Az ukrán földek népessége rendekre tagolódt. A XVI. század elejére véglegesen megszilárdult a slachta jogi helyzete. Az ukrán társadalom legnagyobb és legjogfosztottabb rétege a parasztság volt.

▶ Az ukrán területek bekapcsolódása az összeurópai piac vérkeringésébe megnövelte a keresletet a mezőgazdasági termékek iránt, és a majorságok létrejöttéhez vezetett.

▶ A XVI. században gyors fejlődésnek indultak a városok, s a kézművességnek, kereskedelemnek köszönhetően nagyon meggazdagodtak. Több város elnyerte a magdeburgi jogot.

Kérdések és feladatok

1. Mit nevezünk társadalmi rendnek? 2. Mikor fogadták el az I. és II. Litván Statútumot? 3. Vagyon helyzetük szerint milyen rétegekre tagolódtak a városlakók? 4. Milyen csoportokra osztódtak a parasztok kötelezettségeik alapján? 5. Mi a folvark? 6. Mikor fogadták el a voloka-törvényt? 7. A kereskedelem mely formái voltak a legelterjedtebbek az ukrán földeken a XVI. században?
- ▶ 8. Jellemezzétek az ukrán társadalmi rendek helyzetét! 9. Fogalmazzátok meg, miről volt híres K.-V. Osztrozkij fejedelem! 10. Miben különbözött a kiváltságos rendek képviselőinek helyzete az előjoggal nem rendelkezőektől? 11. Milyen változások történtek a mezőgazdaság fejlődésében? 12. Jellemezzétek a városok, a kereskedelem és a kézművesség fejlődésének főbb vonásait a XVI. században! 13. Keressétek meg a térképen, majd írájatok be a füzetbe azon városok neveit, amelyek magdeburgi jogot kaptak a XVI. század végéig!
- ▶ 14. Töltsétek ki *Az ukrán társadalom rendi tagolódása a XVI. század elején* táblázatot!

Rend	Jogállása

- ★ 15. A XVI. században azt gondolták, hogy a társadalom rendi tagolódása bibliai eredetű. Noé ugyanis fiai, Sém, Khám és Jáfet között megosztotta a feladatokat és kötelezettségeket. Ez a szemlélet tükröződik egy későbbi latin közmondásban is: *Te Sém imádkozz, Khám dolgozz, Jáfet pedig irányíts és véd meg véreidet!* Véleményetek szerint milyen szerepet játszott a rendi tagolódás az ukrán társadalom fejlődésében a XVI. században?

2. §. A lublini unió és hatása az ukrán földek fejlődésére

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor megérted, mik voltak a lublini unió megkötésének előfeltételei; megtudod, hogyan egyesült egy államba a lublini szejmen a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség; képes leszel megmutatni a térképen

a lublini unió következtében végbement területi változásokat; jellemezni fogod azon társadalmi-politikai változásokat, amelyek a lublini unió miatt zajlottak az ukrán földeken; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *lublini unió, Rzeczpospolita, vajdaság, föderatív állam*.

- ▶ 1. Milyen ukrán földek voltak lengyel kézen a XVI. század közepén?
- 2. Milyen ukrán területek tartoztak a Litván Nagyfejedelemséghez a XVI. század közepén?
- 3. Hasonlítsátok össze a lengyel és litván hatalom alatt lévő ukrán területek helyzetét!

1 **A lublini unió megkötésének előfeltételei.** A XVI. század 60-as éveiben több olyan fontos változásra került sor az ukrán földek életében, amelyek a Lengyel Királyság és Litván Nagyfejedelemség egy államba történő egyesülésével hozhatók összefüggésbe.

Milyen előfeltételei voltak az államszövetség létrejöttének? A XVI. század második felében a Litván Nagyfejedelemség fokozatosan hanyatlani kezdett. Elveszítette az orosz–litván háborúkat és területeinek nagy részét is. 1561-től bekapcsolódott a livóniai háborúba Moszkva ellenségeinek oldalán. A hadiszerencse azonban elpártolt tőle, ezért vereségek egész sorát szenvedte el. Ekkor katonai segítséget kért Lengyelországtól. Varsó örömmel fogadta Litvánia közeledését, mivel már évszázadok óta ki akarta terjeszteni hatalmát és a katolikus vallást a szláv Keletre.

A két ország egyesítésének sok híve volt a lengyelek és a litvánok között egyaránt, bár mindkét fél másképp képzelte el ezt az egyesülést. A litván főurak meg akarták őrizni függetlenségüket és két

■ **J. Matejko:**
A lublini unió.
A XIX. század vége

? Az illusztráció alapján készítesek beszámolót egy résztvevő nevében a lublini unióról!

egyenlő fél unióját szerették volna, amelyben úgy a lengyelek, mint a litvánok megőrzik szejmjüket, önállóságukat, a litván mágnások pedig kiváltságaiikat.

A lengyel főurak és slachticsok teljes mértékben támogatták a lengyel-litván állam létrejöttét, mivel így akartak újabb területekre, illetve jobbágyokra szert tenni.

Az ukrán főurak pozitívan viszonyultak Litvánia és Lengyelország uniójához, mivel azt remélték, hogy ezáltal könnyebb lesz megvédeni déli határaikat a török-tatár betörésektől és a slachtics portyáktól a lengyel–ukrán határsávban. Ez az államszövetség hasznosnak tűnt gazdasági szempontból is, mivel a Nyugat-Európába irányuló kereskedelmi utak Lengyelországon keresztül vezettek.

2 **Az 1569-es lublini unió.** 1569-ben a lengyelországi **Lublinban** közös szejmre gyűltek össze a lengyel és litván főurak, hogy döntsenek a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség állami egyesüléséről. Fél esztendőn keresztül tárgyalt, vitatkozott a két fél. A litvánok **föderatív államot** akartak, melynek közös államhatalmi szervei vannak ugyan, de mindkét fél megőrzi saját törvényeit, illetve állami berendezkedését. A lengyelek viszont el szerették volna érni Litvánia **inkorporációját**, azaz beolvasztását Lengyelországba.

A litván főurak elégedetlenek voltak a tárgyalások menetével, ezért elhagyták Lublint. Erre válaszul a lengyel szenátus hozzálátott a Litvánia elleni háború előkészítéséhez, **II. Zsigmond Ágost** pedig bejelentette, hogy Lengyelországhoz csatolja Volinyt és Podlasiet. Felszólította az itt élő slachtát, hogy jószágvesztés terhe mellett jelenjen meg Lublinban és esküdjön fel a koronára. Később kiterjesztette Lengyelország fennhatóságát Kijevre és Braclavra is, mondván „egész Rusz földje sok-sok évvel ezelőtt, dicső elődeink uralkodása idején lett a lengyel korona része”.

A litván főurak a lengyel zsarolásnak engedve fejet hajtottak. Visszatértek Lublinba és elfogadták a lengyelek feltételeit. Belenyugodtak az ukrán területek elvesztésébe is.

Föderatív állam – szövetségi állam, amely több tartományból áll. Ezek az államalakulatok megőrzik belpolitikai önállóságukat, de alávetik magukat az össz-szövetségi államhatalom rendelkezéseinek.

1569. július 1-jén Lublinban megszületett a Lengyel Királyság és Litván Nagyfejedelemség uniója, a **Rzeczpospolita Obojga Narodów**.

A lublini szejm határozatából Lengyelország és Litvánia egyesüléséről a Rzeczpospolitába

A Lengyel Királyság és Litván Nagyfejedelemség a két fél előzetes inkorporációja alapján a mai naptól kezdve egy államtestet alkot, amelynek örök időkre egy feje van, nem két uralkodója, hanem egy királya, a lengyel király, akit a lengyelek és litvánok közös szavazás útján választanak meg Lengyelország területén. ...A Litván Nagyfejedelemség számára külön uralkodót választani és trónra ültetni ezért nem kell. ...Csak egy központi szejm és oszthatatlan szenátus lehet. A pénznek se legyen más formája és súlya az ország egész területén. Úgy Lengyelország, mint Litvánia területén szűnjenek meg a belső vámok és adók. ...Mától kezdve ne fizessenek vámot se a papok, se a slachticsok és azok alattvalói.

- ? **1.** Ki állt a Rzeczpospolita élén? **2.** Milyen előjogokat kapott a nemesség az unió következtében? **3.** Miért volt előnyös a lengyel–litván államszövetség a kereskedők számára?

A Rzeczpospolita királyát tehát közösen választotta meg a lengyel és litván slachta a központi szejm ülésén. Lengyelország és Litvánia megőrizte saját törvénykezését, igazságszolgáltatását, központi kormányát és helyi közigazgatását, hadseregét, pénzügyrendszerét. Litvániának azonban nem lehetett saját szejmje és nem is létesíthetett kapcsolatot más országokkal.

3

Társadalmi-politikai változások az ukrán földeken a lublini unió következtében.

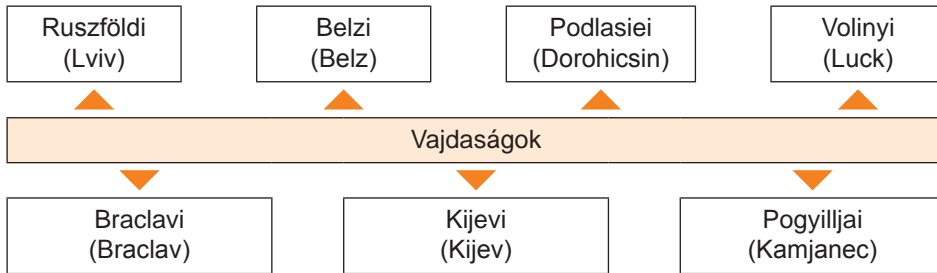
- A Rzeczpospolita címere

Az ukrán földek a Rzeczpospolitán belül Lengyelország fennhatósága alá kerültek. Bevezették a lengyel közigazgatást és területeiből **vajdaságokat** alakítottak ki. A vajdaságokat megyékre osztották. Az előbbieken a kormány által kinevezett vajdák, az utóbbiak élén pedig a sztároszták álltak. A vajdaságokban és megyékben nemesi szejmikek működtek, ahol megvitatták a helyi kérdéseket és megválasztották a központi szejm képviselőit.

Ukrajna számára a lublini uniónak voltak pozitív és negatív következményei is. Az ukrán területek nagy része egy állam fennhatósága alá került, ami elősegítette az ukrán nép nemzeti-kulturális konszolidációját és fejlődését. Az ukrán vajdaságok területén továbbra

- Az ukrán földek közigazgatási-területi felosztása a Rzeczpospolita keretei között.

is érvényben maradt a II. Litván Statútum, a közigazgatási beosztás, illetve a rendi igazságszolgáltatás. Az ügyvitel is ruszin nyelven folyt (így nevezték akkor az ukrán és fehérorosz nyelvet). Az ukrán fejedelmi és nemesi családok képviselői vallásuktól függetlenül kizárólagos jogot kaptak vezető tisztségek betöltésére a helyi közigazgatásokban. A Rzeczpospolita keretei között az ukránság részesévé vált az úgynevezett **nemesi demokráciának**, melynek államigazgatásában nem a király játszott a vezető szerepet, hanem a slachticsok. Lengyelországon keresztül Ukrajnába is eljutottak a nyugat-európai kulturális folyamatok, hatások, új tanintézmények jöttek létre.

Nemesi demokrácia – a Rzeczpospolita államformájával kapcsolatos kifejezés, melynek értelmében az államban a vezető szerepet a kiváltságos helyzetben lévő nemesek játszották.

A lengyel nagypolitikában és a központi szejm és szejmikek munkájában való részvétel miatt az ukrán slachticsok egy idő után ellengyelesedtek. A lublini unió következtében az ukrán földeken megjelentek a lengyel földbirtokosok, akik fokozták a jobbágyenyomást. 1588-ban a **III. Litván Statútum** értelmében törvényerőre emelkedett a jobbágyrendszer. Ennek következtében a függő parasztok különböző csoportjait felváltotta a jobbágyparasztok egységes rendje. Ezzel egy időben a lengyel főurak és a katolikus egyház ukrajnai hatalomra kerülése valódi „nemzeti katasztrófát” eredményezett, hisz az ukránság fokozatosan háttérbe szorult saját szülőföldjén. A hatalom üldözni kezdte az ukrán nyelvet, kultúrát, pravoszláv vallást. Nem igazolódott be az ukránok azon várákozása sem, hogy az új államszövetségben földjeik védve lesznek a tatár-török támadásoktól valamint a slachtics portyáktól.

! **Következtetések.** A XVI. század 60-as éveiben kialakultak az előfeltételei a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egy államba való egyesülésének. A szövetségi állam formájáról és tartalmáról azonban lényegesen különböztek a felek elképzelései.

▶ A lublini unió megkötése következtében Európa térképén megjelent egy új állam, a Rzeczpospolita. Az ukrán területek többsége lengyel fennhatóság alá került. Ennek következtében megváltozott a helyi lakosság helyzete.

? **Kérdések és feladatok**

1. Melyik országgal háborúzott a Litván Nagyfejedelemség 1561 után?
- ◆ 2. Hogyan viszonyultak az ukrán fejedelmek Lengyelország és Litvánia esetleges egyesüléséhez? 3. Mit nevezünk föderatív államnak? 4. Mikor kötötték meg a lublini uniót? 5. Milyen ukrán területek kerültek a lublini unió következtében lengyel uralom alá? 6. Nevezd meg az ukrán területeken létrejött vajdaságokat!
- ▲ 7. Mik voltak a lublini unió megkötésének előfeltételei? 8. Miben különbözött a lengyel, litván és az ukrán álláspont a lengyel–litván államszövetség létrehozásával kapcsolatban? 9. Hogyan került aláírásra a lublini unió? 10. Jellemezzétek az ukrán területek területi-közigazgatási felosztását a Rzeczpospolitán belül!
- ★ 11. A tankönyv 27. oldalán lévő térkép alapján határozzátok meg az ukrán területeken megalakított vajdaságok elnevezéseit és keressétek meg a központjaikat is! 12. Készítsetek a füzetben táblázatot a lublini unió pozitív és negatív következményeiről az ukrán földek számára!
- ★ 13. II. Zsigmond Ágostnak a kijevi tartomány Lengyelországhoz csatolása alkalmából 1569. június 6-án kelt okiratában a következők olvashatók: „Rusz földjének a legfőbb városa mindig is Kijev volt és marad. Egész Rusz földje pedig sok-sok évvel ezelőtt, dicső elődeink uralkodása idején lett a lengyel korona része a többi tartománnyal együtt.” (*Podlasie, Voliny, Braclav* – a szerző megj.) Egyetértetek-e? Véleményeteket tényekkel támasszátok alá!

3. §. Az ukrán kozákság megjelenése és az első szicsek létrejötte

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** megérted, hogyan, és miért jött létre az ukrán kozákság; mesélhetsz az első szicsek megalakulásáról és Dmitro Visneveckij tevékenységéről; jellemezni fogod a kozákok életmódját és szokásait; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *kozák, Vad mező, Alsó-Dnyeper vidék, Nagy rét, Zaporozzsja, kozákosítás, alsó kozákság.*

- ▶ **1.** Nevezd meg az ukrán társadalom fő rendjeit! **2.** Keresd meg a térképen, milyen országokkal voltak határosak az ukrán földek a XVI. század közepén! **3.** Nevezhetjük-e a dél-ukrán határvidéket a keresztény–muzulmán szembenállás területeinek? Indokoljátok meg, hogy miért!

1 **Az ukrán kozákság kialakulása.** A XV. század végén a történelem színpadán megjelentek az ukrán kozákok. A róluk szóló első írásos emlékek **1489**-ből származnak.

A kozákság kialakulásának előfeltételei az ukrán földek történelmi helyzetének sajátosságaiban keresendők. Az ukrán betelepedési hullám délkeleti határa ekkor érte el ugyanis az úgynevezett **Vad mezőt**, a Don, az Oka valamint a Deszna és a Dnyeper által határolt senki által nem lakott sztyeppét. Ezek a területek egyik országhoz sem tartoztak és gazdasági szempontból kiváló természeti adottságokkal rendelkeztek.

A Vad mező természeti gazdagságának leírása Mihajlo Litvin litván diplomata által

Annyi vadállat, bölény, vadló és szarvas van ott, hogy kizárólag csak a bőrükért vadásszák őket, a húsukat a hátrész kivételével kidobják. Vaddisznó és dām vad húst nem is fogyasztanak. A vadkecskék télen tömegesen vándorolnak a sztyeppéről az erdőbe, nyáron pedig vissza. Mindegyik parasztnak sikerül évente akár ezret is elejteni közülük. A folyók partján rengeteg a hód. Vadmadárból meg olyan sok van, hogy tavasszal az ifjúságnak egy egész csónaknyi vadkacsa, vadliba, hattyú és darutojást sikerül összegyűjteni. Később ezekből a tojásokból kikelt csibékkel van tele a baromfiudvar. Sok szárnyast csak a tollazata miatt tartanak. Ezeket erősítik a nyílvesszőkhöz. A kutyákat vadállatok húsával és hallal etetik, olyan sok hal van a folyókban.

- ? **1.** Hogyan viszonyul az általa leírt eseményekhez a szerző? Miért gondoljátok így? **2.** Miért vonzotta a Vad mező az ukránokat? **3.** A gazdasági tevékenység mely formáit segítette elő a Vad mező természeti kincsei?

A bojárok, módosabb parasztnok és a városiak csapatokba álltak és elindultak a Vad mező felé, hogy halászáttal, vadászattal, vadmézgyűjtéssel foglalkozzanak ott. Ez volt a **portyázás**. Az ukrán terjeszkedési hullám nem tetszett a nogáj tatároknak, akik a Vad mező déli szegletében éltek, és a tatárok-törökök vazallusai voltak.

Kozákság – Ukrajna és a környező országok területén élő kozákok gyűjtőneve a XV–XVI. századtól kezdve. A "kozák" szó türk eredetű és szabad embert, őrt, katonai kíséretet, zsoldost, szerencsevadászt jelent. Azokra a szabad emberekre értették, akik a dél-ukrán sztyeppéken éltek. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja következtében a XVII. század közepén a társadalom kiváltságos rendjévé vált.

Alsó-Dnyeper vidék – a dnyeperi zuhogókon túli területek a folyó mindkét partján.

Nagy rét – a Dnyeper árterülete, amely a Hortica szigettől húzódtott 100 km hosszsan és 3–25 km szélesen. Összterülete több mint 1 millió gyeszatyina volt. A XX. század közepén a Kahovkai-víztározó építése során a Nagy rétet vízzel árasztották el.

Zaporozzsja – a Dnyeper alsó szakaszánál lévő földek neve, a zuhogóktól délre.

- D. Visneveckij fejedelem (Bajda)

A portyázók és tatárok közötti gyakori konfliktusok következtében kieleződött közöttük a viszony. Miután a Krími Kánság 1475-ben Törökország vazallusa lett, fokozta támadásait a keresztény, ukrán-litván területek ellen. Először a Kijevi és Bracslavi vajdaság déli részén élő lakosság esett ennek áldozatul. A határsávban épült végvárak kicsiny számú helyőrségei nem tudták feltartóztatni a támadásokat. A litván államhatalom magára hagyta a határvidék lakóit a tatárok véres portyáival szemben. Az itt élő emberek ezért kénytelenek voltak megvédeni magukat és önálló támadásokat intéztek a sztyepei tatár uluszok, várak ellen.

Idővel **kozákoknak** kezdték nevezni azokat, akik a Vad mező felé indultak portyázásra, szembeszálltak a tatárokkal. A XVI. század közepéig többségük csak alkalomadtán kozá-

koskodott, majd visszatért mindennapi foglalkozásához. Az ukrán kozákság kialakulásának fő oka tehát a Vad mező sztyeppéinek ukrán betelepítése volt, valamint a kijevi tartomány és Kelet-Pogyillja védelmének szükségessége a tatár támadásokkal szemben.

2 Az első szicsek megjelenése. D. Visneveckij tevékenysége. A XV. század végétől kezdve a tatár támadások folyamatossá váltak. Hogy megvédjék otthonaikat a pogány támadásoktól, a kozákok fatorlaszokat emeltek gerendákból. Erődítményeket, szicseket (a szics megnevezés ukránul a kivágott fa felhalmozását jelenti – *a ford. megj.*) hoztak így létre. A legtöbb kozák szics az Alsó-Dnyeper vidéken épült. Ezekre a végvárakra támaszkodva a kozákoknak végül sikerült kiszorítani a tatár uluszokat a Vad mezőn túlra és elfoglalni az egész **Nagy rét** területét és **Zaporozzsját**.

A XVI. század közepén a kozák tapasztalatokat felhasználva a litván kormány a zuhogókon túli területeken

végvárak építését vette tervbe a tatár támadások megelőzése céljából. A krónikus pénzhiány miatt azonban az elképzelésből nem lett semmi. Megvalósítani a tervet csak **Dmitro Visneveckij** fejedelemnek sikerült.

Dmitro Visneveckij (1516–1563) – Algirdas litván nagyfejedelem leszármazottja. Az ukrán kozákok egyik első ismert vezére. Volinyban Visnyivec városában született. Az 1550-es évek elején cserkaszi és kanyivi sztárosztaként megszervezte az ellenállást a tatár-török támadásokkal szemben. Kis-Hortica szigeten ekkor megépítette első erődítményét, a későbbi Zaporozsjai Szicsek prototípusát. Egyes tudósok 1552-re teszik a Hortikai Szics megépítésének idejét, mások 1554–1555-re vagy 1556-ra. Ennek a kozák erődítménynek a megjelenése a tatár területeken meglepte a krími kánt.

Visneveckij kihasználva Kis-Hortica szigetének kedvező stratégiai helyzetét, védelmébe vette a Nagy réten élő, portyázó kozákokat és merész hadjáratokba kezdett a Dnyeper és a Déli-Bug mentén lévő török-tatár erődítmények ellen. 1556 tavaszán elfoglalta Ocsakovot, majd június 29-én Aszlam-Kermant is.

1557 elején a krími kán lerohanta a Hortikai Szicst. Visneveckij maroknyi kozák csapatával 24 napon keresztül hősiessé állta a pogányok ostromát. Még ugyanabban az évben a tatárok visszatértek Zaporozsjába és újabb támadást intéztek a kozák végvár ellen. A túlerő meghátrálásra kényszerítette Visneveckijt, aki kénytelen volt elhagyni szülőföldjét. 1563-ban Visneveckij hadjáratot folytatott Moldva ellen és az egyik csatában török fogságba esett. A fogoly herceget Isztambulba szállították. Hősies helytállását és vértanú halálát énekli meg a Bajda kozákról szóló népi duma.

3

3. A kozákok életmódja és szokásai. A XVI. században Ukrajna lakosságán belül megnőtt a kozákság részaránya. A kozákok ekkor már külön társadalmi rendet alkottak. A kozákoskodás életmódja a korabeli társadalmi élet megszokott jelenségévé vált. Terjedt a **kozákosítás**. A dél-ukrajnai erődítményekből és falvakból egyre többen indultak a sztyeppére szerencsét próbálni. Útjuk legtöbbször az Alsó-Dnyeper vidékre vezetett, ezért **alsó kozákságnak** nevezték őket. Később, amikor a kozákok fő feladata az ország déli határainak védelme lett, a harci mesterséget tekintették „kozák kenyérnek”. A kozákok jó katonák voltak, ezért nagyon sok külföldi uralkodó fogadta őket a szolgálatába.

Kozákosítás – különböző társadalmi rendek képviselőinek átállása a kozák életmódra. A szociális helyzet megváltoztatásának egyik formája.

Alsó kozákság – az Alsó-Dnyeper vidéken letelepedett zaporozsjai kozákok elnevezése.

■ Zaporozsjai Szics

? Jellemezzétek az illusztráció alapján a Zaporozsjai Szicset!

A Vad mező sztyeppéin letelepedett portyázó kozákok életkörülményei nagyon zordak voltak és komoly fizikai erőnlétet igényeltek. El kellett viselniük a hideget és forróságot, a katonai élet minden nehézségét. Nából font házikókban, kurenyekben laktak, amelyet lóbőrrel fedtek be. Az egyszerű kozákok öltözete háziszóttésből készült. Ebből varrták buggyos nadrágjukat, a sarovarit is. Vászoninget viseltek, kaftánt és köntöst öltöttek rá, amit selyem vagy bőr övvel fogtak át. Szattyánbőr csizmában jártak. Fejükön sapka volt.

A kozákok szerényen, ámde táplálóan étkeztek. Kölesből, rozslisztból és halból sajátos kozák ételeket készítettek. Kedvelték a szárított halat és a sült vadhúst. A katonai szolgálat letelte után megtisztították fegyverüket és felszerelésüket, enni főztek, összeállították tartalékaikat a következő hadjáratra. Szabadidejükben szerettek énekelni, kobzoson játszani és táncolni.

A hadjáratok után az Alsó-Dnyeper vidékre tértek haza megpihenni. Bár a kozákok hősiiesen védték az ország határait a tatár-török betolakodók ellen, a lengyel–litván hatalom nem mindig nézte jó szemmel a tevékenységüket. A török szultán és a krími kán birtokainak megtámadásával ugyanis sok fejfájást okoztak a lengyel királynak és a litván nagyfejedelemnek. A Kijevi és Braclavi vajdaságok déli megyéinek sztárosztái ezért azt a feladatot kapták, hogy figyeljék a kozákokat, és ne engedjék, hogy önálló portyákat vezessenek a tatárok ellen..

Szahib-Giráj krími kán leveléből I. Zsigmond lengyel királyhoz (a XIV. század 40-es éve)

... A kanyivi és cserkaszi kozákok sokszor rátámadtak a Dnyeper partján lévő uluszainkra és rengeteg kárt okoztak az ott élő alattvalóinknak. Mi már számtalanszor felhívtuk erre Őfelsége figyelmét és kértük, nyugtassa meg kozákjait, de mindhiába. Ha továbbra is meg kívánja velünk őrizni a békét, küldje el hozzánk a bűnösöket. Ellenkező esetben ne sértődjék meg, ha csapataink a köztünk lévő béke ellenére megtámadják Kanyivot és Cserkaszit.

? A kozák portyák hogyan bonyolították a lengyel király és a krími kán közötti viszonyt?

Következtetések. A XV. század végén a történelmi krónikák először tesznek említést a kozákság megjelenéséről a dél-ukrán sztyeppéken. A határsávban kialakult egy új embertípus, a kozák, aki ötvözte magában a katonát és a mindennapi tevékenységet végző embert.

▶ D. Visneveckij munkásságának jelentősége abban van, hogy a többi dél-ukrán sztárosztával ellentétben először ő kezdett Zaporozs-jában tevékenykedni.

▶ A kozákok sajátos életmódjának és szokásainak kialakulása ahhoz vezetett, hogy a XVI. század 70–80-as éveire külön társadalmi réteget alkottak.

Kérdések és feladatok

1. Mikor említik először a kozákokat? 2. Mi a Vad mező? 3. Mit nevezünk Nagy rétnek? 4. A Dnyeper melyik szigetén hozta létre erődítését D. Visneveckij?
- ▶ 5. Mik voltak a kozákság létrejöttének okai és előfeltételei? 6. Milyen tények tanúskodnak arról, hogy a XVI. század első felében a kozákság még több társadalmi rend képviselőiből állt? 7. Meséljete az első szicsek létrejöttéről! 8. Jellemezzétek D. Visneveckij tevékenységét! 9. Milyen sajátosságai voltak a kozákok életmódjának és szokásainak?
- ▶ 10. Az ismert történész, I. Kripjakevics a következőket írta a kozákokról: „A sztyeppén létrejött egy sajátos gazdasági forma, annak megvédésére pedig egy új katonai szervezet. A sztyeppői hordákkal folytatott harcok során pedig kialakult a kozák közösség sajátos szokásaival, világnézetével.” Osztjátok-e a történész véleményét? Bizonyítsátok tényekkel, amelyek a történész érvei mellett vagy ellene szólnak!
- ★ 11. A történészek között nincs egyetértés az ukrán kozákság származásával és az első szicsek létrejöttével kapcsolatban. Pótirodalom és az internet anyagainak felhasználásával készíttetek beszámólót erről a kérdésről!

4. §. A Zaporozsjai Had. Kozák háborúk a XVI. század végén

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor megtudod hogyan jött létre a Zaporozsjai Szics; képes leszel megmutatni a térképen a Zaporozsjai Szics erődítményeit és birtokait; beszélni fogsz a lajstromozott kozákság létrejöttéről és a Zaporozsjai Had kialakulásáról; meg fogod tudni határozni a Zaporozsjai Had felépítésének politikai, katonai és közigazgatási sajátosságait; jellemezni fogod az 1590-es évek első kozák felkeléseinek az

okait és következményeit; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *Zaporozsjai Szics, lajstromozott kozákok, Zaporozsjai Had, hetman, kozák tanács, kis, kis atamán, kureny, kozák sztársina, kozák klenódiумok.*

- ▶ 1. Mik voltak a kozákság létrejöttének fő okai? 2. Ki, és mikor építette fel a Kis-Hortica szigeten azt az erődítményt, amely a Zaporozsjai Szics prototípusa lett? 3. Hogyan viszonyult a kozákok tevékenységéhez a lengyel–litván hatalom?

1 A Zaporozsjai Szics megalakulása. A XVI. század 70–80-as éveinek fordulóján kialakult helyzet arra ösztönözte a kozákokat, hogy létrehozzák egységes katonai-politikai szervezetüket. A XVI. század közepén Alsó-Dnyeper vidéken kozák erődítmények hálózata jött létre, ahol állandó vagy ideiglenes helyőrségek állomásoztak. Szükség esetén a kozák csapatok többször összefogtak egymással és választott atamánjuk vezetésével feltartóztatták az előrenyomuló ellenséget, vagy zsákmányszerző portyára indultak a tatárok ellen. Ezek a közös fellépések tudatosították bennük, hogy saját katonai szervezetre van szükségük.

A szétszórtaan működő szicserődítmények egyesítését segítette elő az is, hogy a XVI. század 70-es éveiben nőtt a kozákok száma. Míg korábban a Dnyeper alsó szakaszán csak pár száz kozák tartózkodott, addig most több ezer. A lublini unió következtében lényegesen romlott a parasztság helyzete, ami a kozákok lélekszámának növekedéséhez vezetett. Ekkor számolnak be először a krónikák tömeges szökésekről Zaporozsjiába. Kozákok lettek azok a bojárok is, akik nem tudták bizonyítani nemesi származásukat vagy földtulajdon jogukat. A bojárok csatlakozásának köszönhetően a kozákok tökéletesítették harcművészetüket és egyre öntudatosabban követelték előjogaik elismerését.

A Rzeczpospolita királya, **Báthory István** megpróbálta alárendelni magának a kozákokat és bevonni őket a török-tatár hódítók elleni háborúba. Ez felgyorsította az erődítmények egyesítésének folyamatát is.

A XVI. század 70-es éveinek végén és a 80-as évek elején a dnyeperi zuhogók túl, Tomakivka szigetén létrejött Nagy rét első szicserődítménye a **tomakivkai**, amelyet **Zaporozsjai Szicsnek** neveztek, a

■ Kozák nyílhegyek

■ Kozák pecsét. Kozák puskával

■ Kozák üstdob

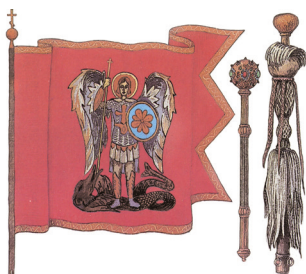
kozákokat meg **szicsovikok**nak vagy **zaporozsjaiak**nak. Ez egy saját önkormányzattal rendelkező katonai szervezet volt, amelyet a kozákok hoztak létre. A történészek számításai szerint a Tomakivkai Szicsben egyszerre 5 ezer harcos tartózkodhatott, Alsó-Dnyeper vidéken pedig összesen 10 ezer ukrán kozák.

Zaporozsjai Szics – az ukrán kozákság katonai szervezete, amely a dnyeperi zuhogókon túl jött létre a XVI. század első felében. Központja egy erődítmény volt, mely különböző okok miatt többször változtatta helyét, de mindig a zuhogókon túl maradt

2 A kozákok harcművészete. A kozákok zord körülmények között, illetve ellenséges környezetben éltek és csak magukra számíthattak. Ez elősegítette sajátos harcművészetük kialakulását, melynek segítségével győztes csatákat vívtak szárazföldön és tengeren egyaránt. A kozák hadsereg ütőerejének a gyalogság számított, amely puskával volt felfegyverezve. A harcban a gyalogos kozákok hármás

■ Az ukrán földek a XVI. század második felében

- Kozák klenódiumok (lobogók, buzogány, lófarkas zászló, pecsétek)

? A tankönyv szövege és az alábbi illusztráció alapján írjátok le, milyen sajátosságai voltak a kozák sajka felépítésének!

- Kozák sajka

sorban álltak fel: az első sor adta le a lövéseket, a második adogatta a fegyvert, a harmadik pedig töltött. A hadseregben belül fontos szerepe volt a tüzérségnek, amely segítette a gyalogság támadásait. Főleg a könnyű ágyúkat részesítették előnyben, mivel azokkal gyorsan tudtak manőverezni a csata során.

Híres kozák harci taktika volt az úgynevezett **halasz** (zsivaj), amikor is a harcosok elvegyültek az ellenséges erők körében, és közelharcban győzték le őket. Erősségük volt még a mozgó erődnek nevezett **szekértábor**. A szekértábort több sorban egymáshoz láncolt szekerekből alakították ki négyszög, félhold vagy ovális alakban. Elöl 3–4 ágyút helyeztek el, oldalt 1–1-et, onnan lőtték az ellenséget. Támadás előtt a szekértáboron kívül helyezkedett el a gyalogság, veszély esetén viszont visszahúzódott a védelmet nyújtó alakzatba. A kozákok a világ összes hadseregénél előbb alkalmazták a **lövészárkot**, mint a hadviselés egyik elemét, amely a legegyszerűbb gyalogsági fedezékek közé tartozott és oltalmat nyújtott a tüzérségi támadások idején.

A könnyűlovasság feladata volt a felderítés, az erődítmények elfoglalása, a rajtaütésszerű éjszakai támadások lebonyolítása és a cselvetés. Ők végezték az őrszolgálatot, illetve járőrszolgálatot is. A felderítő őrzáratok földbe vájt vagy fából összeácsolt erődítményekben állomásoztak az ukrán földek határvidékén. Az ellenség közeledtéről a többieket füstjelzésekkel értesítették. Speciális felderítők segítségével információkat gyűjtöttek az ellenséges háterszágban. Az így szerzett adatok alapján állították össze haditerveiket.

A kozákok harci tudása a tengeri hadjáratokban is megmutatkozott. Flottájuk könnyű, könnyen irányítható hajókból, úgynevezett **sajkákból** állt, amelyek evezőkkel és vitorlákkal egyaránt fel voltak szerelve és két kormánylapátjuk volt. Egy csónakba 50–70 kozák férfi fért bele puskával és szablyával felfegyverezve.

A Zaporozsjai Hadnak voltak hatalmi jelképei, **klenódiumai**: lobogó, lófarkas zászló, buzogány

és címeres pecsét. Ezeket Báthory István adományozta nekik. A Zaporozsjai Had lobogóját a zászlóvivő vitte a csapatok élén a hetman oldalán. A címeres pecséttel a bíró rendelkezett. A hetman hatalmi jelképe a jogar volt. A hatalom nélkülözhetetlen jele pedig a lófarkas zászló, egy gömb alakú csúcsban végződő 2–2,5 m hosszú bot lósőrénnyel a végén.

3 A lajstromozott kozákság létrejötte. A lengyel és litván hatalom ellenőrzése alá akarta vonni a kozákokat, mivel jó katonák hírében álltak, nagy tiszteletnek örvendtek a nép körében és szükség volt rájuk a tatárok, törökök ellen vívott háborúban.

Ezt az elképzelést először 1524-ben próbálták megvalósítani. I. Zsigmond lengyel király és litván nagyfejedelem parancsot adott arra, hogy fogadjanak fel 1–2 ezer kozákot a déli határok védelmére. Terve valóra váltásához azonban nem volt elég pénz.

A Rzeczpospolita uralkodó körei szerették volna a kozákságot teljes alárendeltségben tudni. **1572-ben II. Zsigmond Ágost** lengyel király parancsára 300 kozákot fogadtak fel állami szolgálatba. Neveiket külön névsorba, lajstromba vették. **Lajstromozott kozákoknak** nevezték el őket és egy sor csoportos privilégiumot adtak nekik (független közigazgatás, bírászkodás). Ezeknek az előjogoknak köszönhetően a kozákok egy új társadalmi renddé váltak.

1578-ban Báthory István lengyel király 500 főben határozta meg az uralkodói szolgálaton lévő harcosok számát. Az *Alsó-Dnyeper vidéki kozákságról* (1578) szóló határozatában Báthory önálló társadalmi rendként ismerte el a lajstromozott kozákokat, megfogalmazta alapvető jogaikat és kötelességeiket.

A kozákok ezután mentesültek az adófizetés és más kötelezettségek alól, kivéve a katonai szolgálatot. A fegyverzetet, lovat, mundért, felszerelést viszont saját költségükön kellett előteremteniük. Szolgálataikért földet kaptak, amit örökül hagyhattak utódaikra. Saját önkormányzattal rendelkeztek, melynek élén a hetman és a kozák katonai vezetés, sztársina állt.

Hadseregük hivatalos neve az **Ő Királyi Felsége Zaporozsjai Hada** lett Trahtemiriv központtal. Függetlenségük jelképeként Báthory (mint már említettük) kle-

i

■ II. Zsigmond Ágost

■ V. Sztefanovszkij: Báthory István portréja. 1576

nódiumokat: lobogót, lófarkas zászlót, buzogányt és címeres pecsétet adományozott nekik.

A lajstromozott kozákoknak nyújtott előjogokkal a lengyelek megpróbálták ellenségeskedést szítani a kozákok között és megakadályozni a Zaporozsjai Szics növekedését. Ez a politika azonban sikertelennek bizonyult, mivel a névsorba vett és azon kívül maradt kozákok az idők folyamán egy katonai-politikai szervezetbe egyesültek, a **Zaporozsjai Hadba**. Az ukrán kozákok közösen indultak tengeri hadjáratokba és együtt harcoltak saját, illetve a pravoszláv egyház jogaiért.

Az 1578. szeptember 16-án kelt Báthory István lengyel király által kiadott Az Alsó-Dnyeper vidéki kozákságról szóló határozatból

... A már említett sztároszta úr előtt tegyetek hűségesküt és mindenben hallgassátok őt. ...Nem harcolhattok Havasalföld ellen, nem okozhattok ott semmilyen kárt vagy felfordulást. Ha valaki ezt teszi, fogjátok el és botozátok meg, mint a korona ellenségét. Hasonlóan cselekedjetek Belhoroddal, Ocsakovval, Tyahinával, azok falvaival és sztyeppéivel, a krími uralkodó embereivel, földjeivel, uluszaival kapcsolatban is. ...Árgus szemekkel figyeljétek a kán embereinek a viselkedését és mindenben kövessétek a mi utasításainkat.

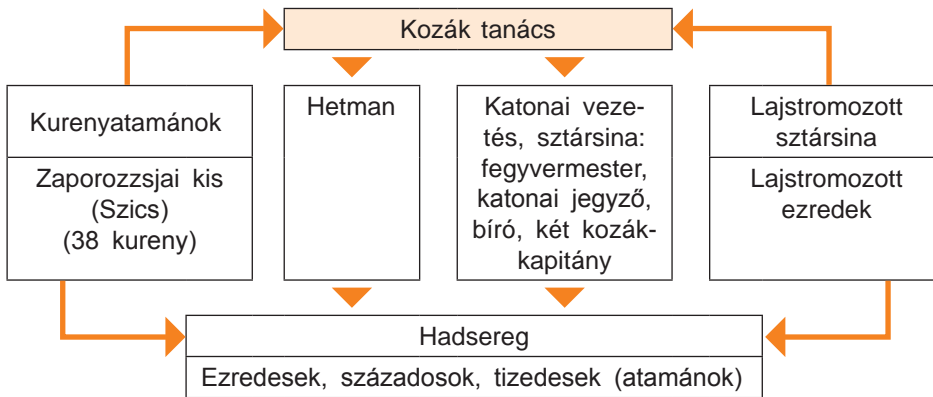
- ? 1. Mik voltak az állami szolgálatba vett lajstromozott kozákok kötelességei?
2. Milyen tények tanúskodnak arról, hogy a Rzeczpospolita uralkodó körei a lajstromozott kozákokat akarták felhasználni a Zaporozsjai Szics kozákjai ellen?

4 A Zaporozsjai Had felépítése. A Zaporozsjai Had az egész ukrán kozákság katonai-politikai szervezete volt a kezdetektől egészen a XVII. század közepéig. Sajátságos politikai rendszerrel bírt, amit a tudósok **kozák köztársaságnak** neveztek.

Legnagyobb hatalommal a Zaporozsjai Hadban a **kozák tanács** rendelkezett, ahol minden résztvevő elmondhatta saját véleményét. A tanács határozatai kötelező érvényűek voltak mindenkire nézve.

A kozák tanács választotta meg a **hetmant** és a katonai vezetést, vagyis a **sztársinát**. A hetman kezében összpontosult a legfőbb végrehajtói, illetve bírói hatalom. Ő volt a Zaporozsjai Had főparancsnoka, és ő képviselte a kozákokat a külföldi tárgyalásokon is. A hetmannak volt alárendelve a megválasztott katonai sztársina, amelyhez a **fegyvermester** (a tüzérség vezetője), a **katonai jegyző** (a kancellária vezetője és az ügyvitel felelőse), a **bíró** (ő bírászkodott) és a két **kozákkapitány** tartozott, akik a hetman személyes megbízottjai voltak.

■ A Zaporizzsjai Had felépítése (a XVII. sz. 30-as éveigi)

A kozákok táborát **kisnek** nevezték. Élen a **kisatamán** állt. A **kis 38 kurenyra** oszlott, melyek mindegyikét egy-egy kurenyatamán irányította.

A lajstromozott kozákok katonai-közigazgatási egységei egy 1625-ben megkötött szerződés értelmében az ezredek lettek Bila Cerkva, Kanyiv, Cserkaszi, Perejaszlav és Korszuny központokkal, amelyek századokra, illetve tizedekre tagolódtak. Egy-egy ezred területén átlagosan 500–1000 kozák élt.

5 A XVI. század végi kozák háborúi. A XVI. század végén az ukrán földeken kiéleződtek a szociális ellentétek. A Rzeczpospolita szejmjei feljogosították a királyt, hogy felossza a lengyel nemesség és a mágnások között a Dnyeper menti „ugart”, többek között azokat a földeket, amelyek régtől fogva a kozákok tulajdonát képezték. Szabadnak minősültek azon birtokok is, melyek tulajdonjogát az ukrán kisenemesség képviselői nem tudták bizonyítani.

A parasztok elvesztették személyes szabadságukat és eljobbágyosodtak. A hatalom ellenőrzése alá akarta vonni az ukrán kozákságot és nem törődött annak rendi jogaival. Ezek az okok a XVI. század 90-es éveiben felkelésekhez, vagyis **kozák háborúkhöz** vezettek az ukrán földeken.

Az első nagy kozák felkelés 1591 augusztusában robbant ki **Krisztof Koszinszkij** (lengyelül Krzysztof Kosiński – *a ford. megj.*) lajstromozott kozák vezetésével. A felkeléshez sok elégedetlen kozák is csatlakozott, akik nem kapták meg a lengyel kormánytól zsoldjukat.

Ezt az elégedetlenséget kihasználva akart Koszinszkij bosszút állni **Janus Osztrozkij** és **Olekszander Visneveckij** ukrán mágnásokon, akik elvették a birtokát.

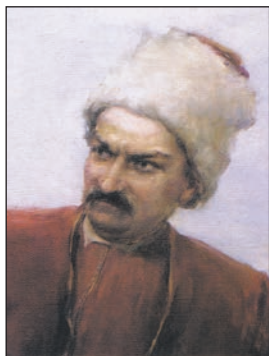
A kezdetben bosszúhadjáratnak indult felkelés 1592-re kiterjedt a Kijevi, Braclavi és részben a Pogyilljai vajdaságra. Bilohorodka, Bila Cerkva és Perejaszlav lakói felesküdték Koszinszkijra, aki a felszabadított területeken kozák rendszert vezetett be. A lázadás méreteitől megrettent lengyel király nemesi felkelést hirdetett, melynek élére **Kosztyantin-Vaszil Osztrozkij** kijevi vajdát nevezte ki.

A döntő csatára a két hadsereg között **1593. január 23–31.** között került sor a Zsitomir környéki **Pjatka** városka alatt. A felkelők vereséget szenvedtek és Zaporozsziába vonultak vissza. 1593 tavaszán Koszinszkij elindult a Tomakivkai Szicsból, hogy tovább folytassa a harcot, de Cserkasszi alatt életét veszítette. Egyes feltételezések szerint Olekszander Visneveckij helyi sztároszta parancsára gyilkolták meg. A vezérük nélkül maradt felkelők hadseregét Visneveckij csapatai szétkergették.

■ K. Koszinszkij

■ Sz. Nalivajko

A felkelés leverése után a lengyel hatalom nem tett semmit azon problémák megoldása érdekében, amelyek kirobbantották a kozákok megmozdulását. **1594 júliusában** a felkelés ezért újult erővel lángolt fel. A felkelőket ekkor már **Szeverin (Szemerija) Nalivajko** vezette. Nalivajko csapatokat gyűjtött és rátámadt a pogyilljai nemesi birtokokra. Csatlakoztak hozzá a lajstromozott kozákok **Hrihorij Loboda** hetmannal az élen. 1594 októberében a felkelés kiterjedt a Braclavi, Kijevi és a Volinyi vajdaságokra. Sok paraszt és városlakó állt be ekkor kozáknak. A felkelők hadserege 12 ezer főt számlált.

A király 1596 februárjában nemesi felkelést hirdetett. A lengyel-litván büntető csapatokat **Sztanyiszlav Zsolkevskij** koronahetman vezette. A felkelők Lubno közelében, a szolonicai dűlőben vertek tábort és felkészültek az ütközetre. A lengyelek **1596. május 22–24-én** ostrom alá vették őket. Zsolkevskijnek álnok módon sikerült megtörni a kozákok ellenállását. Miután a lengyelek elfoglalták a tábort, több ezer felkelőt, asszonyt és gyermeket gyilkoltak meg. Nalivajkót Varsóba hurcolták, kegyetlenül megkínozták és kivégezték.

Következtetések. A Tomakivkai Szics egy új típusú kozák katonai szervezet volt. Megjelenése elősegítette a kozákság megerősödését és összefogását. A Zaporozsjai Szics fontos szerepet játszott az ukrán történelem későbbi eseményeiben.

▶ A lajstromozott kozákság létrejötté felgyorsította a kozákok önálló jogokkal és privilégiumokkal, illetve kötelességekkel rendelkező társadalmi renddé válását.

▶ A Zaporozsjai Had megalakulása elősegítette a demokratikus szokások és elvek megszilárdulását a kozákok körében. Az ukrán népi nemzeti-felszabadító háborúja idején a XVII. század közepén az ukrán kozák állam államigazgatása a Zaporozsjai Had közigazgatásának alapján épült fel.

▶ A XVI. század végi kozák háborúk idején a kozákok saját jogaik érvényesítéséért harcoltak és értékes tapasztalatra tettek szert a felkelések és a nagyobb területek irányítása terén.

Kérdések és feladatok

1. Mikor, és hol jött létre a Tomakivkai Szics? 2. Mit nevezünk Zaporozsjai Szicsnek? 3. Kik voltak a lajstromozott kozákok? 4. Melyik várost tette Báthory István a lajstromozott kozákok központjává? 5. Milyen szerepet játszott a Zaporozsjai Had életében a kozák tanács? 6. Nevezd meg a Zaporozsjai Had fő klenódiúmain! 7. Ki volt az 1591-es kozák felkelés vezére? 8. Mikor volt a Szeverin Nalivajko vezette felkelés?
- ▶ 9. Mik voltak a XVI. század végi kozák felkelések fő okai? 10. Nevezzétek meg a Zaporozsjai Szics megalakulásának előfeltételeit! 11. Milyen tények tanúskodnak arról, hogy a lajstromozott kozákság létrejötté felgyorsította a kozákság átalakulásának folyamatát önálló társadalmi renddé? 12. Jellemezzétek a Zaporozsjai Had felépítését! 13. Meséljete a XVI. század 90-es éveinek kozák háborúiról!
- ▶ 14. Az atlasz térképei alapján határozzátok meg a kozák szicsek megnevezéseit és működésük éveit a XVI–XVIII. században!
- ★ 15. O. Hurzsij, T. Csuhib történészek véleménye szerint Sz. Nalivajko az ukrán történelem egyik kiemelkedő egyénisége, aki K. Koszinszkij halála után lett a kozák csapatok vezére, és a XVI. század végén cselekedeteivel arra kényszerítette Kelet-Európa egyik legjelentősebb államát, a Rzeczpospolitát, hogy aggódjon, szorongjon. Gyűjtsetek a tankönyvből olyan tényeket, amelyek alátámasztják ezt az állítást!

Gyakorlati foglalkozás. A társadalmi rendek képviselőinek mindennapi élete

- ▶▶ 1. Milyen rendekre tagolódott az ukrán társadalom a XV. században?
2. Határozzátok meg mindennapi életük sajátosságait ebben az időben!
3. Milyen rendekre tagolódott az ukrán társadalom a XVI. században?

✓ **Cél:** meghatározni a társadalmi rendek mindennapi életének sajátosságait a XVI. században.

Előkészítő feladatok a gyakorlati foglalkozáshoz: pótirodalom vagy a világháló anyagainak a felhasználásával készíttetek beszámolót az egyik korabeli társadalmi rend képviselőjének mindennapi életéről!

A munka menete

1. Alakítsatok kis csoportokat az elkészített beszámolók tematikája alapján, majd beszéljétek meg kutatásaitok eredményeit!
2. Oldjátok meg a feladatokat!
 - 1) Jellemezzétek a korabeli ukrán társadalmi rendek mindennapi életének a sajátosságait!
 - 2) Hasonlítsátok össze az ukrán földek lakosságának mindennapi életét a XV. és XVI. században!
 - 3) Nevezzétek meg azokat a tényezőket, amelyek leginkább befolyásolták az ukránok mindennapi életének változásait az előző korokhoz képest!
3. Mutassátok be kutatásotok eredményeit az osztálynak!
4. Sikerült-e elérnetek az óra elején megfogalmazott célt a témával kapcsolatban?

5. §. Vallási élet a XVI. században Ukrajna földjein

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** jellemezni fogod a reformációs és ellenreformációs mozgalmakat az ukrán földeken; értékelni fogod a pravoszláv egyházi testvériségek tevékenységének jelentőségét; meghatározod a pravoszláv egyház helyzetének sajátosságait; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *egyházi testvériségek, protestantizmus, főkegyúri jog, ariánusok*.

- ▶▶ 1. Milyen volt a pravoszláv egyház helyzete az ukrán földeken a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség keretei között a XIV. század második felében és a XV. században? 2. Mikor vált ketté az addig egységes keleti szláv Kijevi Metropólia kijevire és moszkvaira?

1 **A pravoszláv egyház helyzete.** A XVI. századot a történészek az ukrán pravoszláv egyház sötét évszázadának tartják. Az egyházi élet ebben az időben más vallású lengyel–litván hatalmak fenn-

hatósága alatt fejlődött. A lengyelek ugyan vallásszabadságot ígértek az ortodox híveknek, egyházuk jogainak és privilégiumainak biztosítását, a valóságban azonban a pravoszlávok másodrangú állampolgárnak számítottak saját hazájukban. Ez demoralizálta a közösséget és a pravoszlávság mély válságához vezetett. A vallási elnyomásra a nép összefogással válaszolt. Az egyházközségek világi hívei egyre aktívabb részt vállaltak eklézsiájuk életében. Iskolákat alapítottak, megpróbálták feltartóztatni a latin kultúra, a katolikus vallás vagy a reformáció térhódítását az ukránság körében.

A pravoszláv egyház helyzetére negatív hatással volt a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség uralkodóinak **főkegyúri joga** (latinul *ius patronátus* – a ford. megj.), melynek értelmében a királyoktól és a nagyfejedelmektől függött a metropoliták, illetve püspökök kinevezése. A lublini unió után a helyzet még kilátástalannabbá vált, mivel az uralkodók pénzért kezdték árusítani az egyházi tisztségeket. Sok esetben jó fizetség fejében arra méltatlan emberek lettek püspökök, illetve archimandriták (a keleti egyházak nagyobb kolostorainak főnöke). Gyakran olyan világi személyek, slachticsok, katonatisztek nyertek el ortodox egyházi főméltóságokat, akik kölcsönöztek az államkincstárnak, vagy befolyásos barátaik voltak a király udvarban.

Helyben a főurak és slachticsok rendelkeztek kegyúri joggal, mivel ők voltak a birtokukon lévő templomok tulajdonosai. Bármikor eladhatták, elcserélhették, elajándékozhatták, bérbe adhatták templomaikat, kolostoraikat. Az ilyen egyházközségek papjait nem a hívek választották meg, hanem a földbirtokos kegyúr nevezte ki őket. Ezért az eklézsia sorsa elsősorban a slachtics vallási nézeteitől, illetve a pravoszlávok iránt táplált érzéseitől függött.

- M. Potockij vára, amely a tatárok elleni védekezés céljából épült 1579-ben. Dominikánus rendház és templom Leticsevben. N. Orda rajza. XIX. század

A pravoszláv papok kevesebb joggal rendelkeztek, mint a katolikusok. A katolikusokkal ellentétben kötelesek voltak adót fizetni és püspökeik sem lehettek tagjai a szejm felsőházának, a szenátusnak. Ugyan a lengyel király 1573-ban vallási türelmet ígért a pravoszlávoknak, a katolikus klérussal együtt ellenségesen viselkedett velük szemben, mivel a katolicizmus keleti terjeszkedésének akadályát látta bennük.

2 Reformációs és ellenreformációs mozgalmak Ukrajna területén. A XVI. században Európán végigsöpört a **reformáció** vallási és kulturális megújulást hozó, frissítő szele. Követői harcot hirdettek a katolikus egyház uralma ellen. A reformáció terjedése az európai népek öntudatra ébredéséhez vezetett. Gyors fejlődésnek indultak a nemzeti kultúrák és létrejött a *protestantizmus*.

A XVI. század 30–40-es éveiben a reformáció tanításai Lengyelországon keresztül eljutottak az ukrán földekre és vallási, nemzeti szabadságuk kivívására buzdították a népet. Az egyik legnépszerűbb ilyen tanítás a **kálvinizmus** volt. Az irányzat megteremtője Kálvin János, azt hirdette, hogy az ember sorsa előre meg van határozva Isten által. Felszólított mindenkit, hogy dolgozzon, legyen takarékos és ezáltal gyarapodjon. Kálvinista, vagy református közösségek a nagy mágnásbirtokokon, illetve olyan városokban jöttek létre, amelyek főúri tulajdonban voltak. Elsőként a **Potockijak** és **Radziwillek** tértek át erre a hitre, majd csatlakoztak hozzájuk a pravoszláv Visneveckijek, Hotkevicsek, Szapegák. A kálvinizmus tanai eljutottak Kárpátaljára, Holm, Podlasie, Przemysl és Belz-vidékére is. A protestantizmus másik ága, a **lutheránus vallás** nem tudta megvetni lábát Ukrajnában.

A XVI. század második felében Galíciában, Volinyban, Pogyilljában és a Kijevi vajdaságban nagyon népszerűek voltak az **ariánusok** tanai, akik elutasították a Szentháromságot.

Protestantizmus – a keresztyénség egyik legjelentősebb irányzata (a katolicizmus és ortodox vallás mellett), amely a reformáció idején jött létre a XVI. században. Első megnyilvánulási formái a kálvinizmus, lutheránus és az anglikán vallások voltak.

A protestáns mozgalmak azonban nem leltek támogatókra a széles néprétegek körében. Ezért az új vallásra való áttérés nem vált tömegessé. Mihajlo Hrusevszkij számításai szerint ukrán földeken körül-

belül 100 protestáns közösség működött. Általában a slachticsok hozták őket létre és a hívek többsége sem volt ukrán nemzetiségű.

A protestantizmus megjelenése egy időre lelassította a katolicizmus terjedését Ukrajnában. A pravoszlávok a protestáns tanokban (követői harcot hirdettek a római pápa uralma ellen, olcsóbb, nemzeti egyházat akartak, ahol a papok a nép nyelvén magyarázzák a *Bibliát*) a katolikus egyházzal szembeni ellenállás eszközt látták és megpróbálták felhasználni azokat saját céljaik elérésére.

A protestánsok harca Róma ellen például szolgált az ortodoxok számára egyházuk megújítása szempontjából.

A reformáció legnagyobb eredménye Ukrajnában az volt, hogy a nép nyelvére fordították le a *Szentírást*. **1556–1561** között látott napvilágot az *Újszövetség* első ukrán nyelvű változata, a **Pereszopnicai Evangélium**.

A XVI. század 60-as éveiben az **ellenreformáció** hódított teret Ukrajna területén, melynek célja az egyház megújítása volt és harc a reformáció tanai ellen. 1569-ben lengyel támogatással megjelent itt a jezsuita rend, amely sok követőre lelt a rekatolizált főurak és slachticsok között (Radziwillek, Hotkevicsek, Szapegák). A XVI. század 70–80-as éveiben jezsuita kollégiumok nyíltak Ukrajna-szerte, ahol magas volt az oktatás színvonala. Ezek az iskolák elősegítették a katolicizmus terjedését.

3 **Pravoszláv egyházi testvériségek (társulatok).** A XVI. században aktivizálták tevékenységüket a **pravoszláv egyházi testvériségek**, melyeket az egyházközségek világi hívei hoztak létre.

Kezdetben ezek a testvériségek a kézműves céhek mintájára szerveződtek. Egyházépítő és -szépítő tevékenységgel foglalkoztak, támogatták a szegényeket, ingyen ebédeket osz-

■ Márk evangélista a *Pereszopnicai Evangélium* miniatúráján. 1556–1561

Pravoszláv egyházi testvériségek – pravoszláv városlakók vallási és kulturális felvilágosító szervezetei, amelyek a pravoszláv egyházközségek mellett működtek a XV–XVII. században.

Stauropigia – a konstantinápolyi pátriárkának alárendelt autonóm pravoszláv egyházi szervezet, amely különleges jogokkal rendelkezik.

- A lvi tetsvériségi nyomdában készült könyv fedőlapja

togattak, istápolták a betegeket, megszervezték az egyházi ünnepeket.

A vallási elnyomás fokozódásával azonban a XVI. században anyaegházuk védelmére keltek. Panaszlevelekkel, beadványokkal bombázták a magisztrátusokat, melyekben felsorolták sérelmeiket. Követeket küldtek a királyi udvarba, ott kerestek védelmet a slachticsok hatalmaskodásával szemben. Megszabadultak azoktól a papoktól, akik nem voltak méltóak hivatásuk elvégzésére. A testvériségek aktív kultúrfelvilágosító tevékenységet folytattak: iskolákat, könyvtárakat és nyomdákat alapítottak.

Az első testvériségek Lvivben jöttek létre: 1542-ben az **Angyali Üdvözet (Blagoviscsennya) testvériség**, 1544-ben pedig a **Szent Miklós (Mikolajivszke) testvériség**. A XVI. század második felében nagy befolyásra tett szert a **Mária Mennybemenetele (Uzspenzke) stauropigiai testvériség**

Lvivben. A stauropigiai jog értelmében közvetlenül a konstantinápolyi pátriárkának volt alárendelve és nem a helyi püspököknek. Ellenőrzése alatt tartotta a többi társulat tevékenységét és a papok munkáját is. Nyomdát működtetett, ahol egy ideig Ivan Fedorov moszkvai nyomdász is tevékenykedett. 1585 környékén testvériségi iskolát hozott létre a városlakók és papok gyerekei számára, amelyet a testvérek adakozásából tartottak fenn. A testvérek megépítették a Mária Mennybemenetele-templomot és ispotályt is fenntartottak a szegények és elesettek számára.

A Mária Mennybemenetele testvériség példájára más városokban is létrejöttek ilyen társulatok. A XVI. század végén és a XVII. század elején egyházi testvériségek működtek Przemyslben, Rohatinban, Ternopilban, Luckban, Kremenyecheben, Szudovij Visnyában, Kijevben és sok más ukrán városban.

! **Következtetések.** A XVI. században a pravoszláv egyház mély válságot élt át.

► A reformáció terjedése elősegítette a vallási szabadgondolkodás fejlődését Ukrajna területén és ahhoz vezetett, hogy többen elhagyták anyaegházukat.

▶ A XVI. század 60-as éveiben ukrán területeken tért hódított az ellenreformáció, melynek célja a katolikus egyház megújítása és a reformáció tanai elleni harc volt.

▶ A pravoszláv egyházi testvériségek ellenálltak a vallási-nemzeti elnyomásnak és elősegítették az ukrán társadalom nemzeti öntudatra ébredését.

Kérdések és feladatok

1. Hogy nevezik az ukrán történészek a XVI. századot az ukrán pravoszláv egyház történetében? 2. Hogyan hatott a pravoszláv egyházra a főkegyúri jog? 3. Hogyan befolyásolta a protestantizmus a katolikus hit terjedését Ukrajna területén? 4. Mikor jelent meg a *Pereszopnicai Evangélium*? 5. Mit értünk pravoszláv egyházi testvériségek alatt? 6. Milyen privilégiumokkal rendelkezett a lvivi testvériség a stauropigiai jog alapján?
7. Jellemezték a pravoszláv egyház helyzetét a XVI. században! 8. Hogyan befolyásolta a vallási életet Ukrajnában a reformáció és ellenreformáció? 9. Jellemezték a pravoszláv egyházi testvériségek tevékenységét!
10. Készítsétek el a *Vallási élet Ukrajnában a XVI. században* témakör kibővített vázlatát!
11. Fogalmazzatok meg érveket és ellenérveket a katolikus–ortodox megbékéléssel kapcsolatban! Milyen szerepet játszott, véleményetek szerint, ebben a folyamatban az államhatalom?

6. §. Ukrajna kultúrája a XVI. században. Az ukrán nyelv, oktatás, könyvnyomtatás és krónikairás fejlődése

 Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor megérted, mik voltak a kultúra fejlődésének feltételei az ukrán földeken; jellemezni fogod az ukrán nyelv fejlődését ebben az időben; beszélsz az oktatás fejlődéséről; meg fogod tudni nevezni a könyvnyomtatás és krónikairás főbb vívmányait; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *hét szabad művészet, szláv-görög-latin iskola, kollégium, akadémia, Osztrohi Biblia*.

- ▶▶ 1. Hogyan fejlődött az ukrán földeken az oktatás a XIV. század második felében és a XV. században? 2. Miként kezdődött az ukrán könyvnyomtatás? 3. Hogyan folytatódott ebben az időben a krónikairás hagyománya?

1 **Az ukrán kultúra fejlődésének feltételei a XVI. században.** A XVI. századot az ukrán kultúra további fejlődése jellemezte. A kultúra fejlődésének egyik legfontosabb előfeltétele minden nép szá-

mára a saját államiság. Mivel az ukránság hosszú évszázadokon keresztül nem rendelkezett vele, ezért a Kijevi Rusz hagyományából táplálkozó kultúrája is nehéz körülmények között fejlődött és azon országok politikájától függött, amelyekhez éppen tartozott.

A lublini unió létrejötte után az ukrán földek többsége a Rzeczpospolita fennhatósága alá került. Ez egyik részről elősegítette az ukrán vajdaságok kultúrájának egygé olvadását, másik részről viszont felgyorsította a katolikus vallás és a lengyel nyelv térhódítását közöttük. Óriási hatással volt a kulturális fejlődésre a pravoszláv egyház, bár ez a befolyás jelentősen meggyengült az 1596-ban megkötött breszti unió után. Az ortodoxok elvesztették kiváltságos helyzetüket a társadalomban és egyházuk is mély válságot élt át.

A reneszánsz, a reformáció és az ellenreformáció eszméi is begyűrűztek a XVI. században Ukrajnába. Ezekben a forradalmilag új gondolatokban a kor szellemóriásai saját hazájuk problémáinak megoldását látták.

2 Az ukrán nyelv fejlődése. A XVI. században az ukránok és fehéroroszok könyves nyelvét **ruszin** nyelvnek nevezték. A Litván Nagyfejedelemségben a ruszin nyelv államnyelv volt. Ezen a nyelven íródtak a Litván Statútumok. A ruszin volt az államigazgatás és az igazságszolgáltatás nyelve is.

Sok korabeli dokumentumban éreztette hatását a beszélt népnyelv. A tudósok véleménye szerint a XVI. századi ruszin nyelvben a beszélt népnyelv hatása alatt megjelentek az ukrán irodalmi nyelv vonásai.

A kor pravoszláv irodalmárai ekkor láttak hozzá a *Szentírás* lefordításához óslávból az egyszerű nép ukrán nyelvére. Az első ilyen alkotás a *Pereszopnicai Evangélium* volt. **Anasztaszija Jurijivna Zaslavszka** volinyi hercegnő megrendelésére (? – 1561) készült. A fordítást a szjánoki pap fia, **Mihajlo Vasziljovics** végezte **Hrihorij** pereszopnicai archimandritával. Ennek a műnek a legnagyobb értéke az, hogy a szerzők az egyszerű nép számára érthetetlen szavakat érthető nyelvre fordították, rokon értelmű szavakkal, magyarázatokkal is ellátták.

Nem sokkal ezután láttak napvilágot a *Krehovi Apostol* (a XVI. század 60-as évei) és a *Volinyi Evangélium* (1572) ukrán nyelvű fordításai is.

■ A. Zaslavszka emlékműve Dubroviciben

3 Oktatás. A XVI. században az egyszerű nép oktatása a templomok, kolostorok mellett működő iskolákban zajlott, ahol kántortanítók tanították a gyerekeket ószláv nyelven írni, olvasni, számolni és az egyházi énekekre. A gazdagabb emberek gyerekei otthoni oktatásban részesültek, melynek során az alapismeretek mellett a növendékek házi tanítók segítségével megismerhették a görög és latin nyelveket, a bölcsélet alapjait is.

A XVI. század 70-es éveiben az ukrán földeken létrejönnek a középiskolák. Tanmenetüket a **hét szabad művészet** tárgyai alapján állították össze, amely magába foglalta a nyelvtan, retorika, dialektika, csillagászat, számtan, mértan, zene elsajátítását. A nemzeti érzelmű főurak ukrán pravoszláv kollégiumokat hoztak létre **szláv-görög-latin iskola** néven.

Az első ilyen pravoszláv kollégiumot Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij herceg alapította Osztrohban **1578** környékén és tartotta fenn saját költségén. Az iskola mellett nyomda működött és a növendékek még a filozófia alapjait is elsajátíthatták. Ez azt jelentette, hogy az osztrohi iskolában a diákok alapfokú főiskolai képzésben részesültek. A fejedelem ukrán és görög tudósokat hívott Osztrohba, hogy lefordítsák és kinyomtassák a *Szentírást*. A K.-V. Osztrozkij által létrehozott tudományos és kiadói közösséget joggal nevezték a kortársak **akadémiának**.

A pravoszláv egyházi testvériségek is alapítottak szláv-görög-latin iskolákat. Az első ilyen tanintézmény ukrán földön **1585**-ben jött létre Lvivben és a Mária Mennybemenetele testvériség mellett működött.

A lvivi testvériségi iskola *Iskolai rendtartásának szövegéből*. 1587

A gazdag semmiben nem lehet a szegény fölött, csak a tudásban lehet valaki előbbre való... A tanítónak minden gyereket egyformán kell szeretnie és tanítania: a gazdagok és a szegények gyerekeit, s azokat is, akik az utcán koldulnak, vagy kevésbé tehetségesek. Mindenkihez egyformán kell viszonyulnia. A tanulók közt ne legyen különbséget.

A tanító figyelje meg minden alkalommal, melyik ifjú nem jött iskolába és tisztázza a hiányzás okát... Reggel az imádság után minden tanuló beszámol arról, hogyan teljesítette a házi feladatát, mit tanult meg tegnap otthon.

Ebéd után a nagyobb diákok önállóan készítik el a tanító által megszabott feladatokat, a kisebbek tanári segédlettel. Kötelesek továbbá kikérdezni egymást a nehezebb szavakból. Hazafelé menet megismélik az iskolában tanult verseket, hogy fel tudják mondani szüleiknek azt. Otthon leírják a leckéjüket, amit másnap megmutatnak tanítójuknak.

- ? 1. Milyen volt az oktatás menete a rendtartás szerint? 2. Elmondhatjuk-e azt, hogy igazságosságra és felelősségtudatra nevelték ebben az iskolában a tanulókat a rendtartás szerint? Miért?

A testvériségi iskolák mellett Ukrajna-szerte működtek még jezsuita, protestáns és görög katolikus (a breszti unió után) **kollégiumok** is. Középiskolai végzettséget adtak és elősegítették az egyházak befolyásának növekedését a társadalomban.

4 Krónikairás, irodalom és könyvnyomtatás. Az ukrán földeken a XVI. század második felében is születtek krónikák. A **Rövid kijevi krónika** például a 862 és 1515 közötti eseményeket írta le. A régmúlt idők történéseit a *kijevi* és *Halics-volinyi krónikák* (XI–XIII. sz.) alapján, az 1516 utániakat pedig az események szemtanújaként dolgozta fel.

i

- I. Fedorov szobra Lvivben

Ebben az időben fejlődésnek indultak a különböző irodalmi műfajok. A nyugat-európai reneszánsz hatása alatt jelent meg és fejlődött az ukrán **újlatin költészet**, melynek képviselői humanista eszméket vallottak, latinul írtak és hőseiket az antik világból választották. Az egyik legjelentősebb újlatin költő **Szebasztian Kljonovics** volt, aki 1584-ben írta meg latinul **Roxolánia** című költeményét, melyben az ukrán parasztság életét és szokásait mutatta be, színes képet festett Kijevről, Lvivről, illetve más ukrán városokról.

A XVI. században sikeresen fejlődött a könyvnyomtatás. Jelentős szerepet játszott ebben **Ivan Fedorov** (Fedorovics) moszkvai nyomdász, aki Lvivbe költözött, és a lvivi testvériség költségén kiadta **1574**-ben első könyveit, az **Apostolt**

és az **ABC-s könyvet**, amely az első ukrán iskolai tankönyv is volt egyben.

Különösen termékeny volt osztrohi tartózkodása, ahová Vaszil-Kosztjantin Osztrozkij herceg meghívására érkezett. **1581**-ben ki nyomtatta az **Osztrohi Bibliát**, amely a *Szentírás* első teljes kiadása lett ószláv nyelven.

Az osztrohi mellett jelentős nyomda volt még a lvivi testvériség nyomdája, amely 1586-ban kezdte meg munkáját, miután a testvériség megvásárolta azt Fedorov halála után.

Következtetések. A XVI. században a politikai tényezők a kultúra fejlődésére is nagy hatással voltak.

▶ Az ukrán és belorusz ruszin népnyelv hatására a XVI. században kialakult az ukrán irodalmi nyelv.

▶ A XVI. század második felében az ukrán földeken létrejött egy új iskolatípus, a szláv-görög-latin iskola, amely megfelelt a kor oktatási követelményeinek és elősegítette az oktatás színvonalának növekedését Ukrajnában.

▶ A könyvnyomtatás fejlődése elősegítette az oktatás terjedését az ukrán földeken, megakadályozta a lakosság teljes ellengyelesítését és katolikus hitre térítését.

Kérdések és feladatok

1. Milyen európai kulturális-eszmei irányzatok hatottak az ukrán kultúra fejlődésére a XVI. században?
2. Hogy nevezték az ukránok és beloruszok könyves nyelvét a XVI. században?
3. Mikor jött létre az első egyházi testvériségi iskola az ukrán földeken?
4. Milyen tantárgyak tartoztak a hét szabad művészethez?
5. Melyik tanintézményben lehetett elsajátítani a főiskolai képzés alapjait Ukrajnában?
6. Milyen krónikák számolnak be Ukrajna XVI. századi történetéről?
7. Mi volt a címe az Ukrajna területén megjelent első iskolai nyomtatott tankönyvnek?
8. Mikor nyomtatták ki az *Osztrohi Bibliát*?
9. Jellemezzétek az ukrán kultúra fejlődésének feltételeit a XVI. században!
10. Hogyan alakult ki az ukrán nyelv?
11. Milyen oktatási formák léteztek Ukrajnában a XVI. században?
12. Mi volt a jelentősége, véleményetek szerint, az Osztrozkij herceg által létrehozott kulturális-oktatási központnak Osztrohban?
13. Mit tudsz a krónikáírásról?
14. Mik voltak az ukrán könyvnyomtatás vívmányai a XVI. században?

- ✦ 15. Töltsétek ki *Az ukrán kultúra fejlődése a XVI. században* táblázatot!

A kultúra ágazata	Legfőbb eredmények és teljesítmények

- ★ 16. Pótirodalom felhasználásával készítsetek beszámolót K.-V. Osztrozkij szerepéről az oktatás fejlődésében!

7. §. Ukrajna kultúrája a XVI. században. Az építészeti, képző- és iparművészet fejlődése

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** beszélhetsz a városrendezés sajátosságairól az ukrán földeken a XVI. században; meg fogod tudni nevezni a jelentősebb építészeti műemlékeket ebből az időből; jellemezni fogod a korszak híres képzőművészeti és iparművészeti alkotásait; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *vár, oszloprend, metszet, iparművészet.*

- ▶ 1. Hogyan fejlődött a városrendezés az ukrán földeken a XIV. század második felében és a XV. században? 2. Nevezzétek meg a XIV–XV. század legjelentősebb építészeti emlékeit Ukrajnában! 3. Mik voltak a képzőművészet vívmányai ebben az időben?

1 **Építészet és városrendezés.** A XVI. században élte fénykorát az ukrán építészet. Helyreállították a lerombolt városokat, újak nőttek ki a földből. Templomokat, kolostorokat, erődítményeket, lakóházakat építettek. Az építőmesterek megpróbálták ötvözni az ukrán hagyományokat az európai reneszánsz elemeivel. Különös gondjuk volt az épületek homlokzatának kialakítására, oszloprendekkel, szobrokkal és más díszítőelemekkel látták el azokat. Csodálatos építészeti műemlékek maradtak fenn Luckban, Kamjanyec-Pogyilszkban, Zsovkvában, Brodiban és Lvivben. A reneszánsz egyedülálló emléke a lvivi Piactér épületegyüttese a **Fekete kőházzal**, a **Korniakt-házzal**, valamint a Mária Mennybemenetele pravoszláv testvériség tevékenységével összefüggő műemlék-csoport, a **Mária Mennybemenetele-templommal**, a **Korniakt-harangtoronnyal** és a **Három Szentek kápolnájával** a XVI. század 60-as éveiből és a XVII. századból.

Oszloprend – a vízszintes fődémből és hozzá tartozó függőleges elemekből álló építészeti kompozíció, melyeket különböző stílusú díszítőelemek ékesítenek.

Az ellenséges támadásoktól való állandó fenyegetettség miatt a végeken egyre több állami és magánkézen lévő erődítmény, vár épült, illetve épült újjá, melynek falai mögött menedékre lelhetett a várnép mellett a vidék lakossága is.

Több középkori várat, amelyek már nem feleltek meg a kor követelményeinek, felújítottak és korszerűsítettek. Jelentős átalakításon esett át ebben az időben a lucki, kremeneyeci, munkácsi, vinnyicai, medzsibozsi, kamjanyec-pogyilszki vár.

Néhány pravoszláv kolostor a nyugat-ukrán földeken erődítmény is volt egyben, ezért falakkal és bástyákkal vették körül. Az erődtemplom-építés jeles alkotásai voltak Volinyban a mezsiricsi és dermani kolostorok. A dermani kolostor egy magas dombon állt. Hét méter magas falát várárok övezte, felvonóhídon lehetett bejutni. Magába a kolostorba csak a háromszintes tornyon át vezetett az út, ami harangtorony is volt egyben.

A XVI. századi pravoszláv templomépítészet ismert emlékei a Szentháromság (Trojickij)-templom Mezsirics községből és a Vízkereszt (Bohojavlenszkij)-templom Osztrohból. Mindkét templom keresztkupolás rendszerével folytatta a ruszöldi építészet hagyományait, de megfelelt az erődtemplom-építés szabályainak is.

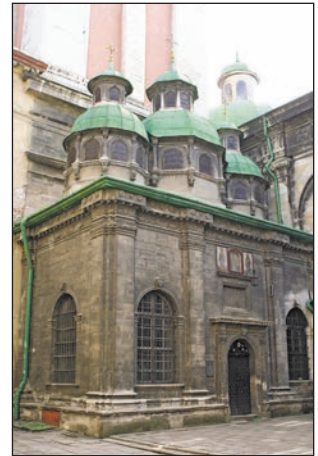
- A XVI. században épült Fekete kőház Lvivben napjainkban

- Mária Mennybemenetele-templom a Korniakt-harangtoronnyal napjainkban. Lviv

- A Három Szentek kápolnája Lvivben napjainkban

2 Képzőművészet. Az ukrán festészet remekei ismertek és elismertek voltak ebben az időszakban. Az alkotások túlnyomó része vallási tematikájú volt (ikonok, freskók). Egyszerű embereket ábrázoló portrék viszonylag ritkán készültek. A művészek általában az ukrán hagyományokat követték, a portréfestészetben azonban éreztette hatását a nyugat-európai, elsősorban az olasz és német hatás.

A XVI. századi ukrán művészek, a korábbi évekhez hasonlóan sokat dolgoztak Lengyelországban. Napjainkig fennmaradtak Wawel és Krakkó templomaiban az általuk festett bibliai tematikájú **freskók**. A XVI. század végétől kezdve azonban a német és olasz hatás egyre inkább érezhetővé vált. Ennek magyarázata az, hogy a katolikus papság nem tűrte templomaiban a pravoszláv skizmatikusokat (A szó a nagy egyházszakadásra, görögül: **skizma** (hitehagyott, szakadár), az 1054-ben történt végleges kettéválására utal, amelynek következményeként kialakult a római katolikus és az ortodox (keleti) keresztény egyház – *a ford. megj.*).

A korabeli ukrán **ikonfestők** ugyan hűek maradtak ruszöldi hagyományaikhoz, de művészetük egy sor új vonással gazdagodott. Munkásságuk során nagyobb figyelmet kezdtek fordítani a mindennapi élet részleteire, realiztikus elemeire. A valóság egyre teljesebb bemutatására törekedtek, gyakran a szenteket élő emberek arcával

- *Jézus születése ikon.*
A XVI. század közepe.
Trusevics

- *Mihály arkangyal ikon.*
A XVI. század közepe.
Jabluneve

- *Jézus keresztre feszítése ikon.* A XVI. század második fele. Vovcse

ábrázolták. Nagy megbecsülésre tettek szert ebben az időben a lvivi és przemysli ikonfestő iskola képviselői. A XVI. század közepének méltán híres alkotásai *A királyok imádása* ikon Buszoviszke községből és a *Krisztus születése* ikon Trusevicsiből.

Jelentős sikereket értek el a **miniatúrafestők**. A miniatúrák színes festmények voltak krónikákban vagy más könyvekben. A díszítőelemek gazdagsága jellemezte a *Pereszopnicai Evangéliumot*. Inicialéi és fejlécei az európai reneszánsz geometrikus elemeinek tudatos felhasználásával készültek. Megtalálhatjuk benne a négy evangélista miniatúráját is, melyeket gazdag növényi ornamentikával díszítettek. A miniatúrát aranyozott háttere, ragyogó kék, a vörös és zöld színek élénksége különösen magasztossá és ünnepélyessé teszik. A XVI. században a kódexekben egyre több népművészeti elem jelenik meg, amit a fafaragóktól, takácsoktól, festőktől kölcsönöztek.

A XVI. század második felében a könyvnyomtatás elterjedésével a miniatúrákat fokozatosan felváltják a **metszetek**. Az első metszetek az 1574-ben Lvivben megjelenő Ivan Fedorov műveit, az *Apostolt* és az *ABC-s könyvet* díszítették.

Metszet – fa- és fémtáblákra karcolt rajzok nyomtatása papírra.

A XVI. század második felében az ukrán képzőművészetben nagy változásokra került sor. Az ikonfestészetből kivált a portréfestészet és önálló műfajként kezdett fejlődni. Ez a humanista eszmék térhódításával, az ukrán társadalomban végbement változásokkal és az emberábrázolás új értelmezésével volt kapcsolatban. Sajnos, a korabeli portréfestők többségének nevét nem őrizte meg az emlékezet. A műfaj legismertebb alkotásainak a XVI. században Jan Herburt galíciai herceg és tudós, K.-V. Osztrozkij, a rohatini Nasztya Liszovszka, ismertebb nevén Roxolána portréit tartják.

Tehetséges portréfestő volt **Wojciech Stefanowski** Lvivből, aki 1578-ban megfestette Báthory István lengyel király arcképét annak lvivi útja során. A portréről az uralkodó élethű mása tekint ránk, ami a művész éles megfigyelőképességéről tanúskodik.

3 Iparművészet. Az **iparművészet** XVI. századi fejlődésére nagy hatással volt a reneszánsz, amit az ukrán mesterek ügyesen ötvöztek a ruszin hagyományokkal.

Iparművészet – olyan művészeti ág, amelyben szervesen összefonódnak a gyakorlati és esztétikai elemek.

Hímzés – az anyag arany vagy ezüst színű selyem fonállal történő kivarrása.

A városokban újjászületett az üvegfúvás. A takácsmesterség mellett megjelent a szőnyegszövés. A lvivi mesterek elsajátították a kárpitkészítés tudományát dombornyomott bőrből. A kárpitokat olyan színes rajzokkal díszítették, amelyeken a keleti

motívumok egybeolvadtak a reneszánsz mintákkal.

A XVI. századi mesterek tudtak művészi öntvényeket (rézből, aranyból) és fémtárgyakat készíteni, **varni** és **hímezni**, de ügyes keramikusok hírében is álltak.

Messze földön ismertek voltak ágyúöntőik, órasmestereik. A lvivi ötvösművészek különböző kegytárgyakat, étkezésleket, fegyvereket, ékszereket készítettek és drágakövekkel ékesítették azokat.

Az ukrán fazekasmesterek a XVI. században edényeiket hímzési motívumokra emlékeztető erőteljes, hangsúlyos geometriai mintával díszítették, amelyet speciális hengerrel készítettek, majd természetes színezékek felhasználásával arany és zöld zománcal vontak be.

Nagy népszerűségnek örvendtek az ukrán városokban, slachtics udvarházaknál vagy kolostorokban a hímzőmesterek. Alkotásaik nagy keresletnek örvendtek a lakosság tehetős rétegeinek körében.

- Roxolána portréja. A XVI. század vége – XVII. század eleje

- Szemfedő-részlet díszítőeleme. 1655

- József feje. Szemfedő-részlet. A XVI. század vége

Jelentős sikereket értek el az ukrán műbútorasztalosok. A slachta és városi előkelőségek számára intarziás (elefántcsont, féldrágakő berakással vagy más díszítőelemekkel ellátott) bútorokat készítettek. Az értékesebbek diófából készültek, de a legtöbb bútor alapanyaga a hárs volt. A XVI. század egyik legelterjedtebb bútordarabjának a ruhásszekrény számított, de ide sorolhatjuk még az ágyakat, asztalokat, székeket, karosszékeket.

! **Következtetések.** A XVI. században az ukrán építészetben megjelennek az európai reneszánsz vonásai. A kor követelményeinek megfelelően várak és erődítmények épülnek.

▶ Az ukrán képzőművészetben a hagyományos stílusok mellett (freskók, ikonok, miniatúrák) új műfajok jelennek meg: a metszet és a portréfestészet.

▶ Az iparművészetben az ukrán mesterek ügyesen ötvözték a ruszin hagyományokat az európai újdonságokkal.

? **Kérdések és feladatok**

1. Milyen építészeti műemlékek tartoznak a Lvivi Piac tér épületegyütteséhez? 2. Milyen anyagból készültek a korabeli erődítmények és várak szerintetek? 3. Nevezdtek meg a pravoszláv egyházi építészet emlékeit a XVI. századból! 4. Soroljátok fel a XVI. század ukrán képzőművészetének főbb fajtáit! 5. Mi a miniatúra? 6. Mi a metszet? 7. Az iparművészet milyen fajtái fejlődtek az ukrán földeken a XVI. században?
- ✦ 8. Hogyan fejlődött az építészet és a városrendezés Ukrajnában a XVI. században? 9. Jellemezzétek az ukrán képzőművészet főbb vívmányait! 10. Milyen tények tanúskodnak az európai reneszánsz hatásáról az ukrán kézművészetre? 11. Milyen sikereket értek el az ukrán iparművészek a XVI. században?
- ✦ 12. Egészítsétek ki a 44. oldalon elkezdett *Az ukrán kultúra fejlődése a XVI. században* táblázatot!
- ★ 13. Látogassatok el a hozzátok legközelebbi helytörténeti múzeumba, és készítsetek beszámolót annak anyagai alapján az iparművészet fejlődéséről régiótokban a XVI. században!

Összegző kérdések Az ukrán földek a XVI. században c. fejezethez

1. Soroljátok fel Ukrajna történetének azon eseményeit, amelyek szerintetek a legfontosabbak voltak a XVI. században! Válaszotokat indokoljátok meg!
2. Értelmeztétek a következő fogalmakat és kifejezéseket: *majorság, slachta, magdeburgi jog, kozák, Zaporozsjai Szics, alsó kozákság, lajstromozott kozákok, kozák klenódiумok, kozák köztársaság, föderatív állam, egyházi testvériségek!*
3. Neveztétek meg a korszak kiemelkedő személyiségeit! Véleményetek szerint, miben rejlik tevékenységük jelentősége Ukrajna XVI. századi történetében?
4. Oldjátok meg a feladatokat a történelmi térkép segítségével!
 - 1) Figyeljétek meg, hogyan változtak az ukránok szállásterületei a XVI. században? Hasonlítsátok össze ezeket a területeket Ukrajna mai határaival! 2) Miként változott az ukrán földek állami hovatartozása a XVI. században? Határozzátok meg melyik tartomány, melyik ország fennhatósága alatt állt! 3) Neveztétek meg az ukrán vajdaságokat és azok székhelyeit a Rzeczpospolita keretei között! 4) Mutassátok meg a térképen a kozák szicseket és a Zaporozsjai Had birtokait a XVI. században! 5) Mutassátok meg a térképen a kozák háborúk területeit a XVI. század 90-es éveiben! 6) Mutassátok meg a térképen a korszak jelentős kulturális emlékeit!
5. Milyen volt az ukrán társadalom felépítése a XVI. században? Hasonlítsátok össze a társadalmi rendek és csoportok helyzetét!
6. Mik voltak az ukrán kozákság létrejöttének okai és következményei? Beszéljétek meg csoportokban!
7. Mik voltak a lublini unió megkötésének előfeltételei és okai? Elemeztétek, milyen változások történtek az ukrán földeken a lublini unió következtében! Beszéljétek meg csoportokban!
8. Hogyan fejlődött az egyházi élet Ukrajnában a XVI. században?

Felkészítő tesztek Az ukrán földek a XVI. században c. fejezet témazáró dolgozatához

1. A felsorolt ukrán társadalmi rendek közül melyik volt a legelőkelőbb a XVI. században?

A slachta	B parasztok
C városlakók	D papok
2. Mikor fogadták el a voloka-törvényt?

A 1529	B 1557
C 1566	D 1569

3. Milyen közigazgatási egységekre tagolódtak az ukrán földek a Rzeczpospolita keretei között?
A fejedelemség **B** ezredek
C vajdaságok **D** kormányzóságok
4. Melyik ukrán városban jöttek létre 1542-ben és 1544-ben egyházi testvériségek?
A Lviv **B** Kijev
C Luck **D** Braclav
5. Ki a szerzője a *Roxolánia* című újlatin stílusban íródott költeménynek?
A Sz. Zizanij **B** Sz. Klenovics
C I. Visenszkij **D** I. Boreckij
6. Mikor tesznek említést először a krónikák a kozákokról?
A 1475 **B** 1489
C 1524 **D** 1569
7. Hogy nevezték a Dnyeper árterületét, amely a Hortica szigettől húzódott 100 km hosszan és 3–25 km szélesen?
A Vad mező
B Alsó-Dnyeper vidék
C Zaporozzsja
D Nagy rét
8. Mi volt a neve az első Zaporozzsjai Szicsnek, amely a XVI. század 70-es éveinek végén, 80-as éveinek elején jött létre?
A Tomakivkai **B** Mikitinszkij Rohi
C Bazavluki **D** Csortomliki
9. Melyik lengyel király határozta meg 500 főben az uralkodói szolgálaton lévő harcosok számát, és fogalmazta meg *Az Alsó-Dnyeper vidéki kozákságról* szóló határozatában azok alapvető jogait és kötelességeit?
A I. Zsigmond
B II. Zsigmond Ágost
C Báthory István
D III. Zsigmond
10. Válaszd ki az *Osztrohi Biblia* megjelenésének évét!
A 1578 **B** 1581
C 1585 **D** 1595
11. A nyelvtanon, retorikán, számtanon, mértanon, csillagászaton és zenén kívül melyik tantárgy tartozott még a hét szabad művészethez?
A földrajz **B** történelem
C dialektika **D** természetrajz

- 12.** Nevezzétek meg a Mária Mennybemenetele-templom azon létesítményét, mely 1564–1578 között épült!
- A** Fekete kóház
 - B** Korniaht-harangtorony
 - C** Mária Mennybemenetele-templom
 - D** a Három Szentek kápolnája
- 13.** Párosítsátok a történelmi-földrajzi elnevezéseket és meghatározásokat!
1 Vad mező	A A Dnyeper árterülete, amely a Hortica szigettől húzódott 100 km hosszán és 3–25 km szélesen
2 Alsó-Dnyeper vidék	B A Don, az Oka, a Deszna és a Dnyeper által határolt, senki által nem lakott sztyeppe
3 Nagy rét	C A kozákok által legtöbbször támadott területek a Fekete-tenger mentén
4 Zaporozsjsja	D A dnyeperi zuhogókon túli területek a folyó mindkét partján
	E A Dnyeper alsó szakaszánál lévő földek, a zuhogóktól délre
- 14.** Állítsátok az eseményeket megfelelő időrendi sorrendbe!
- A** Báthory István lengyel király 500 főben határozta meg az uralkodói szolgálaton lévő harcosok számát
 - B** A III. Litván Statútum elfogadása
 - C** A Sz. Nalivajko kozákfelkelés kezdete
 - D** A K. Koszinszkij kozákfelkelés kezdete
- 15.** Mely állítások jellemzik a Zaporozsjsjai Had politikai és gazdasági felépítését az 1630-as években? Válasszatok ki három helyes állítást!
- 1** A kozák tanács a Zaporozsjsjai Had végrehajtó-irányító testülete volt
 - 2** A Zaporozsjsjai Had hetmanját a katonai sztársina választotta meg
 - 3** A hetman kezében összpontosult a legfőbb végrehajtói, illetve bírói hatalom. Ő volt a Zaporozsjsjai Had főparancsnoka, és ő képviselte a kozákokat a külföldi tárgyalásokon is
 - 4** A kozák tanács választotta meg a hetmant és a katonai sztársinát
 - 5** A hetmannak volt alárendelve a fegyvermester (a kancellária vezetője) és a két kozákkapitány, akik a hetman személyes megbízottjai voltak
 - 6** A lajstromozott kozákok katonai-közigazgatási egységei az 1625-ben megkötött kurukivi szerződés értelmében ezredek lettek
 - 7** A lajstromozott kozákok központja a Zaporozsjsjai Szics volt

II. FEJEZET. AZ UKRÁN FÖLDEK A XVI. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

8. §. A breszti egyházi unió és következményei

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor meghatározhatod a breszti unió megkötésének előfeltételeit, sajátosságait és eredményeit; jellemezni fogod a vitairódalom fejlődését; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *görög katolikus egyház, hitvitázó irodalom, breszti egyházi unió.*

- **1.** Milyen sajátosságai voltak az egyházi életnek az ukrán földeken a XVI. században? **2.** Mit értünk főkegyúri jog alatt, és milyen szerepet játszott az egyház életében? **3.** Hogyan hatott az egyházi életre a lublini unió?

A breszti unió megkötésének előfeltételei. Az európai uralkodók és egyházi személyiségek többször tanácskoztak a keresztény egyház egységének helyreállításáról. Különösen felerősödött ez a törekvés az ellenreformáció idején. Róma ki szeretne volna terjeszteni hatalmát kelet felé, egyesíteni akarta a katolikus és a pravoszláv híveket a pápa irányítása alatt. A vallási unió (egyesülés) elkötelezett hívei a Rzeczpospolitában a jezsuiták voltak. **Petro Szkarga** jezsuita szerzetes ***Az isteni egyház egységéről egy pásztor felsősége alatt...*** (1577) című könyvében a két egyház egyesítésének szükségességéről írt.

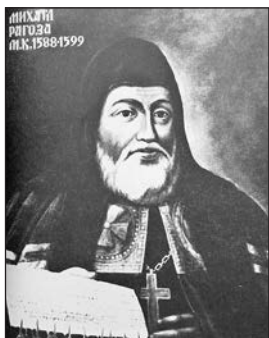
Az egyházi unió kérdését többször megvitatták egymással a római pápa képviselői és az ukrán-fehérorosz pravoszláv egyház előkelőségei. Az ortodox püspökök támogatták az egyházegyesítés gondolatát, amennyiben az a jogegyenlőség feltételei között megy végbe. Így akarták modernizálni egyházukat és az új idők követelményeire igazítani tevékenységét.

Az egyházegyesítés eszméjét elfogadó ukrán-fehérorosz püspökök az unióban látták a pravoszláv egyház válságának leküzdését és minden problémájának orvoslását. Úgy gondolták, hogy így könnyebben megszabadulhatnak az egyházi testvériségekbe tömörült kereskedő-kézműves rétegek megalázó befolyásától. Arra számítottak, hogy az unió majd egyenlővé teszi őket jogaikban a katolikusokkal, valamint lehetőséget nyújt a pravoszláv főpapoknak arra, hogy elfoglalják megérdemelt helyüket a szenátusban.

A lengyel uralkodó körök minden lehetséges módon támogatták az egyházegyesítésre törekvő pravoszláv főpapokat, mivel azt gondolták, hogy az egységes vallás az államhatalom megerősödésének egyik tényezője. Úgy tekintettek az unióra, mint az ukrán-fehérorosz földek végleges bekebelezésének útjára, valamint a katolicizmusra való teljes áttérést megelőző átmeneti időszakra. Leginkább az ukránok és fehéroroszok ellengyelesítésének eszközét látták benne, mivel a pravoszláv egyház latinizációja, romanizációja ezt jelentette.

Az ukrán társadalomban voltak az uniónak ellenzői is. Vezetőjük, **Kosztyantin-Vaszil Osztrozkij** kezdetben támogatta az egyházegyesítést és úgy gondolta, hogy ebben az egész ortodox világnak részt kell venni a pravoszláv és katolikus egyházak egyenjogúsága alapján. Később megértette, hogy a Rzeczpospolita és Róma teljesen mást akarnak, ezért az unió ellen fordult.

2 **Egyházi zsinatok Bresztben 1596-ban. A görög katolikus egyház megalakulása.** A római pápa szorgalmazására **III. Zsigmond** lengyel király **Bresztbe** egyházi zsinatot hívott össze, ahol ünnepélyesen jóvá kellett hagyni az egyházegyesítést. A zsinatra, amely **1596. október 16-án** kezdte meg munkáját, megérkezett püspökeivel a metropolita is.

■ M. Rohoza metropolita

Már a zsinat kezdetén kiderült, hogy a klasszikus ortodoxia hívei nem értenek egyet az egyházegyesítés híveivel, külön tanácskozásra gyűltek össze, ahol elítélték **Mihajlo Rohoza** (a lengyel források Michal Rahoza-ként említik – *a ford. megj.*) metropolita és azon püspökök tevékenységét, akik elfogadták az uniót. Az unió hívei ezzel egy időben hivatalosan kihirdették az egyházegyesítést.

A breszti unió értelmében a pravoszláv egyház megőrizte bizánci sajátosságait, a liturgia nyelve az ószláv maradt, maga választhatta metropolitáját és püspökeit. Továbbra is érvényben lehetett a Julián-naptár és az alacsonyabb rangú papság is házасodhatott. Ezzel egy időben elfogadták a katolikus tanításokat és a római pápának legfőbb, teljes (törvényhozói, kormányzati és bírói), közvetlen és egyetemes hatalmát az egész katolikus egyházban.

A breszti unió következtében az ukrán földeken létrejött a **görög kato-**

Görög katolikus egyház – a breszti unió alapján 1596-ban létrejött egyház az ukrán és fehérorosz földeken.

likus egyház. Egy egyház helyett kettő működött ezután Ukrajna-szer-
te. Hosszú évszázados harc vette kezdetét *Ruszban Russzal*, vagyis a
pravoszlávok és görög katolikusok között. A megígért jogegyenlőséget
azonban nem kapták meg és a szenátusnak sem lettek a tagjai a gö-
rög katolikus püspökök. A kegyúri jog értelmében Rzeczospolitában a
földesúrtól függött az, milyen egyház (görög katolikus vagy pravoszláv)
működik birtoka területén.

A *görög katolikus egyház* megnevezésnek történelmi gyökerei vannak. A
breszti unió megkötéséig azon ukrán és belorusz földek pravoszláv lakos-
sága, akik a Rzeczospolitához tartoztak, a konstantinápolyi pátriárka
egyházi felsőségét ismerték el maguk felett és a görögkeleti szokásokat
követték. Azt mondták magukról, hogy ők *görög vallásúak*. Az egyház-
egyesítést után Rómában a *görög katolikus* elnevezéssel különböztették
meg őket a többi katolikustól. A XVII. század 20-as éveitől kezdve gyak-
ran a *ruszin katolikus* megnevezést alkalmazták velük kapcsolatban vagy
a *csatlakozottak* kifejezést. A pravoszlávokat pedig szakadóknak, nem
csatlakozottaknak vagy *skizmatikusoknak* hívták. A *görög katolikusok* meg-
nevezést Mária Terézia osztrák császárnő honosította meg a XVIII. század
végén.

Az egyházegyesítést követő években a görög katolikus papok
felléptek a katolikus egyház azon törekvése ellen, hogy az unió se-
gítségével ellengyelesítse vagy teljes egészében katolikus hitre térítse
az ukrán lakosságot. A nemzeti öntudat eszméjének védelmezésével
a görög katolikusok bebizonyították, hogy egyházuk ukrán nemzeti
egyház.

Az ukrán pravoszlávokat a Rzeczospolitita törvényen kívül he-
lyezte, de azok tovább harcoltak egyházuk megmaradásáért és meg-
újulásáért. A pravoszláv papok az ortodox slachticsok, a városiak és
közakság jelentős támogatását élvezték ebben a küzdelemben.
Az ukrán nép nemzeti-felszabadító harcának egyik fő jelszava a
XVII. század első felében a pravoszláv hit védelme lett.

3

A hitvitázó irodalom fejlődése

A XVI. század végén és a
XVII. század első felében nagy
népszerűségnek örvendett ukrán terü-
leteken az úgynevezett **hitvitázó iro-
dalom**. A vitairók saját vallási meg-
győződésük, hitük alapján igyekeztek
cáfolni ellenfeleik nézeteit.

Hitvitázó irodalom – egyes hittani
tételek, vallási nézetek felett írásban,
avagy előszóval folytatott harc, vallási
és nemzeti-politikai tartalmú irodalmi-pub-
licisztikai műfaj Ukrajnában a XVI–XVII.
században.

Az első figyelemre méltó alkotás ebben a műfajban az ariánus Motovilo válasza P. Szkarga jezsuita szerzetes *Az isteni egyház egységéről egy pásztor felsősége alatt* című művére, amit K.-V. Osztrozkij megrendelésére írt. A műfaj jelentős képviselője **Heraszim Szmotrickij** volt, az Osztrohi Akadémia rektora. 1587-ben jelentek meg könyvei ***Az égi királyság kulcsa*** és az ***Új római naptár*** címmel. Műveiben a szerző élesen bírálta a római katolikus egyházat, a pápaságot, a XIII. Gergely által kezdeményezett naptárreformot (1582 – *a ford. megj.*) pedig egyenesen károsnak nevezte. A breszti unió előkészítése és megkötése következtében még népszerűbbé váltak a hitvitázók művei. Híres pravoszláv polemisták voltak **Klirik Osztrozkij, Sztefan Zizanyij, Meletyij Szmotrickij, Ivan Viszenszkij, Iov Boreckij, Zaharija Kopsiszenszkij.**

Fontos szerepet játszott az ukrán nép vallásszabadságért folytatott harcában a *Peresztoroha* (Figyelmeztetés) című vitairat, melynek ismeretlen szerzője élesen elítélte a breszti uniót és a pravoszláv vallás üldözését a Rzeczpospolita területén. Az ukránok csak úgy tudnak ellenállni a nemzeti elnyomásnak, vélte a vitairat írója, ha fejlesztik oktatásukat, a könyvnyomtatást és segítik a testvériségek tevékenységét.

A polémisták műveikben élesen elítélték a breszti uniót és azokat a pravoszláv egyházi vezetőket, akik elfogadták azt. Védtek az ortodox hitet és bírálták a katolikusokat. A pravoszlávságban látták azt az erőt, melynek segítségével az ukránság képes megmaradni. Mindenkit arra biztattak, hogy védjék őseik hitét.

! **Következtetések.** A breszti unió következtében megalakult az ukrán görög katolikus egyház. Az ukrán társadalmon belül ezzel egy időben kiéleződtek a vallási ellentétek.

▶ A hitvitázó irodalom megjelenése elősegítette az ukrán nép nemzeti tudatra ébredését.

? **Kérdések és feladatok**

1. Hogyan viszonyultak az egyházegyesítéshez a jezsuiták?
2. Mi volt a véleménye K.-V. Osztrozkijnak és követőinek az unióról?
3. Mikor jött létre a breszti egyházi unió?
4. Mi lett az egyházegyesítés következtében létrejött új egyház neve?
5. Mit értünk hitvitázó irodalom alatt?
6. Nevezd meg a kor ismert pravoszláv hitvitázóit!
7. Mik voltak a breszti unió megkötésének előfeltételei?
8. Nevezd meg az egyházegyesítés következményeit!
9. Magyarázzátok meg, mit jelent

a *Ruszban Russzal* kifejezés! Minek a következményeként kezdődött ez a harc? **10.** Milyen hatással volt az ukrainai vallási helyzetre a hitvitázó irodalom?

- ✦ **11.** Mutassátok meg az atlasz *Az ukrán földek vallási élete a Rzeczpospolita keretei között a XVI. század végén és a XVII. század első felében* című térképén: 1) a Kijevi Metropólia pravoszláv püspökségeit; 2) azokat a püspökségeket, amelyek görög katolikusok lettek! **12.** Jellemezzétek a breszti uniót a következő vázlat alapján: 1) előfeltételei; 2) okai; 3) megkötésének dátuma; 4) fő tézisei; 5) eredményei és következményei!
- ✦ **13.** A pravoszlávok és görög katolikusok harcában a protestánsok a pravoszlávok oldalára álltak. Mit gondoltok, miért? Szerintetek mit tanulhattak a pravoszlávok a protestánsoktól?

9. §. Az ukrán földek társadalmi-gazdasági fejlődése*

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor megmagyarázod, hogyan növekedtek a földesúri nagybirtokok (uradalmak) az ukrán földeken; meghatározod a majorságok fejlődésének következményeit; mesélsz az ukrán városok fejlődéséről; jellemezni fogod a parasztok és városlakók helyzetében végbement változásokat; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *latifundium, árutermelés, kisföldes zsellér, nincstelen cseléd.*

- ▶ **1.** Nevezzétek meg az ukrán földek gazdasági életének sajátosságait a XVI. század első felében! **2.** Mikor kötötték meg a lublini uniót? **3.** Mik voltak a lublini unió következményei az ukrán földek számára? **4.** Mi a majorság?

1 A földesúri nagybirtokok (uradalmak) növekedése. A XVII. század első felében a nyugat-európai piacokon nőtt a kereslet az ukrán búza és más mezőgazdasági termékek iránt, ami arra sarkallta a **mágnásokat**, hogy növeljék birtokaikat. Galíciában egységes gazdasági komplexumként működtek a Potockij, Sobieszki, Danilovics és az Odrovonzs uradalmak az őket övező városokkal, falvakkal. 1629-ben a Braclavi vajdaság parasztbirtokainak és városa-
inak 80%-a 18 mágnás kezében összpontosult, a Volinyi vajdaság

* Önállóan vagy a tartalék idő felhasználásával tanulmányozandó paragrafus. A tudás elmélyítését szolgálja.

Mágnás – több európai országban, Magyarországon, a Rzeczpospolitában, az ukrán és belorusz földeken nagybirtokos főnemes a kora modern korban. A társadalom arisztokrata részének a képviselője.

Latifundium – nagy kiterjedésű magánbirtok általában összefüggő területen.

uradalmainak pedig a 75%-a. Voliny volt az Osztrozkijak országa, melyet a kortársak „Osztrozkij-földnek” is neveztek. A hercegi család **latifundiumai** összefüggő sávként húzódtak a Braclavi, Kijevei, Ruszföldi, Szandomiri, Krakkói, Breszti, Minszki, Novohrudszki, Vityebszki és a Vilnói vajdaságokon keresztül, 620 falu és 38

város tartozott hozzá. Az Osztrozkij família legtöbb birtoka Volinyban volt.

Balparti Ukrajna a Visneveckijek hitbizománya volt Lubno központtal. Az 1630-as évek végén a Visneveckij-földhöz 39,6 ezer parasztbirtok, 56 város és nagyközség tartozott. Voltak még birtokaik Polisszjában, Pogyilljában, Volinyban és Galíciában is, ahol több mint félmillió paraszt és városlakó élt. Nagy ukrainai földbirtokokkal rendelkeztek ebben az időben a Zbarazkijak, Hotkevicsek, Koreckijek, Potockijak, Ruzsinszki, Zamojszki.

A mágnások birtokaikat örökösödés, adás-vétel, előnyös házasság, lakatlan területek betelepítése vagy ajándékozás útján gyarapították. Tulajdonjogukat a király adománylevele erősítette meg.

2 A majorságok (folvarkok) terjedése. A piaci viszonyok fejlődése. A XVII. század első felében nőtt a kereslet a mezőgazdasági termékek iránt. A slachticsok és pánok ezért piacra kezdtek termelni, a busás haszon reményében pedig majorságokat (folvarkokat) alapítottak. A jelentősebb majorságokban nagyobb volt a búza terméshozama, mint a parasztgazdaságok többségében, ezért a folvarkok elsősorban búza termelésére szakosodtak. Foglalkoztak még kertészkedéssel, halászáttal és állattenyésztéssel is. Gazdaságaikban szarvasmarhát és baromfit tartottak.

A majorságok terjedésével Kelet-Pogyilljában, a kijevei tartomány déli részén, Balparti és Szloboda Ukrajnában nőtt az újonnan betelepített és megművelt területek nagysága. Mezőgazdasági szempontból továbbra is fejlett vidéknek számított Belz és Holm vidéke, Voliny, Nyugat-Pogyillja, és részben Galícia.

A gazdasági életben uralkodóvá vált az árutermelés, vagyis az uradalmakon már nemcsak a saját szükségletükre termeltek, hanem

eladásra is. Ezzel egy időben jelentős társadalmi változásokra került sor a slachticsok és mágnások körében.

A XVII. század első felében a döntően agrártermeléssel foglalkozó ukrán gazdaságok elsősorban búza eladására specializálódtak és a földesurak egyre nagyobb bevételre tettek szert. Keresett árucikk volt a szarvasmarha és a ló. Több majorságban sikerült felhizlalni évente akár 100–300 ökröt is. A külföldre szánt csordákat és méneseket általában lábon hajtották a vásárokbá. A fajtisza lovakat a hadsereg vásárolta fel jó pénzért, ami nem kis bevételt hozott a tenyésztőknek.

A mezőgazdasági termelés mellett a slachticsok feldolgozták a megtermelt nyersanyagot és azt is piacra vitték. Birtokaikon malmokat, szesz- és serfőzdeket, cserzőműhelyeket alapítottak, ami komoly jövedelemforrást jelentett számukra.

S. Starowolski lengyel publicista tudósítása arról, milyen változások mentek végbe a slachta keretein belül a XVII. század első felében.

A régi időkben a paraszt dolga volt a föld megművelése, a kereskedők világi dolgokkal foglalkoztak, a slachtics a hazát védte igaz lovag módjára. Napjainkra eltűntek a katonák, de lettek helyettük kocsmárosok, spekulánsok, közvetítők... Legnagyobb hőstettnek az számít, ha valaki tudja, melyik úton terelheti jószágát Gdanskba. Manapság ugyanis minden módosabb ember kereskedik. Ki ökörrrel, lóval, borral, mézzel, hallal, vagy búzával. Mindent, amit a parasztok megtermelnek, uraságuk parancsára kénytelenek a majorságba szállítani, ahol az intézők alacsony áron felvásárolják tőlük azt. Ezután már a földesúr emberei viszik a portékát a városokba, ahol jó pénzen értékesítenek mindent.

? Hogyan változott meg a slachta helyzete az áruterelés fejlődése következtében?

3 A városok fejlődése. Az ukrán földeken a XVI–XVII. század fordulóján tovább fejlődtek a régi városok és újak jöttek létre: Konotop, Fásztyiv, Hagyacs, Mirhorod, Jahotin, Umany, Boriszpol. Legnagyobb településnek 18 ezer fős lakosságával Lviv számított, Kijevben 15 ezren, Medzsibizsben 12 ezren, Bila Cerkvában 10 ezer 700-an éltek. A legtöbb városnak 2–3 ezer lakója volt. A városok komoly bevételi forrást jelentettek a mágnások számára, hisz a kézművesek és a kereskedők adót fizettek nekik, de fizetni kellett a

■ Kaszások

■ Aratás. XVII. századi metszet

■ Vízikerek. XVII. századi metszet

városon való áthaladásért és a piacon való árusításért is. Voltak olyan városok, amelyek ötvenszer annyi bevételt hoztak tulajdonosuknak, mint azok a falvak, amelyeknek a területén létrejöttek.

Az állami (királyi) tulajdonban lévő városok közigazgatási központok is voltak egyben és magdeburgi joggal rendelkeztek.

Az ukrajnai városok 80%-a földesurak vagy az egyház tulajdonát képezték. A Kijevi vajdaság 206 városa közül 46 volt szabad királyi város, 150-nek valamelyik mágnás, 10-nek pedig az egyház volt a tulajdonosa. Néhány magán- és egyházi kézen lévő város magdeburgi joggal rendelkezett. Sok mágnásnak egyszerre több városa is volt. A Braclavi vajdaságban a Konyecpolszkijak ekkor 170 várost birtokoltak.

A XVII. század első felében a városokban egyre többen lettek a céhen kívüli kontárok. Lvivben részarányuk elérte a 40%-ot. A céhek megpróbálták harcolni ellenük, de nem sok sikerrel. A városi hatalom előnybe részesítette őket a céhtagokkal szemben, mivel nem voltak szervezettek és így könnyebben lehetett velük bánni.

Több lvivi, cserkaszi, bila cerkvai, osztrai fegyverkovács műhelynél bérmunkásokat kezdtek alkalmazni, akik között munkamegosztás alakult ki. A XVII. század elején megjelentek az első gépek, például a brjuhovicsi papírgyár vízi kerekeit említjük. Így fokozatosan kialakultak az előfeltételei a manufaktúrák megjelenésének.

4 A parasztek és városiak helyzetete. A major-ságok növekedésének következtében kisebbek lettek a paraszti birtokok. Nőtt a szegényparasztek és a föld nélküli parasztek száma. Sokan fél vagy negyed telken gazdálkodhattak. A legtöbb parasztnak viszont csak annyi földje maradt, hogy a háza elférjen rajta, másoknak még háza sem volt. Az előbbieket **kisföldes zselléreknek** nevezték, az utóbbiakat pedig **nincstelen cselédeknek**.

A parasztek földtulajdonlásának csökkenésével egyenes arányban nőtt a kizsákmányolásuk. Véglegessé vált a röghöz kötésük, létrejött a jobbágyrendszer. A földesurak maguk határozták meg az úrdolgát, a különféle kötelezettségeket és az adók nagyságát. A jobbágyokat gazdáik eladhatták, elajándékozhatták, akár meg is ölhatték.

A XVII. század folyamán a parasztság gazdasági, szociális és jogi helyzete Ukrajna minden régiójában rosszabb lett. Legnehezebb a Breszti, Podlasie-i, Rusz földi, Belzi, Volinyi vajdaságokban volt, Pogyilljai nyugati, illetve a Kijevi vajdaság jobbparti részében, ahol az úrdolga heti három-hat napot tett ki. A XVII. század közepére alig maradt szabad paraszt.

G. L. de Beauplan a Középső-Dnyeper vidék parasztságának életéről a XVII. század 30–40-es éveiben

Az itteni parasztek megérdemlik az együttérzést. Saját kezűleg, saját lovukkal hetente három napot az uraságra kell dolgozniuk, és a használatukban levő föld nagyságától függően sok mérő kenyérgabonát, kappant, tyúkot, libát és csirkét kötelesek adni neki húsvétra, pünkösdre és karácsonyra. Ezenkívül fát kell szállítaniuk az uraságnak és ezernyi más szolgálatot tenni..., nem is szólva az uraságok által követelt pénzről, valamint hogy tizedet kell adni a birkák, sertések, a méz, mindenféle termés után, minden harmadik évben pedig igás állatot... De nem is ez a legfontosabb, hanem az, hogy az urak nemcsak a tulajdonuk, hanem az életük felett is rendelkeznek. Íme mekkora a lengyel slachta szabadsága, amely úgy él, mint a paradicsomban, a parasztek pedig, mint a purgatóriumban.

- ?** 1. Mekkora volt az úrdolga nagysága a parasztek számára? 2. Milyen adókat és kötelezettségeket fizettek a parasztek? 3. Milyen tények tanúskodnak a parasztek jogfosztottságáról?

A kézművesség és kereskedelem fejlődése következtében a városokban elmélyült a társadalmi rétegződés. A patríciusok egyre jobban meggazdagodtak, kezükbe kaparintották az egész hatalmat. A középsztály képviselői nem szólhattak bele a város irányításába, ezért arra törekedtek, hogy csökkentsék a patríciusok befolyását és növeljék a sajátjukat. Egyre nőtt az elszegényedett céhmesterek, mesterlegények, inasok és kontárok száma, akik nagyon elégedetlenek voltak jogfosztott helyzetükkel.

A XVII. század első felében a városi lakosság nagy részét a kozákok és a helyőrségek katonái tették ki. Ez elsősorban a Dnyeper mentét és Braclav vidékét jellemezte. 1616-ban például Kanev, Korszuny, Bila Cerkva, Csihirin, Cserkaszi, Bohuszlav és Perejaszlav portáinak 75%-a kozák tulajdonban volt.

A városok nemzetiségi összetétele színes volt. A többségben élő ukránok mellett éltek itt lengyelek, litvánok, zsidók, oroszok, fehér-oroszok, moldvaiak, magyarok, örmények, görögök is. A tehetősebb idegenek kereskedelemmel foglalkoztak, vagy birtokokat, céheket béreltek, de megvásárolták a vámszedés jogát is.

A pravoszláv vallású ukrán polgárok jogainak korlátozása továbbra is érvényben maradt. Egy korabeli, 1620-ban kelt feljegyzés szerint Lvivben például *„azon görög hitű személyek, akik nem fogadják el az uniót, nem lakhatnak a városban, nem kereskedhetnek, nem lehetnek a céhek tagjai”*.

A városokat folyamatosan elnyomták. Még a magdeburgi joggal rendelkezők polgárai is sokat szenvedtek a királyi helytartók önkényétől. A földesúri tulajdonban lévők lakossága úrdolgába járt, tisztította a tavakat, gátakat épített, katonákat szerelt fel a hadsereg számára, részt vett az erődítmények körüli munkákban. A városok tulajdonosai gyakran bérbe adták városaikat vagy elzálogosították azt, biztosítva ezzel szabad kirablásukat. Sok bajt okoztak a mágnások közötti csatározások és a slachticsok önkényeskedései, amelyeket erőszak és fosztogatás követett.

! **Következtetések.** A Rzeczpospolita uralma alatt lévő ukrán földeken nagy mágnás és slachtics birtokok jöttek létre.

▶ A mezőgazdaságban a legjelentősebb árutermelők a majorságok, folvarkok voltak.

▶ A XVII. század első felében új városok épültek és nőtt a lakosságuk száma.

▶ A folvarkok megjelenése következtében lényegesen rosszabb lett az ukrán parasztok többségének a helyzete.

▶ A városok sokat szenvedtek a királyi helytartók vagy tulajdonosaik önkényétől és a nemzeti-vallási elnyomástól.

Kérdések és feladatok

1. Mit nevezünk latifundiumnak? 2. Nevezd meg azon mágnásokat, akik nagybirtokokkal rendelkeztek Ukrajna területén! 3. Mit nevezünk árutermelésnek? 4. Mekkora volt a városi lakosság részaránya az ukrán népességen belül a XVII. század 40-es éveiben? 5. Melyik volt Ukrajna legnépesebb városa a XVII. század első felében? 6. Kitől függött a legtöbb ukrán város? 7. Mennyi kézműves mesterség volt ebben az időben? 8. Kik a kisérdők, és kik a nincstelen cselédek? 9. Melyik ukrán régióban épültek olyan városok, ahol többségében kozákok laktak?
- ▲ 10. Hogyan növekedtek a földesúri nagybirtokok az ukrán földeken? 11. Fogalmazd meg a folvarkok terjedésének okait és következményeit! 12. Jellemezzétek az ukrán városok fejlődését a XVII. század első felében! 13. Milyen változásokra került sor a parasztok és városiak életkörülményeiben?
- ✦ 14. Készítsétek el *Az ukrán földek társadalmi-gazdasági fejlődése a XVII. század első felében* című téma kibővített vázlatát!
- ★ 15. Miben nyilvánultak meg Ukrajna szociális-gazdasági fejlődésének ellentmondásai a XVII. század első felében?

10. §. A Krími Kánság

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor megtudhatod, milyen volt a Krími Kánság politikai élete; meghatározhatod gazdasági fejlődésének sajátosságait; beszélhetsz a krími kánok külpolitikájáról; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *kurultáj, Giráj, bég, diván, mufti*.

- ▶ 1. Mikor, és hogyan jött létre a Krími Kánság? 2. Milyen politikát folytattak a krími kánok az ukrán földekkel kapcsolatban? 3. Mutassátok meg az atlasz térképén a Krími Kánság területét és a tatár portyák útvonalait!

1

Politikai élet. A XVII. század közepére az Arany Horda tartományai közül a Krími Kánság maradt fenn egyedül. A Krím-félsziget területének kevesebb, mint felét foglalta el. Több települése az Oszmán Birodalom részét képezte, melyek külön közigazgatási egységet alkottak Kaffa központtal. A déli partvidék minden erődtényében török helyőrség állomásozott. A krími kán néhány fia és fivére állandó jelleggel Isztambulban tartózkodott túszként. A török szultán-

nak az volt az érdeke, hogy fennmaradjon a félsziget politikai széttagoltsága. Kalifaként biztosította a muzulmán papság függetlenségét a káni uralomtól. Nagyban gyengítette a kánok hatalmát kinevezésük rendszere. A trónörökösök ugyanis trónra lépésük előtt évekig a szultán udvarában éltek és nevelkedtek. Megbízható kapcsolatokat ezért hazájukban kiépíteni nem tudtak.

Államigazgatási formáját tekintve a Krími Kánság rendi képviseleti, korlátozott monarchia volt. A széles körű hatáskörökkel felruházott kán a végrehajtó és bírói hatalom feje is volt egyben. Ősi szokás szerint a tatár előkelőségek gyűlése, a **kurultáj** választotta meg tisztségébe a Giráj-dinasztiából. Döntő szava azonban a kánválasztásban a török szultánnak volt.

A kánságban egész fennállása alatt összesen 47 kán uralkodott, akik közül csak tízen távoztak az élők sorából természetes halállal.

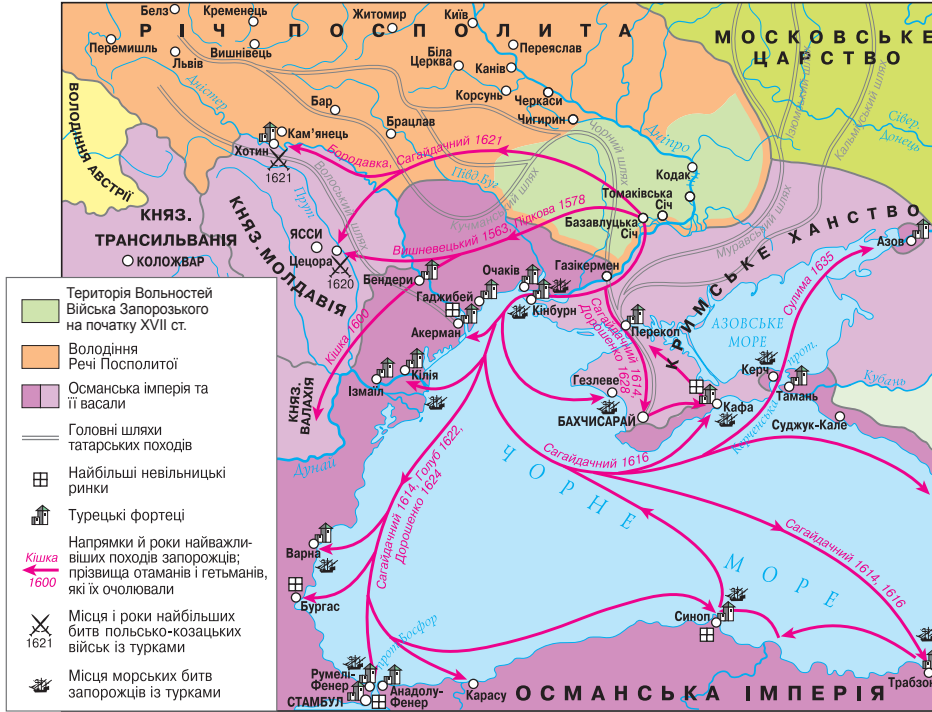
A Krími Kánság decentralizált állam volt és tíz **bégségre** tagolódott, élükön a **bég** állt. A bégek előkelő családokból származtak, saját hadsereggel és államhatalmi szervekkel rendelkeztek. Lemondhatták a kánok hadjárataiban való részvételt és maguk is indíthattak portyákat.

A krími kánok hatalmát a **diván**, illetve a **mufti** korlátozta. A diván a kánság legnagyobb méltóságából létrejött sajátságos államtanács volt, mely a fontosabb bel- és külpolitikai kérdésekben döntött, a mufti pedig a muzulmán főpap, aki azt figyelte, mennyire követik a káni döntések az iszlám normáit.

2 Társadalmi-gazdasági fejlődés. A népesség foglalkozását az határozta meg, hogy a félsziget melyik részén élt. A déli partvidék lakói gyümölcs- és szőlőtermesztéssel foglalkoztak. Több mint ötven szőlőfajtát ismertek. De a halászat, állattenyésztés, konyhakertészet, dohánytermesztés is a tevékenységi körükhöz tartozott. A sztyeppi részen élők, akik a XVI. század második felétől letelepedett életmódot folytattak, földművesek voltak. Ellátták gabonával az egész Krím-félszigetet. Fontos gazdasági ágazat volt még a ló- és a juhtenyésztés is.

Gyors fejlődésnek indultak a városok. A félsziget legnagyobb városa Bahcsiszeráj lett, 1532-től a kánság fővárosa. Bahcsiszeráj a kézművesség és kereskedelem központja volt. Vásárain búzát, bort, állattenyésztési termékeket, halat, kézműipari cikkeket lehetett venni. Fontos árucikk volt ugyanitt az „élő áru”, vagyis a rabszolgák. Legnagyobb rabszolgapiaca Kaffának volt.

A kán alattvalói többféle nép és vallás képviselői közül kerültek ki. A félsziget népessége négy nemzeti-vallási közösségre, **miletre**

■ A Zaporozsjsai Szics a XVI. században és a XVII. század első felében

tagolódott: muzulmánokra, görögökre (pravoszlávokra), zsidókra és örményekre. A vallási-nemzetiségi közösségek képviselői más-más településen vagy különböző városnegyedekben éltek. Az országon belül a muzulmánok rendelkeztek minden joggal, ők voltak a legnépesebb közösség. Katona csak iszlám hívő lehetett, amiért adómentességet és egy sor más kedvezményt is kapott.

A népesség nagyobb része szabad volt. Jobbágyság nem létezett. A föld a faluközösségek, előkelőségek és a kán tulajdonában volt. A kán sohasem károsította meg a faluközösségeket a helyi előkelőségek birtokainak kijelölésekor. Az erdők, legelők közös tulajdonban voltak. A muzulmánok úgy tartották, mivel Allah teremtett mindent, ezért semmi sem lehet a földön valaki magántulajdona. A parasztok évente kötelesek voltak egy hetet a bég, a kán és a mirza földjén dolgozni és tizedet fizetni, amit szállalmi szükségletekre használtak fel.

G. L. de Beauplan a krími tatárokról

Szablyával, íjjal vannak felfegyverezve, a tegezben 18–20 nyílvesztőt tartanak; az övükben kést, tűzkövet hordanak a tűzgyújtáshoz, valamint árat és 5 vagy 6 százsény (1 százsény kb. 2 m) vékony bőrszíjat. ...Páncélinget csak a leggazdagabbak hordanak, a többieknek semmijük sincs, majdhogynem ruhátlanul mennek a harcba. Valamennyien igen bátrak és jó lovasok. ...Képesek arra, hogy a leggyorsabb vágta közepette átugorjanak a kötőféken vezetett másik lovukra, hogy ezzel is gyorsabbá tegyék az üldözők előli menekülést. A ló, amint nem érzi a hátán a gazdáját, azonnal a másik ló jobb oldalára fut, hogy készen álljon arra az esetre, amikor szükségessé válik, hogy a lovas, ismét az előbbi gyorsasággal lovat váltson. Így tanították be ezeket a lovakat a gazdájuk szolgálatára.

- ? 1. A tatár harcművészet milyen sajátosságait mutatja be a szerző?
2. Hasonlítsátok össze a krími tatárok és zaporozsjai kozákok harcművészetét!

3 Külpolitika. Az a körülmény, hogy a Krími Kánság az Oszmán Birodalom vazallusa volt, nagyban meghatározta külpolitikai törekvéseit, amelyek a török szultán érdekeit szolgálták.

A kánok legveszélyesebb ellenfelüknek a moszkvai államot tartották. Éppen ezért léptek szövetségre több alkalommal is Lengyelországgal Moszkva ellen. A tatárok ezt követően számtalanszor indítottak hadjáratot északkeleti szomszédaik ellen több-kevesebb sikerrel. A moszkvai uralkodók pedig követeiket ajándékok garmadával indította Bahcsiszerájba, hogy megváltsák biztonságukat. De közben egy percre sem feledkeztek meg azon tervük megvalósításáról, hogy kijáratot keressenek a déli tengerek felé.

A Krími Kánság északi szomszédja a Rzeczpospolita volt, amelyhez az ukrán földek is tartoztak. A két ország határa a sztyeppén húzódott, ahol a XVI. század óta a kán vazallusának számító nogáj törzsek portyáztak. A dél-ukrán területek, az úgynevezett Vad mező ezért sokáig lakatlan volt, mivel senki sem vágyott ilyen veszélyes szomszédságra. A nogáj és tatár hordák támadásaitól más ukrán területek is szenvedtek. Semmi és senki sem volt biztonságban tőlük. Az ukrán földeken a XVII. század első felében 300 ezer embert ejtettek foglyul és adtak el rabszolgának Kaffa, Gözleve vagy az Oszmán Birodalom más városainak rabszolgapiacain.

Mivel a Rzeczpospolita nem tudta megvédeni ukrán alattvalóit, ezért ez a feladat a kozákokra hárult. A kozákok azonban nemcsak

az ukrán tartományok védelmével foglalkoztak, hanem rátámadtak a török és tatár birtokokra is, ahol rengeteg foglyot ejtettek.

Az Ukrajnába való betörés előtt a tatárok két-három napot a határ közelében pihentek. Ezután a hordát három részre osztották, melyek különböző útvonalon mentek tovább. Majd a három csoport ismét kisebb egységekre oszlott, s mindegyik más-más irányban haladt. Ily módon a tatárok minden oldalról bekerítették a települést, összeszedték a zsákmányt, az embereket, a jószágot, a vagyontárgyakat, majd lassú ütemben megkezdték a visszavonulást, igyekezve elkerülni a találkozást a kozákokkal.

Következtetések. A Krími Kánság a tatárok feudális állama volt a Krím-félszigeten, amely sajátos módon ötvözte magában a törzsi néphatalmat és a keleti monarchiák vonásait.

▶ A Krími Kánság fennállása alatt sohasem volt önálló. A XVI–XVII. században az Oszmán Birodalom vazallusa lett, melynek érdekeit szolgálta a politikájával.

▶ A Krími Kánságot félnomád népek lakták, akik gyakran részt vettek a más népek elleni portyákban.

Kérdések és feladatok

1. Melyik város volt a XVI–XVII. században a Krími Kánság fővárosa? 2. Nevezd meg a kánság hét legnagyobb nemzetségének vezérét! 3. Mivel foglalkoztak a félsziget déli partvidékén élő népek? 4. Milyen négy közösségre tagolódott a félsziget népessége? 5. Melyik országot tartotta a Krími Kánság legveszélyesebb ellenségének? 6. Nézz utána a neten, hány embert hurcolhattak el a tatárok Ukrajnából a XVII. század első felében!
7. Jellemezzétek a Krími Kánság politikai életét! 8. Határozzátok meg a kánság szociális-gazdasági fejlődésének sajátosságait! 9. Milyen volt a Krími Kánság külpolitikája a szomszédjaival?
10. Keressétek meg az atlasz térképein az ukrán földeken portyázó tatárok útvonalait! 11. Töltsétek ki *A Krími Kánság bel- és külpolitikájának sajátosságai* táblázatot!
12. Hogyan vélekedtek arról, hogy a tatárok az ukrán földeken ejtett foglyokat rabszolgapiacokon adták el? Elfogadhatatlannak mondható-e ez abban az időben? Mondjátok el véleményeteket a világtörténelemből ismert tények alapján!

11. §. Kozák hadjáratok a XVII. század első negyedében. Petro Konasevics-Szahajdacsnij

 Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor meg tudod magyarázni, miért nevezik a XVII. század első évtizedeit a hősi hadjáratok korának; jellemezni fogod P. Konasevics-Szahajdacsnij tevékenységét; meghatározod az ukrán kozákok szerepét és részvételének következményeit a hotini háborúban; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *jaszír, janicsár, gálya, hárem, hősi hadjáratok, hotini háború.*

- ▶ **1.** Milyen volt a kozákok harcművészete? **2.** Milyen szerepet játszottak a kozákok az ukrán földek déli határainak védelmében a XVI. század második felében? **3.** Hogyan támogatta a kozákságot a pravoszláv egyház a XVII. század első felében?

1 **A kozák hadjáratok előfeltételei a XVII. század első negyedében.** Az ukrán kozákok a XVII. század kezdetétől egyre fontosabb szerepet játszottak Rzeczpospolita politikai életében, valamint a nemzetközi porondon. Útját állták a tatár-török támadásoknak az ukrán földek ellen, és sikeres hadjárataikkal lényegesen meggyengítették ellenségeiket. Ez gyakran feszültséget okozott a Krími Kán-

ság, a Porta és a Rzeczpospolita viszonyában, a kozákokat viszont ismertté tette, hisz mindenki bennük látta a keresztény világ megmentőit.

A XVII. század elején az ukrán földek rengeteget szenvedtek a tatárok támadásaitól. Férfiak, nők, sőt gyerekek ezrei estek a pogányok fogságába, az ellenszegülőket pedig legyilkolták. A foglyokat **jaszír**ként elárverezték a rabszolgapiacokon. Sok ukrán lány került így a főurak **háremeibe** vagy lett szolgálólány. A fiúkból általában **janicsárokat** neveltek, akik összehasonlíthatatlanul könyörtelenebbek voltak saját véreikhez, mint a törökök vagy tatárok. A férfiakat kegyetlenül

Jaszír – azon foglyok neve, akik a törökök, tatárok ukrainai, fehérorosz vagy lengyel portyái során estek fogságba.

Hárem – a muszlim vezetők magánlakosztálya, ahol feleségei, gyermekei és ágyasai laktak.

Janicsár – az oszmán-török hadsereg gyalogos katonája. Kezdetben többségük adóba szedett vagy harc közben elfogott keresztény gyermekekből került ki. Janicsáriskolákban, mohamedán hitben és szigorú fegyelemben nevelték őket. A török szultánok elitcsapatává váltak, egyik fő feladatuk a szultán személyének védelme volt. Kiemelkedően magas zsoldot kaptak. *(A ford. megj.)*

Gálya – evezős hadihajó az Oszmán Birodalomban.

dolgoztatták az építkezéseken, **gályára** küldték őket, hogy az evezőlá-
páthoz láncolva szenvedjenek halálukig.

A XVI. század végétől kezdve a kozákok a Zaporozzsjai Szics-
ben hadsereggé szerveződtek és az ukrán földek védelmére keltek.
Hadjáratokat indítottak a Krími Kánság és a törökök fekete-tengeri
kikötői ellen.

2 **A kozákok hősi hadjáratai.** A XVII. század el-
ső két évtizede a **hősi hadjáratok** koraként
került be a történelembe, melynek során az ukrán
kozákok bátor hadjáratokat folytattak az Oszmán
Birodalom ellen, és híressé tették a zaporozzsjaiak
nevét egész Európában.

1602 tavaszán 30 kozák sajkán és a törököktől
zsákmányolt gályákon kihajóztak a tengerre és Kili-
ja alatt szétverték egy egész hajórajt. 1606-ban el-
foglalták az addig legyőzhetetlennek tartott Várnát.

1608-ban szárazföldi hadjáratot vezettek a Krí-
mi Kánság ellen. Bevették és felégették Perekopot.
A következő évben 16 sajkájukkal megtámadták Iz-
mailt, Kiliját, Belgorodot. 1614-ben Petro Konase-
vics-Sahajdacsnij vezetésével egy 40 sajkából álló
flotta kétszer is átszelte a Fekete-tengert, megost-
romolta Trapezundt és nyugati irányban felégette
az egész partszakaszt. Elfoglalta Szinopot, továbbá
elsüllyesztette a kikötőben horgonyzó török flottát.
Végül 1616-ban Szahajdacsnij 150 sajkájával meg-
7 ezer kozákjával Ocsakivnál szétverte a török flot-
tát, és megtámadta, majd ostromolni kezdte Kaffát,
a környék legnagyobb rabszolgapiacát. Néhány nap
ostrom után a kozákok elfoglalták, majd felégették
a várost és több ezer rabot kiszabadítottak.

Légfényesebb hadjáratukat a kozákok Isztam-
bul ellen vezették 1624-ben. Sikerült háromszor is
partra szállniuk a város falainál, ahonnan mesés
kincsekkel tértek haza akadálytalanul.

A hősi hadjáratok óriási történelmi jelentő-
séggel bírtak, hisz az Oszmán Birodalom meggyen-
güléséhez vezettek, gátat szabtak a törökök továb-
bi ukrajnai terjeszkedésének és példát mutattak

■ P. Sahajdacsnij ló-
háton. XVII. századi
metszet

i

■ A kozákok Kaffát ost-
romolják a tenger felől.
XVII. századi metszet

? Mit lehet megtudni
Kaffa 1616-os ostro-
máról az illusztráció
alapján?

Európa leigázott népeinek. Hadjárataik során a kozákokat nem mindig vezették nemes célok (testvéreik kiszabadítása vagy a hitért folytatott harc), gyakran a zsákmányszerzés vágya ösztönözte őket.

G. L. de Beauplan a kozákok tengeri hadjáratainak megszervezéséről a törökök ellen

Tengeri hadjárataikról a kozákok általános haditanácsukon döntenek, és nem kérik ki rá a lengyel király engedélyét, elég nekik hetmanjuk parancsa. Megválasztják a kinevezett hetmant, aki a vállalkozást vezeti. Ezután a szics körüli szigeteken, a hadi kincstár környékén megépítik hajóikat, a sajkákat. A sajkák 60 láb hosszúságú, 10–12 láb szélességű és 12 láb mélységű tengeri járművek. Alsó részüket egy 45 láb hosszú fűz vagy hárs farönkből faragják ki, az oldalsó részüket pedig 10–12 láb hosszú falécekből építik meg. Faszögekkel erősítik oda őket 12 láb szélességben. ...A sajkákban 10–15 lapát van a fedélzet mindkét oldalán, és sokkal gyorsabban haladnak, mint a török evezős gályák. A csónakok árboccal is el vannak látva és valamiféle formátlan vitorlával, amit csak jó időben húznak fel, nagy szélben inkább eveznek.

A kozákok két puskával, karddal vannak felszerelve és minden csónakban van 4–6 kisebb ágyú. Ingbe és salaváriba (buggyos nadrágba) öltöznek, fejükön sapka van. Váltóruhát is visznek magukkal. A hadjáratba 6 font puskaporral, nagy mennyiségű ólommal, ágyúgolyókkal felszerelve indulnak, mindegyiküknél van iránytű is...

A török gályák a Dnyeper torkolatánál lesben állva várják a kozákokat, de azok a legtöbbször túljárnak az eszükön. Megbújnak a folyó torkolatától 3–4 mérföldre lévő nádasban, majd az éj leple alatt ott jelennek meg, ahol a törökök nem is várják őket...

- ? 1. Hogyan készültek fel a kozákok a tengeri hadjáratokhoz?
2. Jellemezzétek sajkáikat! 3. Milyen felszereléssel indultak tengeri partyaikra a kozákok? 4. Milyen hadicselhez folyamodtak a törökökkel szemben?

3 **Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman tevékenysége.** A tengeri hadjáratok kora egybeesik **Petro Konasevics-Szahajdacsnij** tevékenységének éveivel, aki a kozákok legjelentősebb vezére volt.

Tapasztalt diplomataként és megfontolt emberként a lengyelekkel való megegyezésre törekedett, bár mindig szem előtt tartotta a kozákok és az egész ukrán nép érdekeinek védelmét. Egyetértett a vilsankai (1617) és a rosztavicai (1619) megállapodások passzusaival,

amelyek a lajstromozott kozákok számát 1 és 3 ezer főben állapították meg, de nem sietett végrehajtani a szerződések azon pontjait, amelyek előnytelenek voltak a kozákok számára.

Sikeres tatár- és törökellenes hadjárataival felkeltette maga iránt egész Európa érdeklődését. Hadvezérként az aktív támadó hadműveletek és a hirtelen rajtaütések híve volt. Győzelmeit annak is köszönhette, hogy szilárd fegyelmet tartott kozákjai között, és ütőképessé szervezte belőlük.

III. Zsigmond felkérte P. Konasevics-Szahajdacsnijt, hogy siessen a moszkvai hadjáratban nehéz helyzetbe került trónörökös, IV. Ulászló segítségére. A lengyel király ugyanis meg szeretne volna szerezni fia számára a moszkvai trónt, de a herceg nem tudta elfoglalni a fővárost. Szahajdacsnij beleegyezett a hadjáratba, ám feltételül szabta a pravoszlávok elnyomásának beszüntetését.

1618-ban 20 ezer kozákja élén a hetman megkezdte moszkvai hadjáratát. Menet közben elfoglalta Putyivl, Livni, Jelec, Dankov, Lebegya, Szkopin és Rjazsszk városokat.

Moszkva alatt egyesült Ulászló hadseregével és megkezdte a város ostromát. Moszkva védőinek azonban sikerült visszavonulásra kényszeríteni az ellenséges erőket. A csata másnapján az ukrán–lengyel csapatok elvonultak Moszkva alól és hazaindultak.

Petro Konasevics-Szahajdacsnij híres mecénás hírében állt, aki sokat tett a pravoszláv hit védelmében. Ő írta a **Magyarázat az unióról** című művet, amelyben élesen elítélte a breszti egyházegyesítést. Tagja volt a kijevi Vízkereszt egyházi testvériségnek, és az egyházi hierarchia helyreállítása is az ő közbenjárásával történt. Támogatásával Kijevben létrejött egy kultúrfelvilágosító központ, amelynek **I. Boreckij, J. Pleteneckij, K. Szakovics** és **M. Szmotrickij** voltak a tagjai. Gondoskodott a templomokról, kolostorokról. Vagyonának nagy részét a lvivi és kijevi egyházi testvériségekre és jótékony célokra hagyta.

Petro Konasevics-Szahajdacsnij (1557?–1622) egy Szambor környéki ukrán pravoszláv slachtics családjában látta meg a napvilágot. Tanulmányait az osztrohi akadémián végezte, majd Zaporozsijába ment. Tehetsége, megfontoltsága, műveltsége folytán hamarosan nagy tekintélyre tett szert társai körében, akik a katonai sztársina tagjává is megválasztották. 1614–1616 és 1620–1622 között a lajstromozott kozákok hetmanja volt. Pragmatikus, kompromisszum kereső, szilárd fegyelmet tartó hetman hírében állt. Több győzelemmel végződő hadjáratot vezetett az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság ellen. Védelte a pravoszláv egyházat és támogatta az egyházi testvériségeket.

4 Az ukrán kozákság részvétele a hotini háborúban. Az kozákok 1614–1618-as tengeri hadjáratai a Fekete-tenger nyugati és déli partvidéke török kikötői ellen újabb tatár és török támadásokhoz vezettek az ukrán földeken. Csak fokozta harci kedvüket az is, hogy a lengyelek támogatták Havasalföld és Moldva törökellenes felkeléseit. Kezdetét vette az 1614–1621-es lengyel–török háború.

1620 szeptemberében Cecóránál a lengyel hadsereg **Sztanyiszlav Zsolkevszkij** parancsnoksága alatt vereséget szenvedett a törököktől. A cecórai győzelem után **II. Oszmán** török szultán újabb hadjáratot szervezett a Rzeczpospolita ellen. **III. Zsigmond** lengyel király segítséget kért az osztrák Habsburgoktól és a római pápától, de azok elutasították. A lengyelek számára ekkor világossá vált, hogy a kozákok nélkül képtelenek útját állni a pogánynak, ezért hozzájuk fordultak támogatásért.

Jakiv Neroda, becenevén Borodavka zaporozzsjai hetman a segítség feltételül a pravoszláv egyházi hierarchia helyreállítását szabta.

1621 júniusában a Rzsicsev és Bila Cerkva között lévő Szuha Gyibrova-dűlőben megtartott általános tanács úgy döntött, hogy a Zaporozzsjai Had katonai segítséget nyújt a lengyeleknek a törökök elleni háborúban, P. Szahajdacsnij pedig egy küldöttség élén a királyhoz megy, hogy egyeztessen vele a további együttműködésről.

Miután visszaérkezett Varsóból, Petro Szahajdacsnij a hotini vár alatt állomásozó lengyelek táborába ment. A kozákok azonban még nem voltak ott, ezért testőrsége kíséretében elindult, hogy fogadja őket. Útközben azonban rátámadtak a törökök. Szahajdacsnij megsebesült és alig tudta elérni a kozák csapatokat. A kozákok táborában megtartott általános katonatanácson beszámolt a lengyelek ígéreteiről. A kozákok elégedetlenek voltak Borodavka tevékenységével, ezért leváltották. Új hetmanná P. Szahajdacsnijt választották meg.

Szahajdacsnij okosan kicselezte a török megfigyelőket és Hotin alá vezette kozákjait. Majdnem ezzel egy időben érkezett meg a 250 ezer fős török hadsereg is **II. Oszmán** szultán parancsnoksága alatt. Az egyesített ukrán-lengyel csapatok 80 ezren voltak, ebből 40 ezer zaporozzsjai. A **hotini háború**ként ismert ütközet **1621. szeptember 2–28.** között zajlott, és eldöntötte a Rzecz-

■ P. Konasevics-Szahajdacsnij

■ Sz. Zsolkevszkij

pospolita és az ukrán földek sorsát. Szahajdacsnij tehetségének és a kozákok hősiességének köszönhetően a lengyel-ukrán csapatok fényes győzelmet arattak.

A hotini vár falai alatt aratott lengyel-kozák győzelem eloslatta azt a mítoszt, hogy az Oszmán Birodalmat nem lehet legyőzni. Zátonyra futottak a törökök azon tervei is, hogy elfoglalják egész Európát. A lengyel és ukrán földek szintén megmenekültek a pogánytól. A Rzeczpospolita tekintélye egyre nőtt. A győzelem híre aktivizálta a szláv népek felszabadító harcát a török iga ellen.

Az ütközet befejezése után tárgyalások kezdődtek a török szultán és a lengyel király között, melyek békeszerződés aláírásával értek véget. A megállapodás értelmében a Krími Kánság és Törökország vállalták, hogy nem fogják megtámadni a lengyel és ukrán földeket. A Rzeczpospolita pedig megígérte, hogy megtiltja a kozákoknak a Dnyeperen való hajózást, a török birtokok és a Krím-félsziget lerohanását.

A hotini háborúban aratott győzelem Szahajdacsnij életének utolsó mozzanata volt. A csata során szerzett sebesülésekbe később belehalt.

Következtetések. A XVII. század első felében az ukrán kozákság olyan erővé vált, amely képes volt nemcsak megvédeni az ukrán földeket a török-tatár támadásoktól, hanem sikeres szárazföldi és tengeri hadjáratokat is tudott folytatni a Krím-félsziget és az Oszmán Birodalom területei ellen.

- ▶ Az ukrán kozákság legismertebb hetmanja a XVII. század első évtizedeiben P. Konasevics-Szahajdacsnij volt.
- ▶ A hotini háború idején a zaporozsjai kozákok bebizonyították azt, hogy fontos szerepet játszanak a nemzetközi kapcsolatokban.

Kérdések és feladatok

1. Értelmezd a *jaszír* megnevezést!
2. Kik voltak a janicsárok?
3. Mikor foglalta el a kozák flotta Szahajdacsnij parancsnoksága alatt Kaffát?
4. Mikor volt a cecórai csata?
5. Mekkora volt II. Oszmán hadserege a hotini háború idején?
6. Hány napig tartott a hotini háború?
7. Mik voltak a feltételei a hotini háború után megkötött békének a törökök és lengyelek részéről?
8. Hogyan készültek a kozákok tengeri hadjárataikhoz?
9. Jellemezzétek a kozákok hadjáratait a XVII. század első negyedében!
10. Milyen szerepet játszottak a kozákok a hotini háborúban?
11. Mik voltak a hotini háború eredményei és következményei?
12. Töltsétek ki a *Petro Konasevics-Szahajdacsnij tevékenységének főbb mozzanatai* táblázatát!
13. Pótirodalom felhasználásával készítsetek beszámolót a hotini háború menetéről és a kozákok szerepéről!

Gyakorlati foglalkozás. Az ukrán kozákság harcművészete, szokásai és életmódja

- ▶ 1. Mikor jött létre az ukrán kozákság? 2. Mik voltak a kozákság létrejöttének okai? 3. Mivel foglalkoztak a kozákok?

Cél: meghatározni az ukrán kozákok harcművészetének sajátosságait és az ukrán szokások, életmód jellemző vonásait.

Előkészítő feladatok a gyakorlati foglalkozáshoz: ismételjétek meg a 3.§.3. pontját a kozákok életmódjáról, és a 4.§.2. pontját a kozákok harcművészetéről!

A munka menete

1. Ismerkedjétek meg az alábbi szövegekkel, és válaszoljatok a kérdésekre!

Részlet O. Apanovics *Az ukrán kozák csapatok harcművészete* című könyvéből

A kozák hadsereget a hetman univerzálja szólította harcba.

Rövid hadjáratokba csak könnyű felszereléssel indultak, tartalékokat nem vittek magukkal. Távolabbi portyáikat viszont gondosan előkészítették és gyakran 10 ezer élelmiszerral, felszereléssel megrakott szekér is elkísérte őket. A kortársak feljegyzései szerint a kozákok tábori szekerei viszonylag könnyűek és kisméretűek voltak. Általában tíz kozákra jutott egy szekér. A hadtápon kívül szekéren szállították az ágyúkat is. A hadjáratok idején a menetoszlopok ezredekre tagolódtak. Az ezred élén a zenészek haladtak, utánuk az ezredzászlót vitték. Az ezredes haladt az élen, közep-tájon volt a zászlós helye, a kurenyatamának zárták a menetet.

Ellenséges területeken a hadsereget megelőzték a felderítő lovas egységek. Ők végezték az őrszolgálatot és a lápokon való biztonságos átkelés megszervezését.

A kozák hadseregben szolgáltak tábori lelkészek is, akik tábori kápolnában miséztek. A kozák csapatok nyomában haladtak az orvosok, borbélyok, javasasszonyok. Az ütközetek során ők látták el a sebesülteket...

A hadjáratok, de különösen a tengeri portyák idején szigorú fegyelem uralkodott közöttük... A fegyelemsértőkkel szemben a tábori bíróságok különböző büntetéseket alkalmaztak.

A kozák taktika az általános katonai kiképzésre, a manőverezésre és a gyors helyváltoztatás képességére (mobilitás, dinamizmus) épült. A zaporozs-zjai taktikát a rajtaütésszerű éjszakai támadások és cselvetések jellemezték.

Napközben kisebb támadásokkal próbálták elvonni az ellenség figyelmét. A döntő ütközetre éjszaka került sor ott, ahol senki nem számított rá.

A harcmezőn igyekeztek az ellenfelet a szárnyak felől bekeríteni úgy, hogy az ellenséges vonalak mögé kerüljenek. Frontális támadáskor, tüzéségi előkészítés után szablyával mentek a csatába...

A tatárok ellen a közelharc taktikáját alkalmazták. A támadó hadműveletek előkészítésénél figyelembe vették a terep domborzati sajátosságait: a sebes sodrású folyókat és árkokat.

A kozák stratégiának mindig aktív, támadó jellege volt. A Zaporozsjai Had ezért stratégiaileg megelőzte az európai államokat, amelyek a középkori állóháborús és védekező módszereket alkalmazták. A koncentrált, összpontosított támadások stratégiája a kozák harcművészet fő vonása. Legtöbb győzelmüket harcmezőn szerezték.

A nyugat-európai zsoldos hadseregek a kozákokkal ellentétben elsősorban az erődítmények ostromát és a védekezés stratégiáját alkalmazták. A közelharcot igyekeztek elkerülni, mivel azok nagy emberveszteséggel jártak és igen költségesek voltak...

A csata döntő pillanatában a zaporozsjaiak friss, tartaléksapatokat vetettek be, amivel lelkileg törték meg az ellenséget.

A XVI. század végének és a XVII. század elejének felszabadító háborúiban aktív részt vállaltak a parasztok és a városlakók, akik a kozákokkal együtt az igaz ügyért, a nemzeti szabadság kivívásáért harcoltak...

- ? 1. Hogyan szervezték meg hadjárataikat a kozákok? 2. Mit tudatok meg a 4. §. anyagából a kozák hadviselésről? 3. Milyen taktikát alkalmaztak csata közben a kozákok? 4. Miben különbözött stratégiájuk a nyugat-európaítól?

Részlet O. Apanovics *Kozák cimboraság* című könyvéből

A szicsovikok között elterjedt szokás volt a *kozák cimboraság*, melynek gyökerei az ősközösségi rendszer időszakába vezetnek vissza.

Két magányos kozák örök életre szóló szerződést kötött arról, hogy kölcsönösen gondoskodni fognak egymásról. Segíteni fogják a másikat, nem hagyják egyedül a bajban. Ha fogságba esik valamelyikük, a másik még élete árán is megpróbálja kiszabadítani.

Eskütételüket vérszerződéssel pecsételték meg. Egy borral telt kehelybe mindketten belecseppentették véréket, majd ittak belőle.

A cimborák ezután a templomba mentek és a pap előtt is megismélték hűségesküjüket.

Miután mindketten ellátták kézjegyükkal szerződésüket, meghallgatták az *Evangélium* üzenetét, és kereszteket és ikonokat cseréltek, majd háromszor megcsókolták egymást, édestestvérekként hagyták el a templomot.

- ? 1. Mi a lényege, véleményetek szerint, a szövegből megismert szokásnak? 2. Mit tudatok meg a 3.§-ből a kozákok szokásairól? 3. Milyen sajátosságai voltak a kozák életmódnak?

2. Sikerült-e elérnetek az óra elején megfogalmazott célt a témával kapcsolatban?

12. §. Vallási élet a XVI. század végén és a XVII. század első felében

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor meg fogod érteni a breszti unió hatásának sajátosságait Ukrajna vallási életére nézve; jellemezni fogod a pravoszláv egyház helyzetében végbement változásokat a XVII. század 20–30-as éveiben; el tudod mondani, hogyan segítette elő Petro Mohila metropolita tevékenysége a pravoszláv egyház megerősödését; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *egyházmegyei gyűlés, metropolitai konzisztórium, pravoszláv hitvallás.*

- **1.** Milyen volt a pravoszláv egyház helyzete a XVI. században? **2.** Mi volt a lényege az 1596-ban megkötött breszti uniónak? **3.** Mik voltak a breszti unió eredményei és következményei?

1 A breszti unió hatása Ukrajna vallási életére. A breszti unió megkötése következtében az ukrán társadalom vallási szempontból két részre szakadt: pravoszlávra és görög katolikusra. Nem sokkal az egyházegyesítés létrejötté után III. Zsigmond 1596. december 15-én univerzálét adott ki, amelyben azt követelte a pravoszláv papoktól, hogy ismerjék el az uniót. Főkegyúri jogát felhasználva csak azoknak adományozott püspöki rangot, akik áttértek a görög katolikus hitre. Ezzel gyakorlatilag megszűnt a pravoszláv egyházi hierarchia. A pravoszlávoktól elvették templomaikat, kolostoraikat és a görög katolikusoknak adták. A pravoszlávok nem nyugodtak bele kilátástalan helyzetükbe, és lázongani kezdtek. A harc élén a kijeviek, a kozákok és a pravoszláv testvérek álltak. 1599-ben útját állták Ipatyij Potyij görög katolikus metropolitának, aki el akarta foglalni székhelyét a Barlangkolostorban, miután a király kinevezte őt az intézmény archimandritájává. 1609-ben rátámadtak a vidubicsi kolostorban rejtőzködő Antonij Grekovics görög katolikus metropoliai helytartóra, mivel az el akarta foglalni a Szófia-székesegyházat és a Barlangkolostort. 1618-ban Grekovicsot a kozákok a Dnyeperbe fojtották. Az ortodox hitűeket támogatta K.-V. Osztrozkij kijevi vajda is. A slachta harcának az lett az eredménye, hogy III. Zsigmond lengyel király elismerte a pravoszlávok jogát a Barlangkolostorhoz.

A Kijevi Metropólia két részre szakadt: a lengyelek által elismert és támogatott, *csatlakozott* görög katolikusra, és a hatalom ál-

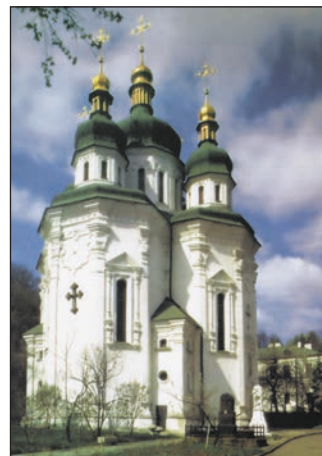
tal üldözött *nem csatlakozott* pravoszlávra. Az ukrán pravoszláv egyház a hívek támogatásának köszönhetően fennmaradását.

A pravoszláv egyházi testvériségek is elkeseredett harcot vívtak hitük fennmaradásáért. Kollektív beadványokat írtak sérelmeikről, amit eljuttattak a nemesi szejmikekhez, a varsói központi szejmhez és visszaperelték az egyházi vagyont. Panaszuk jogosságát azzal magyarázták, hogy a Rzeczpospolita királyai trónra lépésükkor megígérték alattvalóiknak, hogy védelmezni fogják a vallásszabadságot.

1599 májusában a vilnai pravoszláv testvériség szerződést kötött a protestánsokkal a katolikusok elleni közös fellépésről.

A központi szejm pravoszláv képviselői hitestvéreik védelmében szálltak síkra. Egyházuk megújításának ugyanis ez volt az egyetlen törvényes módja. 1601-ben és 1603-ban a protestáns és pravoszláv küldöttek megakadályozták a szejm munkájának megkezdését. Az 1606–1607-es királyellenes felkelés után pedig, amelyben az ukrán slachta képviselői is részt vettek, engedélyezték a pravoszlávok számára a miséik szabad megtartását, és megerősítették előjogaikban az egyházi testvériségeket. 1609-ben a szejm elismerte a Rzeczpospolitában a görög katolikus és a pravoszláv papságot, és megtiltotta mindkét rend üldözését. Egy 1618-ban született határozat értelmében tilos volt bárkit is erőszakkal más hitre téríteni.

Helyi szinten a szejmdöntések ellenére nem változott semmi. Az egyházi vagyont továbbra is elvették a pravoszlávoktól, az ortodox hitű slachticsokat korlátozták jogaikban, kizárták a magisztrátusokból a pravoszláv polgárokat.

■ A vidubicsi kolostor Szent György székesegyháza napjainkban

2 A pravoszláv egyházi hierarchia helyreállítása. A XVII. század 20-as éveitől kezdve a kozákság egyre meghatározóbb szerepet játszott az ukrán pravoszláv egyház jövőjének alakításában. A lajstromozott kozákok hetmanja, Petro Konasevics-Szahajdacsnij Zaporozsjai Hadával együtt belépett a kijevi Vízkereszt pravoszláv egyházi testvériségbe. Támogatta továbbá azt az elképzelést is, hogy az újabb kijevi metropolitát a Rzeczpospolita királyának tudta és

■ I. Boreckij

engedélye nélkül kell megválasztani. **1620**-ban érkezett Kijevbe **III. Theophanes** jeruzsálemi ortodox pátriárka. Védelmét ott-tartózkodása idején Szahajdacsnij látta el kozákaival.

A városi polgárok, kozákok és slachticsok kérésére **III. Theophanes** Kijev, Galícia és egész Rusz metropolitájává **Iov Boreckijt** szentelte fel. Ekkor nevezte ki Luck, Holm, Volodimir, Przemysl, Polock és Turovo-Pinszk püspökeit is, helyreállítva így a pravoszláv egyház hierarchiáját.

A Rzeczpospolita kormánya kezdetben nem akarta elismerni az újjáalakult ortodox egyházi rendszert, mivel a lengyel királyok főkegyúri jogának megsértését látta benne. Ádáz harc vette kezdetét, amely **1632**-ig tartott. Ekkor választották lengyel királlyá **IV. Ulászlót**. Az ő parancsára állították össze **A ruszin nép megnyugtató elösegítő cikkelyeket**, amelyek már hivatalosan is engedélyezték, vagyis legalizálták a kijevi metropolita valamint a lvivi, przemysli, lucki, msztyiszlavszki püspökök megválasztását a nemesség, a papság és azon pravoszláv hívek által, akik nem csatlakoztak az unióhoz.

3 **Petro Mohila metropolita egyházépítő tevékenysége.** Miután **1632**-ben **IV. Ulászló** törvényesítette a pravoszláv egyházat a Kijevi Metropólia irányításának előjogát **Petro Mohilának**, a Barlangkolostor archimandritájának adta.

Mohila Kijev és Galícia metropolitájaként legfőbb feladatának a pravoszláv egyház megújítását tekintette. Ezután a püspökök csak metropolitai engedéllyel foglalhatták el széküket. Komoly figyelmet fordított arra is, hogy az áldozópapok kinevezésénél betartsák a kánonjogot. Az új kinevezések részletesen felsorolták a papok kötelességeit.

A püspökségekbe, kolostorokba vizitátorokat, ellenőröket küldött, az egyházi tisztségek betöltésénél kötelezővé tette az alkalmassági vizsgát. A folyó ügyek megoldása céljából évente **egyházmegyei gyűléseket** hívott össze, egyházi bíróságokat hozott létre **metropolitai konzisztórium** néven.

Petro Mohila (1596–1647) moldvai fejedelmi dinasztiából származott. A lvivi testvériségi iskola befejezése után nyugat-európai egyetemeken tanult tovább. A lengyel hadsereg katonájaként részt vett a cecórai csatában és a hotini háborúban. 1621-ben Kijevbe költözött, ahol 1625-ben szerzetes lett. 1627-ben a Kijevi Barlangkolostor archimandritájává szentelték, **1632-ben** pedig Kijev, Galícia és egész Rusz metropolitájává. Sokat tett a pravoszláv egyház legalizálásáért. Visszaszerezte a görög katolikusoktól a Szófia-székesegyházat valamint a vidubicsi kolostort. Petro Mohila bőkezű mecénás volt. Ő restauráltatta először a Szófia-székesegyházat és a Barlangkolostor több épületét. Mohila kezdeményezte 1632-ben a kijevi kollégium és fiókiskoláinak a létrehozását Kremenyecben, Vinnyicában, Hoscsában. 1640-ben Moldova fővárosában, Jászvásáron szláv-görög-latin akadémiát alapított. Sokat tett a pravoszláv teológia és egyház megújításáért.

A metropolita rendezte kapcsolatait a pravoszláv testvériségekkel, elismertette velük hatalmát. Sikerült semlegesítenie a főkegyúri jog negatív hatását az egyház életére nézve. Törvénybe iktatta a patrónusok jogait és kötelességeit, felosztotta közöttük az egyházközségeket. Mohila fenntartotta magának azt a jogot, hogy ne szentelje pappá a patrónusok által méltatlannak tartott személyeket.

Irodalmi munkássága is felbecsülhetetlen. 1640-ben hagyta jóvá a kijevi egyházi zsinat **Pravoszláv hitvallását**. 1644-ben jelent meg a **Litosz, avagy a kő** című vitairata, 1646-ban pedig szentmisek szövegét és imákat tartalmazó könyve, a **Trebnjik**.

■ Petro Mohila

4 A görög katolikus egyház helyzete. Az ukrán görög katolikus egyház viszonylag szerencsésebb volt, mint a pravoszláv, mivel élvezte a lengyel hatalom és Róma támogatását. A breszti unióban azonban ők is csalódtak, hiszen nem rendezték helyzetüket a megígért módon. Püspökeik nem lettek tagjai a lengyel szenátusnak, papjaik sem kaptak azonos jogokat a római katolikusokkal.

■ I. Potyij
metropolita

Ipatyij Potyij (1599–1613) metropolita sok ukrán slachticosot nyert meg egyháza ügyének. 1603-ban közbenjárására 50 volinyi nemesi család lett uniátus (az unió híve, vagyis görög katolikus – *a ford. megj.*). 1605-ben III. Zsigmond lengyel király őt nevezte ki minden görög és ruszin ritusú templom fejevé a Rzeczpospolita területén. Az uniátus oktatási rendszer létrehozójaként és fejlesztőjeként görög katolikus szemináriumot alapított Vlnóban, Bresztben pedig iskolát.

Az ukrán görög katolikus egyház nagy reformátora volt **Joszip-Veljamin Rutzkij** (1613–1637). Kieszközölte a római pápánál az uniátus papok továbbtanulásának engedélyezését nyugat-európai katolikus szemináriumokban. Következő lépésként 1615-ben jogaikban egyenlővé tette a görög katolikus iskolákat a jezsuita kollégiumokkal. 1617-ben a katolikus kolostorok példájára újjászervezte a szerzetesek életét és a **bazilita rendbe** egyesítette őket. A baziliták kolostoraik mellett iskolákat alapítottak.

1621-ben tárgyalásokat kezdeményezett a helyreállított pravoszláv egyházi hierarchia képviselőivel Rusz megbékéléséről és a két egyház fúziójáról a Kijevi Pátriárkátusba Róma fennhatósága alatt. A tárgyalások kudarcba fulladtak, mivel a pravoszláv slachta és a zaporozsjai kozákok az egyesítés ellen foglaltak állást. A katolikusok is elégedetlenek voltak, hisz a reformátor Rutzkij metropolita sok hívet csábított el tőlük, ezért kevesebb lett a bevételük.

A pravoszláv egyház helyreállítása után a görög katolikusok hét püspökséget kaptak. Egyházuk helyzete azonban rosszabbá vált. A lengyelek megértették, hogy nem tudják az összes ukránt és fehéroroszt beterelni a görög katolikus egyházba, ezért tárgyalásokat kezdtek a pravoszlávokkal, akik továbbra is megőrizték jelentőségüket és befolyásukat.

! **Következtetések.** A breszti unió következtében a pravoszláv egyház nehéz helyzetbe került és csak azért maradhatott fenn, mert az ukránok támogatták.

▶ A pravoszláv egyházi hierarchia elsősorban a kozákok támogatásával állt helyre. A kozákok az ukrán nép törekvéseinek kifejezői és védelmezői voltak.

- ▶ Petro Mohila metropolita reformjai elősegítették az egyház irányításának a megszilárdítását és a papság erkölcsi megújulását.
- ▶ A görög katolikus egyház ekkor élte megalakulásának folyamát. Joszip-Veljamin Rutzkij metropolita reformjai elősegítették megerősödését.

Kérdések és feladatok

1. Milyen sikereket értek el a központi szejm pravoszláv képviselői egyházuk jogainak a helyreállításában?
2. Mikor állították helyre a pravoszláv egyházi hierarchiát?
3. Ki lett a helyreállított egyház első metropolitája?
4. Mikor engedélyezte hivatalosan is a pravoszláv egyházat a Rzeczpospolita?
5. Mit értünk metropolitai konzisztórium alatt?
6. Milyen reformokat vezetett be a görög katolikus egyházban Joszip-Veljamin Rutzkij?
7. Jellemezzétek Ukrajna vallási életének azon változásait, amelyek a breszti unió következtében mentek végbe!
8. Hogyan ment végbe a pravoszláv egyházi hierarchia helyreállítása Ukrajnában?
9. Milyen intézkedéseket fogantatosított a pravoszláv egyház helyzetének megszilárdítása céljából Petro Mohila?
10. Jellemezzétek a görög katolikus egyház helyzetét a XVII. század első felében!
11. Töltsétek ki *A pravoszláv és görög katolikus egyházak helyzete Ukrajnában a XVII. század első felében* táblázatot!
12. L. Szemák történész azt írta: „Petro Mohila azon személyek közé tartozik, akik a nép megújulásának a jelképei és össznemzeti jelentőségűek.” Véleményeteket a paragrafusból vett tényekkel igazoljátok!

13. §. Kozák parasztfelkelések a XVII. század 20–30-as éveiben

 Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor meg tudod határozni a kozák–lengyel fegyveres konfliktusok és felkelések okait; beszélni fogsz a lengyelelles kozákfelkelések menetéről; fel fogod vázolni, miben nyilvánult meg a kozák mozgalmak nemzeti-fel szabadító jellege; jellemezni tudod a kozák–lengyel fegyveres konfliktusok és felkelések eredményeit és történelmi jelentőségét; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *kurukivi egyezmény, Tarasz éjszakája, A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporozsjai Had Ordinációjáról.*

- ▶▶ 1. Mik voltak a kozák háborúk okai és következményei a XVI. század 90-es éveiben?
- 2. Nevezd meg a Rzeczpospolita kötelékébe tartozó ukrán

földek társadalmi-gazdasági fejlődésének sajátosságait a XVI. században!
3. Milyen tények tanúskodnak arról, hogy a kozákság az ukrán földek társadalmi életének fontos tényezőjévé vált?

1 **Ukrajna helyzete a XVII. század 20-as éveiben.** A hotini háború után Ukrajnába visszatért a 40 ezer fős kozák hadsereg. A háború legnagyobb vesztesei ezek a lajstromozott kozákok voltak, hisz a lengyelek becstelen módon becsaptak őket. III. Zsigmond nem teljesítette egyetlen ígétetét sem, számukat 1621 októberében 40 ezerről 3 ezerre csökkentette. A jegyzéken kívül maradt kozákokat arra kötelezte, hogy térjenek vissza földesuraikhoz.

Sokan nem teljesítették ezt az utasítást és Kijev környékén maradtak. Megőrizték katonai közigazgatásukat, nem vetették alá magukat a helybeli sztároszták egyetlen rendelkezésének sem. Tömegessé vált a parasztok és városiak elkozákosodása, akik életkörülményeik rosszabbá válása miatt nem ismerték el a helyi hatalmat és kozáknak nyilvánították magukat. Az „önkéntes” kozákokhoz csatlakoztak a csalódott lajstromozottak. Elégedetlenségüket az váltotta ki, hogy ameddig ők harcoltak, a földjeikre rátették kezüket a pánok.

Haragjukat az is fokozta, hogy megtiltották nekik a tatárok és törökök elleni hadjáratokat. A zaporozsziaknak azonban eszük ágában nem volt betartani a hotini megállapodás ide vágó pontjait, mondván „*a szerződést a király kötötte, nem pedig ők*”.

1621-ben és 1622-ben a kozákok beadvánnyal fordultak III. Zsigmondhoz, amelyben megígérték, hogy nem támadnak többé pogány birtokokra, ha a király helyreállítja régi szabadságjogaikat és megnöveli a lajstromba vett kozákok számát. Ki akarták eszközölni azt is, hogy szabadon élhessenek jogaikkal úgy az uralkodói, mint a

■ Konyecpolszkij várkastélya napjainkban. Pidirci község, Lviv megye

földesúri birtokokon, a királyi csapatokat pedig vonják ki a Kijevi vajdaság területéről. Követelték a breszti unió visszavonását, a pravoszláv egyház működésének törvényesítését, az idegen uralkodók zsoldjába való elszegődés engedélyezését. A Rzeczpospolita uralkodó körei hallani sem akartak a kozákokkal való egyezkedésről. Elhatározták, hogy erővel fogják leállítani őket.

■ M. Dorosenko

2 Az 1625-ös lengyel–kozák katonai konfliktus.

1625 szeptemberében a pogyilljai Barból Sztanyiszlav Konyecpolszkij koronahetman parancsnoksága alatt 30 ezer fős büntetőosztag indult a Dnyepermentére. A koronahetman elől menekülve Fásztyiv, Kanev és Cserkaszi elégedetlenkedő kozákjai a szicsbe vették az irányt. A kozák erődítményből **Marko Zsmajlo** hetman felmentő serege indult megsegítésükre. A két csapat később egyesült egymással, így a rebellisek már 20 ezren voltak. Október 25-én Krilovtól délre, ahol a felkelők tábora állt, véres csata zajlott a lázongók és a kormányerők között. A csatát követően a kozák hadsereg a Kurukivi-tó mellé vonult vissza, ahol a lápon székértáborot vert.

■ Sz. Konyecpolszkij

Konyecpolszkij többször is megostromolta a felkelők táborát, de a lápos vidéket nem imerték katonái. A nagy emberveszteség miatt meghátrálásra kényszerültek. Ez a vidék inkább a kozákoknak kedvezett. Az idő előrehaladtával egyre hidegebb lett és leesett az első hó. Mivel egyik fél sem volt felkészülve erre, tárgyalni kezdtek egymással. Zsmajlo tovább akart harcolni, ezért a békét akaró többség **Mihajlo Dorosenkót** választotta helyette hetmanná, aki **1625. november 6-án** megkötötte Konyecpolszkijjal a **kurukivi egyezményt**.

■ Tarasz Fedorovics (Trjaszilo)

A szerződés értelmében a felkelés résztvevői amnesztiában részesültek. A lajstromozott kozákok számát 3 ezerről 6 ezer főre emelték. Közülük egy ezrednek állandóan a Zaporozsjai Szicsben kellett tartózkodni, hogy megakadályozza a jobbágyok odaszökését. Éves zsoldjukat 60 ezer zlotyban határozták meg, a katonai parancsnokok pótdíjazásban részesültek. A jegyzéken kívül maradt kozákoknak vissza kellett térniük földesuraik

földjére. A sztársina nem vehetett fel olyan kozákot a lajstromba, akit előzőleg kizártak onnan, és köteles volt elfojtani minden lengyel-ellenes lázadást.

A lajstromozott kozákok csak királyi birtokokon telepedhettek le, a földesúri földeket három hónapon belül kötelesek voltak elhagyni. Megválaszthatták hetmanjukat, de személyét később a király hagyta jóvá. A kozákok nem avatkozhattak bele vallási ügyekbe, nem létesíthettek kapcsolatot külföldi államokkal és nem vezethettek hadjáratokat a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom ellen.

A kurukivi egyezményen a lengyel kormány el szeretne volna szigetelni az állami szolgálatban lévő lajstromozott kozákokat a többi zaporozsjaitól. A hat létrehozott: bila cerkvai, kanevi, korszunyi, perejaszlavi, cserkaszi és csihirini ezredek területén a lajstromozott kozákok kötelesek voltak rendet tartani és elfojtani minden rendbontást.

A lengyeleknek azonban nem sikerült a tervük. 1628-tól kezdve szervezkedni kezdtek a lajstromon kívül rekedt kozákok, akik hetmant választottak maguk közül és függetlenek voltak a lengyel kormánytól. A lajstromozott és lajstromon kívül maradt kozákok gyakran szót értek egymással és sikeresen harcoltak a közös ellenség ellen.

3 A Tarasz Fedorovics (Trjaszilo) vezette 1630. évi kozákelkelés.

1629 végén a Rzeczpospolita hadserege, a Svédország elleni háborút követően, Ukrajna területén maradt. A lengyel katonák rabló-támadásai, a pravoszlávok egyre fokozódó üldözése és az ellentétek kiéleződése a lajstromozott és lajstromon kívül maradt kozákok között felkeléshez vezetett. A felkelés élén **Tarasz Fedorovics (Trjaszilo)** állt.

A lajstromon kívüli kozákoknak nem tetszett **Hrihorij Csornij** lajstromozott kozák hetman lengyelbarát politikája, ezért saját hetmant választottak maguknak **Tarasz Fedorovics** személyében.

Március közepén Tarasz Fedorovics 10 ezer kozákja élén kivonult a szicsból. Cserkaszi felé vették az irányt, hogy kézre kerítsék Csornijt. Miután elfoglalták a várost, a kozákok érdekeinek elárulása miatt a hetmant kivégezték.

A forrongás gyorsan terjedt. A kozákok elfoglalták Korszunyt, Kanevet és Perejaszlavot. Iov Boreckij metropolita arra intette a lázongókat, hogy védjék meg a pravoszláv egyházat. Tarasz Fedorovics kiáltványt intézett az ukránokhoz, amelyben felszólította őket, hogy csatlakozzanak a felkeléshez, harcoljanak együtt a pravoszláv egyház felszabadításáért és a lengyel iga lerázásáért. A Tarasz Fedorovics vezette kozákelkelés nemzeti-felszabadító jellegű volt.

A döntő ütközetre Perejaszlav alatt került sor Trjaszilo kozákjai és Sztanyiszlav Konyecpolszkij koronahetman lengyel büntetőosztaga között, amely több mint három hétig tartott. A csata legvéresebb napja **1630. május 15-e** volt, amit **Tarasz éjszakájának** nevezett el elbeszélő költeményében Sevcsenko. Ezen az éjszakán egy kis kozák különítmény észrevétlenül belopakodott a lengyel táborba, megközelítette Konyecpolszkij sátrát és megsemmisítette a védelmére kirendelt **arany szadot**, amely 150 előkelő nemesi családból származó ifjúból állt.

Konyecpolszkij kénytelen volt tárgyalóasztalhoz ülni a felkelőkkel. **1630. május 29-én** született meg a **perejaszlavi megállapodás**. A felkelők amnesztiában részesültek, továbbra is érvényben maradt a kurukivi egyezmény, a lajstromozott kozákok számát viszont hatról nyolcezer főre emelték. Tarasz Fedorovics szégyenletesnek ítélte meg a szerződés egyes pontjait, ezért nem is írta alá. A megegyezést kereső kozák előkelőségek **Anton Konasevics-Butot** választották új hetmanná, aki hajlandó volt kézjegyével ellátni a kozák–lengyel egyezményt.

4 **Az Ivan Szulima vezette 1635. évi felkelés.** A Zaporozsjai Szics megfélemezése céljából a Rzeczpospolita szejmje 1635 februárjában rendeletet fogadott el **A kozák önkény megszüntetéséről** címmel. A rendelkezés értelmében a Dnyeper jobb partján, az első kodaki zuhogóval szemben erődítmény épült, ahonnan a lengyel hadsereg szemmel tarthatta a rebellis kozákokat. Az erőd építését **Guillaume Le Vasseur de Beauplan** francia mérnök irányította. 1635 júliusára a vár építése befejeződött. A helyőrség 200 német zsoldosból állt.

A kozákok rögtön átlátták a veszélyt, amelyet Kodak vára jelentett számukra. Elhatározták, hogy lerombolják a lengyelek által emelt gyűlöletes erődítményt. A lajstromon kívül maradt kozákok hetmanja, **Ivan Szulima** hozzálátott a felkelés megszervezéséhez. 1635 augusztusának közepén kozákjaival kitört a Zaporozsjai Szicsból és lerombolta Kodak várát. Megpróbálta fellázítani a parasztokat és városlakókat. A hatalomnak azonban sikerült elfojtani a felkelést még mielőtt elkezdődött volna. A len-

Nemzeti-felszabadító harc – idegen zsarnokság alatt élő népek harca az önkényuralom ellen, a gyarmati elnyomás leküzdése és a nemzeti függetlenség kivívása érdekében.

■ Kodak vára

? A rajz alapján határozzátok meg az erődítmény elhelyezkedésének sajátosságait!

gyeiek bekerítették Kodak várát. A hosszan tartó ostrom felőrölte a védők erejét. Egy lajstromozott kozák árulása következtében Szulimát és társait elfogták, Varsóba küldték, ahol valamennyiüket kivégezték.

Kodak várát a kozákok többször is lerombolták, a lengyel hatalom pedig mindig újjáépítette. Utoljára 1638-ban a But-, Hunya-, Osztrjanyica-lázadás leverése után adott parancsot Konyecpolszkij koronahetman az erődítmény helyreállítására. Konyecpolszkij az erőd megszemlélése után nem leplezett iróniával azt kérdezte az őt kísérő csihirini századostól, bizonyos Bohdan Hmelnickijtől, hogy tetszik-e neki Kodak vára? Erre a százados hamisítatlan latinsággal a következőt válaszolta: „*Manu facta manu distuo*” vagyis „*Amit ember épített, azt az ember le is rombolhatja*”. Ez az ismeretlen százados néhány évvel később az ukrán nép lengyelelles nemzeti-felzabadtó harcának a vezetője lett.

5 **Az 1637–1638-as kozák felkelés.** 1637–1638 között újabb nemzeti-felzabadtó felkelés rázta meg az ukrán földeket. Kiváltó oka **Mikola Potockij** tisztogató akciója volt, melynek során csak azon kozákok maradhattak lajstromban, akikért jót álltak a helyi sztároszták.

A felháborodott lajstromon kívüliek hetmanjukká választották **Pavlo Butot (Pavljuk)**, aki a lázongók élére állt. A felkelők harcot hirdettek az áruló előkelőségekkel és a lengyelekkel szemben, védelmükbe vették a pravoszláv egyházat, célul tűzték ki a „régii szabadvilág” visszaszerzését. Rövid időn belül 10 ezren álltak be Pavljuk hadseregébe. A felkelők azonban nem voltak egységesek, sokszor elszigetelve harcoltak és rosszul voltak felfegyverezve.

■ Pavlo But (Pavljuk)

1637 decemberében a lengyel hadsereg Mikola Potockij parancsnoksága alatt megindult a rebellisek ellen. A döntő összecsapásra a Kanev környéki **Kumejki** községnél került sor **1637. december 6-án**. A csatát a kozákok elvesztették, de kevesebben is voltak, mint az ellenség. 15 ezer lengyelrel 10 ezer ukrán próbálta felvenni a harcot. A felkelők az ütközet után visszavonultak. Potockij bekerítette őket, így kénytelenek voltak megadni magukat. Butot társaival együtt a sztársina kiadta a lengyeleknek. Nem sokkal később Varsó főterén kivégezték őket.

A felkelést azonban nem sikerült elfojtani, 1638 tavaszán **Jakiv Osztrjanin (Osztranyica)** vezetésével újra

elkezdődött. Márciusban Osztrjanin elindult a szicsból, hogy szétzúzza Potockij haderegét a Balparton. Áprilisban megütközött vele Hovtvánál és sikerült is legyőznie, bár a lengyelek Jeremija Visneveckij csapatainak megérkezése következtében túlerőbe kerültek.

Májusban azonban csatát veszített Osztrjanin először Lubninál, majd Zsovninnál. A vereségeket követően Osztrjanin kozákjaival együtt átkelt a Szulán és a moszkvai állam területére lépett. A harcot **Dmitro Hunya** folytatta tovább, akit hetmanná választottak. Hunya déli irányban visszavonta csapatait és a Dnyeper régi medre melletti Sztarec erdőben tábort épített. A kozákok másfél hónapon keresztül hősiiesen védték táborukat. Mikor tudomást szereztek arról, hogy a felmentő seregeket szétverték, letették a fegyvert. A felkelés vereséget szenvedett.

■ Jakiv Osztrjanin (Osztranyica)

6 *A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporozsjai Had Ordinációjáról (rendtartásáról) szóló határozat.* 1638 szeptemberének elején M. Potockij tábori hetman Kijevben összehívta a lajstromozott kozákok általános tanácsát és ismertette velük a szejm 1638 márciusában elfogadott határozatát *A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporozsjai Had Ordinációjáról.* A rendelkezés örök időkre megszüntette a lajstromozott kozákok jogait, valamint kiváltságait, melyeket „még elődeinktől kaptak szolgálataikért és amelyeket most elveszítene a lázadásban való részvételük miatt”. Megtiltották nekik, hogy maguk közül válasszanak hetmant. A legfőbb hatalmat a lajstromozott kozákok felett a királyi komisszár gyakorolta, akit a szejm nevezett ki a koronahetman javaslatára. Ő volt a legfőbb bíró és a hadsereg főparancsnoka is. Megszűnt a kozák sztársina választhatósága és a kozák igazságszolgáltatás is.

A lajstromozott kozákok számát 6 ezer főben állapították meg, és csak olyan kozákokat vehettek fel a regiszterbe (vagyis a lajstromba), akik nem vettek részt az 1637–1638-as nemzeti-felszabadító felkelésben. Azokat, akik nem kerültek be a lajstromba, jobbágyokká nyilvánították. A városlakók és a parasztok nem csatlakozhattak a kozákokhoz, mert az vagyonek Kobzással járt. Még a lányukat sem adhatták kozákhöz férjhez. A Zaporozsjai Szicsben helyőrség állomásozott, amely elfojtott minden megmozdulást.

1638 decemberében a Maszliv Sztav-i erdőben (a mai Kijev megyei Mironyivka község közelében) a kozákok végérvényesen elfogadták az ordinációt.

! **Következtetések.** A XVII. század 20–30-as éveinek kozákmozgalmait az ukrán társadalom különböző rétegeinek elégedetlensége hívta életre a lengyelek politikájával szemben.

▶ A XVII. század 20–30-as éveinek felkeléseit ugyan leverték, de történelmi jelentőségük számottevő. A kozákság rendi előjogaiért folytatott harca nemzeti-felszabadító jelleget öltött. A pravoszláv hit védelmezésének és a parasztok felszabadítása a földesurak uralma alól lózung a felkelés oldalára állította az ukrán lakosság többségét.

▶ A kozákok megmutatták, hogy képesek az ukrán nemzeti-felszabadító mozgalom élharcosai lenni.

? **Kérdések és feladatok**

1. Ki volt a felkelők vezére az 1625-ös lengyel–kozák fegyveres konfliktus idején?
2. Hány lajstromozott kozák lehetett a kurukivi egyezmény értelmében?
3. Nevezzétek meg a kurukivi megállapodás alapján létrejött kozák ezredeket!
4. Milyen események szolgáltak alapul a *Tarasz éjszakájához*?
5. Hogyan változott meg a lajstromozott kozákok száma az 1630-as perejaszlavi egyezmény szerint?
6. Mikor rombolta le Ivan Szulima a Kodak erődöt?
7. Ki volt az 1637-es kozák felkelés vezetője?
8. Mikor fogadták el *A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporozsjai Had Ordinációját*?
9. Ki lett a lajstromozott kozákok vezetője az ordináció alapján?
10. Sorold fel a XVII. század 20–30-as évei kozákfelkeléseinek fő okait!
11. Hogyan zajlott az 1625-ös lengyel–kozák fegyveres konfliktus?
12. Jellemezzétek Tarasz Fedorovics felkelését!
13. Hogyan korlátozta a kozákok jogait *A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporozsjai Had Ordinációja*?
14. Mi a történelmi jelentősége a XVII. század 20–30-as éveiben zajló kozákmozgalmaknak?
15. Határozzátok meg az atlasz térképeinek segítségével azokat a területeket, ahol a XVII. század 20–30-as éveinek kozákmozgalmai történtek!
16. Töltsétek ki *A XVII. század 20–30-as éveinek kozákmozgalmi táblázat*ot!

A felkelés évei	Ve-zérei	Okai	Főbb eseményei	Eredmé-nyei

- ★ 17. A történészek véleménye szerint „... az 1637–1638-as nemzeti-fel-szabadító háború a XVII. század első felében a szabadságért folytatott össznépi mozgalom jegyeit viselte magán, és táptalajul szolgált az 1648-as Bohdan Hmelnickij vezette ukrán felkelésnek”. Hogyan értelmezitek ezeket a szavakat? Véleményeteket tényekkel bizonyítsátok!

14. §. Ukrajna kultúrája a XVI. század végén – a XVII. század első felében. Az oktatás, krónikaírás, irodalom és a könyvkiadás fejlődése

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor jellemezni fogod az oktatás fejlődését az ukrán földeken a XVII. század első felében; megérted a Kijevi Mohila Kollégium oktatásának a sajátosságait; meg fogod tudni nevezni a legjelentősebb írók neveit és műveik címét; mesélni fogsz a könyvkiadás eredményeiről; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *diákok, Kijevi Mohila Kollégium, emlékiratok, epigramma*.

- ▶ 1. A társadalmi-politikai élet milyen sajátosságai hatottak leginkább a kultúra fejlődésére a XVII. század első felében? 2. Hogyan fejlődött az ukrán földeken az oktatás a XVI. században? 3. Nevezzétek meg az ukrán könyvkiadás legjelentősebb eredményeit a XVI. században!

1 Oktatás. A XVII. század első felében az ukrán földeken tovább fejlődött az oktatás. A pravoszláv hit védelmében az egyházi testvériségek szláv-görög-latin iskolákat alapítottak, ahol a polgárok, kozákok, egyházi személyiségek gyermekei részesültek vallási és világi oktatásban. A XVII. század elején Ukrajna-szerte 30 ilyen kollégium működött: 1615-ben alakult meg a kijevi testvériségi iskola, 1620-ban a lucki, 1636-ban a kremenyci.

Jelizaveta Hulevicsivna (1575–1642) a kijevi testvériség, a kolostor és iskola egyik alapítója volt. 1615-ben szülővárosának a Podolon egy telket adományozott kolostor, ispotály (kórház) és iskola alapítása céljából, ahol később létrejött a kijevi testvériségi iskola, majd pedig a Kijevi Mohila Akadémia.

A testvériségi iskolákban sok ismert tudós és pedagógus tanított. Ennek az intézménynek híres tanárai voltak: **Iov Boreckij**

későbbi kijevi metropolita, **Meletyij Szmotrickij** tudós és hitvitázó, **Kaszjan Szakovics** író és hittudós, **Szava Andrijevics** fehérorosz pedagógus és **Zaharija Kopiszzenszkij** pravoszláv teológus.

1631 őszén Petro Mohila archimandrita megalapította a barlangkolostori iskolát, **gimnaziont**. A tanintézmény tantervét az akkori legkorszerűbbnek számító jezsuita kollégiumoktól kölcsönözték.

A XVII. század első felében Ukrajna-szerte több jezsuita, protestáns és görög katolikus tanintézmény nyílt. 1608-ban kezdte meg munkáját a lvivi jezsuita kollégium, 1615-ben pedig a homonnai Kárpátalján. Protestáns iskolákat alapítottak Hoscsuban, Beresztecskón, Hmilnikben, Krilovon és Panyivciben. A protestánsok 1638-ban a volinyi Kiszilin községben létrehozták első főiskolai típusú iskolájukat. A jezsuita kollégiumok mintájára a görög katolikusok bazilita iskolákat nyitottak Bresztben, Volodimir-Volinszkban, Sarhorodban és Holmban.

2 **A Kijevi Mohila Kollégium megalapítása.** A kijevi testvériség képviselőit nyugtalanította a jezsuiták kulturális térhódítása. Sikerült elérniük azt, hogy a két iskola **1632-ben** Petro Mohila védnöksége alatt **kijevi testvériségi iskola**, vagy más néven **Kijevi Mohila Kollégiumba** egyesült.

■ Jelizaveta Hulevicsivna

■ A kijevi testvériségi kolostor. Metszet a XIX. század közepéről

A kollégium hét osztályában 12 évig tartott az oktatás, több mint 30 tantárgyat tanultak meg ez alatt az időszak alatt. Az alsó szinten, az **előkészítő** osztályban, majd a hároméves **elemiben** a hét szabad művészet tárgyain kívül az ószlávot, a görög és latin nyelveket tanulmányozták. A középiskolai szintnek számító **poétikai** és **retorikai** osztályokban többnyire latinul folyt a versírás, versmondás, verstan és a szónoklattan tanítása.

A diákok főiskolai végzettségre a kétéves **filozófiai** és a négyéves **teológiai** osztályok befejezése után tettek szert. Ezeknek az osztályoknak a tanulóit **diákoknak** hívták.

Az európai egyetemekhez hasonlóan a Kijevi Mohila Kollégium is működtetett fiókiskolákat Vinnyicában, Kremenyecben, ahol az anyaiskola tanterve szerint folyt az oktatás. Híres professzorai voltak: **Szilveszter Koszov**, **Joszif Kononovics-Horbackij**, **Inokentyij Hizel**, **Jepifanyij Szlavineckij** és mások.

■ I. Hizel

3 **Krónikák és más irodalmi műfajok.** A XVII. század első felének legfigyelemreméltóbb krónikája az úgynevezett **Husztinyai krónika** volt, amelyet 1623–1627 között állított össze a Priluk közelében fekvő husztinyai kolostorban Zaharija Kopisztszenszkij. A szerző eredeti történelmi források alapján mutatta be az eseményeket a régmúlt időktől 1597-ig, különös figyelmet fordítva a kozákság kialakulására és a breszti unió létrejöttére. Ebben az időben látott napvilágot többek között a **Kijevi**, az **Osztrohi** és a **Lvivi krónika** is. A krónikaírás híres műhelyei működtek a husztinyai kolostoron kívül a megszihorjei és más kolostorokban.

A XVII. század első felében Ukrajnában tovább fejlődött a hitvitázó irodalom. A század elején jelent meg a **Peresztoroha (Figyelmeztetés)** című vitairat, melynek ismeretlen szerzője élesen elítélte a pravoszlávok üldözését a katolikus és görög katolikus papok által. Véleménye szerint az ukránok csak úgy tudnak ellenállni a nemzeti elnyomásnak, ha fejlesztik oktatásukat, művelődnek és segítik a testvériségek tevékenységét.

■ M. Szmotrickij

Memoár – emlékirat, olyan írásmű, amelyben a szerző saját életét vagy életének egy fontos szakaszát örökíti meg, megidézni a kort, a fontos eseményeket és kortársakat.

Epigramma – (görög) *írávésés, felirat*, az ókori költészetben alakult ki a halottakat jellemző, varázsige gyanánt használt mondasókból. Ez vált felirattá kőbe vésve a síremléken. Tömör, találó, egy gondolatot, kívánságot röviden, csattanós fordulattal kifejező vers. Megörökíthet gyászt, szerelmet, lehet tanító, harci, gunyoros-szatirikus és politikai változata is. (A ford. megj.)

Híres hitvitázó volt **Meletyij Szmotrickij**. Jelentős alkotása a **Trenosz** (*Sírám*) című vitairat, amelyben a szerző Ukrajnát egy megbántott özvegyhez hasonlítja, aki szenved a társadalmi, nemzeti és vallási elnyomástól.

A XVII. első felében számos irodalmi műfaj jelent meg. A század irodalmi műveltségének meghatározó műfaja volt a **prédikáció**. A prédikációirodalommal együtt széleskörűen elterjedtek voltak a **szónoklatok**, **szentbeszéd**ek, különböző **emlékiratok**, **memoárok**, a **lírai alkotások**, **versek**. A szentbeszéd~~ek~~ erkölcsi tanításokat tartalmaztak valamilyen evangéliumi történet kapcsán. Híres szónok volt **Kirilo Trankvilion-Sztavroveckij (Zizanij)**, akinek a nevéhez olyan művek megírása fűződik, mint **A teológia tükre**, az **Oktató evangélium** és a **Drága gyöngyszemek**. Az ukrán memoárirodalom első alkotásaként tartják számon Bohdan Balika *Moszkváról és Dmitrij álcár-ról* írt visszaemlékezéseit a lengyel csapatok hadjáratáról Moszkva ellen 1612-ben.

Szofija Csartorijcska (életének éve ismeretlenek) volinyi hercegnő és mecénás a XVI. század végén és a XVII. század közepén. Nővérével, Olenával pénzt adományozott a pereszopnicai kolostornak ispotály és iskola alapítása céljából. Támogatta a pravoszláv hitet és Rahmaniv községi birtokán, Volinyban nyomdát alapított. Több görög nyelvű könyvet lefordított ruszinra. Segítséget nyújtott a lvivi testvériség tagjának, Kirilo Trankvilion-Sztavroveckijnek *Oktató evangélium* c. műve megjelenéséhez. A ő nyomdájában és az ő költségen nyomtatták ki azt Rahmanivban 1619-ben.

A XVI–XVII század fordulóján jelent meg a **polemikus irodalom**, amin elsősorban verseket értünk. **A szegények panasza az Istenhez** című polemikus és kritikus hangvételű vers ismeretlen szerzője a pravoszláv ukránok ellengyelesítése és katolikussá kényszer-

rítése ellen szól. Az ukrán **epigrammaköltészet** megalapítója **Heraszim Szmotrickij**. A műfaj híres művelői közt tartjuk számon **Demjan Nalivajkót**, **Pamvo** és **Sztepan Berindát**, **Andrij Rimsát**, **Lavrentyij Zizanijt**, **Kirilo Trankvilion-Sztavroveckijt**.

A könyvkiadás fejlődésének köszönhetően napvilágot láttak olyan szöveggönyvek is, amelyek iskolásoknak íródtak iskolai ünnepeken való előadás céljából. 1622-ben jelent meg **Kaszian Szakovics** kijevi költő **Petro Konasevics-Szahajdacsnij nemes lovag szomorú temetéséről való énekek**. Bár a hetman halálának kapcsán íródott, a mű hangulata mégis életigenlő, benne a hazájukat védő bátor harcosokat dicsőíti.

■ P. Berinda *Mise-könyvének* díszes kezdőbetűi

4 Könyvkiadás. A kultúra fejlődésével egyre több könyvre volt szükség, ami elősegítette a könyvnyomtatás fejlődését. A XVII. század első felének legjelentősebb nyomdája a lvivi Mária Mennybemenetele testvériség nyomdája volt, amely az ukrán nyomdászok egyik legjobb iskolájának számított. Görög és ósláv nyelvtankönyvet, versesköteteket és drámai műveket adtak itt ki ukrán nyelven.

Jeliszzej Pleteneckij archimandrita a Barlangkolostorban megalapította a korabeli Ukrajna legnagyobb nyomdáját, melynek első kiadványai a **Csaszoszlov** (*Breviárium*) és az **Anfologion** (ünnepi szentmisék gyűjteménye) voltak. **Szpiridon Szobol** és **Timofej Verbickij** létrehozták Kijev első magánnyomdáit. Ezenkívül voltak még vándornyomdák is, amelyek járták az országot és különböző megrendeléseket teljesítettek.

Ukrajnában a XVII. század közepén összesen 20 nyomda működött, amelyek az oktatás és kultúra központjai is voltak egyben. Különböző körök tevékenykedtek itt a kor híres tudósainak és más művelt személyiségeinek a részvételével.

! Következtetések. A XVII. század első felében az ukrán földeken egyre több iskola működött, ami elősegítette a művelt emberek számának növekedését.

▶ A Kijevi Mohila Kollégium új típusú felsőoktatási intézmény volt és egyenértékű a korabeli egyetemekkel.

- ▶ A műfajok sokszínűsége a XVII. századi ukrán irodalomban annak fokozatos fejlődését bizonyította.
- ▶ Az ukrán könyvnyomtatás sikerei elősegítették az ukránok kultúrájának és oktatásának fejlődését, segítettek ellenállni az ellengyelesítésnek és az erőszakos katolikus hitre térítésnek.

Kérdések és feladatok

1. Hány testvériségi iskola működött Ukrajnában a XVII. század elején?
- ◆ 2. Ki alapította a Kijevi Barlangkolostor iskoláját? 3. Mikor jött létre a Kijevi Mohila Kollégium? 4. Hány évig tartott az oktatás a Kijevi Mohila Kollégiumban? 5. Ki a *Trenosz* szerzője? 6. Mit jelent a memoáriródalom? 7. Melyik irodalmi műfajban alkotott maradandót H. Szmotrickij?
- ▲ 8. Sorold fel az ukrán oktatás fő vívmányait a XVII. század első felében!
9. Beszéljétek a Kijevi Mohila Kollégium létrejöttéről és működéséről!
10. Milyen tények tanúskodnak az irodalom fokozatos fejlődéséről a XVII. század első felében?
- ★ 11. Kezdjétek el *Az ukrán kultúra fejlődése a XVII. század első felében* táblázat kitöltését!

A kultúra ága	Eredmények

- ★ 12. Milyen szerepet játszott az oktatás, az irodalom és a könyvkiadás az ukrán földeken zajló ideológiai harcban? Milyen szembenállás jellemezte ezt az időszakot?

15. §. Ukrajna kultúrája a XVI. század végén – a XVII. század első felében. A színház, zene, építészet és képzőművészet fejlődése

- **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** jellemezni fogod a színházművészet fejlődését az ukrán földeken; meg fogod tudni határozni az ukrán zeneművészet fő jellemzőit; be fogod tudni mutatni az építészet és képzőművészet jelentős emlékeit; megnevezed a kor híres építészeit és képzőművészeit, illetve műveik címét; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *deklamáció, misztérium, intermédium, vertep, kántus, kozák (ukrán) barokk, bástya*.

- **1.** Mik voltak az építészet és városrendezés fejlődésének sajátosságai az ukrán földeken a XVI. században? **2.** Nevezzék meg a korabeli építészeti műemlékeket! **3.** Milyen képzőművészeti műfajok voltak Ukrajnában a XVI. században? **4.** Nevezzék meg a korabeli képzőművészeti műemlékeket!

1 Színház. A XVI. század végén és a XVII. század elején ukrán földön megjelent az iskolaszínház. A szláv-görög-latin kollégiumokban a tanulókat megtanították verseket és szónoklatokat írni, melyeket a diákok később **deklamáltak** (előadtak). Sokszor ezeket az alkotásokat egy közös téma köré fűzték, majd párbeszéd formájában adták elő. A XVI. század 30-as éveiben így született meg a lvivi és kijevi kollégiumokban az **iskoladráma**.

Az első ismert ukrán húsvéti iskoladrámát **Ioanikij Volkovics** lvivi tanár írta **1631**-ben **Elméledés Megváltó Krisztusunk kínjairól** címmel. A Kijevi Mohila Kollégium iskolaszínházának fejlődéséhez nagyban hozzájárultak azok az ismeretek, amit a poétikai és retorikai osztályokban tanultak a diákok.

A városok főterén a XVII. század első felében nagy egyházi ünnepek alkalmából vándorszínészek **misztériumjátékokat** adtak elő, vagyis bibliai történeteket feldolgozó drámákat. Volinyban és Galíciában népszerű volt **A pokol lerombolásáról** szóló misztériumjáték. Az iskoladrámák és misztériumjátékok szünetében különböző közjátékokat (intermédiüm) adtak elő az egyszerű nép életéből vicces formában.

A XVII. század első felében megszületett az ukrán zenés karácsonyi bábszínház, a **vertep**. A bábszínházi előadások kétszintes házikóban játszódtak, az oldalajtók a bábok „közlekedését” szolgálta. A felső szinten Jézus születésének misztériumát mutatták be, az alsón pedig különböző meséket, hétköznapi történeteket. A bábjátékokat a Kijevi Mohila Kollégium diákjai házról házra járva adták elő. Ezzel sokat tettek saját népszerűsítésükért és egy kis pénzt is kerestek közben.

2 Zene. A zeneművészetben elért sikerek híven tükrözték az ukrán nép szellemi kultúrájának magas színvonalát. Népszerűek voltak, a korábbi évszázadokhoz hasonlóan, a szertartási énekek, a

Dráma – párbeszédre (dialogusokra) épülő, többnyire színházi előadásra szánt irodalmi alkotások összefoglaló elnevezése.

Intermédiüm – a drámaelőadások szüneteiben előadott humorisztikus jellegű rövid közjáték.

Vertep – kétszintes vándor bábszínház, egyházi és világi darabokat mutatott be.

Delkamáció – irodalmi művek kifejező olvasásának művészete.

■ Vertep

■ Tekerőlant

■ Bandura

■ Koboz

lírai és tréfás dalok, az epikus népdalok és a talpalávalók. Az epikus népdalok közül meg kell említenünk a tatárdúlás szörnyűségei felett kesergő **A folyón túl tüzek égnek** című dalt. Sajátságos zenés formában mesélték el a legfontosabb történelmi eseményeket a históriás énekek. Az 1620–1630-as évek kozákfelkeléseiről szól a **Szulimáról, Pavljukról és Jacko Osztrjanyicáról** című mű.

Ebben az időben jelentős sikereket értek el a kotta és dallamkíséret nélküli **többszólamú éneklés** terén. A pravoszláv templomokban szólaltak meg először ezek a művek a katolikus templomok miséin felcsendülő orgonajáték ellensúlyaként. Ekkor kezdték el az egyházi énekeket hangjegyek segítségével lejegyezni.

Új műfajok jelennek meg a világi zenében is. Háromszólamú egyházi és világi kórusművek születtek. Ezeknek a **kantusoknak** valamilyen lírai alkotás képezte az alapját. A műfajon belül megkülönböztetünk ünnepélyes-köszöntő, erkölcsi-tanulságos, vicces és szatirikus kantusokat. Ezenkívül közkedvelt műfaj volt még a kísérettel előadott **szólóéneklés** is. Abban különbözött a kantustól, hogy az ember belső világát, az élethez és a társadalom különböző jelenségeihez való viszonyát próbálta ábrázolni. Tökéletesedett a **hangszeres zene**. A zenészek céhekbe egyesültek, ami elősegítette mesterségbeli tudásuk gyarapodását. A céhek működésének célja a lakosság zenei igényeinek a kielégítése volt. A zenészek húzták a talpalávalót a lakodalmakon, népi ünnepélyeken, keresztelőkön, de zene kísérte utolsó útjára a halottakat is.

Sokat tettek a zeneművészet fejlődéséért a katonazenészek. Ők játszottak a hadjáratok idején, a diadalmenetek és más ünnepségek alatt. Kedvelt hangszerük volt a kürt, a trombita, koboz, lant, üstdob.

Indulókat, tánczenét (hopáktánc, kozáktánc) és lírai énekeket adtak elő.

3 **Építészet.** A XVII. század ukrán építészetére egyre nagyobb hatással volt az európai barokk, amely a Dnyepermentén helyi hagyományokkal ötvöződött. Különleges stílus jött így létre, az **ukrán** vagy **kozák barokk**. A fatemplomok építésénél ez abban nyilvánult meg, hogy a fakeretek elnyújtott nyolcas formájúvá váltak, a sátor-tetőt pedig körte alakú kupola váltotta fel.

A korszak kiemelkedő műemlékei az ukrán fatemplomok voltak, közöttük is a Szent Paraszkeva-templom Radruzszban és a drohobicsi Kereszt Felmagasztalása (Vozdvizsennya)-templom. A kőtemplomok közül kitűnt Csodatévő Szent Miklós Pritiszka temploma Kijevben (1631), a putyivli Molcsanski Kolostor-Székesegyház a XVII. század első feléből, az 1622–1629 között épült Mária Oltalma (Pokrovszka)-templom Szulimivkában és a Pjatnickaja-templom (1644) Lvivben.

A XVII. század második felében ukrán földön továbbra is sok erődítmény épült. A XVI–XVII. század fordulóján azonban megváltozott külalakjuk. Erődítmények helyett **bástyarendszerrel** ellátott főúri kastélyokat kezdtek emelni.

Érdekes példái ennek az építészeti stílusnak a zbarazsi és a pidhirci vár. Új vonásokkal gazdagodott a városrendezés is. Brodi, Sztanyiszlav és Polonne építésénél az utcák saktáblaszerű elrendezését bástyákkal egészítették ki.

A XVII. század első felében Ukrajnában lengyel támogatással megjelentek a katolikus templomok. 1610-ben épült fel a kijevi Podolon a domonkosok temploma, amely köré kolostort is emeltek. Lviv jelentős építészeti műemléke volt a ferencesek temploma. 1600–1630 között épült és a hozzá tartozó kolostori épületekkel zárt belső udvart alkotott. A jezsuitáknak köszönheti Lviv első kora barokk stílusú épületét, a Gyertyaszentelő Boldogasszony-templomot, amely 1642–1644-ben épült. A város érdekes építészeti műemléke még a

Barokk – európai stílustörténeti korszak a XVI. század vége és a XVII. század közepe között, amelyre a monumentális épületegyüttesek, gazdag díszítésű formák, nagyszerűségükkel és ünnepléységgükkel kitűnő színdarabok, képzőművészeti, építészeti alkotások a jellemzők.

Kozák (ukrán) barokk – ukrán építészeti stílus a XVII–XVIII. században. Az európai barokk és a helyi hagyományok ötvöződéséből jött létre.

Bástya – a bástya a vár külső védőfalának sarkait megerősítő külső védmű.

Boim (Böhm) kápolna és a Kampian család házi szentélye, ami a híres lvivi kereskedőcsaládok temetkezési helye is. Mindkét kel, kápolna teljes főhomlokzatát bibliai ihletésű jelenetekkel, történelmi személyiségek portréival, szőlőgerezdekét ábrázoló csodás kőből faragott díszítőelemekkel látták el.

4 Képzőművészet. A XVII. század első felében az ukrán képzőművészetben tovább fejlődtek a korábban kialakult műfajok. A legelterjedtebbek közülük továbbra is a falfestmények és az ikonok voltak.

Napjainkig fennmaradtak és szemet gyönyörködtetőek a potelicsi Szentlélek eljövetele-templom falfestményei, amelyek 1620-ban készültek. A falfestményeken a korszerű realiztikus vonások és a klasszikus ikonfestészeti módszerek kombinációja fedezhető fel. A tudósok véleménye szerint az alkotás Passió-ciklusa (a lat. *passio* = szenvedés, olyan sajátos tárgyú alkotás, amely Krisztus szenvedésének történetét mutatja be – *a ford. megj.*), összecseng Iov Boreckij **Protestációjával**, amelyben a szerző az ukrán nép szenvedéseit írja le, és arra inti az embereket, hogy harcoljanak a szabadságukért. Napjainkig fennmaradtak a drohobicsi Kereszt Felmagasztalása (Vozdvizsennya)-templom falfestményei, melyeknek az a sajátossága,

- Csodatévő Szent Miklós (Pritiszka) – templom. 1631. Kijev. Napjainkban

- Boim kápolna Lvivben (1609–1611) napjainkban

- K.-V.Osztrozkij fejedelem síremléke a Kijevi Barlangkolostor Nagyboldogasszony székesegyházában. 1579.

hogyan a bibliai történeteket búzavirágot és örökzöldet ábrázoló díszítőelemek egészítik ki.

Ebben az időszakban tökéletesedik a fa- és kőfaragás technikája. A korabeli művészek a növényi díszítőelemeket részesítették előnyben. Mindegyik növénynek megvolt a maga szimbolikus jelentése. A szőlőág és szőlőfürt például a keresztény hitet jelképezte. A XVII. század második negyedében a növényi ornamentikát felváltják a különféle geometrikus elemek és emblémák.

A portrészobrászat korabeli alkotásai a síremlékek voltak. A síremlék művészi kialakításával a szobrászok próbálták bemutatni az elhunyt jellemének sajátos vonásait. Ide sorolhatjuk Adam Kiszel vajda sírboltját a volinyi Nizkinicsi községben lévő családi kriptában. A zsovkvai székesegyházban pedig Jan és Sztanyiszlav Zsolkevcszkij teljes alakú szobrai láthatók lovagi öltözetben.

A metszetkészítés fokozatosan világi jellegű műfajjá vált, ami nagyban meghatározta további fejlődését. Az első világi tartalmú metszet K. Szakovics *Petro Konasevics-Szahajdacsnij nemes lovag szomorú temetéséről való énekek* című könyvben jelent meg 1622-ben. Az *Oktató evangélium* (1637) című könyvben található a *Példabeszéd a gazdagról és a halálról* című metszet, amely a parasztok nehéz munkáját örökíti meg. Híres metszetkészítő volt Illés mester, aki 1636-tól alkotott Kijevben. Az ő metszetei díszítik többek között Petro Mohila *Trebnyikjét* és a *Barlangkolostori paterikont* is.

Gyorsan fejlődött a portréfestészet, ami az ukrán festészet egyik vezető műfaja volt. A XVII. század első feléből nem maradtak fenn portrék a Dnyepermentérről, ezért a lvivi iskola munkái alapján alkothatunk fogalmat róluk. **Mikola Petrahnovics**nak tulajdonítják Varvara Langis lvivi kereskedő lány portréját, akit az ukrán portréfestészet legvonzóbb alakjának tartanak. **Fegyir Szenykovics** festette meg Sztanyiszlav Mnyisek lvivi sztároszta és Tomas Zamojszkij alkancellár képmását. A festők munkájuk során nemcsak a külső hasonlóság ábrázolására törekedtek, hanem megpró-

- Szűz Mária-ábrázolás a drohobicsi Kereszt Felmagasztalása (Vozdvizsennya)-templomban. 1636 körül

- M. Petrahnovics: *Varvara Langis portréja*. 1635

bálták bemutatni az arcképen megörökített ember belső világát és jellemének sajátosságait is.

! **Következtetések.** Az ukrán színházművészetben a XVII. század első felében jelentős fejlődés figyelhető meg a dráma, a misztériumjáték, az intermédium, a vándor-bábszínház vagy vertep és a deklamáció műfajában.

▶ A zeneművészetben jelentős sikereket értek el a többszólamú éneklés, kantus, a kísérettel előadott szólóéneklés és a hangszeres zene terén.

▶ Az építészetben létrejött a kozák (ukrán) barokk.

▶ Az erődítmények új típusai a bástyákkal ellátott főúri kastélyok voltak.

▶ A XVII. század első felében az ukrán képzőművészetben tovább fejlődött a fal- és ikonfestészet, a fa- és kőfaragás, a grafika és a portréfestészet.

? Kérdések és feladatok

1. A színházművészet milyen műfajai fejlődtek a XVII. század első felében? 2. Hol, és mikor jött létre Ukrajnában a színház és az iskoladráma? 3. Milyen zenei műfajok fejlődtek a korabeli Ukrajnában? 4. Mi a többszólamú éneklés? 5. Miben nyilvánultak meg az ukrán építészet barokkos jegyei? 6. Milyen új erődítménytípusok jelentek meg ebben az időben? 7. Nevezzétek meg az ukrán képzőművészet főbb műfajait a XVII. század első felében!
- ▶ 8. Jellemezzétek az ukrán földek színházművészetét! 9. Az ukrán építészet milyen emlékeit ismeritek a XVII. század első feléből? 10. Mik a korabeli ukrán képzőművészet főbb vívmányai?
- ★ 11. Fejezzétek be *Az ukrán kultúra fejlődése a XVII. század első felében* táblázatot (94. oldal)!
- ★ 12. Keressétek fel a hozzátok legközelebbi helytörténeti múzeumot, és készítsétek beszámolót annak anyagai alapján az ukrán képzőművészet fejlődéséről a XVII. század első felében!

Összegző kérdések Az ukrán földek a XVI. század végén – a XII. század első felében c. fejezethez

1. Soroljátok fel Ukrajna történetének azon eseményeit, amelyek szerintetek a legfontosabbak voltak a XVII. század első felében! Indokoljátok meg a választást!
2. Magyarázzátok meg a fogalmakat és kifejezéseket: *hitvitázó irodalom, mágnás, jaszír, hotini háború, kurukivi egyezmény, dráma, intermédium, kozák barokk, görög katolikus egyház, hősi hadjáratok!*

3. Nevezzétek meg a korszak kiemelkedő személyiségeit! Véleményetek szerint, miben rejlik tevékenységük jelentősége Ukrajna XVII. századi történetében?
4. Oldjátok meg a feladatokat a történelmi térkép segítségével! **1)** Milyen új területeket népesítettek be az ukránok a XVII. század közepére? **2)** Mutassátok meg azokat az ukrán területeket, amelyek a XVII. század első felében más ország fennhatósága alá kerültek! **3)** Hol helyezkedett el ebben az időben a Zaporozsiai Szics? **4)** Mutassátok meg a térképen, meddig jutottak el tengeri hadjárataik során a zaporozsiai kozákok! **5)** Mutassátok meg a térképen a korszak legfontosabb történelmi eseményeinek színhelyeit!
5. Alkossatok csoportokat, és készítsétek el *Az ukránság szociális-gazdasági és politikai helyzetének sajátosságai a XVII. század első felében* téma kibővített vázlatát!
6. Készítsétek el P. Konasevics-Szahajdacsnij vagy Petro Mohila történelmi portróját!
7. Fejtsétek ki, milyen szerepet játszottak a XVII. század 20–30-as éveinek kozák-paraszt felkelései az ukrán nép szabadságharcának szempontjából! Beszéljétek meg csoportokban!
8. Szerintetek a kultúra, a művelődés és a művészet területén melyek a legjelentősebb sikerek az adott időszakból? Válaszotokat indokoljátok meg!

Felkészítő tesztek *Az ukrán földek a XVI. század végén – a XVII. század első felében* c. fejezet témazáró dolgozatához

1. A felsorolt ukrán mágnások közül kiknek voltak nagybirtokai Ukrajnában?
 - A I. Boreckij, K. Szakovics, I. Hizel
 - B K.-V. Osztrozkij, J. Visneveckij, K. Zbarazkij
 - C M. Szmotrickij, Z. Kopsiszenszkij, J. Osztrjanica
 - D T. Fedorovics, M. Dorosenko, I. Szulima
2. Melyik volt Ukrajna legnépesebb városa a XVII. század első felében?

A Kijev	B Lviv
C Luck	D Csihirin
3. Melyik lengyel király ismerte el hivatalosan a pravoszláv egyházi hierarchiát?
 - A Báthory István
 - B II. Zsigmond Ágost

- C III. Zsigmond
D IV. Ulászló
4. Melyik görög katolikus metropolita egyesítette a szerzeteseket a bazilita rendbe?
A M. Rohoza
B I. Potyij
C J.-V. Rutszkij
D P. Szkarga
5. Nevezzétek meg a hősi hadjáratok korának időrendi határait!
A a XVI. század utolsó két évtizede
B a XVI. század vége és a XVII. század első évtizede
C a XVII. század első két évtizede
D a XVII. század 20–30-as éve
6. A hotini háború dátuma?
A 1616 B 1620
C 1621 D 1624
7. Ki vezette az 1630-as kozák felkelést?
A M. Zsmajlo
B T. Fedorovics
C I. Szulima
D P But
8. Mikor fogadta el a központi lengyel szejm azt a dokumentumot, amelyben örök időkre megszüntette a lajstromozott kozákok jogait, valamint kiváltságait, melyeket „még elődeinktől kaptak szolgálataikért és amelyeket most elveszítének a lázadásban való részvételük miatt”?
A 1617 B 1625
C 1635 D 1638
9. Milyen tanintézmény jött létre Ukrajna területén 1632-ben?
A Osztrohi iskola
B Lvivi testvériségi iskola
C Kijevi Mohila Kollégium
D Kijevi testvériségi iskola
10. Ki a *Trenosz* szerzője?
A P. Mohila
B M. Szmotrickij
C Z. Kopisztenszkij
D K. Szakovics
11. Minek a meghatározása: *A drámaelőadások szüneteiben előadott humorisztikus jellegű rövid közjáték?*
A deklamáció
B intermédium

- C** kantus
D misztérium
- 12.** Mi a vertep?
A bibliai történeteket feldolgozó dráma
B egyházi éneklés háromszólamú énekkarral
C vándor bábszínház
D kotta és kíséret nélküli többszólamú éneklés
- 13.** Párosítsátok a fogalmakat meghatározásukkal!
1 Iskoladráma	A erkölcsi tanításokat tartalmazó írás valamilyen evangéliumi történet kapcsán
2 Intermédium	B humorisztikus jellegű rövid közjáték
3 Szentbeszéd	C olyan írásmű, amelyben a szerző saját életét örökíti meg és megidézi a kort, a fontos eseményeket, kortársakat
4 Memoár	D vallási tartalmú írás, melynek szerzője vitázik ellenfelével
	E párbeszéd formájában előadott irodalmi-színházi alkotás szerzői szöveg nélkül
- 14.** Állítsátok az eseményeket megfelelő időrendi sorrendbe!
- A** A pravoszláv egyházi hierarchia helyreállítása
B P. Mohila megalapítja a barlangkolostori iskolát
C Kozákfelkelés P. But, J. Osztrjanin valamint D. Hunya vezetésével
D A breszti vallási unió megkötése
- 15.** Melyik állítások jellemzik P. Mohila metropolita tevékenységét? (Válasszatok ki 3 állítást!)
- 1620-ban III. Theophanes jeruzsálemi ortodox pátriárka metropolitává szentelte
 - Részt vett a kijevi Vízkereszt pravoszláv egyházi testvériség létrehozásában
 - Elérte azt, hogy a lengyel hatalom hivatalosan is elismerje a legfelsőbb pravoszláv egyházi hierarchiát
 - A *Trebnyik* szerzője. Szentbeszéd megtartására kötelezte a papokat vasárnaponként és ünnepnapokon a hívek számára
 - Metropolitává választásáig az Aranykupolás Szent Mihály kolostor archimandritája volt
 - Metropolitává választásáig a Kijevi Barlangkolostor archimandritája volt
 - Elismerte a moszkvai pátriárka fennhatóságát a Kijevi Metropólia felett

III. FEJEZET. AZ UKRÁN NÉP NEMZETI-FELSZABADÍTÓ HÁBORÚJA A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉN

16. §. A nemzeti-felszabadító háború kezdete

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** meghatározhatod a nemzeti-felszabadító háború előfeltételeit és okait; beszélhetsz Bohdan Hmelnickijről és harcostársairól; jellemezheted a háború kezdeti szakaszának eseményeit; meg tudod magyarázni a következő fogalmat: *nemzeti-felszabadító háború*.

- ▶ 1. Milyen tények tanúskodnak az ukránok társadalmi-gazdasági helyzetének a romlásáról és nemzeti-vallási elnyomásuk fokozódásáról a lengyel uralom alatt? 2. Mik voltak a kozák-paraszt felkelések okai a XVII. század 20–30-as éveiben?

1 **A nemzeti-felszabadító háború előfeltételei és okai.** A XVII. század meghatározó történelmi eseménye volt az **ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja**. Kitérését azok a társadalmon belüli ellentétek okozták, amelyek már-már a pusztulás szélére sodorták az egész ukrán népet.

Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén – az ukrán nép fegyveres szabadságharca Bohdan Hmelnickij vezetésével a lengyel nemesi uralom ellen.

A társadalmi-gazdasági helyzet éleződött ki leginkább ebben az időben. A lengyel nemesi földbirtoklás növekedése ahhoz vezetett, hogy az ukrán parasztok fokozatosan elvesztették földjüket és jobbágyokká váltak. Jelentősen romlott a lajstromozott kozákok és városiak helyzete is. Egyre elviselhetetlenebbé vált a vallási-nemzeti elnyomás. Megtiltották az ukránoknak, hogy anyanyelvükön beszéljenek. A lengyel hatalom ugyan meghirdette a vallásszabadságot, az ukránok mégsem gyakorolhatták szabadon hitüket. A korabeli Ukrajnában a pravoszláv valláshoz való ragaszkodás volt az az erő, amely egy táborba gyűjtötte a társadalom különböző, sokszor homlokegyenest mást akaró rétegeit, és a lengyelek elleni harcra buzdította őket.

i

Mivel az ukrán nép nem rendelkezett saját államisággal, a lengyel hatalom pedig megpróbálta ellengyelesíteni és erőszakkal katolikus hitre téríteni, ezért a Rzeczpospolita kötelékében az ukránságnak

nem volt jövője, sőt még reménye sem a teljes értékű nemzeti-állami fejlődéshez. Kialakulóban voltak a nemzeti-felszabadító háború kirobbanásának lélektani előfeltételei is. A lengyel pánok, bérlők, hivatalnokok és a katolikus papok erőszakoskodása gyűlöletet és bosszúvágyat ébresztett az ukrán társadalmon belül az elnyomók ellen.

A nemzeti-felszabadító háború előfeltételei a következő okok kialakulásához vezettek:

- ▶ a társadalom különböző rétegeinek elégedetlensége a lengyel nemesi földesúri földbirtoklás ukrainai térhódításával szemben;

- ▶ a pravoszláv ukránok nemzeti-vallási elnyomásának fokozódása;

- ▶ a társadalmon belül vezető szerepet játszó kozákság helyzetének ellentmondásossága, jogainak megnyirbálása az 1638-as *Ordináció* értelmében;

- ▶ a Rzeczpospolita államhatalmának (királyának és szejmjének) politikai tehetetlensége. Nem rendelkezett ugyanis elég tekintéllyel és felhatalmazással ahhoz, hogy megfékezze a mágánások önkényét Ukrajnában.

■ Bohdan Hmelnickij, ismeretlen szerző alkotása. XVIII. század

Bohdan Hmelnickij a nemzeti-felszabadító háború fő okáról

A kozákok nem azért lázadtak fel a polákok ellen, mert elvették tőlük atyáik földjét, és nem is azért, mert úgy bántak velük, mint a legkegyetlenebb fáraók a zsidókkal az egyiptomi fogság idején (ezt még el tudták volna viselni a kozákok). A harc legfőbb kiváltó oka az volt, hogy arra kényszerítették őket, hagyják el őseik hitét és csatlakozzanak egy hamis tanhoz. Gonosz gyűlölettel akarták elpusztítani lelkük halhatatlanságát.

- ? 1. Miben látta Hmelnickij az ukránok lengyelelles harcának fő okát?
2. Hogyan harcolt az ukrán nép pravoszláv hitének a megőrzéséért a XVII. század első felében?

A történészek a nemzeti-felszabadító háborút az ukrán nemzeti forradalom szerves részének tekintik, amely 1648-tól 1676-ig tartott. A nemzeti-felszabadító háború befejezését követően polgárháború vette kezdetét (1657 szeptembere – 1663 júniusa), melynek következtében Ukrajna két hetmanságra szakadt. Ezt követően megindult a harc az ukrán hetmani állam újjáegyesítéséért (1663 júniusa – 1676 szeptembere).

■ B. Hmelnickij zászlaja

■ I. Bohun

2 Bohdan Hmelnickij harcostársai. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja 1648 februárjában vette kezdetét és 1657 augusztusáig tartott. Ez a szabadságharc nemzeti-felszabadító, szociális és vallási jellegű volt. Mozgatóereje a kozákok, polgárok, parasztok, pravoszláv papok és részben az ukrán kisenesség volt. A függetlenségi harc élén **Bohdan Hmelnickij** állt.

Az Ukrajna felszabadításáért harcoló parasztokból és kozákokból Hmelnickij ütőképes hadsereget csak harcostársai segítségével tudott faragni. Bajtársai között voltak kozákok, nemesek, városlakók. A háború folyamán jeles hadvezérek, államférfiak és diplomaták lettek belőlük.

Bohdan (Zinovij) Hmelnickij (1595–1657) – Ukrajna hetmanja, az Ukrán kozák állam megteremtője. A Csihirin melletti Szubotyiv tanyán született ukrán kisenemesi családban. Tanulmányait az egyik kijevi iskolában, majd pedig a Lvivi jezsuita kollégiumban végezte. Fiatal korától kezdve katonai szolgálatot teljesített.

Az első katonai akció, amelyben részt vett, a lengyel hadsereg moldvai hadjárata volt a törökök ellen 1620-ban. Apja a cecórai csatában életét vesztette, ő pedig fogságba esett, ahonnan a zaporozzsjaiak váltották ki. Hazatérése után beállt a lajstromozott kozákok közé, ahol írnok lett. Részt vett a Krími Kánság ellen vezetett hadjáratokban, a 30-as évek felkelései idején pedig a kozákok oldalára állt.

1648 januárjában Hmelnickij a nemzeti-felszabadító háború vezetője lett. A szabadságharc alatt tapasztalt hadvezér, tehetséges diplomata és kiváló államférfi vált belőle. A felszabadító háborúban szerzett tapasztalatai alapján kidolgozta a független ukrán állam létrehozásának tervét etnikai határain belül és hozzájárult céljai megvalósításához. Sikerült elérnie azt, hogy rövid időn belül az ukrán kozák állam nemzetközi tekintélyre tett szert, és az európai nagypolitika egyenrangú résztvevőjévé vált. Csihirinben halt meg. Szubotyivban, a Szent Illés-templomban helyezték örök nyugalomra.

A hetman legközelebbi harcostársai **Ivan Bohun, Kindrat Burlaj, Ivan Hirja, Matvij Hladkij, Filon Dzsedszsalij, Makszim Krivonyisz, Ivan Vihovszkij, Anton Zsdanovics** stb. voltak.

Gyakran más-más nézeteket vallottak. Voltak köztük mérsékeltek és radikálisok, de Bohdan Hmelnickijnek sikerült őket egygyé kovácsolni az ukrán szabadság kivívásának eszméje körül.

- Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújának korszakai a XVII. század közepén

Korszakok	Lényegük
1648–1649	A felszabadító harc kibontakozása. A Rzeczpospolita kormánya elismerte Ukrajna viszonylagos önállóságát
1650–1653	A hosszú és kimerítő kozák–lengyel háború nem hozta meg egyik fél számára sem a remélt sikert
1654–1655	A Moszkvai állam katonai segítséget nyújtott Ukrajnának az 1655-ös nyári–őszii hadművelethez, amit sikeresen be is fejeztek
1656–1657	Ukrajna katonai szövetséget kötött Svédországgal és Erdélyel. Közös ukrán–svéd–erdélyi háború Lengyelország ellen

- Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja (1648–1650 eseményei)

3 **A háború kezdete.** A háború kirobbanásának ürügye az volt, hogy **Daniel Csaplinszkij** csihirini helyettes sztároszta rátámadt Hmelnickij szubotyivi birtokára, kirabolta és felégette azt. Feleségét, Helenát elhurcolta, kiskorú fiát pedig kegyetlenül megverte.

A megbántott Hmelnickij hiába kereste az igazságot a bíróságon és magánál a királynál is, az elöljárót nem vonta senki felelősségre. Elkéseredésében csatlakozott a lengyelelles összeesküvést tervező kozák sztársinához. 1647 szeptemberében Hmelnickij kidolgozta a Rzeczpospolita elleni háború haditervét. A felkelés kezdetét 1648 novemberére időzítették. Ekkor akarták elfoglalni Trahtemirovot, ahol a lajstromozott kozákok komisszárjának, **Jacek Sembreknek** volt a főhadiszállása. Elhatározták, hogy követeket küldenek a krími kánhoz és a török szultánhoz, hogy támogatásukat kérjék. A haditerv azonban kitudódott és Hmelnickijt a csihirini börtönbe zárták. **Sztanyiszlav Kricsevszkij** csihirini ezredes segítségével megszökött tömlöcéből és Zaporozzsjába ment.

1648 januárjának elején Hmelnickij és a vele azonos gondolkodású emberek a Zaporozzsjai Szics közelében ütötték fel táborukat. Megegyezett a helyőrség kozákjaival, majd **1648. január 25-én** harc nélkül elfoglalta az erődítményt. A lajstromozott kozákok jelentős része átállt az oldalára. Nem sokkal később az általános katonatanács hetmanná választotta Hmelnickijt. Ezzel kezdetét vette az ukrán népi nemzeti-felszabadító háborúja.

Az új hetman univerzálét adott ki, amelyben arra kért minden hazáját szerető ukránt, csatlakozzon a felkelőkhöz, hogy együtt harcolhassanak a lengyel elnyomás ellen.

1648 márciusában követeket küldött **III. Iszlám Giráj** krími kánhoz, akivel katonai-politikai szövetséget kötött. A tatárok 6 ezer fős hadsereget küldtek a hetman megsegítésére.

1648. április végére a hetmannak sikerült 5 ezer kozákot és 6 ezer tatárt csatasorba állítani. Nem sokkal ezután lengyel büntető hadsereg indult ellenük Mikola Potockij koronahetman parancsnoksága alatt, akinek 18 ezer harcosa volt, ebből 6 ezer a lajstromozott kozák.

M. Potockij koronahetman levele IV. Ulászló királyhoz a kialakult ukrainai helyzetről 1648 márciusában

A pusztító tűz annyira hatalmába kerített mindent, hogy nincs olyan falu vagy város, ahol ne önkényeskednének, ne támadnának a pánok birtokaira, vagy ne törnének az életükre... A kozák sztársina önállóan akar uralkodni egész Ukrajnában, külföldi országokkal és uralkodókkal akar tárgyalni, kapcsolatot teremteni, öntörvényeskedni.

Kezdetben csupán 500-an vettek részt a zavargásokban, de egy egész hadsereget kellett bevetni ellenük, ugyanis ez az 500 felkelő fellázította az összes ezredet és az egész ukrán népet. Rövid időn belül már három-ezer rendezavaró volt Ukrajna-szerte. És ne adj Isten, hogy Ő (Hmelnickij) Ukrajna ellen vezesse őket, mert akár százezren is lehetnek a végén.

- ? 1. Miről ír a levél szerzője? 2. Mit tudhatunk meg az eseményekről a leírtak alapján? 3. Hogyan viszonyul a levél szerzője a történetekhez? Miért gondoljátok így?

Az 1648-as szabadságharc abban különbözött a korábbi kozák felkelésektől, hogy össznépi jellegű volt.

Következtetések. A XVII. század 40-es éveiben egyre nőtt az elégedetlenség a Rzeczpospolita politikájával szemben az ukrán földeken. Ez az elégedetlenség a nemzeti-felszabadító háború kirobbanásához vezetett.

- ▶ B. Hmelnickij volt a felkelők vezére, akinek sikerült eggyé kövacsolni az egész ukrán népet a szabadságharc érdekében.
- ▶ A nemzeti-felszabadító háború azután kezdődött, hogy Bohdan Hmelnickij elfoglalta a Zaporozsjai Szicset.

Kérdések és feladatok

1. Mik voltak a nemzeti-felszabadító háború okai? 2. Nevezzétek meg a nemzeti-felszabadító háború kezdetének a dátumát! 3. Nevezzétek meg Bohdan Hmelnickij harcostársainak a nevét! 4. Hány korszakra tagolódik a nemzeti-felszabadító háború? 5. Mi volt a háború kezdetének ürügye? 6. Hány katonája volt Hmelnickijnek 1648 áprilisában?
- ▲ 7. Mik voltak az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújának előfeltételei és okai a XVII. század közepén? 8. Miért volt a nemzeti-vallási elnyomás a háború kirobbanásának legfontosabb előfeltétele? 9. Milyen eseményekkel kezdődött a háború?

- ✦ **10.** Kezdjétek el kitölteni *Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén* táblázatát!

Korsza- kok	Főbb események		Eredmé- nyek
	katonai	társadalmi-politikai	

- ✦ **11.** Miért kereste Hmelnickij a háború elején a megegyezés lehetőségét a krími tatárokkal? Milyen előnyei származtak a tatároknak ebből a szövetségből?

17. §. A nemzeti-felszabadító harc kibontakozása 1648–1649-ben

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** beszélni fogsz az első csatáról Zsovtyi Vodi, Korszuny és Piljavci mellett, az ukrán hadsereg felszabadító hadjáratáról Galícia területén; jellemezni fogod a zbarazsi-zborovi hadműveletet, annak eredményeit és következményeit; meg fogod határozni a térképen az ukrán csapatok 1648–1649-es hadjáratainak főbb irányait, az ukrán kozák állam területét a zborovi szerződés alapján.

- **1.** Milyen harci módszereket alkalmaztak a kozákok a XVII. század 20–30-as éveinek felkelései idején? **2.** Milyen esemény robbantotta ki az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúját a XVII. század közepén?

1 **Csaták Zsovtyi Vodi és Korszuny alatt.** A Mikola Potockij koronahetman és Martin Kalinovszkij tábori hetman vezette büntető hadsereg Korszuny és Csihirin között táborozott le. A lengyelek két oldalról szerettek volna megsemmisítő csapást mérni a felkelőkre: szárazföldi irányból Stefan Potockij (a koronahetman fia) parancsnoksága alatt, és a Dnyeper felől Ivan Barabas valamint Iljas Karajimovics kozákkapitányok vezetésével, azaz a lajstromozott kozák flotta által.

A jól működő felderítésnek köszönhetően Hmelnickij megismerte a lengyelek haditervét, így időben fel tudott készülni az ellen-csapásra. **1648. április 19-én** a perekopi Tugaj bej tatár lovasaival támadást intézett az Ingulec baloldali mellékfolyója, a **Zsovtyi Vodi**

partján állomásozó Stefan Potockij ellen. Nem sokkal később megérkezett ide Hmelnickij is, aki körülzárta a lengyel egységeket.

Az ostrom miatt Stefan nem tudta értesíteni apját a támadásról. Ezzel egy időben a dnyeperi flotta lajstromozott kozákjai felláztak Barabas és Karajimovics ellen, megölték őket, majd átálltak a szabadságharcosok oldalára. Ugyanezt tették a Stefan Potockij hadseregében harcoló kozákok is.

1648. május 5-ről 6-ra virradó éjszaka a lengyelek megpróbálták kitörni a Zsovtyi Vodi alatti ostromgyűrűből, de sikertelenül. Május 6-ra teljes lett Hmelnickij győzelme. A csata során Stefan Potockij súlyosan megsebesült, tatár fogságba esett és útban Krím felé behalt sérüléseibe.

A Zsovtyi Vodi alatt aratott diadal után Hmelnickij az ellenség főhadiszállása, **Korszuny** felé vette az irányt. Ekkorra már jelentős haderővel bővült az ellenség hadereje is.

A lengyel vezérkar, értesülve Hmelnickij szándékairól, parancsot adott a korszunyi tábor elhagyására Bohuszlav irányában. A Hori-hova Gyibrova dűlőben azonban Makszim Krivonyisz kozák csapata csapdát állított nekik.

Kidöntött fákból akadályt emeltek, amellyel eltorlaszolták a lengyelek Bohuszlavba vezető útját. Katonáival lesben állva várt rájuk. Ennek a hadicselnek köszönhetően **1648. május 16-án** a tatár-kozák erőknek sikerült három helyen is áttörni a lengyelek arcvonalát és i négyórás ütközet után megsemmisíteni az ellenség fő erőit.

- **J. Kosszak:**
Tugaj bej és Bohdan Hmelnickij találkozása Korszuny alatt
- **? Mi újat tudhatunk meg Tugaj bej és B. Hmelnickij találkozásáról az illusztráció alapján?**

2 A szabadságharc kibontakozása. A piljavci csata. A Zsovtyi Vodínál és a Korszuny alatt aratott győzelmek a szabadságharc kibontakozásához vezettek. 1648 nyarára a felkelők kezére került egész Balparti Ukrajna. Hmelnickij legjobb hadvezérét, Makszim Krivonyisz cserkaszi ezredest küldte Jobbparti Ukrajnába, hogy megszervezze a felszabadító harcot. Rövid időn belül Pogyillja és Dél-Voliny parasztjaiból és városlakóiból egy 20 ezer fős ütőképességsereget toborzott, amely megtisztította a lengyelektől Polonnét, Zaszlavot, Osztrohot, Tulcsint, Vinnyicát, Braclavot, Nemirovot és sok más várost.

Ezzel egy időben Ukrajnán parasztmegmozdulások söpörtek végig. Az elkeseredett jobbágyok felgyújtották a földesurak kúriáit, elfoglalták földjeiket, szétosztották egymás között vagyonukat.

Részlet Adam Kisiel leveléből Maciej Pstrokónski érsekhez (Rzeczpospolita kormányzója a IV. Ulászló halálát követő interregnum idején) az ukrainai helyzetről a korszunyi csata után

Csapatainkat teljesen megsemmisítették. ... A rabok uralkodnak feletünk, az áruló új fejedelemséget alapít. ... Az esztelen söpredék örül, mert Hmelnickij csak a nemesi birtokokat támadja tűzzel és vassal, őket békén hagyja. Megnyitják előtte a városok meg erősítmények kapuit és győztesként ünneplik, hűségesküt tesznek neki. Kijevet a saját fővárosává nevezte ki... Mi meg farkasszemét nézünk Bila Cerkva alatt ezzel az istentelen Timur Lenkkel meg a tatárok hordáival. És azt beszéljük róla, hogy tovább akar menni. A Kijevi, Braclavi és a Csernyihivi vajdaság már az övé. Most Volinyt, Pogyillját és Rusz földjét fenyegeti.

- ? **1.** A társadalom melyik rétegének a hangulatát fejezi ki a dokumentum szerzője? Mi a fő jellemzője? Magyarazzátok meg ennek okát! **2.** Keresetek bizonyítékot a levélben arra, amely az ukrán nép viszonyát jellemző Hmelnickijhez! **3.** Mik voltak Hmelnickij további tervei a dokumentum szerzője szerint?

Többnapos sikertelen tárgyalás után 1648 szeptemberében újult erővel lángolt fel a harc. A lengyelek 80–90 ezer fős hadseregükkel (ebből 40 ezer katona, a többi kíséret) a volinyi Csolhanszkij Kameny alatt vertek tábornokot. Egyszerre hárman osztoztak a parancsnoki címen: **Vladiszlav-Dominik Zaszlavszkij, Mikolaj Osztroh** és **Alekszandr Konyecpolszkij**.

Hmelnickijnek 100–110 ezer katonája (50–60 ezer fegyverforgató, a többi szolga) volt. A döntő ütközetre lengyelek és kozákok között a Sztarokonsztantynov melletti **Piljavci** városkánál került sor

■ *M. Dobrjanskij:*
Csata Piljavci
alatt

? Mi újat
tudhatunk meg
a piljavci csatáról
az illusztráció
alapján?

1648. szeptember 11–13. között. A csata az ukrán-tatár (5–6 ezer bugi tatár vett benne részt Hmelnickij oldalán) csapatok győzelmével ért véget.

A Piljavci alatt aratott győzelem megnyitotta Hmelnickij szabadságharcosai előtt az utat Nyugat-Ukrajnába.

3 **Az ukrán csapatok felszabadító hadjárata Galiciában.** A lengyel uralma alól felszabadított Sztarokonsztantynovban 1648. szeptember 16-án B. Hmelnickij összehívta a katonai parancsnokok (sztársina) tanácsát, ahol döntöttek a további előrenyomulásról Lviv irányába. Szeptember 26-án Hmelnickij körülvárta a várost, október 5-én pedig M. Krivonyisz ezredes elfoglalta a Fellegvárat (Viszokij Zamok). A város vezetésével folytatott tárgyalásoknak köszönhetően Hmelnickij váltságdíj fejében elállt Lviv további ostromától.

Október 16-án Hmelnickij megközelítette Zamosztyát, melynek fontos stratégiai jelentősége volt a Varsóba vezető úton. A hetman megígérte a város elöljáróinak, hogy váltságdíj fejében megkíméli őket. A polgárok azonban elutasító választ adtak. Hmelnickij ezután háromszor is megostromolta Zamosztya falait, sikertelenül.

1648 májusában meghalt IV. Ulászló. Helyette fivéré, **János Kázmért** választották a Rzeczpospolita királyává. Az új uralkodó követet küldött Hmelnickijhez, hogy megegyezzen vele a fegyverszünetről. November 10-én a parancsnokok tanácsa, majd pedig az általános katonatanács döntött a hadjárat befejezéséről és az „Ukrajnába” való visszatérésről. November 14-én a hetman elhagyta Zamosztya környékét, és elindult haza.

4 **Az ukrán kozák állam létrehozásának terve.** A szabadságharc évei alatt B. Hmelnickijben megfogalmazódott Ukrajna jövőjének képe.

Az ukrán kozák állam létrehozásával kapcsolatos terveiről Hmelnickij először Perejaszlavban beszélt az **1649 februárjában** zajló ukrán–lengyel fegyverszüneti tárgyalásokon, majd pedig Csihirinben **1649 áprilisában** a **H. Unkovszkij** moszkvai követtel folytatott megbeszéléseken.

A hetman kijelentette: „Felszabadítom a lengyel rabságból egész ruszin népemet, és ahogyan eleinte saját veszteségem meg sérelmem miatt harcoltam, úgy fogok most küzdeni pravoszláv hitünkért.” A hetman azon a véleményen volt, hogy az ukrán államnak függetlenné kell válnia a Rzeczpospolitától. Azt hangoztatta, hogy „Isten megszabadított bennünket tőlük (Lengyelországtól és Litvániától). A királyukra mi nem szavaztunk és meg se koronáztuk, a keresztet sem csókoltuk meg hűségünk jeléül, ezért Isten kegyelméből mi szabadok vagyunk”.

Az újonnan létrejövő ukrán államnak, Hmelnickij véleménye szerint, magába kell foglalnia mindazon területeket, ahol ukránok élnek. A lengyel komisszárnak Perejaszlavban a következőket mondta: „A határon túl nem fogok háborúzni, törökre és tatárra kardot nem emelek, elég nekem Ukrajna, Pogyillja és Voliny; elég bőség és vagyon van a saját földemen és fejedelemségemben, Lvivben, Holmban és Galíciában. És megállva a Visztulánál, azt mondom majd a lengyeleknek: üljetek ott csendben, ti polákok.”

Az ukrán kozák állam a Zaporozzsjai Hadban kialakult szabályok szerint fog működni, amelyeket ki kell terjeszteni az ország egész lakosságára. „Nem lesznek Ukrajnában se fejedelmek, se slachticsok – jelentette ki a hetman –, és aki együtt akarja velünk fogyasztani mindennapi kenyerét, az fogadja el a Zaporozzsjai Had rendjét...” Bohdan Hmelnickij véleménye szerint az ukrán kozák állam Rusz-Ukrajna örököse. H. Unkovszkij moszkvai követ elbeszéléséből ismerjük a hetman azon gondolatát, miszerint a lengyelek kötelesek elismerni az ukrán államot a jámbor nagyfejedelmek által birtokolt

■ II. János Kázmér

■ A Zaporozzsjai Had lajstromának címlapja

határokon belül, „mi pedig nem akarunk tovább a Rzeczposplita alattvalói maradni és polák rabságban élni”.

Bohdan Hmelnickij elképzelése szerint az ukrán kozák államot egy uralkodónak kell irányítania. „Az igaz, hogy én egy kis gonosz ember vagyok – mondta –, de Isten kegyelméből Rusz föld egyeduralgója.”

5 A zbarazsi-zborovi hadművelet. A Perejaszlavban zajló kozák–lengyel tárgyalások 1648 februárjában fegyverszünet megkötésével zárultak. A Rzeczpospolita királya azonban egy percig sem gondolta komolyan ezt a megállapodást, és új haditerv kidolgozásába kezdett kozák Ukrajna elfoglalása céljából. A stratégák elképzelése szerint a hadművelet egyszerre két irányban zajlott. Nyugaton a lengyelek nyomultak előre, északon pedig a litvánok. **1649. május 20-án** a lengyel hadsereg átlépte a Horiny folyót, betört délkelet Volinyba, majd megindult Sztarokonsztantyinov felé. Bohdan Hmelnickij, miután tudomást szerzett a Rzeczpospolita árulásáról, ezredei élén Volinyba ment. Június 16-án már Piljavci falai alatt volt. A lengyeleken zavarodottság lett úrrá, és Zbarazsi várába vonultak vissza.

Közben Fehéroroszország irányából megindultak **Janus Radziwill** parancsnoksága alatt a litvánok. Hmelnickij el akarta kerülni a kétfrontos harcot, ezért megparancsolta **Mihajlo Kricsevszkij** kinevezett hetmannak, hogy állítsa meg őket Ricsica városánál. A csata során Kricsevszkij életét vesztette, de a kozákok a parancsot végrehajtották. A litvánoknak olyan nagyok voltak a veszteségei, hogy a Dnyeperen való átkeléssel már meg sem próbálkoztak, hanem visszafordultak Litvániába.

Ekkor érkezett **Zbarazs** alá Hmelnickij segítségére Iszlám Giráj 30–40 ezer harcosból álló tatár hordája. Július 3-án a hetman 80–90 ezer katonájával körülfárta a várat. A lengyelek 15 ezren voltak, szolgálikkal együtt 28 ezren. Zbarazs ostroma másfél hónapig tartott.

Július végén Hmelnickij és Iszlám Giráj tudomására jutott, hogy egy nemesi felkelőkből álló hadsereg indult el II. János Kázmér parancsnoksága alatt Zbarazs felmentésére. Augusztus 3–4-én az egyesített kozák-tatár csapatok (40 ezer kozák és 20 ezer tatár) hetmanjuk és krími kánjuk vezetésével útra keltek, hogy Zborov alatt feltartóztassák az előre nyomuló lengyeleket.

■ J. Radziwill

■ Kozák sír a zborovi csata helyén

A **zborovi ütközet 1649. augusztus 5–6.** között zajlott. A harcoló felek augusztus 6-án, a délutáni órákban tárgyalóasztalhoz ültek. **1649. augusztus 8-án** Iszlám Giráj közvetítésével megkötötték a **zborovi szerződést**. A megállapodás értelmében a Braclavi, Kijevi és Csernyihivi vajdaságok a hetman fennhatósága alá kerültek. A lengyelek kivonták ezekről a területekről csapataikat. A lajstromozott kozákok számát 40 ezer főben állapították meg. A lajstromon kívül maradt kozákok kötelesek voltak visszatérni a slachticsuk földjére és régi kötelezettségeiket feltétel nélkül teljesíteni. A Zaporozzsjai Had visszakarta korábbi jogait és privilégiumait. A hetman fennhatósága alá tartozó területeken a lengyelek csak pravoszláv slachtics hivatalnokokat alkalmazhattak.

A háború minden résztvevője amnesztiában részesült. A slachticsok visszakarta a hetmani területeken lévő régi birtokaikat. Az itt élő parasztokat ismét jobbgysorba taszították. A kijevi metropolitának megígérték, hogy helyet kap a szejmben. A vallási unió megszüntetéséről a legközelebbi szejmnek kellett döntenie. A hetman megkapta Csihirint, ahol berendezte főhadiszállását.

! **Következtetések.** Az 1648-as hadjáratok során aratott győzelmek Bohdan Hmelnickij kiváló hadvezéri képességeiről tanúskodtak.

▶ A Bohdan Hmelnickij által meghirdetett ukrán kozák állam létrehozásának programja a független Ukrajna létrehozásának útját jelentette azokon a területeken, ahol ukránok élnek.

▶ A zbarazsi-zborovi hadműveletek következtében a lengyelek kénytelenek voltak elismerni kozák Ukrajna autonómiáját. Ez ugyan nem volt azonos B. Hmelnickijnek az ukrán kozák állam létrehozásával kapcsolatos tervével, de jó kiindulási alapul szolgált a szabadságharc további folytatásához.

? **Kérdések és feladatok**

1. Hány kozák és tatár vett részt a Zsovtyi Vodi melletti csatában?
- ◆ 2. Milyen hadicsel segítségével sikerült a kozákoknak győzni Korszunynál? 3. Mik voltak a piljavci csata eredményei? 4. Hogyan végződött Lviv ostroma? 5. Mikor zajlott Zbarazs ostroma? 6. Hogyan kezdődött a zborovi csata? 7. Milyen vajdaságok kerültek a hetman fennhatósága alá a zborovi szerződés alapján?
- ▲ 8. Hogyan segítette a harcművészet győzelemre a kozákokat a Zsovtyi Vodi és Korszuny melletti csatákban? 9. Hogyan zajlott a piljavci ütközet? 10. Mik voltak az ukrán csapatok felszabadító hadjáratának eredményei

Galíciában? **11.** Jellemezzétek B. Hmelnickijnek az ukrán kozák állam felépítésével kapcsolatos programját. **12.** Nevezzétek meg a zbarazsi-zborovi hadművelet főbb eseményeit! **13.** Mik voltak a zborovi szerződés főbb pontjai?

- ✦ **14.** Figyeljétek meg a tankönyv 107. oldalán lévő térképén az ukrán csapatok hadjáratainak főbb irányait a szabadságharc idején 1648–1649-ben!
- 15.** Folytassátok *Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén* táblázat kitöltését (110. o.)!
- ★ **16.** V. Lipinszkij ukrán történész azt írta M. Kricsevszkij kinevezett hetmanról, hogy halálával megmentette a felkelő hadsereget attól, hogy két tűz közé kerüljön. Hogyan értelmezték ezt a véleményt?

18. §. Az ukrán kozák állam – a Zaporozsjai Had létrehozása

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor jellemezni fogod a Hetmanátus politikai és közigazgatási-területi felépítését; meg tudod mutatni a térképen a Hetmanátus területét a zborovi szerződés alapján; megmagyarázod, milyen volt az ukrán kozák állam hadserege, bírósági rendszere, hogyan működtek a pénzügyei; meghatározod mindazokat a változásokat, amelyek az ukrán nép társadalmi-gazdasági életében végbementek a Hetmanátus létrejötté következtében; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *Hetmanátus, főtiszték, Legfelső Katonai Tanács, Főtiszték tanácsa, ezred, század, univerzálé.*

- ▶ **1.** Mikor alakultak a lajstromozott kozákok területi-közigazgatási egységei, az ezredek? **2.** Nevezd meg a kurukivi egyezmény alapján működő ezredekét! **3.** Mik voltak a Zaporozsjai Had katonai és politikai felépítésének a fő jellemzői?

1 Politikai rendszer. A nemzeti-felszabadító háború következtében a lengyel nemesi uralom alól felszabadult területeken létrejött és megerősödött az ukrán kozák állam. Hivatalosan a Zaporozsjai Had nevet viselte. De mivel hetmanok vezették, nem hivatalosan **Hetmanátusként** is említették. A mai kutatók ukrán hetmani (kozák) államnak nevezik. Ez az újonnan létrejött ország a kozákok demokratikus hagyományait és szokásait követte, államrendszerre pedig a lajstromozott kozákok Zaporozsjai Hadának elvei szerint épült fel.

Politikai struktúráját szintén a háború előtti Zaporozsjai Hadtól kölcsönözte.

A Hetmanátus területén legfőbb hatalommal a **Legfelső Katonai Tanács** rendelkezett. Részt vehetett benne minden kozák, de néha a városlakók és papok is.

A **hetman** kezében összpontosult a legfőbb katonai, közigazgatási és bírói hatalom, amely kiterjedt a társadalom minden rétegére. Ő volt az állam feje is, korlátlan időre a Legfelső Katonai Tanács választotta meg tisztségébe. A hetman vezette a **Legfelső kormányt**. Ő hívta össze a Legfelső katonai tanácsot és a Főtisztek tanácsát, ő ellenőrizte azok határozatainak a végrehajtását. Univerzálékát, rendelkezéseket, rendeleteket írt alá „saját kezűleg”. A hetman vizsgálta felül az ezred- és századbíróságok ítéleteit, és ő felügyelte a pénzügyeket. A Legfelső Katonai Tanács döntése alapján tárgyalásokat folytatott, béketárgyalásokon vett részt, diplomáciai kapcsolatokat létesített más országokkal, fegyverszüneti megállapodásokat és békeszerződéseket írt alá. A hetman volt a hadsereg főparancsnoka.

Fokozatosan nőtt a **főtisztek tanácsának** befolyása, amelynek a főtisztek és az ezredek voltak a tagjai. Katonai, közigazgatási, gazdasági, jogi és külpolitikai kérdésekben hozott döntései kötelezőek voltak a hetmanok számára. Állandó tartózkodási helyük a hetman főhadiszállásán volt.

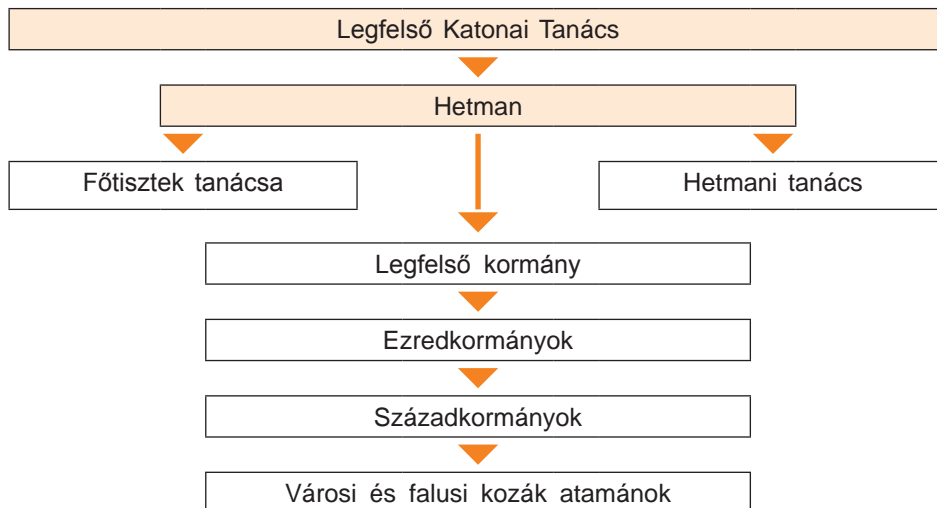
A **hetmani tanácsnak** a hetman bizalmasai voltak a tagjai, akik tanácsadói feladatokat láttak el. A hetman megvitatta velük a felmerülő problémák megoldásának módjait, de ők készítették elő a főtisztek tanácsának döntéseit is.

? Jellemezzétek a kozákok fegyvereit az illusztráció alapján!

■ Kozák fegyverek

- A Zaporozsjai Had politikai felépítése a XVII. század közepén

A végrehajtó hatalom központi szerve a **Legfelső kormány** volt. A Zaporozsjai Had bel- és külpolitikájának aktuális ügyeivel foglalkozott. A Legfelsőbb kormány tagjai a főtiszték voltak. Kezdetben választások útján kerültek tisztségükbe, később a hetman nevezte ki őket. A kormány tagja volt az írnok, a hadbíró (egy vagy kettő), a fegyvermester, a kincstárnok, a hírszerzés vezetője. Az írnok vezette a katonai főkancelláriát, külpolitikával is foglalkozott, illetve intézte a Legfelső kormány minden ügyét. A **hadbíró** a Legfelső kormány mellett működő Legfelső Bíróságot **irányította**. A **fegyvermester** feladata a hadtáp és a tüzérség ellátásának biztosítása volt. A kincstárnok az államkincstárat vezette, bár 1654-ig, vagyis a kincstárnoki beosztás létrehozásáig pénzügyi kérdésekkel maga a hetman foglalkozott. A **hírszerzés vezetőjének** és embereinek a hetman elleni összeesküvések felderítése, a lengyel titkosszolgálat ügynökeinek ukránellenes tevékenységének a lefűlése, a hírszerzés stb. volt a feladata.

A hetman mellett különleges megbízatásokat teljesítő főtiszték is szolgáltak. A két **kozák kapitány** volt a hetman szárnysegédje, a **zászlós** a harci lobogó őrzője, a **lófarkas zászlós** (hosszú bot alakú, felső végénél gömbölyített ló farkával díszített katonai jelvény – *a ford. megj.*) pedig a lófarkas zászlóra vigyázott. A **kinevezett hetmanok** nagyobb hadjáratokat vezettek a hetman megbízásából.

Minden ezrednek volt kormánya, amelynek az **ezredesek** és az **ezredtiszték** (írnok, bíró, fegyvermester, kozák kapitány, zászlós) voltak a tagjai. Az ezredes a központi hatalmat képviselte az ezred területén. Tisztségükbe az ezredtanácsok választották meg, de gyakran a kormány nevezte ki őket. Az ezredesek századokra tagolódtak. Mindegyik századnak volt század kormánya **századossal**, **írnokkal**, **atamán**nal, **kozák kapitánnyal** és **zászlóssal**. A városokban és mezővárosokban a kozák közösségek **városi atamánokat** választottak. A polgárokat a **vijt** vezette, akit a hetman hagyott jóvá beosztásában. A falvakban a parasztok elöljárója a **községi bíró** volt, a kozákoké meg az **atamán**.

2 Közigazgatási-területi rendszer. A zborovi szerződés értelmében az ukrán hetmani állam a Kijevi, Csernyihivi és Braclavi vajdaságok területén jött létre. Területe 200 ezer négyzetkilométer volt, lakosságának száma pedig 3 millió.

Az ország területileg **ezredre** tagolódtott, amelyek közigazgatási és katonai egységek is voltak egyben. Balparti Ukrajna területén 1649-ben 7 ezred működött: a **poltavai**, **nyezsini**, **csernyihivi**, **mirhorodi**, **priluki**, **perejaszlavi** és **kropivnenszki**. Jobbparti Ukrajnának 9 ezrede volt: a **kijevi**, **kanevi**, **bila cerkvai**, **umanyi**, **csihirini**, **cserkaszi**, **kal-**

? Jellemezzétek a kozákság különböző rétegeinek ruházatát az illusztrációk alapján!

■ Sz. Vaszilkivszkij:
Lajstromozott kozák
ezredes

■ Sz. Vaszilkivszkij:
Zászlós

■ Sz. Vaszilkivszkij:
Írnok

nickiji, korszunyi, braclavi. Az ezredek száma nem volt állandó, a Hetmanátus mindenkori katonai-politikai helyzetétől függött. 1649-ben 16, 1650-ben 20, 1654-ben pedig 18 ezred volt az Ukrán kozák állam területén. Mindegyik ezred 10 vagy 20 **századra** tagolódott. A századokba 200–300 kozák tartozott.

A Zaporozsjai Szics külön közigazgatási egységnek számított. A Hetmanátus fővárosa Csihirin volt. Itt volt a hetman főhadiszállása is.

Az ukrán hetmani állam ezredei és századai viszonylag kisebb katonai-közigazgatási egységeket alkottak, mint a vajdaságok és a járások. Ezért a hatalom jobban észre tudta venni a lakosság szükségleteit és a közigazgatás is egyszerűbbé, hatékonyabbá vált.

3 Az ukrán hadsereg. A korszunyi csata után Bohdan Hmelnickij hozzálátott az ukrán kozák hadsereg kiépítéséhez. Az új hadsereg magvát a lajstromozott és a zaporozsjai kozákok alkották, akikhez csatlakoztak az elkozákosodott parasztok és városi polgárok is. A katonák toborzása területi elv alapján történt, vagyis az újoncok kiállítását a századok és az ezredek feladata volt. Hmelnickijnek sikerült ezáltal a Hetmanátus egész lakosságát mozgósítani az ukrán hadseregbe.

A hadsereg fő fegyverneme a lőfegyverekkel felszerelt gyalogság volt. A harcra fogható lovasság hiányát (ebben a lengyeleknek volt túlsúlya), különösen a háború kezdeti szakaszában, a hetman tárokkal kompenzálta.

A gyalogság mellett a kozákok jó tüzérséggel is rendelkeztek, amely ezred tüzérségből és főparancsnoki (hetmani) tüzérségből állt. Lövegeiket és ütegeiket az ellenségtől zsákmányolták, de Nyezsiben megszervezték az ágyúgyártást is.

A hadsereg parancsnokai a lajstromozott kozákokból, az ukrán slachta képviselőiből és más hírnevet szerzett kozákokból kerültek ki.

■ Kozák

■ Lovas

■ Tüzér
Sz. Vaszilkovszkij alkotása

4 A pénzügyi rendszer és az igazságszolgáltatás. Mint már említettük, a Hetmanátus pénzügyeivel 1654-ig közvetlenül Bohdan Hmelnickij foglalkozott. A lengyel nemesi uralom alól felszabadított területeken megszüntettek minden régi állami adónemet és újakat vezettek be. Az államkincstár alapvető bevételi forrásai a különféle adók, határ menti vámilletékek, a különféle mesterségek és föld után fizetett járulékok voltak. Megadóztatták a malmokat, a pálinkafőzést és eladást. Járulékot kellett fizetni a piacon való kereskedésért. A korábban állami földeken és földesúri földbirtokokon élő parasztok úgynevezett Hmelnickij-adót fizettek, ami a Hetmanátus kincstárának évi 100 000 aranytallér bevételt jelentett.

Az ukrán kozák államnak saját bírósági rendszere volt. A háború alatt megszüntették a járás-, vár-, kamarai és az uradalmi bíróságokat. Helyettük ezred- és századbíróságok alakultak, és létrejött a Legfelső Hadbíróság. A parasztok és városiak által elkövetett rablások és gyilkosságok ügyeiben szintén a kozákbíróságok döntöttek.

A Legfelső Hadbíróság a Hetmanátus legfelső bírói testületének számított. Két hadbíró és a bírósági írnok voltak a tagjai. A hadbírók döntöttek az ezred- és századbíróságok ítéleteire benyújtott fellebbezésekről, de olyan ügyekben is ők döntöttek, amikor közvetlenül a hetmanhoz fordultak jogorvoslatért a sértett felek. A magdeburgi joggal rendelkező városokban az igazságszolgáltatás a helyi magisztrátus tanácsnokainak a kezében volt. A papság felett pedig az egyházi bíróságok ítéleztek.

5 Változások a társadalmi-gazdasági életben. A nemzeti-felszabadító háború során a parasztok azért harcoltak, hogy saját földjük szabad gazdáivá váljanak. A zborovi békeszerződés értelmében a királyi (állami) földeken élő jobbágyok személyileg szabadok lettek és földtulajdonossá váltak. Településeiket szabad katonai falvakká nevezték és a katonai kincstárnak voltak alárendelve. A földhasználatért államilag rögzített földadót fizettek.

Más volt a helyzet a földesúri földeken élő paraszttal. A zborovi szerződés alapján a slachta visszakapta birtokait, a parasztok meg továbbra is jobbágysorban maradtak és nem is volt semmi reményük a felszabadulásra. A parasztokat felháborította ez a helyzet, és kijelentették, hogy nem ismerik el a zborovi megállapodást.

Egyes slachticsok panasza alapján Hmelnickij **univerzálét** adott ki, amelyben azt követelte a parasztoktól, hogy „uruknak, ugyanúgy,

mint régen, mindenben engedelmessékedjenek... és ne lázongjanak és ne önkényeskedjenek”. A hetmani univerzálék ellenére a büntetőosztagok nem tudták megfékezni a parasztok megmozdulásait. A hetman természetesen tudta, hogy a lengyel uralom elleni harcnak még nincs vége és a parasztok részvétele nélkül nem tud a polákok felett győzelmet aratni.

A Hetmanátus belpolitikai tevékenysége során mindenben a kozákok érdekeit támogatta. A lajstromba vett személyek családtagjaikkal együtt felszabadultak a jobbágyság alól, szabadon élhettek a falvakban, városokban és földtulajdonlási jogot is kaptak. Létrehozhatták saját kozák önkormányzatukat és bíróságukat. A kozákok között a főtisztek játszották a vezető szerepet. Ők rendelkeztek minden hatalommal és gazdagsággal.

Univerzálék – a hetman által kiadott közigazgatási-politikai jellegű rendelkezés.

! **Következtetések.** A lengyel uralom alól felszabadított területeken megszületett az ukrán hetmani állam – a Zaporozsjai Had. Létrejöttének történelmi körülményei meghatározták félkatonai jellegét.

▶ Az Ukrán állam egyik fontos alkotóeleme és sikeres fejlődésének biztosítója a hadsereg volt, amely a Zaporozsjai Szics hagyományai alapján jött létre.

▶ A pénzügyi és bírósági rendszer működése a Zaporozsjai Had teljes értékű államiságáról tanúskodott.

▶ Jelentős változások mentek végbe az ukrán nép társadalmi-gazdasági életében.

? **Kérdések és feladatok**

1. Mi volt az ukrán kozák állam hivatalos neve?
2. Milyen elvek szerint épült fel az ukrán hetmani állam politikai rendszere?
3. Kik voltak a Legfelső kormány tagjai?
4. Hány ezredre tagolódott a Hetmanátus 1649-ben?
5. Mi volt a Hetmanátus fővárosa?
6. Hány katonából állt Hmelnickij reguláris hadserege a háború idején?
7. Nevezzétek meg a Hetmanátus legfelső bírói testületét!
8. Milyen sajátosságai voltak a Hetmanátus politikai rendszerének?
9. Jellemezzétek az ukrán kozák állam államhatalmi szerveinek hatásköreit!
10. Hogyan nyilvánultak meg a Zaporozsjai Had közigazgatási-területi felépítésében a kozák önkormányzatiság hagyományai?
11. Jellemezzétek

B. Hmelnickij ukrán hadseregét! **12.** Magyarazzátok meg a pénzügyi és bírósági rendszer működésének sajátosságait! **13.** Milyen változások történtek az ukrán nép társadalmi-gazdasági életében?

- ✦ **14.** Keressétek meg a tankönyv 107. oldalán lévő térképen a Hetmanátus ezredközpontjait 1649-ben! **15.** Készítsétek el *Az ukrán hetmani állam politikai és közigazgatási-területi felépítésének sajátosságai* témakör kibővített vázlatát!
- ✦ **16.** V. Szmolij és V. Sztepankov történészek úgy gondolják, hogy a zborovi szerződés következtében létrejött autonómia elősegítette a kormány harcát az államiság eszméjének a megvalósításáért. Magyarazzátok meg, milyen úton ment ez végbe!

19. §. Katonai-politikai események 1650–1653-ban

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor mesélni fogsz a harci események kibontakozásáról 1651-ben; összehasonlíthatod a zborovi és bila cerkvai szerződések feltételeit; meghatározhatod az ukrán hadsereg Batyih-hegyi és zsvanyeci győzelmeinek az okait; megmagyarázhatod, miért és hogyan zajlottak Bohdan Hmelnickij moldvai hadjáratai; jellemezheted a Hetmanátus bel- és külpolitikai helyzetét 1653 végén; meg tudod határozni a térképen az ukrán csapatok hadjáratainak főbb irányait és jelentősebb ütközeteinek helyét 1650–1653-ban.

- ▶ **1.** Nevezd meg a nemzeti-felszabadító háború legfontosabb csatáit 1648–1649-ben! **2.** Melyek voltak a legjelentősebb politikai események ebben az időszakban? **3.** Mik voltak a zborovi békeszerződés feltételei?

A harci események kiújulása. A beresztyecskói csata. 1650 novemberében a lengyel kormány egy Ukrajna elleni újabb hadjárat aktív előkészítésébe kezdett. 1651. február 8-án **Marcin Kalinowski** tábori hetman és **Stanislaw Lanckoronski** braclavi vajda megtámadták az ukrán földeket. Végső céljuk Kelet-Pogyillja elfoglalása volt. **1651. február 10–12-én** M. Kalinowski kemény harcok árán elfoglalta **Krasznét. Március 1–10** között pedig a lengyelek ostromolni kezdték **Vinnyicát**. Az ellenséges túlerő ellenére a város védői **Ivan Bohun** vezetésével hősiességgel visszaverték a támadásokat. Március 10-én Umany irányából megérkezett a felmentő sereg. Jozsip Hluha ezredes csapatai élén elüldözték Vinnyica alól a lengyel betolakodókat. Ez a győzelem a kozákok oldalára billentette a hadjárat mérlegét, akik ezután elfoglalták Bart, Hmilniket, Sarhorodot, Medzsibizst és

több más várost. A lengyelek terve nem sikerült. Kelet-Pogyillja továbbra is ukrán kézen maradt.

A hadjárat döntő ütközete a kozákok és lengyelek között a volinyi Beresztyecsko közelében zajlott. A hadban álló felek hatalmas erőket vonultattak fel egymás ellen. A lengyel hadseregnek, amelyet maga János Kázmér király vezetett, 100–120 ezer katonája volt, a tisztiszolgákkal együtt pedig 220-240 ezren voltak. 1651. június 15-én Ternopolból Beresztyecsko alá érkezett Bohdan Hmeklnickij 100 ezer harcosával. Itt csatlakozott hozzá Iszlám Giráj 30–40 ezer fős hadserege.

A **beresztyecskói csata 1651. június 18-án** vette kezdetét. Az első összecsapás a lengyelek és a tatár lovasság között bontakozott ki, és az utóbbiak vereségével ért véget. A második napon egyik fél sem tudott a másik felé kerekedni.

Június 20-a fordulópontot jelentett a csata menetében. János Kázmér reggel támadást indított. Királyi engedéllyel J. Wisniowecski lerohanta az ukránok jobbszárnyát, amelyet Ivan Bohun vezetett. Iszlám Giráj parancsot adott lovasainak, hogy mérjenek csapást Wisniowecski és a király állásaira. A lengyelek válaszul tüzet nyitottak a kán sátrára. A tatárok erre pánikszerűen megfutamodtak.

Hmelnickij felismerve csapatai helyzetének tarthatatlanságát, visszavonta kozákjait a Pljasivka folyó (a Sztír mellékfolyója) partján lévő táborba. A főparancsnokságot F. Dzsedszsalij kinevezett hetmanra

■ *A. Orljonov: A beresztyecskói csata*

? Milyen információkhoz juthatunk a beresztyecskói csatáról az illusztráció alapján?

bízta, ő maga pedig a tatárok után eredt, abban bízva, hogy vissza tudja őket téríteni a csatatérre, de ez nem sikerült neki. Amíg Iszlám Giráj csapatai megnyugtatóan volt elfoglalva, a hetman elhatározta, hogy Bila Cerkva alatt összegyűjti a beresztyecki ostromgyűrből kiszabadult ukrán egységeket és tatár segítséggel megállítja a lengyelek előrenyomulását.

Ezzel egy időben a lengyelek ostromolni kezdték a kozákok táborát Beresztyecko alatt. A Legfelső Katonai Tanács határozott a bekerítésből való kitörésről. Végrehajtását Ivan Bohun kinevezett hetmanra bízta. Parancsára a kozákok szekerekből, sátrakból, edényekből, ruhákból három hidat építettek a Pljasivkán és azokon keresztül kimenekítették az ostromgyűrből az ukrán hadsereg fő erőit és az ezred tüzérségét.

Különösen kitűnt bátorságával 300 kozák, akiknek az volt a feladata, hogy a visszavonulókat védjék akár életük árán is. A lengyelek óriási jutalmat ígértek nekik, amennyiben megadják magukat. A kozákok erre válaszul összes értéküket a lengyelek szeme láttára a folyóba szórták, mondván nem kell nekik semmi. Mind a 300 kozák életét vesztette a csatában. Halálukkal példát mutattak az utókor számára hazaszeretetből, bátorságból, vakmerőségből.

2 **A bila cerkvai békeszerződés megkötése.** 1651 augusztusának végére Hmelnickijnek sikerült egy 60 ezer főből álló hadsereget kiállítani, amelyhez csatlakozott a tatárok 40 ezer fős csapata. Az ukrán-tatár sereg **Bila Cerkva** alatt vert tábor. Közben a lengyelek **M. Potockij** 30 ezer, **J. Radziwill** 20 ezer és **Kalinowski** 15 ezer fős seregét Beresztyecko alól átcsoportosították Bila Cerkvába.

A **szeptember 13–15-e** között zajló összecsapások sikertelennek bizonyultak. Potockij megértette, hogy a további összecsapásoknak nem sok értelme van. Annál is inkább, hogy a táborban egyre több volt a beteg katona, és éhség is felütötte a fejét. A kialakult helyzetben elfogadták Hmelnickij javaslatát a béketárgyalásokról, de olyan feltételeket szabtak, amelyek semmissé tették a nemzeti-felszabadító harc korábbi eredményeit. Ez a köznép lázadásához vezetett a kozák táboron belül. A hetman kíméletlenül leszámolt a lázadókkal, és aláírta a Hetmanátus számára előnytelen békeszerződést. Más kiútja nem volt, ugyanis seregének nagy része odaveszett Beresztyecko alatt.

A **bila cerkvai békeszerződés** értelmében a Hetmanátus területe a Kijevi vajdaságra korlátozódott, a lastromozott kozákok száma

pedig 20 ezer főre csökkent. A kozákok csak a Kijevi vajdaság állami földjein telepedhettek le. A lajstromon kívül maradtak pedig kötelesek voltak visszatérni földesuruk birtokára. A mágnások és slachticsok visszakapták birtokaikat, a Braclavi és Csernyihivi vajdaságba pedig visszatért a lengyel közigazgatás. A hetmant alárendelték a királynak és a korona hetmannak. Nem létesíthetett többé diplomáciai kapcsolatokat más államokkal és a tatárokkal is meg kellett szüntetnie a szövetséget. A földesurak nem állíthatták bíróság elé alattvalóikat a felszabadító háborúban való részvételért. Továbbra is megmaradtak a pravoszláv egyház jogai és privilégiumai. Lengyel csapatok nem állomásozhattak a Kijevi vajdaság területén. A hetman csak a király bejegyzésével nevezhette ki a főtiszteket és az ezredeseket. B. Hmelnickij élete végéig hetman maradhatott, de halála után a hetman kinevezésének vagy felmentésének a joga a királyra szállt.

A szerződés megvitatása során a Rzeczpospolita szejmjében az egyik litván slachtics képviselő megvétózta annak elfogadását. Mivel

■ A nemzeti-felszabadító háború 1651–1657 között

ez egyenértékű volt az egyezség felmondásával, B. Hmelnickij érvénytelennek tekintette a bila cerkvai békeszerződést.

3 A Batyih-hegyi csata. Miután Vasile Lupu moldvai fejedelem tudomást szerzett az ukrán hadsereg Beresztyecko alatt elszenvedett vereségéről, felmondta a Bohdan Hmelnickijjel kötött megállapodást. A hetman Moldvába küldte fiát Timisht, hogy bírja jobb belátásra Luput. A lengyelek nem voltak érdekeltek az ukrán–moldvai kapcsolat helyreállításában, ezért M. Kalinowski tábori hetman elhatározta, hogy útját állja az ifjabb Hmelnickijnek. 35 ezer fős hadseregével (20 ezer kardforgató, a többi tisztiszolga) Ladizsin közelében a Batyih-hegy lábánál táborozott le. B. Hmelnickij ironikus formában tudtára adta a tábori hetmannak, hogy ne tartóztassa fel a fia előrenyomulását. Kalinowski mélyen sértve érezte magát, hisz Hmelnickij a még szinte kamaszkorban lévő fiával ijesztgette őt.

1652 májusának közepén Bohdan és Timish megérkeztek Korszuny irányából a Batyih-hegy lábához. Hadseregükben 15 ezer kozák és 20 ezer tatár lovas volt.

Részlet B. Hmelnickij leveléből M. Kalinowski tábori hetmanhoz

...Tekintetes, vezérlő tábori hetman uram! Nem hallgathatom el Ön előtt azt a tényt, hogy az én drága Timish fiam marcona kozákjaival Moldvába tart. Fegyverrel akarja ugyanis kényszeríteni Luput szava betartására, mármint a lánya kezével kapcsolatban. Hetman uram! Az én Timoshom nagyon szerelmes és fenemód mérges, ne álljon az útjába, engedje át a határon, mert még megpörköli kackiás bajuszát.

- ? 1. Miről értesítette a tábori hetmant B. Hmelnickij? 2. Miért érezte, véleményetek szerint, a levél tartalmát megalázőnak Kalinowski?

1652. május 22-én reggel a hetman terepszemlét tartott a Batyih-hegynél és észrevette, hogy az ellenséges tábor területe sokkal nagyobb annál, mint amennyit a lengyelek képesek megvédeni. Parancsba adta kozákjainak, hogy támadják meg a lengyelek táborát minden oldalról. Az ostromra **május 22–23-a** között került sor, és a lengyelek teljes vereségével ért véget. M. Kalinowski és 10 ezer lengyel katona vesztette életét ekkor.

A lengyel hadsereg Batyih-hegy alatti tragédiája megdöbbentette a Rzeczpospolita kormányát. B. Hmelnickij ismét nyeregben érezhette magát, így a zborovi szerződés helyreállítását követelte Varsótól.

■ *J. Brandt: A győzelem után. Kőlenyomat. XIX. század*

? Hogyan ábrázolja az illusztráció a kozákok győzelem utáni hangulatát?

4 Zsvanyec ostroma. Miután a lengyelek magukhoz tértek a Batyih-hegy alatt elszenvedett vereség után, 1653-ban tovább folytatták a háborút a Hetmanátus ellen. 1653. februárjában **Stefan Charniecki** 12–14 ezer fős serege betört Braclav vidékére. A lengyelek kegyetlenkedéseinek nem volt határa. Nem kíméltek senkit. Gyilkoltak, raboltak, gyűjtogattak. Ivan Bohun azonban Umány alatt megállásra kényszerítette őket. A lengyelek ezután elhagyták Braclav környékét.

1653 májusába Bohdan Hmelnickij 30 ezer kozák és 12–15 ezer tatár élén Umányból újabb hadjáratra indult. Az élelmiszerhiány és a tatárok folyamatos rablótámadásai miatt amúgy is elégedetlen kozákok tudomására jutott a negyedik moldvai hadjárat fiaskója. Ez júniusban lázadáshoz vezetett közöttük. A hetman kénytelen volt, a nemzeti-felszabadító háború során először megszakítani a hadjáratot.

Ezzel egy időben egy 60 ezer fős lengyel hadsereg érkezett János Kázmér király parancsnoksága alatt a Hotin közelében lévő zsvanyeci vár alá, és letáborozott ott.

1653 októberében Bohdan Hmelnickij ukrán-tatár hadserege (30–40 ezer kozák és ugyanannyi tatár) körülfogta őket. Az ostromgyűrűbe zárt lengyel táborban járvány ütötte fel a fejét, elfogyott az élelmiszer és december elejére már 10 ezren vesztették életüket. János Kázmér ekkor tárgyalást kezdeményezett.

A kozákok és lengyelek közötti tárgyalásokon a krími tatárok voltak a közvetítők. **1653. december 5-én** Iszlám Giráj krími kán és

János Kázmér lengyel király **Kamjanec-Pogyilszk** közelében szóbeli megállapodást kötött egymással, melynek értelmében megszűnt közöttük a hadiállapot és a lengyelek jóvátételt fizettek a tatároknak. A szerződésben szó volt a Hetmanátus jogi helyzetéről is, de ezzel kapcsolatban különböznek a vélemények. Egyes források azt állítják, hogy az ukránok visszakapták a zborovi szerződésben kiharcolt autonómiájukat, mások viszont arról szólnak, hogy csak a háború előtti jogaikat és privilégiumaikat őrizhették meg.

B. Hmelnickij nem vett részt a tárgyalásokon. Miután értesült a megállapodás tartalmáról, összehívta a főtisztek tanácsát, amelyen kijelentette, hogy meg kell szakítani minden kapcsolatot a Rzeczpospolitával.

5 A moldvai hadjáratok. A nemzeti-felszabadító háború éveiben Bohdan Hmelnickij fiával, Timishel **1650**-ben, **1652**-ben és **1653**-ban négy alkalommal vezetett hadjáratot a Moldvai Fejedelemség ellen, amely a Rzeczpospolita szövetségese volt. A hadjáratok célja az esetleges lengyel támadások megelőzése volt Moldova területéről és a Rzeczpospolita lehető legteljesebb politikai elszigetelése. B. Hmelnickij közben többször is megpróbálta a Moldvai Fejedelemséget rávenni arra, hogy jószomszédi kapcsolatokat ápoljon a Hetmanátussal.

Az első hadjáratra **1650 augusztusában–szeptemberében** került sor Bohdan Hmelnickij és Kirim Giráj kalga szultán vezetésével. Az egyesített ukrán-tatár hadsereg (60 ezer kozák és 30 ezer tatár) átkelt a Dnyeszteren, és megindult a moldvai főváros, Jászvásár felé, amit szeptember elején sikeresen elfoglalt. Vasile Lupu moldvai

■ Vasile Lupu
moldvai fejedelem

■ Ruxandra Lupu.
1653

■ Timish Hmelnickij. Ismeretlen szerző alkotása. 1653

fejedelem a fegyverek árnyékában felmondta a lengyel barátságot és szövetségre lépett Hmelnickijjel. Az ukránokhoz fűződő hűsége bizonyítékaul odaigérte Ruxandra nevű lánya kezét Hmelnickij fiának, Timishnek.

1653 áprilisában Vasile Luput letaszították a trónról. A száműzött moldvai fejedelem Bohdan Hmelnickijtől kért segítséget. Hmelnickij fiát, Timisht küldte Moldvába egy 8 ezer fős hadsereg élén. Az ifjabb Hmelnickij katonai akciója sikeresnek bizonyult, mivel Lupu kezébe visszakerült a vajdai jogar. A minden hájjal megkent Lupu rávette a tapasztalatlan hetmanfit, hogy támadja meg Havasalföldet. Timish teljesítette apósa kérését, de a hadjárat vereséggel zárult és egy ukránellenes koalíció létrehozását eredményezte, amelyben a Rzeczpospolita, Havasalföld és Erdély vett részt.

1653 júliusában Lupu ismét elvesztette a trónt, így az ukránellenes erőkhöz immár a Moldvai Fejedelemség is csatlakozott. **1653 augusztusában–szeptemberében** Timish 6 ezer kozákja élén újra Lupu segítségére sietett. A negyedik moldvai hadjárat azonban vereséggel végződött. Az ukránokat a szucsavai vár alatt bekerítették. A kozákok letették a fegyvert és hazatértek. (A negyedik moldvai hadjárat idején Timish életét vesztette. – *A ford. megj.*)

6 A Hetmanátus bel- és külpolitikai helyzete. 1653 végére a Hetmanátus helyzete kritikussá vált. Jobbparti Ukrajna azon vidékei, ahol a harci események zajlottak, teljesen elnéptelenedtek. Több tízezen tatár fogságba kerültek, éhen haltak, vagy pestis és kolerajárványok áldozatává váltak. 1648–1653 között Ukrajna lakosságának száma 30–40%-kal csökkent. Tömeges volt a kivándorlás a háború sújtotta területekről Balparti Ukrajnába, Szloboda Ukrajnába, a Moszkvai államba, Moldvába.

A mezőgazdaság, kézműipar és a kereskedelem válsága lehetlenné tette a háború további folytatását. 1653-ban Hmelnickij először nem tudott elég katonát toborozni a nemzeti-felszabadító hadseregbe, és szembe kellett néznie a kozákok elégedetlenségével is. A háború kezdeti szakaszának lelkesedését csalódottság és kiábrándultság váltotta fel.

Bohdan Hmelnickij sok esetben nem mérte fel helyesen a délkelet-európai erőviszonyokat. Azon törekvése például, hogy dinasztikus kapcsolatba kerüljön a moldvai uralkodóházzal, ukránellenes koalíció kialakulásához vezetett lengyel, havasalföldi, erdélyi és moldvai részvétellel.

A Rzeczpospolita nem tekintette befejezettnek háborúját a Hetmanátus ellen, és készülődött a folytatáshoz. Világossá vált, hogy az ukrán hetmani állam csak erős szövetségesek segítségével képes legyőzni Lengyelországot. A török szultán és a moszkvai cár kijelentték, készek támogatni a Hetmanátust.

! **Következtetések.** A Beresztjecsko alatt elszenvedett vereség keserű tanulságokkal szolgált Bohdan Hmelnickij számára. Későbbi győzelmei (például a Batyih-hegyi) hatalmas akaraterjét és szervezőképességét bizonyították.

▶ A moldvai hadjáratok segítségével akarta Hmelnickij megszilárdítani országát Európában.

▶ 1653 végére az elhúzódó háború a Hetmanátusban válsághoz vezetett, ami kétségessé tette a Rzeczpospolita elleni háború kimenetelét. Hmelnickij kénytelen volt segítséget kérni a török szultántól vagy a moszkvai cártól.

? **Kérdések és feladatok**

1. Hány katonát számlált az ellenség hadserege a beresztjecskói csata idején?
2. Ki menekítette ki a beresztjecskói ostromgyűrűből az ukrán hadsereget?
3. Hány lajstromozott kozák maradhatott a bila cerkvai szerződés alapján?
4. Hány moldvai hadjárat volt?
5. Mi volt az eredménye a negyedik moldvai hadjáratnak?
6. Mi volt az oka a Batyih-hegyi csatának?
7. Milyen szerződés megkötésével ért véget Zsvanyec ostroma?
8. Hogyan változott meg Ukrajna lakosságának száma a nemzeti-felszabadító háború idején?
9. Milyen országok ajánlották fel segítségüket a Hetmanátusnak a Rzeczpospolita elleni háborúhoz?
- ▶ 10. Hogyan zajlott a beresztjecskói ütközet?
11. Hasonlítsátok össze a zborovi és bila cerkvai szerződések pontjait!
12. Sorold fel a moldvai hadjáratok főbb okait és eseményeit!
13. Jellemezzétek a Batyih-hegyi csata okait és következményeit!
14. Milyen harci események zajlottak 1653-ban?
15. Miért nevezik a Hetmanátus bel- és külpolitikai helyzetét 1653 végén válságosnak?
- ▶ 16. Határozzátok meg a tankönyv 127. oldalán lévő térképen az ukrán csapatok hadjáratainak főbb irányait és jelentősebb ütközeteinek helyét 1650–1653-ban!
17. Folytassátok *Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén* táblázat kitöltését! (110. oldal)

- ★ 18. 1652 nyarán B. Hmelnickij azzal a javaslattal fordult a Rzeczpospolita királyához, hogy ismerje el a Zaporozsjai Had önállóságát, különben a kozákok „kénytelenek lesznek olyan urat keresni, aki elég erős ahhoz, hogy megvédje őket”. Miért fordult, véleményetek szerint, ezzel a kéréssel a hetman a királyhoz? Milyen lehetőségeket nyitott meg a konfliktus résztvevői számára ez az előterjesztés?

20. §. Az ukrán hetmani állam a nemzetközi kapcsolatok rendszerében

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** meg fogod magyarázni milyen helyet foglalt el a Hetmanátus a korabeli Európa nemzetközi kapcsolataiban; meghatározod a Hetmanátus külpolitikájának sajátosságait; jellemezheted az ukrán állam és Moszkva kapcsolatainak fejlődését a háború idején; elemezni fogod az 1654-es ukrán–moszkvai szerződést.

- ▶ 1. Milyen sajátosságai voltak a nemzetközi kapcsolatok fejlődésének Nyugat-Európában a XVII. század közepén? 2. Jellemeztétek a vallási helyzetet a korabeli Európában! 3. Neveztétek meg a katolikus és a protestáns valláshoz tartozó európai államokat!

1 A Hetmanátus helye a korabeli Európa nemzetközi kapcsolatainak rendszerében. Az ukrán nép szabadságharca nagy érdeklődést váltott ki a korabeli nyugat- és közép-európai kormányok körében. A vallási tényező fontos szerepet játszott ekkor Európa életében, hisz 1648-ban ért véget a harmincéves háború. Egy állam viszonyát az ukrán eseményekhez ezért az határozta meg, melyik táborhoz, a katolikushoz vagy a protestánséhoz tartozik-e.

A katolikus országok többsége – Franciaország, Spanyolország, Ausztria, Pápai Állam, a dél-német fejedelemségek – ellenségesen szemlélték az ukrán nép nemzeti-felszabadító küzdelmeit és támogatásukról biztosították a Rzeczpospolita kormányát.

X. Ince pápa arra szólította fel Európa katolikus népét, hogy nyújtsanak segítséget a Rzeczpospolitának az ukránok elleni harcban. Óva intette a lengyel kormányt a kozákoknak tett engedményektől. Levele olyan kemény hangúnak bizonyult, hogy János Kázmér nem merte ismertetni a szejmmel a zborovi béke feltételeit. A pápa csak akkor nyugodott meg, amikor a lengyelek elmondták neki, hogy ez a

békeszerződés taktikai húzás a részükről és egyáltalán nem akarják betartani.

A katolikus osztrák Habsburgokat annyira legyengítette a harmincéves háború, hogy nem tudtak fegyveres segítséget nyújtani a lengyeleknek, de megengedték nekik az újonctoborzást a birodalom területén.

A katolikus államok közül csak a Velencei Köztársaság viszonyult pozitívan a Hetmanátushoz, mivel természetes szövetségését látta benne a törökök elleni harcban. **1650-ben Alberto Vimini** velencei követ azzal a javaslattal érkezett Hmelnickij udvarába, hogy kezdjenek közösen háborút a törökkel. A hetman elutasította ezt a felkérést, mivel az adott körülmények között egy Törökország elleni háború az ukrán szabadságharc végét jelenthette volna.

A **protestáns tábor** államai – Svédország, Anglia, Hollandia és az észak-német fejedelemségek – többségükben pozitívan viszonyultak az ukrán nép harcához a Rzeczpospolita ellen, hisz érdekeltek voltak Európa egyik legnagyobb katolikus államának a meggyengülésében. A harmincéves háborúban aratott győzelme következtében Svédország nagy befolyásra tett szert az európai politikai életben. A svédok elutasító álláspontja akadályozta meg az osztrák Habsburgokat abban, hogy fegyveres segítséget nyújtsanak Lengyelországnak. A svéd kormány figyelemmel követte az ukrainai eseményeket és csapatokat vont össze a lengyel határon. Csak a megfelelő pillanatot várta, hogy lerohanja a háború miatt meggyengült államot. 1655-ben végül megtámadta a

■ *T. Sevcenko:*
Ajándékok
Csihirinben.
XIX. század.

? Milyen új
adalékkal bővíti
ismereteiteket
az illusztráció
a Hetmanátus
nemzetközi
kapcsolatait
illetően?

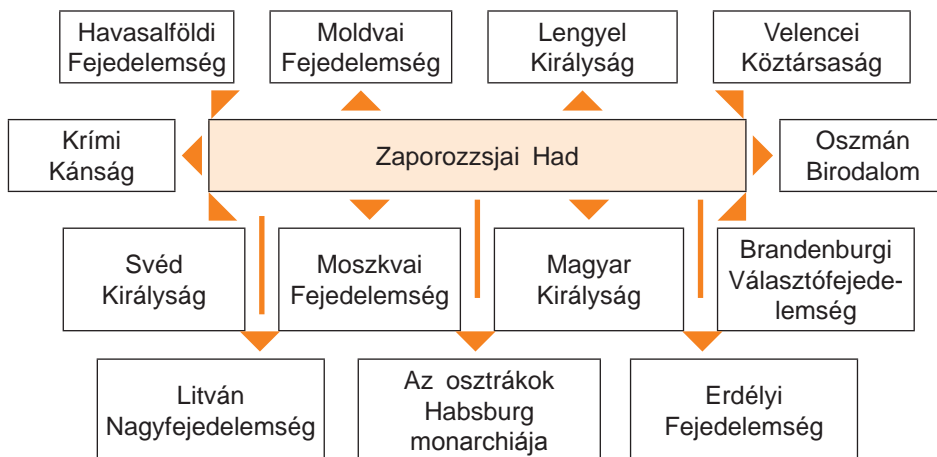
Rzeczpospolitát. A lengyel hadsereg nagyobb része Ukrajnában harcolt ekkor.

Ügyesen használta ki a Rzeczpospolita meggyengülését **Frigyes Vilmos** brandenburi választófejedelem, aki az egyesített brandenburi-porosz államban uralkodott ekkor. Poroszország pedig a lengyel uralkodó vazallusa volt. Frigyes Vilmos megtagadta vazallusi kötelességeinek a teljesítését és nem vett részt a király oldalán az ukránok elleni háborúban. Ezzel elérte Poroszország felszabadulását a lengyel függőség alól.

Angliában nagy szimpátiával figyelték az ukrainai eseményeket. Az angol forradalom vezére, **Oliver Cromwell** Bohdan Hmelnickij „kozák generális” harcát a katolikus Rzeczpospolita ellen a „latinokkal” és „páplistákkal” folytatott összeurópai háború fontos láncszemének tartotta. i

2 **A Hetmanátus külpolitikája.** A nemzeti-felszabadító háború éveiben Hmelnickij aktív külpolitikát folytatott. Levelezett a külföldi államok kormányaival, követeket küldött más országokba stb. Az ukrán kozák állam legfőbb külpolitikai feladata a Lengyelország elleni háború sikeres befejezése és a Hetmanátus nemzetközi helyzetének a megszilárdítása volt. Hmelnickij nem hagyhatta figyelmen kívül a XVII. század közepén az ukrán földek körül kialakult helyzetet sem. A Rzeczpospolita, Moszkva és az Oszmán Birodalom ugyanis

■ A Hetmanátus nemzetközi kapcsolatai B. Hmelnickij idején

nem voltak érdekeltek a Hetmanátus létrejöttében. Az európai erőegyensúly megsértését látták benne és az ukrán területekre maguk is igényt tartottak.

A Hetmanátus külpolitikájának a fő irányai a következők voltak:

1) Szerződések aláírása a Krími Kánsággal, a Moszkvai állammal és az Erdélyi Fejedelemséggel egy esetleges katonai segítségnyújtásról Ukrajna számára.

2) A Rzeczpospolita nemzetközi elszigetelése és egy ukránellenes szövetség létrejöttének a megakadályozása. Hmelnickij 1648-ban Kijevben találkozott Paisios jeruzsálemi pátriárkával, és arra kérte, hogy a pravoszláv világ fejeként tegyen meg mindent annak érdekében, hogy Moszkva mondja fel az 1634-ben megkötött poljanovkai békeszerződését a Rzeczpospolitával. A svéd kormánynak és a brandenburgi választófejedelemnek pedig egy lengyelelles szövetség megkötését javasolta.

3) Valamelyik vezető nagyhatalom protektorátusának az elfogadása. Két ország jöhetett itt szóba: az Oszmán Birodalom és a Moszkvai állam.

4) A Hetmanátus nemzetközi tekintélyének a megszilárdítása. Hmelnickij igyekezett minden országgal jó viszonyt kialakítani és ápolni. Levelezést folytatott több állam uralkodójával, követeket küldött és fogadott csahirini rezidenciáján. Szemtanúk állítása szerint volt olyan eset, hogy egy időben tárgyalt az osztrák császár, a svéd király, az erdélyi fejedelem, a török szultán, a krími tatár kán, a moldvai vajda és az orosz cár megbízottaival. A török szultánnal megegyezett az ukrán kereskedők szabad közlekedéséről a Fekete-tengeren és 100 évre szóló vámmentességükről is. Említettük már, hogy országa helyzetét fia, Timish és a moldvai trón várományosával, Ruxandrával kötendő házasságával kívánta erősíteni.

3 **Az ukrán állam és a Moszkvai állam közötti kapcsolatok.** A nemzeti-felszabadító háború kezdetétől Bohdan Hmelnickij tisztában volt azzal, hogy jó kapcsolatokat kell ápolnia Moszkvával. Egyik részről erre azért volt szükség, mert a moszkvai hadsereg részvételének a lengyelek oldalán katasztrófális következményekkel járhatott volna a kozákokra nézve. Másik részről meg ebben az időben nagy

jelentősége volt a közös valláshoz tartozásnak. Az ukrán pravoszlávok moszkvai hittestvéreiktől vártak segítséget a katolikus lengyelek elleni harchoz. Az ukrán társadalmon belül ezekben az években sok híve volt a Moszkvához fűződő jó viszonynak.

1648 és 1653 között Bohdan Hmelnickij állandó kapcsolatban állt a Moszkvai állam vezető köreivel. A korszunyi diadal után levélben értesítette **Alekszej Mihajlovszics** moszkvai cárt győzelméről és támogatását kérte a háború folytatásához. A cár nemet mondott erre, mivel nehezményezte az ukrán–tatár szövetséget és a lengyel–orosz poljanovkai békeszerződést (1634) sem akarta ekkor még felrúgni. Moszkva tehát kivárt.

A felkelés kezdetén Moszkva csapatokat vont össze az ukrán határon, hogy a lengyel kormány esetleges kérésére megtámadhassa a kozák zendülőket. De miután megérkezett Hmelnickij levele Moszkvába, a hadjáratot lefűjták.

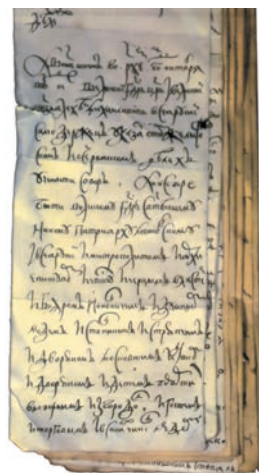
1648. december 30-án a hetman követséget küldött az orosz fővárosba Sziluján Muzsilovszkij ezredes vezetésével. A küldetés célja katonai segítségnyújtás kérése volt a kozákok számára. Hmelnickij ekkor vetette fel először azt, hogy az orosz cár vegye védnöksége alá a Zaporozsjai Had kötelékébe tartozó Csernyihivi, Kijevi, Braclavi, Pogyilljai, Volinyi vajdaságokat. Alekszej Mihajlovszics ismét elutasította a hetman kérését, mondván, ha az ukránok maguk győzik le a lengyeleket, akkor felveszi őket a Moszkvai állam kötelékébe.

A következő esztendőben Hmelnickij többször megismételte javaslatait Moszkvának, de eredménytelenül. 1650 közepén a moszkvai kormány azzal vádolta meg a háború következtében legyengült Rzeczpospolitát, hogy nem tartja be a poljanovkai szerződést. Moszkva ezután felmondta ezt a megállapodást.

1651 augusztusától 1653 májusáig ukrán–moszkvai megbeszélések folytak Moszkvában a Hetmanátus cári védnökség alá vételéről.

■ Alekszej Mihajlovszics cár

■ A rendi gyűlés határozatának egyik oldala. 1653. október 1.

1653 júniusában a hetman figyelmeztette a cári kormányt, amennyiben nem hajlandó szövetségre lépni vele, elfogadja Törökország protektorátusát.

Az **1653. október 1-jén** megtartott orosz rendi gyűlés elhatározta, hogy az egész Zaporozsjai Hadat minden városával és földjével, a cár „magas uralkodói keze alá” veszi és háborút indít a Rzeczpospolita ellen. Az ukrán–orosz szövetség részleteinek kidolgozása céljából különleges követség indult Ukrajnába **Vaszilij Buturlin** moszkvai bojár vezetésével.

4 Az **1654-es ukrán–moszkvai szerződés.** Bohdan Hmelnickij **1654. január 8-ra** összehívta a főtisztek és az ezredek képviselőinek részvételével a Legfelső Katonai Tanácsot **Perejaszlav** főterére a moszkvai cár protektorátusának elfogadásáról. A Legfelső Katonai Tanács miután meghallgatta a hetman beszédét, egyhangúan Moszkva védnöksége mellett foglalt állást.

A katonai tanács ülésének berekesztése után az ünnepélyes ceremónia a Nagyboldogasszony (Uszpenszkij)-templomban folytatódott, ahol Isten színe előtti eskütétellel kívánták megerősíteni a szerződést. Az eskütétel azonban nem zajlott zökkenőmentesen, ugyanis Buturlin kategorikusan elzárkózott az eskütétel elől, mondván a cár nem tesz esküt, mert senkinek sem az alattvalója. Az ő uralkodói szava szent és megkérdőjelezhetetlen. Hmelnickij úgy oldotta meg a helyzetet, hogy kijelentette, a Zaporozsjai Had kész felesküdni.

Néhány nap múlva a moszkvai követek elindultak a Hetmanátus városai-ba és falvaiba, hogy feleskessék a kozákokat és polgárokat. A moszkvaiak adatai szerint összesen 127 338 ember tett hűségesküt. Nem tett esküt Ivan Bohun, Ivan Szirko és több főtiszt. Sokáig nem akartak hűségesküt tenni a Zaporozsjai Szics kozákjai sem. Elégedetlen volt az eskütétellel a kropivjani, korszunyi, poltavai, umanyi, és braclavi ezred több kozákja. „Nem szívesen” tett esküt a pravoszláv főpapság, ugyanis jogosan félt jogai korlátozásától. Megtagadta az eskütételt Szilveszter Koszov kijeji metropolita is.

1654 februárjában **ukrán** követség indult Moszkvába, hogy átadja a cárnak *A kisorosz nép jogairól szóló kérelmi cikkelyeket*. A megbeszélések során elfogadott változatot **1654 márciusában** tették

■ *M. Derehusz, Sz. Repin és Sz. Szavenkov: A perejaszlavi tanács (1654. január 8.)*

? A perejaszlavi tanács mely pillanatát örökítette meg a festmény?

közzé, ezért a **márciusi cikkelyek** nevet kapta. A szerződés eredeti szövege nem maradt fenn.

A szerződés értelmében a cári megígérte, hogy tiszteletben tartja, és sohasem fogja megsérteni azokat a jogokat és kiváltságokat, amelyeket a lengyel királyok és a litván nagyfejedelmek adtak a Zaporozsjai Hadnak. A lajstromozott kozákok számát 60 ezer főben szabták meg. Az adókat az ukrán tisztviselők szedték be, de át kellett adniuk mindet a cári kincstárnak. A hetmant és a főtiszteket továbbra is a tanács választotta. A hetman önálló külpolitikát folytathatott, de minden lépéséről értesítenie kellett a cári udvart. A török szultánnal és lengyel királlyal viszont meg kellett szakítani minden kapcsolatot. Továbbra is fennmaradtak a társadalmi rendek, amelyek megőrizték korábbi jogaikat és kiváltságaikat. Az ukrán nép bíraskodása a helyi törvények és szokások alapján történt. Az önkormányzati szervekbe csak a helyi lakosság képviselőit nevezhették ki. Megerősítették jogaikban a pravoszláv papokat, akik megőrizték birtokaikat is.

Az oroszok Kijevben vajdát és helyőrséget tarthattak, és csapataikkal a Rzeczpospolita határa mentén járőröztek. Tatár támadá-

sok esetén közös ukrán–moszkvai hadjáratok indultak a kutyafejűek ellen. A moszkvai kormány megígérte, hogy 1654 tavaszán háborút kezd a Rzeczospolitával.

Az 1654-es ukrán–moszkvai államközi egyezménynek abban volt a történelmi jelentősége, hogy megerősítette a Zaporozsjai Had elválását a Rzeczospolitától. A moszkvai cár önálló államként ismerte el a Hetmanátust. A márciusi cikkelyek lehetővé tették az ukránoknak, hogy győztesként kerüljenek ki a Lengyelország elleni háborúból, ugyanakkor Moszkva szabad utat kapott az ukrán földre való terjeszkedésre.

! **Következtetések.** Az ukrán hetmani állam megalakulása jelentős esemény volt a nemzetközi kapcsolatokban és megváltoztatta a közép-kelet-európai erőviszonyokat.

▶ B. Hmelnickij rugalmas külpolitikájának köszönhetően a háború éveiben sikerült létrehozni és megőrizni az ukrán államiságot.

▶ A Moszkvai állammal kialakított kapcsolatok nagyon fontosak voltak a Hetmanátus számára, ugyanis a moszkvai kormány segítségével nélkül nem tudta volna győzelemmel befejezni a Rzeczospolita ellen vívott szabadságharcát.

▶ Az 1654-es ukrán–moszkvai államközi egyezmény törvényesítette a Hetmanátus moszkvai protektorátusát.

? **Kérdések és feladatok**

1. Hogyan viszonyultak a Hetmanátushoz a katolikus és protestáns tábor államai? 2. Melyik protestáns ország viszonyult legjobban az ukrán hetmani államhoz? 3. Milyen országokkal tartott fenn diplomáciai kapcsolatokat a Hetmanátus B. Hmelnickij hetmanságától kezdve? 4. Mikor tartották meg a perejaszlavi tanácsot? 5. Mit értünk márciusi cikkelyek alatt?
- ▶ 6. Jellemezzétek a katolikus államok viszonyát a Hetmanátushoz! 7. Jellemezzétek a protestáns államok viszonyát a Hetmanátushoz! 8. Jellemezzétek a Hetmanátus külpolitikájának fő irányait a háború idején! 9. Hogyan alakult a moszkvai–ukrán viszony a háború idején? 10. Hogyan alakult ki a Moszkvai állam protektorátusa a Hetmanátus felett?
- ★ 11. Készítsétek el *Az ukrán hetmani állam a nemzetközi kapcsolatok rendszerében* témakör kibővített vázlatát!
- ★ 12. Az 1654-es ukrán–moszkvai szerződésről szólva O. Apanovics kijelentette, hogy az nem volt se tragikus, se szégyenletes Ukrajnára nézve. Hogyan értelmezték a kutató véleményét?

21. §. Katonai-politikai események 1654–1657-ben

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** beszélni fogsz az 1654–1655-ös harci eseményekről; megmagyarázod, miért változott meg Hmelnickij külpolitikája; jellemezni fogod az ukrán hadsereg 1657-es lengyelországi hadműveletét; értékeled Bohdan Hmelnickijt mint embert, politikust és mint hadvezért.

- ▶ **1.** Soroljátok fel az ukrán hadsereg győzelmeit 1652-ben! **2.** Milyen volt a Hetmanátus helyzete 1653 végén? **3.** Mi vezetett ahhoz, hogy a Hetmanátus elfogadta a moszkvai cár védnökségét?

1 **Harci események 1654–1655-ben.** Miután a Rzeczpospolita kormánya 1654 januárjában tudomást szerzett a perejaszlavi eseményekről, hozzákezdett egy újabb nagy háború előkészítéséhez. A Moszkvai állam megszakította diplomáciai kapcsolatait és hadat üzent a Rzeczpospolitának, s a Hetmanátus oldalán hadba lépett a lengyelek ellen.

1654 februárjában egy 20 ezer fős lengyel sereg betört Pogyilljába és Braclav vidékére. A lengyelek körülvették Nemiriv városát és teljesen kiirtották annak lakosságát, mivel senki nem adta meg magát. Umany alatt azonban meghátrálásra kényszerítették őket V. Tomilenko és I. Bohun kozákjai.

A harci események fő helyszíne Fehéroroszország és Szmolenszk területén volt. A cár követelésére Hmelnickij egy 18 ezer fős kozák hadsereget indított **Ivan Zolotarenko** kinevezett hetman parancsnoksága alatt. A közös orosz–ukrán hadművelet eredményes-

■ **J. Brandt:**
Lovassági támadás

? Az illusztráció alapján írdátok le, hogyan zajlott a lovasság támadása!

nek bizonyult. 1654 végére sikerült megtisztítani a lengyel–litván csapatoktól Fehéroroszország déli részét és Szmolenszk vidékét.

A Krími Kánság negatívan viszonyult a perejaszlavi tanács határozataihoz. Iszlám Giráj azt követelte Hmelnickijtől, hogy szakítsa meg a kapcsolatokat Moszkvával. Miután elutasító választ kapott, **1654. július 10-én** „örök szerződést” kötött Lengyelországgal, amely előírányozta a kölcsönös segítségnyújtást „bármilyen ellenséggel” szemben.

1654 októberében-novemberében Stefan Potockij koronahetman 30 ezer fős lengyel hadserege betört Pogyilljába. A lengyelek kegyetlenül nyomultak előre. Elpusztítottak mindent, ami az útjukba került.

1654 decemberének elején megérkezett Ukrajnába, és egyesült a lengyelekkel Mengli Giráj 20 ezer fős tatár hordája. A tatár-lengyel csapatok kegyetlenül elpusztították Pogyillját. Hmelnickij nagyon elszomorították ezek az események. Arra számított, hogy moszkvai szövetségese a segítségére siet. Az ukrán csapatok helyzete közben egyre kilátástalanabbá vált. 1655. január 13-án végre megérkezett a felmentő orosz sereg (10–12 ezer harcossal) Vaszilij Seremetyev vajda vezetésével és egyesült a hetman csapataival. A 40–42 ezer főt számláló ukrán-moszkvai hadsereg Bohdan Hmelnickij parancsnoksága alatt megindult Umány irányába.

A döntő ütközetre **1655. január 19–21.** között került sor **Ohmatyiv** község alatt. A csata három napig tartott. Győztes nem volt, mindkét harcoló fél halálosan kimerült és visszavonult. A lengyel előrenyomulást azonban sikerült megállítani.

Hmelnickij meg akarta zavarni a lengyel-tatár szövetséget, ezért közölte a törökökkel, hogy hajlandó elfogadni a Porta protektorátusát. **IV. Mehmed** szultán megparancsolta Mengli Girájnak, hogy tartózkodjon a Hetmanátus megtámadásától. Közben a Rzeczpospolita helyzete rosszabbra fordult. I. Zolotarenko kinevezett hetman elfoglalta Minszket, majd orosz segítséggel Vilonót és Grodnót. Mivel **X. Károly Gusztáv** svéd király meg akarta magának szerezni a lengyel koronát, észak felől ő is megtámadta Lengyelországot. A svédeknek sikerült gyorsan elfoglalni Varsót és Krakkót.

Hmelnickij kihasználta a kedvező alkalmat és bevonult Galíciába. Célja a nyugat-ukrán földek fel-

■ X. Károly Gusztáv

szabadítása volt a lengyelek uralma alól. 1655. szeptember 19-én ostromolni kezdte Lvivet. Később az ukrán-moszkvai hadsereg elfoglalta Jaroszlavot, Lublint, Javorivot, Janyivot és több más várost. Ez a hadjárat nem tetszett a svéd királynak, ezért azt követelte Hmelnickijtől, hogy hagyjon fel Lviv ostromával, és térjen vissza a Hetmanátusba. Közben a hetman tudomására jutott, hogy a krími kán, Mehmed Giráj semmibe véve a török szultán tiltását hordájával együtt megtámadta Ukrajnát és Lviv felé tart. Október végén Hmelnickij parancsot adott a visszavonulásra.

Az ukrán-moszkvai csapatok visszavonulása során a tatárok háromszor is megtámadták őket, de mindháromszor sikertelenül. **1655. november 12-én Ozerna** alatt Mehmed-Giráj békét kötött Bohdan Hmelnickijjel. A krími kán megígérte, hogy nem avatkozik be a Hetmanátus, Moszkva és a Rzeczpospolita háborújába, nem támad rá az ukrán és moszkvai földekre. A békeszerződés értelmében helyreállt az ukrán–tatár barátság.

2 A vilnai fegyverszünet. Bohdan Hmelnickij külpolitikai irányvonalának megváltozása. Svédország komoly vetélytársa volt a Moszkvai államnak a Balti-tengeren. 1656 májusában ezért háború tört ki közöttük. Mivel Moszkva nem akart egyszerre két fronton harcolni, elfogadta a Rzeczpospolita fegyverszüneti javaslatát. **1656 szeptemberében-októberében** megszületett a **vilnai fegyverszüneti megállapodás**. A különbéke értelmében megszűnt a hadiállapot a két ország között. A szerződő felek kötelezték magukat, hogy közösen fognak harcolni Svédország ellen és nem kötnek békét vele. A lengyel követek felajánlották Alekszej Mihajlovicsnak a Rzeczpospolita koronáját, ha meghal János Kázmér. A megállapodás értelmében a Hetmanátus területe a Kijevi vajdaságra szűkült le és továbbra is Oroszország kötelékében maradt.

A vilnai különbékét Hmelnickij Moszkva árulásaként és a márciusi cikkelyek megsértéseként értékelte. Ezért hozzálátott egy lengyel- és tatárelenes svéd-ukrán-erdélyi szövetség létrehozásához.

1656 decemberében került sor **Radnóton** (Maros megye) a svéd-erdélyi-ukrán szövetségi szerződés aláírására. A Rzeczpospolita területét úgy osztották fel, hogy Nyugat-Ukrajna Erdélyhez került. A radnó-

■ A. Orlovskij:
Keleti lovas

ti békeszerződés arról tanúskodott, hogy az erdélyi fejedelem és a svéd király ugyan elfogadták a Hetmanátus segítségét, de nem kívánták annak megerősödését a nyugat-ukrajnai területek hozzácsatolása által.

3 Az ukrán csapatok hadműveletei Lengyelországban 1657-ben. 1656 decemberében Bohdan Hmelnickij Moszkva megkerülésével elhatározta, hogy támogatni fogja **II. Rákóczi György** erdélyi fejedelem lengyelországi hadjáratát. Egy kozák egységet küldött a megsegítésére **Anton Zsdanovics** kinevezett hetman parancsnoksága alatt. Nem sokkal később megérkezett Galíciába Ivan Bohun is több ezreddel. Az ukrán hadsereg létszáma így 18–20 ezer fő lett.

A kozák csapatok átvonultak Galícián és Przemysl alatt egyesültek a fejedelmi csapatokkal. A szövetségesek elfoglalták Krakkót és elindultak, hogy csatlakozzanak a svéd hadsereghez, ami meg is történt. X. Károly Gusztáv svéd király sürgetésére ezután a szövetséges ukrán-erdélyi-svéd hadsereg átkelt a Visztulán, elfoglalták Zamosztyát, Lublint és megindultak Varsó felé. Június 9-re a város az övék lett.

Június közepén azonban elhagyta a hadiszerecnse Rákóczit és szövetségeseit. A háború által sújtott lengyel nép fellázadt a betolakodók ellen, Dánia pedig lerohanta Svédországot. X. Károly Gusztáv svéd király magára hagyta a fejedelmet és hazasietett, hogy megvédje országát. A lengyel csapatok bevonultak Erdélybe, a krími kán pedig megérkezett Rzeczospolitába a lengyelek szövetségeseiként. **II. Rákóczi György** megijedt és titokban tárgyalásokat kezdett a lengyelekkel, majd megadta magát.

A kozákok táborába megérkezett a cár követe és figyelmeztette őket, hogy Moszkva engedélye nélkül harcolnak a Rzeczospolitai területén. Közben a katonák között elterjedt a hír, hogy Hmelnickij súlyosan beteg és haldoklik. Anton Zsdanovics ekkor elhagyta Lengyelországot és visszafordult Ukrajnába. Hmelnickijt nagyon elszomorította Zsdanovics csihirini visszatérése és beszámolója a sikertelen lengyelországi portyáról. Nem sokkal ezután agyvérzést kapott.

4 Bohdan Hmelnickij mint politikus és hadvezér. Bohdan Hmelnickij **1657. július 27-én** halt meg. Birtokán, Szubotyivban helyezték örök nyugalomra a Szent Illés-templomban.

A hetman Ukrajna történetének vitathatatlanul egyik legtekintélyesebb alakja. Minden hibája és tévedése ellenére munkásságának jelentősége óriási. A hazai történelem egyetlen olyan össznemzeti vezetője, aki képes volt az egész ukrán népet harcba hívni a függetlenség kivívásáért.

- B. Hmelnickij
- Sz. *Velicsko* krónikájának illusztrációján. 1720. Ismeretlen szerző alkotása

- *T. Sevczenko*: B. Hmelnickij halála. 1836

Bohdan Hmelnickij vezette az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúját, amely Ukrajna történetének kulcsfontosságú eseményévé vált a XVI–XVII. században. Tehetséges hadvezérként sikerült felállítania egy ütőképes hadsereget.

A felszabadító harc kibontakozásának körülményei között meghirdette annak végső célját, a független kozák Ukrajna létrehozásának programját, melynek megvalósítása körül egyesíteni tudta a hazafias erőket. Hmelnickij rugalmas politikájának köszönhetően a Hetmanátusban sikerült lecsendesíteni a társadalmi zavargásokat, és megelőzni egy véres polgárháború kirobbanását.

A hetman megszervezte az állam diplomáciai szolgálatát, amely elősegítette a Zaporozsjai Had elismerését más országok kormányai által. Ügyesen irányította a Hetmanátus külpolitikáját. Sikerült több szövetségest a nemzeti erők oldalára állítani, akik segítségével semlegesíteni tudta az ellenséges próbálkozásokat.

! **Következtetések.** Az 1654–1655-ös hadjáratok nagyon nehezek voltak az ukrán hadsereg számára. Hmelnickij arra a következtetésre jutott, hogy egyik szövetségesének sem érdeke az Ukrán hetmani állam megerősödése.

▶ A vilnai lengyel–moszkvai szerződés megkötése arra ösztönözte B. Hmelnickijt, hogy változtasson a Hetmanátus külpolitikai irányvonalán.

- ▶ Az 1657-es ukrán-erdélyi hadjárat veresége lehetetlenné tette az ukrán földek egyesítését egy államban.
- ▶ Bohdan Hmelnickij munkássága és az általa megfogalmazott államiság eszméje nagy jelentőséggel bírt a későbbi korok ukrán nemzeti törekvései számára.

Kérdések és feladatok

1. Mik voltak az ohmatyivi csata eredményei? 2. Miről szólt az 1655. november 12-én létrejött megállapodás Hmelnickij és a krími tatárok között Ozerna alatt? 3. Mik voltak a feltételei a vilnai fegyverszünetnek? 4. Milyen országok írták alá a radnói békét? 5. Mi volt az oka annak, hogy A. Zsdanovics úgy döntött, abbahagyja a lengyelországi hadjáratát és hazaindul? 6. Hol van eltemetve Bohdan Hmelnickij?
- ▶ 7. Jellemezzétek az 1654–1655-ös hadjáratot! 8. Miért tartotta Bohdan Hmelnickij Moszkva vilnai különbékéjét az 1654-es ukrán–moszkvai megállapodás megszegésének? 9. Hogyan változott meg a Hetmanátus külpolitikája a vilnai különbéke után? 10. Hogyan zajlott az ukrán hadsereg 1657-es lengyelországi hadjárata? 11. Jellemezzétek Bohdan Hmelnickij tevékenységének történelmi jelentőségét!
- ★ 12. Kövessétek az atlasz térképén az 1654–1657-es hadjáratok menétét! 13. Fejezzétek be *Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén* táblázat kitöltését! (110. oldal)!
- ★ 14. Határozzátok meg Bohdan Hmelnickijnek az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja során elért eredményeit és esetleges tévedéseit! Válaszokat indokoljátok meg!

Gyakorlati foglalkozás. Bohdan Hmelnickij mint politikus és ember

- ▶▶ 1. Bohdan Hmelnickij háború előtti életrajzának mely részei ismertek a tudósok számára? 2. Nevezetek meg olyan tényeket, amelyek a hetman szervezői, diplomáciai és hadvezéri képességeit bizonyítják!

Cél: megismerni Bohdan Hmelnickij hetman emberi és politikusi oldalát.

Előkészítő feladatok a gyakorlati foglalkozáshoz: ismételjétek meg a 21. §. 4. alpontját és írjatok esszét* *Viszonyom Bohdan Hmelnickijhez mint emberhez és politikushoz* címmel!

* *Esszé* – a szerző véleményének tömör megfogalmazása valamilyen témakörben

A munka menete

1. Alkossatok kis csoportokat, és beszéljétek meg az elkészült esszét, majd ismertessétek az osztállyal a levont következtetéseket!
2. Értelmezzétek az alább felsorolt ukrán történészek véleményét! Egyetértetek-e Bohdan Hmelnickij tevékenységével kapcsolatos álláspontjokkal? Véleményeteket támasszátok alá tényekkel!
 - 1) A Hmelnickij által kezdeményezett nagy népmozgalom új rendet teremtett a hetmani Ukrajnában. (*M. Hrusevszkij*)
 - 2) Olyan csapást mért Lengyelország arisztokratikus rendszerére, hogy morálisan lehetetlenné tette annak további működését. (*M. Kosztomarov*)
 - 3) Hmelnickij azért válhatott a felszabadító háború vezérévé, mert hiteles volt az emberek előtt. A kozákok közt nőtt fel. Ismerte törekvéseiket és vágyaikat. Élvezte a néptömegek bizalmát, akik az ukránság érdekeinek valódi védelmezőjét látták benne. (*I. Kripakevics*)
 - 4) Hmelnickij egy független ország önálló uralkodójának módjára széles körű diplomáciai tevékenységet folytatott, minek következtében megszilárdította hazája nemzetközi helyzetét. (*D. Dorosenko*)
 - 5) A nagy hetman örökre megmarad a hálás ukrán nép emlékezetében, hisz az ő országlása idején váltak ismertté az ukrán területek a világban. Csihirini székhelyére pedig odafigyeltek a legnagyobb országok uralkodói is. (*V. Petrovszkij, L. Radcsenko, V. Szemencsenko*)
 - 6) Hmelnickij a XVI–XVII. században először tudta a nép energiáját a függetlenség kivívásának és az egységes állam létrehozásának medrébe terelni. Ő fogalmazta meg az államiság eszméjének azon alapelveit, amelyek az ukránság nemzeti-felszabadító törekvéseinek a vezérgondolatává váltak az elkövetkező évszázadokban. (*V. Szmolij, V. Sztjepankov*)
3. Ismerkedjétek meg a külföldi történészek véleményével Bohdan Hmelnyickij tevékenységéről, majd válaszoljatok a kérdésekre!
 - 1) L. Kubala lengyel történész Bohdan Hmelnickijt a XVII. század angol forradalmának vezéréhez, Oliver Cromwellhez hasonlította. Azt állította, hogy szemben az utóbbival a hetman mögött „nem sorakoztak fel a kor leghíresebb elméi és nem volt segítségére a régi, jól kipróbált államgépezet sem. A hadsereget, a pénzügyeket, az államgépezetet, a közigaz-

gatást magának kellett megalkotni..., a megfelelő embereket is kiválasztani és betanítani. Hmelnickij minden szempontból rendkívüli képességű és tehetségű ember volt, jóval túlnötte kortársait”. Hasonlítsátok össze Cromwell és Hmelnickij alakját! Egyetértetek-e Kubala jellemzésével? Miért?

- 2) P. Magocsi amerikai történész *Ukrajna. Népeinek története* című könyvében Bohdan Hmelnickijt a XVII. századi ukrán történelem központi alakjának nevezi, akinek sikerült ellenőrzése alá vonni a központi ukrán területek nagy részét, és független államként igazgatni azokat. Bizonyítsátok tényekkel ezt az állítást!
- 3) G. Vernadszkij, a Yale egyetem történésze a következőket írta: „Bohdant joggal nevezhetjük a modern Ukrajna atyjának. Kétségtelen tény, az ukrán forradalom nélküle is végbe ment volna, de csak az ő vezetése alatt sikerült a felszabadító mozgalom politikai, társadalmi, nemzeti és vallási összetevőit egységes egésszé kovácsolni az ukrán nemzet újjászületése érdekében. Bár az általa létrehozott állam csak száz esztendeig maradt fenn, de működésének ténye mégis nagy hatással volt az ukrán nemzeti mozgalom további fejlődésére.” Miben látja Bohdan Hmelnickij tevékenységének a jelentőségét a történész?
4. Sikerült-e elérnetek az óra elején megfogalmazott célt a témával kapcsolatban?

Szülőföldünk az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja éveiben a XVII. század közepén

- 1. Szülőföldünk területi-közigazgatási és történelmi-néprajzi fejlődése**
1. Mutassátok meg a térképen lakóhelyeteket! Melyik megye, milyen járásában éltek?
2. Ukrajna melyik történelmi-néprajzi vidékén helyezkedik el a településetek?
3. Jellemezzétek a vidéketek közigazgatási-területi beosztását az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújának az előestéjén a XVII. század közepén!
4. Milyen települések voltak abban az időben szülőföldetek? Hasonlítsátok össze a maiakkal azokat! Megváltozott-e a nevük, méretük?

5. Vannak-e olyan települések vagy helyek vidéketeken, amelyek kapcsolatba hozhatók a XVII. század első felével? Magyarázzátok meg nevük eredetét!

II. Társadalmi-gazdasági élet

1. Mit tudtok szülőföldetek gazdasági életéről abban az időben?
2. Milyen növényfajtákat termesztettek vidéketeken akkor?
3. Hogyan fejlődött a kézművesség és a kereskedelem?
4. Határozzátok meg vidéketek és Ukrajna más régiói korabeli gazdasági életének hasonló és különböző vonásait!
5. Mit tudtok szülőföldetek népességének társadalmi helyzetéről az adott korban?
6. Keressétek fel a hozzátok legközelebbi helytörténeti múzeumot, és készítsétek beszámolót annak anyagai alapján szülőföldetek életéről a XVII. század közepén és a nemzeti-felszabadító háború éveiben!

III. Kulturális és szellemi élet

1. Mit tudtok szülőföldetek lakosságának vallási életéről, hagyományairól, szokásairól a XVII. század közepén?
2. Nevezétek meg az ukrán kultúra és a szellemi élet azon személyiségeit, akik a szülőföldeteken éltek! Mivel járultak hozzá a kultúra fejlődéséhez?
3. Milyen kulturális műemlékek vannak vidéketeken a XVII. század második feléből? Készítsétek az egyikről rövid ismertetőt!
4. Határozzátok meg vidéketek kulturális és szellemi életének hasonló és eltérő vonásait Ukrajna más régióival!
5. Emlékezzetek vissza olyan ukrán irodalmi alkotásokra, amelyekben vidéketekről van szó az adott korban! Hogyan éltek az emberek akkor?

IV. Katonai-politikai események

1. Voltak-e vidéketeken olyan katonai események, amelyek kapcsolatba hozhatók az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújával a XVII. század közepén?
2. Vannak-e adataitok olyan személyekről, akik részt vettek a felszabadító háborúban szülőföldetek lakói közül?
3. Keressétek fel a hozzátok legközelebbi helytörténeti múzeumot, és készítsétek beszámolót annak anyagai alapján szülőföldetek híres szülötteiről, akik részt vettek a nemzeti-felszabadító háborúban!

Összegző kérdések *Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén c. fejezethez*

1. Soroljátok fel a nemzeti-felszabadító háború legjelentősebb csatáit! Hasonlítsátok össze következményeiket és jelentőségüket!
2. A nemzeti-felszabadító háború melyik társadalmi-politikai eseményei a legfontosabbak? Indokoljátok meg a választásotokat!
3. Magyarázzátok meg a fogalmakat és kifejezéseket: *nemzeti-felszabadító háború, Zaporozsjai Had, Hetmanátus, hetman, főtiszték, Legfelső Katonai Tanács, főtiszték tanácsa, univerzálé, ezred, század!*
4. Milyen hatással voltak a háború menetére és az ukrán kozák állam kialakulására Hmelnickij és harcostársai? Véleményeteket támaszszátok alá tényekkel!
5. Oldjátok meg a feladatokat a történelmi térkép segítségével:
1) Milyen területi változások mentek végbe a nemzeti-felszabadító háború következtében? 2) Milyen ukrán földek tartoztak az ukrán kozák államhoz a zborovi és bila cerkvai békeszerződések alapján?
3). Mutassátok meg az ukrán hadsereg hadjáratainak irányait és a legfontosabb ütközetek színhelyeit a háború különböző szakaszai idején. 4) Mutassátok meg a térképen az ukrán kozák állam fővárosát és az ezredközpontokat!
6. Jellemezzétek párban B. Hmelnickij hetman külpolitikáját a nemzeti-felszabadító háború idején, és vonjátok le a megfelelő következtetéseket!
7. Milyen változásokra került sor az ukránok politikai és társadalmi-gazdasági helyzetében a nemzeti-felszabadító háború következtében?

Felkészítő tesztek *Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén c. fejezet témazáró dolgozatához*

1. A felsorolt események közül melyiket tartják a nemzeti-felszabadító háború kezdetének?
A D. Csaplinszkij lerombolja Hmelnickij családi birtokát
B Hmelnickij megszökik a csihirini börtönből
C Hmelnickij harc nélkül elfoglalja a Zaporozsjai Sziest
D Hmelnickijt megválasztják a Zaporozsjai Had hetmanjává

2. Melyik krími kánnal kötött katonai-politikai szövetséget B. Hmelnickij 1648 márciusában?

A Hadzsi Giráj	B Devlet Giráj
C Sagin Giráj	D Iszlám Giráj
3. Mikor volt a piljavci csata?

A 1648. május 5–6.	B 1648. május 16.
C 1648. szeptember 11-13.	D 1649. szeptember 5–6.
4. Mennyi lastromozott kozák lehetett a zborovi szerződés értelmében?

A 20 ezer	B 40 ezer
C 60 ezer	D 70 ezer
5. Nevezzék meg a Hetmanság legfőbb államhatalmi szervét!

A Legfelső Katonai Tanács
B Főkormány
C Hetman
D Főtisztek tanácsa
6. Milyen vajdaságok kerültek az ukrán hetmani állam fennhatósága alá a zborovi szerződés értelmében?

A Kijevi, Pogyilljai, Braclavi
B Kijevi, Csernyihivi, Braclavi
C Volinyi, Csernyihivi, Pogyilljai
D Ruszföldi, Kijevi, Volinyi
7. Mikor ment végbe a beresztyecki csata?

A 1650. március 1–10.	B 1651. június 18–30.
C 1652. május 22–23.	D 1653. október 11-december 5.
8. Az ukrán hadsereg melyik moldvai hadjárata idején lelte halálát Timish Hmelnickij?

A első	B második
C harmadik	D negyedik
9. A katolikus tábor melyik állama viszonyult pozitívan az ukránok harcához a Rzeczpospolita ellen a nemzeti-felszabadító háború idején?

A Franciaország	B Spanyolország
C Pápai Állam	D Velencei Köztársaság
10. Hány lajstromozott kozákot engedélyeztek az 1654-es ukrán–moszkvai márciusi cikkelyek?

A 40 ezer fő	B 50 ezer fő
C 60 ezer fő	D 70 ezer fő

11. Melyik országgal kötött „örök szerződést” a krími kán 1654. július 10-én?
- A Moszkvai állam
B Rzeczpospolita
C Hetmanátus
D Erdélyi Fejedelemség
12. Mikor kötötte meg a vilnai különbékét Moszkva és a Rzeczpospolita?
- A 1654
B 1655
C 1656
D 1657
13. Párosítsátok a történelmi személyiségeket rövid jellemzésükkel!
1. V. Buturlin
2. V. Seremetyev
3. M. Potockij
4. D. Csaplinszkij
- A A Rzeczpospolita koronahetmanja. A lengyel hadsereg parancsnoka a Zsovtyi Vodi melletti és korszuni csatákban
B Moszkvai vajda, aki 1655-ben csatlakozott a hetmanhoz
C Kinevezett hetman, aki 1654–1655-ben a kozákok hadjáratát vezette Fehéroroszországba és Szmolenszkbe
D Elfoglalta Hmelnickij szubotyivi birtokát
E A moszkvai követséget vezette Perejaszlavba 1654-ben
14. Állítsátok az eseményeket megfelelő időrendi sorrendbe!
- A Ohmatyivi csata
B Zsvanyec ostroma
C Timish Hmelnickij halála Szucsava alatt
D A vilnai különbéke megkötése
15. Milyen vajdaságok kerültek az ukrán kozák állam kötelékébe a zborovi szerződés alapján? (Válasszatok ki 3 állítást!)
1. Kijevi vajdaság
2. Pogyilljai vajdaság
3. Volinyi vajdaság
4. Braclavi vajdaság
5. Ruszföldi vajdaság
6. Csernyihivi vajdaság
7. Belzi vajdaság

IV. FEJEZET. AZ UKRÁN FÖLDEK A XVII. SZÁZAD 50-ES ÉVEINEK VÉGÉN – A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN

22. §. I. Vihovszkij hetmansága. A hetmani állam területi egységének felbomlása. Az andruszovói fegyverszünet

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor értékelni fogod I. Vihovszkij hetman tevékenységét és az andruszovói fegyverszünetet; megmagyarázod az 1658–1659-es ukrán–moszkvai háború okait és következményeit; megérted az ukrainai polgárháború és a Hetmanátus kettészakadásának (Jobbpartira és Balpartira) okait; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *hagyacsi szerződés, ukrán–moszkvai háború, polgárháború, a hanyatlás időszaka, Jobbparti hetmanátus, Balparti hetmanátus, andruszovói fegyverszünet.*

- **1.** Milyen helyzetben volt az ukrán állam Bohdan Hmelnickij halálának pillanatában? **2.** Mik voltak a szociális következményei a nemzeti-felszabadító háborúnak?

Ivan Vihovszkij belpolitikája és külpolitikai tevékenysége. A hagyacsi szerződés. Bohdan Hmelnickij halála után összetett politikai és szociális-gazdasági állapotok uralkodtak a Hetmanátusban. Az 1657-es sikertelen erdélyi-ukrán hadművelet nagy felháborodást váltott ki a társadalmon belül. Tovább élezte a helyzetet, hogy az orosz cár egyre gyakrabban hagyta figyelmen kívül az ukránok érdekeit. Az állandó háborúk következtében elszegényedett parasztok és kozákok ezrei indultak a Zaporozsjai Szicsbe, amely a társadalmi elégedetlenség és lázongás tűzfészkévé vált.

A főtisztek egy csoportja nem osztotta a hetmani rang öröklődésének és a Hmelnickij-dinasztia létrehozásának gondolatát, ezért harcot kezdtek a hatalomért. A csatározások végül **Ivan Vihovszkij**nek kedveztek, akit 1657. szeptember 15-én Csihirinben a főtisztek tanácsa Jurij Hmelnickij nagykorúságáig régensé,

■ I. Vihovszkij hetman

■ J. Barabas
kisatamán

októberban Korszunyban a kozák tanács pedig hetmanná választotta.

A külpolitika terén Vihovszkij Bohdan Hmelnickij politikai irányvonalát követte. Szövetséges viszonyt ápolt Svédországgal és Erdéllyel, a Krími Kánsággal és a Moszkvai állammal.

Vihovszkij önálló belpolitikát folytatott. Társadalmi-gazdasági politikájában azonban elkövetett egy sor hibát. Hmelnickijjellel ellentétben, aki a kozákok és főtisztek közötti egyensúly megőrzésére törekedett, Vihovszkij elsősorban a főtisztekre és a slachtára támaszkodott. Az ő érdekeiket tartotta szem előtt, háttérbe szorítva ezzel az egyszerű kozákokat, parasztokat, városlakókat.

Vihovszkij másik komoly politikai hibája az volt, hogy a hetmanellenes felkelések elfojtásához orosz és tatár segítséget kért.

A hetman tévedéseinek következtében 1657 októberében kozák lázongások kezdődtek Ukrajnában **Martin Puskar** poltavai ezredes és **Jakiv Barabas** zaporozsjai kisatamán vezetésével. A zendülőket titokban Moszkva támogatta.

Vihovszkij Ukrajna történetében először hívta be a krími tatárokat, hogy segítsenek elfojtani a felkelést. Hálából megengedte nekik, hogy végigrabolják Poltava vidékét. Az 1658 májusában–júniusában zajló elkeseredett harcok során a hetman támogatói és ellenfelei között 50 ezer ember vesztette életét vagy esett fogságba. A kozák államban polgárháború vette kezdetét, amit a nép a **hanyatlás** időszakának nevezett el.

A hetman tekintélyét végérvényesen aláásta az, hogy megpróbálta felújítani a szövetséget a Rzeczpospolítával. 1658 elején ukrán–lengyel tárgyalások kezdődtek Hagyacsban kozák Ukrajna visszatérésének feltételéről Lengyelország keretei közé. A megbeszélések **1658. szeptember 16-án** megállapodással zárultak. A **hagyacsi szerződés** az alábbi pontokat tartalmazta:

▶ a Kijevi, Braclavi, Csernyihivi vajdaságok területén megalakul a Ruszöldi Nagyfejedelemség, amely a

Polgárháború – a politikai harc formája, melynek során egyes osztályok, társadalmi csoportok vagy nemzetek fegyveres harcot folytatnak az államhatalom megszerzéséért.

A hanyatlás időszaka – Ukrajna hanyatlásának és pusztulásának időszaka a polgárháború éveiben. A főtisztek elkeseredett harcot folytattak a hatalomért, a szomszédos országok pedig agresszív támadásokat intéztek az ország ellen.

Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség mellett harmadikként tagja lesz a Rzeczpospolitának;

- ▶ a három nép perszónalunióra lép egymással, vagyis együtt választják meg közös királyukat;
- ▶ a Ruszöldi Nagyfejedelemség élén a hetman áll, akinek személyét a király hagyja jóvá négy jelölt közül. Ő a végrehajtó hatalom feje. Megbízatása egy életre szól;
- ▶ a hetman nem léphet kapcsolatba külföldi államokkal;
- ▶ a lengyel és litván hadsereg nem állomásozhat a Ruszöldi Nagyfejedelemség területén;
- ▶ a kozák lajstrom 30 ezer fő; a hetmannak jogában áll évente 100–100 kozák számára nemesi rangot kérni a királytól;
- ▶ megszűnik a breszti egyházi unió. Őt pravoszláv egyházfő képviselői helyet kap a szenátusban;

► a Rusz földi Nagyfejedelemség területén a későbbiek során két akadémia, korlátlan számú gimnázium, iskola és nyomda alapítása volt engedélyezve.

A hagyacsi szerződés soha nem lépett életbe. Ugyan a szejm ratifikálta (a vallási unió megszüntetéséről szóló ponton kívül), de végrehajtani a lengyelek nem kívánták. Ez a megállapodás legalább száz évet késett. A nemzeti-felszabadító háború után az ukrán társadalom már nem fogadta el.

i

2 **Az 1658–1659-es ukrán–moszkvai háború. A konotopi csata.** A lengyel–ukrán megállapodás aláírásának híre még jobban kiélezte az ukrán–oros viszonyt és a Moszkvai állam nyílt agresziójához vezetett. 1658 őszén kezdetét vette az ukrán–moszkvai háború. Kihaszználva az Ukrajnában lévő ellentéteket, a cár kiáltványban fordult az ukrán néphez, amelyben Vihovszkijt árulónak nevezte és harcba hívott ellene minden jóérezésű embert. A moszkvai hadsereg parancsnoka, H. Romodanovszkij erőszakkal kényszerítette a népet az orosz cár hatalmának elfogadására. A balparti kozákok egy része viszont önállóan átállt a moszkvai cár oldalára, mivel még sokukban élt a lengyelek kegyetlenkedéseinek emléke.

I. Vihovszkij ekközben levelet küldött az európai uralkodóknak, amelyben értesítette őket a Moszkvával való szakításról és annak okairól.

i

1659 áprilisának elején a moszkvai csapatok O. Trubeckoj herceg parancsnoksága alatt megközelítették és körülvették Konotopot. A várost 4 ezer kozák védte H. Huljanickij kinevezett hetman vezetésével. Ez lehetőséget adott Vihovszkijnek arra, hogy felkészüljön a visszavágásra és lengyelekből, kozákokból, tatárokból álló csapatai élén az ostromlottak segítségére siessen.

A döntő csatára **1659. július 8–9-én** került sor Konotop alatt, amelyben I. Vihovszkij megfutamodásra kényszerítette a 100 ezer fős moszkvai hadsereget. A csatában odaveszett az orosz lovasság színe-java. A vereség híre hamar eljutott Moszkvába. A városon pánik lett urrá. A cár elmenekült, mindenki attól félt, hogy Vihovszkij Moszkva felé veszi az irányt.

A hadjáratból azonban nem lett semmi, mivel a hetmannak otthon akadt dolga. Balparti Ukrajnában és részben a Jobbparton újult erővel lángolt fel a polgárháború. A moszkvai csapatok ismét megtámadták Ukrajnát, a krími kán pedig felrúgta a szövetségi megállapodást. Ennek oka az volt, hogy I. Szirko vinnyicai ezredes a zaporozsjaiakkal együtt rátámadt Akkermanra. A Vihovszkij politikájával elégedetlen főtisztek Ivan Bohun vezetésével Jurij Hmelnickij körül

csoportosultak, és őt jelölték a hetmani címre. **1659. szeptember 21-én** összeült a Legfelső Katonai Tanács, ahol a kozákok **Jurij Hmelnickijt** választották meg hetmanná. Ivan Vihovszkij Lengyelországba menekült, de **1664-ben** hazaárulással vádolták meg, és kivégezték.

A Moszkvai állam vezető katonai testületének küldött titkos jelentéséből

... Közölte velem a perejaszlavi ezredes, hogy tanácskozáásra hívja az összes kozákot (csorna rada), ahol elmondja mindenkinek, milyen pusztítást végeztek Vihovszkij tudtával és belegyezésével a tatár hordák meg a polákok az ukrán földeken, és miért szakított a hetman Ő cári felségével minden különösebb ok nélkül. Elképzeléséről értesítette Hrihorij Hrihorovics (Romodanovszkij) herceget is, hogy az segítsen neki.

Hallottam..., a hetmanné asszony azt vetette férje szemére, hogy „te is odaveszel, meg a népet is magad után rántod”. Ugyanezt mondta Vihovszkijnak Anton Zsdanovics is...

Meg hallottam azt is..., hogy Vihovszkij kijelentette, egyszer-kétszer megütközik a moszkvai csapatokkal és békét köt velük.

...A köznép, a kozákok és a nyezsini polgárok mind-mind Ő cári felsége alattvalója akar lenni, csak Huljanickij sziverszkiji kinevezett hetman tart ki Vihovszkij mellett...

...A kán megüzente Vihovszkijnak, hogy nélküle... a cári városokat... nem támadja meg. Miután a tatárok feltáplálják lovaikat... ő meg... elfoglalja Romnit, együtt indulnak a cári városok ellen a Szejm folyón túlra.

- ? **1.** Milyen információt tartalmaz ez a jelentés a Vihovszkij-ellenes összeesküvésről? **2.** Ki állt az összeesküvés élén, és mit vetett Vihovszkij szemére? **3.** Mit lehet elmondani az olvasottak alapján Vihovszkij és környezete helyzetéről? Az okmányban olvasottak alapján, mi bizonyítja a hetman pozíciójának meggyengülését?

3

Jurij Hmelnickij hetmansága. Az ukrán földek kettészakadása Balparti és Jobbparti Hetmanátusra. Jurij Hmelnickij hetmanná választása után elhatározta, hogy békét köt Moszkvával.

A perejaszlavi tárgyalások során a moszkvai vajdák elutasították az ukránok által előkészített tervezetet és a saját elképzelésüket kényszerítették tárgyaló partnereikre. Az új szerződés a márciusi cikkelyek alapján jött létre. **1659. október 17-én** aláírták a **perejaszlavi cikkelyeket**, amelyek kimondták:

- ▶ a főtisztek csak cári engedéllyel választhattak hetmant maguknak;
- ▶ a hetman nem nevezhette ki, nem bocsáthatta el és nem ítélt halálra önállóan a főtiszteket és az ezredeseket;

▶ moszkvai helyőrség megszállta Kijev mellett Perejaszlavot, Nyezsint, Csernyihivet, Braclavot, Umanyt;

▶ a Kijevi Metropóliát a Moszkvai Pátriárkátusnak rendelték alá (ezt a cikkelyt később érvénytelenítették);

▶ az ukrán kormány nem tarthat fenn kapcsolatokat más államokkal, és nem indíthat hadjáratokat Moszkva engedélye nélkül.

A perejaszlavi cikkelyek korlátozásai mélységesen felháborították a kozákok többségét.

1660 nyarán háború robbant ki a Rzeczpospolita és Moszkva között, melynek során az oroszok meg akarták szilárdítani hatalmukat Ukrajna felett. A döntő ütközetre Csudnyiv városa mellett került sor (ezért kapta a **csudnyivi** csata elnevezést) Jobbparti Ukrajnában. A lengyel–tatár erők súlyos csapást mértek az ukrán–moszkvai hadseregére. A vereség politikai következménye az lett, hogy Jurij Hmelnickij átállt a lengyelek oldalára, és aláírta **1660. október 17-én** a **szlobodiscsei szerződést**. Az ukrán–lengyel megállapodás gyakorlatilag megfelelt a hagyacsi szerződés szellemének, de mégis különbözött tőle. Fő pontjai a következők voltak:

▶ kihagyták belőle a Ruszöldi Nagyfejedelemségről szóló cikkeket;

▶ a hetman köteles volt katonai segítséget nyújtani a Rzeczpospolitának;

▶ a hetmannak tilos volt önálló külpolitikát folytatni;

▶ a lengyel slachta visszakapta minden birtokát Ukrajna területén.

A szlobodiscsei szerződés az ukrán társadalom politikai szakadásához vezetett. Míg a Jobbpart támogatta az ukrán–lengyel szövetséget, addig a Balpart ellene foglalt állást. A balparti kozák ezredek **Jakim Szomkót** választották kinevezett hetmanjukká. Jurij Hmelnickij tatár segítséggel megpróbálta visszaszerezni a Hetmanátus balparti részét, de ez még jobban kiélezte az amúgy is pattanásig feszült helyzetet. 1661 májusára gyakorlatilag az egész Balpart elismerte Moszkva fennhatóságát. 1662 végén Jurij Hmelnickij lemondott hetmani rangjáról és Gedeon szerzetes néven kolostorba vonult.

Ezzel végérvényesen befejeződött az ukrán kozák állam két részre szakadása: a lengyel fennhatóságot elismerő Jobbparti Ukrajnára és a moszkvai hatalom alatt élni kívánó Balpartira. Az Ukrán állam mindkét részében külön autonóm Hetmanátus jött létre, amely saját hetmant választott magának. Az 1663 januárjában megtartott csihirini Legfelső katonai tanács Jobbparti Ukrajna hetmanjává **Pavlo Teterját**

(1663–1665) választotta. A Balparton **Jakim Szomko** (1662) rövid ország-lása után 1663. június 27-én az úgynevezett csorna rádán Nyezsинben **Ivan Brjuhoveckij** (1663–1668) lett a hetman.

A kozák államban tehát válság kezdődött, mindkét hetman azon ügyködött, hogy egyesítse Ukrajnát.

4 A Jobbparti és Balparti Hetmanátusok egyesítésére tett kísérletek. Az 1667-es andruszovói fegyverszünet. 1663 októberében a lengyelek János Kázmér parancsnoksága alatt lerohanták Balparti Ukrajnát. Pavlo Teterja jobbparti kozákjai a tatárokkal együtt szintén részt vettek az akcióban.

A lengyel–ukrán–tatár hadjárat 1664 márciusáig tartott és teljes lengyel fiascoval zárult. Jobbparti Ukrajnába visszatért a lengyel slach-

- A. Zsdaha: Csorna ráda Nyezsinsben
- ? A festmény alapján készítetek beszámolót I. Brjuhoveckij megválasztásáról a csorna rádán!

ta, és régi uralmának helyreállítására törekedett. A helyi lakosság ezt nem tűrte, és fellázadt. A felkelők elől Teterja a Rzecpospolitába menekült. Jobbparti Ukrajna új hetmanja P. Dorosenko lett. Az új hetmannak sikerült felszámolni az ország területén eluralkodott fejtelenséget, megszilárdítani a hatalmát és helyreállítani az államigazgatási szervek munkáját. Dorosenko az ukrán földek függetlenségéért és Ukrajna két részének egyesítéséért küzdött.

Ivan Brjuhoveckijt, a Zaporozsjai Szics kisatamánját moszkvai segítséggel választották meg Balpart hetmanjává. A hetmani jogar másik várományosa, J. Szomko erős hetmani hatalmat akart és elítélte a moszkvai vajdák önkényeskedését. Moszkva ezért inkább Brjuhoveckijt támogatta, aki nem is titkolta nyílt moszkva-barátságát. Az újonnan megválasztott hetman többször hangot adott annak a véleményének, hogy a hetmanátust meg kell szüntetni és fejedelemséggé kell változtatni Fjodor cárevics vezetésével.

1663 novemberében az új hetman aláírta a cári kormány képviselőivel a **baturini cikkelyeket**, amelyek a korábbiakhoz képest öt új pontot tartalmaztak:

- ▶ a hetmani kormány köteles ingyenesen élelmiszerrel ellátni az Ukrainában állomásozó moszkvai helyőrségeket;
- ▶ a hetmani kormány köteles elfogni és visszatoloncolni hazájába a moszkvai szökevényeket (a szökevény rejtegetéséért halálbüntetés járt);

▶ az ukrán kereskedők nem kereskedhetnek borral és dohányáruval a Moszkvai állam területén, mivel ez kizárólag cári előjog;

▶ tilos volt búzát eladni Jobbparti Ukrajnának és a krími tatároknak;

▶ össze kell írni az összes kozákokat, városlakót és te-lepest birtokaikkal együtt.

1665 szeptemberében I. Brjuhoveckij – az ukrán hetmanok közül elsőként – Moszkvába utazott, ahol a cári kormány képviselőivel aláírta a **moszkvai cikkelye-ket** a következőkről:

▶ az összes ukrán föld városaival együtt (a kozáko-kon kívül) a moszkvai cár birtoka lesz, lakossága pedig adót fizet a cári kincstárba;

▶ az új hetmant a cár képviselőinek jelenlétében vá-laszthatják csak meg, aki a hatalmi jelképeket magától a cártól kapja;

▶ tilos a hetmannak külkapcsolatokat létesíteni más országokkal;

▶ a Kijevi Metropóliát Moszkva által kinevezett kép-viselő vezetheti;

▶ a hetman nem adhat önkormányzati jogot az uk-rán városoknak, ez a cár hatáskörébe tartozik;

▶ újabb orosz helyőrségek létesülnek a fontosabb vá-rosookban, a moszkvai vajdák jogai jelentősen kibővülnek (ők felügyelik a parasztok és a városlakók megadóztatását, a kenyér begyűjtését a helyőrségek számára, a kereskedők és bérlők adófizetésre kötelezését stb.).

Ivan Brjuhoveckij simulékony és engedékeny politi-káját Moszkvában bojári címmel, jelentős földbirtokokkal és egy orosz hercegi feleséggel jutalmazták.

Ebben az időben tovább folytatódott a lengyel-moszkvai háború, amely nagy anyagi és emberesz-tésegekkel járt. Mindkét fél hajlott a békére. Amikor P. Dorosenko tudomást szerzett a moszkvai-lengyel tár-

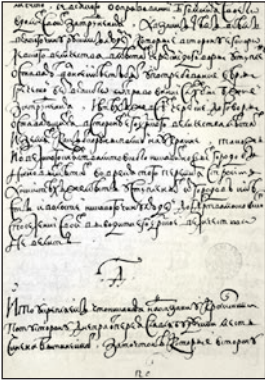
■ J. Hmelnickij hetman

■ P. Teterja hetman

■ I. Brjuhoveckij hetman

- A Moszkva és Rzeczospolitá között megkötött andruszovói béke egyik oldala

gyalásokról, megértette, hogy nem számíthat az oroszok elleni harcában a Rzeczospolitára. 1666. december 19-én **Brailov** alatt megverte a lengyel hadsereget és megakadályozta, hogy a lengyelek megszállják a Jobbparti Hetmanság területét.

1667. január 30-án írták alá Szmolenszk közelében az **andruszovói békét**, amely 13 és fél évre fegyverszünetet teremtett a két állam között. A fegyverszünet aláírására nem hívták meg sem Brjuhoveckijt, sem Dorosenkót, ami híven tükrözte Moszkva és Varsó viszonyát az ukránokhoz. A megállapodás megerősítette Ukrajna megosztottságát: Jobbparti Ukrajna (Kijev nélkül) Lengyelországhoz került, Balparti Ukrajna pedig (ideiglenesen 2 évre) Kijevvel Moszkvához. A Zaporozsjsjai Szics közös ellenőrzés alá került.

Következtetések. I. Vihovszkij hetmansága idején Ukrajnában polgárháború robbant ki, amelynek

külső és belső okai is voltak.

- ▶ A lengyelekkel megkötött hagyacsi szerződést nem támogatta az ukrán társadalom többsége, ezért Vihovszkij elvesztette hatalmát.
- ▶ A politikailag nem önálló Jurij Hmelnickij hetmanná választása nem mentette meg Ukrajnát a polgárháborútól. Ingadozása Moszkva és Varsó között bukásához vezetett. Az ezt követő hatalmi harc pedig a Hetmanátus kettészakadását – Jobbpartira és Balpartira – eredményezte.
- ▶ Lengyelország és Moszkva az andruszovói fegyverszünet megkötésével törvényesítette Ukrajna felosztását. Az andruszovói béke lassította Balpart és Jobbpart politikai egyesülését, s kozák Ukrajna hanyatlásához vezetett.

Kérdések és feladatok

1. Milyen események következtében lett hetman I. Vihovszkij? 2. Ki vezette azt a hetmanellenes felkelést, amelyet Vihovszkij tatár segítséggel vert le? 3. Melyik állammal kötötte meg I. Vihovszkij a hagyacsi egyezményt? 4. Hol zajlott az 1658–1659-es ukrán–moszkvai háború legjelentősebb csatája? 5. Milyen országokkal kötött szerződéseket Jurij Hmelnickij? 6. Mikor szakadt ketté az ukrán állam Jobbparti és Balparti Hetmanátusra, és hogyan törvényesítették ezt a kettészakadást?

- ✦ 7. Ivan Vihovszkij milyen politikai tévedései vezettek az ukrainai társadalmi-politikai helyzet kiéleződéséhez 1657 őszén és 1658 telén? 8. Jellemezzétek a hagyacsi szerződést! Miben különbözött az 1649-es zborovítól és az 1654-es márciusi cikkelyektől? A Moszkvai állammal vagy a Rzeczpospolitával kötött szerződések feltételei voltak kedvezőbbek Ukrajna számára? Válaszotokat indokoljátok meg! 9. Miért nem lett nagyobb Vihovszkij tekintélye a konotopi csata után? 10. Miben nyilvánult meg Jurij Hmelnickij politikai rövidlátása? 11. Miért szenvedett vereséget János Kázmér lengyel király 1663-as hadjárata Balparti Ukrajnában?
- ✦ 12. Figyeljétek meg a tankönyv 155. oldalán lévő térképén az 1658–1659-es ukrán-moszkvai háború főbb eseményeit! 13. Készítsetek a fűzetben összehasonlító táblázatot *Ukrajna szerződései a szomszédos országokkal* címmel! Állítsatok össze kérdéssorozatot a témával kapcsolatban!
- ★ 14. Melyik esztendőől számítódik az ukrán állam felbomlása Jobbparti és Balparti Hetmanátusra: 1660, 1663 vagy 1667? Miért?

23. §. A Jobbparti és Balparti Hetmanátus a XVII. század 60–70-es éveiben

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** megismered P. Dorosenko hetmanságát és az ukrán földek egyesítésére tett kísérleteit; megtudhatod, hogyan avatkoztak be Ukrajna belügyeibe a szomszédos országok; jellemezni fogod a Jobbparti Ukrajnában zajló elkeseredett harcokat; meg tudod magyarázni a következő fogalmakat és kifejezéseket: *szergyuk, protektorátus, könnyűlovass ezred*.

- ▶▶ 1. Mikor, és milyen események következtében vált ketté Ukrajna Jobbpartira és Balpartira? 2. Milyen országok akarták megkaparintani az ukrán földeket?

1 **P. Dorosenko hetman. Ukrajna újraegyesítése.** Az andruszovói béke aláírása után kialakult helyzetben az ukránoknak össze kellett fogniuk, hogy megvédjék érdekeiket. Ezt csak egy erős egyéniség tudta megvalósítani. Ilyen ember volt **Petro Dorosenko** (1665–1676) hetman.

Petro Dorosenko a korabeli kozák állam egyik legragyogóbb egyénisége. A *hanyatlás fénylő napsugarának* is szokás nevezni. 1627-ben született régi kozák főtishti családban. Nagyapja, Mihajlo Dorosenko a lajstromozott kozákok hetmanja volt (tragikus körülmények között vesztette életét). Apja a Zaporozsjai Had ezredeseként szolgált Bohdan Hmelnickij idején. Petro Dorosenko kiváló oktatásban részesült, beszélt latinul, lengyelül. Hősi halált halt nagyapja ragyogó példát mutatott neki, hogyan kell népét önzetlenül szolgálni. Nem egészen harmincévesen priluki ezredes lett, később cserkaszi, majd csihirini. Rövid ideig együttműködött Vihovszkijjal, majd Jurij Hmelnickijjel. Csihirini tartózkodása idején ismerkedett meg igazán hazája állami problémáival és értette meg az ukrajnai helyzet sajátosságait. Miután hatalomra került, hozzálátott országépítő tervei megvalósításához.

Szergyukok – a hetman személyes szolgálatában álló zsoldos kozák gyalogezred. Többnyire kozákokból, részben havasalföldiekből, szerbekből, lengyelekből állt és maga a hetman fogadta fel őket. A szergyuk ezredeket 1726-ban számolták fel.

P. Dorosenko hetmanná választása után kiterjesztette hatalmát az egész Jobbpartra, majd újjáépítette a városokat, helyreállította a gazdaságot, megszervezte az államhatalmi szervek munkáját. Létrehozott egy 20 ezer fős gyalogkozákokból álló **szergyukot**, zsoldoshadsereget. Előrelátó tervei megvalósításához azonban nem rendelkezett elég anyagiakkal.

Nagy elődjéhez, Bohdan Hmelnickijhez hasonlóan szövetségre lépett a tatárokkal és megtámadta a Rzeczpospolitát. A hadműveletek célja Voliny, Nyugat-Pogyillja és Galícia felszabadítása volt. Ezek a területek viszonylag keveset szenvedtek a felszabadító háború idején és jelentős emberi erőforrásokkal rendelkeztek. A **nyugati hadjárat** (1667 szeptembere–októbere) azonban sikertelennek bizonyult. A tatárok régi szokásukhoz híven rabolni, gyűjtogatni kezdtek, foglyokat ejtettek, ami a helyi lakosság ellenállásához vezetett. Ezt kihasználta **Sobieski János** lengyel koronahetman, aki ügyesen megszervezte a tartomány védelmét. Egy idő után úgy tűnt, a hadiszerecnese az ukránoknak kedvez. Sobieskit bekergették a pidhajci várba és ostromolni kezdték azt. Ekkor azonban a tatárok váratlanul elhagyták a csata-teret. Tudomásukra jutott ugyanis, hogy Ivan Szirko harkovi ezredes Észak-Krímet pusztítja, ezért békét kötöttek a lengyelekkel és lóhalálában hazavágtattak. A magára hagyott Dorosenko **1667. október 19-én** megkötötte a **pidhajci békét**, melyben elismerte a Rzeczpospolita fennhatóságát Jobbparti Ukrajna felett, visszaadta a lengyel nemesi birtokokat tulajdonosaiknak és engedélyezte hazatérésüket is.

A hetman az országegyesítést tartotta legfőbb feladatának, ezért azzal a javaslattal fordult a moszkvai cárhoz, hogy hajlandó elfogadni védnökségét, amennyiben helyreáll a kozák Ukrajna területi egysége. Dorosenko felvetésének elfogadása az andruszovói béke felmondását jelentette volna Moszkva számára, amit az adott belpolitikai helyzetben nem engedhetett meg magának. Ekkor zajlott ugyanis a Sztyepan Razin vezette parasztháború (1667–1671).

A Balparton ebben az időben Moszkva-ellenes felkelés robbant ki. Brjuhoveckij meg akarta őrizni hetmani jogarát, ezért 1668 februárjában kijelentette, csalódott a cári hatalomban és szakít Moszkvával. Nem sokkal ezután a Balparti Hetmanság területéről elűzték a cári vajdákat. Felkelés kezdődött Szloboda Ukrajnában is I. Szirko vezetésével.

A Jobbparton hamar tudomást szereztek Brjuhoveckij oroszellenes felkeléséről. Dorosenko érkezettnek látta az időt a két Ukrajna egyesítésére. 1668 júniusában átkelt a Dnyeperen és Balparti Ukrajna földjére lépett. A hetman akcióját a balparti főtisztek és a krími tatárok is támogatták. Brjuhoveckijt közben saját kozákjai meggyilkolták, akik rögtön átálltak Dorosenko oldalára.

A Legfelső Katonai Tanács ezután Petro Dorosenkót egész Ukrajna hetmanjává választotta. Ez kétségtelenül a hetman személyes sikere volt, de az események ilyen fordulata nem volt ínyére a szomszédos országoknak.

A lengyelek rögtön lerohanták Braclav vidékét, ezért Dorosenko visszaindult a Jobbpartra. A hatalmat ideiglenesen **Demjan Mnohohrisnij** kinevezett hetmanra bízta. A támadást visszaverte ugyan, de otthon egy újabb összeesküvéssel találta szembe magát. A Zaporozsjai Szics közben **Petro Szuhovij** írnokot (1668–1669) kiáltotta ki hetmanná, aki elismerte a kán védnökségét a tatárok támogatása fejében. Az egyezés mindkét résztvevőjének meg volt a maga célja ezzel a partnerséggel. A Krími Kánságnak a Porta vazallusaként szüksége volt egy szövetségesre, a szics pedig így akarta megőrizni önállóságát. A zaporozsjaiak úgy gondolták, Ukrajnában a vezető szerep őket illeti meg.

■ P. Dorosenko
hetman

■ Sobieski János
hetman. 1674-től
a Rzeczpospolita
királya

■ D. Mnohohrisnij
hetman

2 Hatalmi csatározások. A török protektorátus elfogadása (1668–1669).

P. Dorosenko helyre akarta állítani a nyugalmat az országban, ezért követséget küldött Isztambulba azzal a javaslattal, hogy hajlandó elfogadni **Törökország protektorátusát**. Feltételei a következők voltak: minden ukrán földnek a Visztulától, Przemysltól és Szambirtól Szevszig és Putyivlig egy államhoz kell tartoznia; a helyi lakosságot a törökök nem adóztathatják meg és nem is vethetnek ki rá hadisarcot; a pravoszláv egyház autonómiát kap; Ukrajna területén a törökök és tatárok nem támadhatják meg a falvakat, városokat, nem szedhetnek foglyokat és nem építhetnek mecseteket. A feltételek többségét IV. Mehmed elfogadta.

Protektorátus – függőségi forma egy másik, erősebb államtól. A védnökség alatt lévő ország belügyeiben némi autonómiát élvez. Külpolitikájának, biztonságpolitikájának irányítását viszont a protektor ország veszi át. Gyakran dönt a legfontosabb belpolitikai kérdésekben is.

Könnyűlovas ezred – zsoldos kozák ezredek, rendfenntartó erőként alkalmazták őket. Többnyire kozákokból vagy idegenekből (havasalföldiek, szerbek) álltak. A XVIII. század 20-as éveitől a hetman személyéhez közel álló, kiváltságokkal rendelkező egységek lettek.

Közben az orosz hadsereg G. Romodanovszkij herceg parancsnoksága alatt lerohanta Balparti Ukrajnát, a főtisztek és papok nyomására Mnohohrisnij átállt Moszkva oldalára, majd hűségesküt tett a cárnak. **1668** decemberében a csernyihivi, nyezsini és sztarodubi ezredek hetmanná kiáltották ki.

A kialakult helyzetet kihasználva P. Szuhovij megszállta Balpart déli részét, de Mnohohrisnijnek moszkvai segítséggel sikerült visszakergetni őt tatár szövetségeseivel együtt Jobbparti Ukrajnába.

A Hluhivban megtartott Legfelső Katonai Tanácson 1669 márciusában Mnohohrisnijt hetmanná választották. Itt írta alá a cár képviselőivel a **hluhivi cikkelyeket** is. Az oroszellenes mozgalom nagyságától megrettent orosz kormány a következő engedményeket tette az ukránoknak: ezután orosz helyőrség csak Kijevben, Perejaszlavban, Nyezsinben, Csernyihivben és Oszterben tartózkodhat. A vajdák csak katonai kérdésekkel foglalkozhatnak, az adószedés az ukrán tisztségviselők feladata; a hetmannak ugyan tilos kapcsolatot létesíteni külföldi országokkal, de részt vehet minden olyan küldöttgyűlésen, ahol kozák Ukrajnával kapcsolatos kérdéseket vitatnak

■ IV. Mehmed török szultán

meg. A hetman rendfenntartás céljából létrehozhatja saját **könnyűlovas társult ezredét**. Külön cikkely szabályozta a Romodanovszkij által zsákmányolt lövegek, harangok, különféle kegytárgyak és kulturális kincsek visszaadásának kérdését. Korlátozták a parasztok kozákká válásának jogát. Az orosz városokban megtiltották az ukránoknak a szeszszel és dohánnyal való kereskedést.

A hetman a fővárost Hagyacsból Baturinba helyezte át, és moszkvai lövészekből létrehozta saját testőrségét. Attól az időtől kezdve a balparti hetmanok rezidenciájában mindig voltak moszkvai csapatok.

A fenti eseményekkel egy időben érkezett vissza Isztambulból Dorosenko követsége. **Korszunyban** a főtisztek kibővített gyűlésén, amelyen részt vettek Balpart és Zaporozzsja képviselői is, elfogadták **Törökország protektorátusát** (a szultánnak tett hűségeskü nélkül) és megerősítették Petro Dorosenko élethosszig tartó hetmanságát a

Dnyeper folyó mindkét partján. A határozatot nem szavazták meg a zaporozsjaiak és a szicsen kívül élő kozákok, mivel Törökországot ősellenségnek tekintették.

Májusban a zaporozsjaiak ismét P. Szuhovijt kiáltották ki hetmanná, akinek az oldalára átálltak a korszunyi és umanyi ezred kozákjai. Elkeseredett harc bontakozott ki a hatalomért. P. Szuhovij vereséget szenvedett és augusztusban a kozákok egy része **Mihajlo Hanenko** (1699–1670) umanyi ezredest választotta meg hetmanná. Az új hetman élvezte Lengyelország támogatását. A fegyveres szembenállás tovább folytatódott. Szuhovij közben az új hetman kormányának írnoka lett.

1670 szeptemberében Hanenko aláírta az **osztrohi cikkelyeket**, melyek értelmében a kozákok visszatértek a lengyel király fennhatósága alá, és lemondtak a külföldi országokkal való mindenmű kapcsolatról. Ennek fejében megőrizhették ősi szabadságukat és a „pravoszláv papság biztonságát, előjogait és tiszteletét örök időkre”.

3 D. Mnohohrisnij hetman leváltása. Az 1672-es konotopi cikkelyek. A hluhivi cikkelyek aláírása után Mnohohrisnij önálló politikát próbált folytatni. Helyre akarta állítani Bohdan Hmelnickij államának jogait és nem egyeztetette többé lépéseit Moszkvával. Ismét felvette a kapcsolatot P. Dorosenkóval, katonai segítséget nyújtott neki, és több moszkvabarát főtisztet leváltott. A főtisztek fellázdak ellene. Bevádolták Moszkvánál, hogy titkos tárgyalásokat folytat Petro Dorosenkóval. 1672 márciusában elfogták, majd Moszkvába szállították, ahol kínvallatásnak vetették alá. Először halálra ítélték, utána Szibériába száműzték.

Balpart új hetmanja a Moszkvához hű **Ivan Szamojlovsics** (1672–1687) lett. Hetmanná választása után aláírta a cár képviselőivel a **konotopi cikkelyeket**, amelyek lényegében az 1669-es hluhivi cikkelyekkel voltak azonosak, de rendelkeztek egy sor új elemmel is, például:

- ▶ a hetman nem válthatta le és nem ítéltette el a főtiszteket a főtisztek tanácsának bejegyzése nélkül;
- ▶ a hetman csak cári parancsra és főtiszti bejegyzéssel levelezhetett külföldi uralkodókkal, különösen Petro Dorosenkóval;
- ▶ a hluhivi szerződés azon pontját, amely lehetővé tette részvételét az Ukrajna ügyeivel foglalkozó küldöttgyűléseken, érvénytelenítették.

4 **Harc a Jobbpartért.** A belháborúk miatt így is sokat szenvedő Jobbpart helyzetét még bonyolultabbá tette a szomszédos országok, Lengyelország, Moszkva és Törökország versengése a térség feletti uralomért.

A lengyel kormány 1671 nyarán **M. Hanenkót** ismerte el Jobbparti Ukrajna hetmanjául és harcot indított Dorosenko ellen. Ősszel Sobieski János koronahetman elfoglalta Braclav vidékét. 1672-ben Dorosenko oldalán hadba lépett Törökország, és Nyugat-Pogyillja átadását követelte a lengyelektől Kamjanec-Pogyilzkkal együtt. A helyzet tragikuságát az is fokozta, hogy az ukránok ott voltak mindkét szembenálló fél hadseregében és gyilkolták egymást.

1672 júliusában a török szultán csapataival Hotin alá érkezett. Eközben P. Dorosenko sikeres harcot folytatott Braclav vidékén Hanenko és a lengyelek ellen. Nem sokkal később csapatai egyesültek a török hadsereggel, majd ostromolni kezdték Kamjanec-Pogyilzskot. Miután elfoglalták, Lviv felé vették az irányt.

Az elszenvedett vereségek miatt a lengyelek kénytelenek voltak **1672 októberében** aláírni az Oszmán Birodalommal a **bucsacsi békeszerződést**. A Rzeczpospolita elismerte a török protektorátus alatt lévő ukrán kozák államot a Kijevi tartomány déli részén és Braclav vidékén. Nyugat-Pogyillja oszmán uralom alá került, a Jobbpart többi része pedig (a Kijevi tartomány északi fele) a Rzeczpospolitáé maradt. Lengyelország adót fizetett a törököknek. A bucsacsi szerződés rámutatott Dorosenko elképzelésének hibáira, aki Ukrajna egyesítését török segítséggel akarta megvalósítani.

A lengyel szejm elutasította a bucsacsi szerződés jóváhagyását, így a háború tovább folytatódott. Sobieski János 1673 őszén vereséget mért a Hotin alatt állomásozó török hadseregre. Az időközben királlyá választott III. Sobieski János azonban nem sietett megoldani az ukrán földek problémáit.

■ Janicsárok díszegyenruhában

■ Török szpáhi lovas

■ M. Hanenko hetman

Ő inkább az összeurópai ügyekkel foglalkozott. 1676-ban megkötötte a **zsuravnoi békeszerződést**. Lengyelország elismerte a törökök jogát Pogyilljához, P. Dorosenkóét pedig, a bila cerkvai és pavolocsi ezredek kivételével a Jobbpart nagy részéhez.

Moszkvában úgy gondolták, hogy a bucsacsi békével Lengyelország lemondott Jobbparti Ukrajnáról. Ezért 1673 végén háborút kezdtek P. Dorosenko ellen. 1674 márciusáig a 70 ezer fős moszkvai–ukrán sereg elfoglalta Jobbpart összes jelentősebb városát. Március 17-én a Perajaszlavban megtartott Főtisztek gyűlése I. Szamojlovicsot kiáltotta ki hetmanná a **Dnyeper mindkét partján**.

Ukrajna egysége azonban nem volt hosszú életű. A Dorosenko megsegítésére siető török–tatár csapatok visszakergették a moszkvai–ukrán hadsereget a Balpartra. A törökök ezután törni-zúzni kezdtek. Lerombolták a tempolmokat, megadóztatták a lakosságot és foglyokat szedtek. Braclav vidékét pedig ismét elfoglalták a lengyelek. P. Dorosenko nehéz helyzetbe került. Hatalma csak Csihirinre és környékére terjedt ki. Elhatározta, hogy felmondja a török protektorátust és visszatér Moszkva védnöksége alá. Ivan Szirko kisatamán előtt hűségesküt tett a cárnak, amiről az utóbbi azonnal beszámolt Szamojlovicsnak. Mivel a Zaporozsjai Szics nem ismerte el Szamojlovics hetmanná választásának törvényességét és Dorosenko is lemondott, így a hetmani szék üressé vált. Egy újabb hetmanválasztás lehetősége merült fel 1676 tavaszán a Legfelső katonai tanácson. A cári kormány azonban nem fogadta el Dorosenko esküjét és újabbat követelt. 1676 szeptemberében a moszkvai hadsereg ostromolni kezdte Csihirint. Hogy megelőzze a vérontást, Dorosenko lemondott posztjáról és ismét felesküdünt a cárra.

Az ő lemondásával ért véget, több történész szerint, az ukrán nemzeti forradalom, amely 1648-ban vette kezdetét.

5 I. Szamojlovics hetmansága. Ivan Szamojlovics 15 éven keresztül volt Balpart hetmanja. Moszkvára támaszkodva próbálta meg újraegyesíteni kozák Ukrainát. Ezért azonban újabb engedményekkel fizetett a cári kormánynak. 1686-ban elősegítette a Kijevi Metropólia alárendelését a Moszkvai Pátriárkátusnak.

Leromboltatott minden épen maradt jobbparti várat és várost, hogy megelőzze török kézre kerülésüket. A lakosságot pedig erőszakkal

áttelepítette a Dnyeper balpartjára (a **nagy áttelepítés** 1678–1679). Jobbparti Ukrajnát elfoglalni így sem tudta, mivel ebben a térségben keresztezték egymást Rzeczpospolita, Moszkva és az Oszmán Birodalom érdekei.

Ivan Szamojlovics országepítő tevékenysége során a kozák előkelőségekre támaszkodott. Célja egy arisztokratikus ukrán állam megteremtése volt. Nagy figyelmet fordított az elitképzésre. Főtisztek fiaiból létrehozta a **lófarkas-buzogányos bajtársak társaságát**, akik a hetman személyes pártfogása mellett tudatosan készültek a katonai és állami szolgálatra. Ők alkották az ukrán társadalom jövőbeli arisztokráciáját.

Moszkvában nem nézték jó szemmel Szamojlovics dinasztiaalapító elképzeléseit. Nehezményezték egyszemélyes hatalomra való törekvését is. A balparti főtisztek is egyre elégedetlenebbek voltak a hetman bosszúszomjas természetete miatt. Felségárulással vádolták meg és leváltották. Az új hetman **Ivan Mazepa** lett (1687–1709).

■ I. Szamojlovics
hetman

D. Dorosenko Ivan Szamojlovicsról

A hetman ukrán hazafi volt és Ukrajna lehető legnagyobb önállóságára törekedett. Jó politikus és ügyintéző hírében állt. Emberként azonban túlságosan becsúgyó volt, aki nem tudta a köz érdekeit a saját karrierje felé helyezni.

? Milyen erős, és milyen gyenge vonásai voltak, a történész véleménye szerint, Szamojlovics természetének?

6

Jurij Hmelnickij visszatérése Jobbparti Ukrajnába. A török hadsereg csihirini hadjáratai. P. Dorosenko lemondása után a törökök Jurij Hmelnickij segítségével akarták Jobbparti Ukrajnát saját protektorátusuk alatt tartani. 1677-ben IV. Mehmed szultán a *Szarmátia és Ukrajna fejedelme, Zaporozzsja ura* hangzatos címet adományozta neki, majd kikiáltotta hetmanná. 1677 tavaszán Jurij Hmelnickij visszatért Ukrajnába, a nép azonban ellenségesen fogadta, nem bocsátotta meg neki, hogy lepaktált a törökökkel. Minden próbálkozása, hogy a maga oldalára állítsa a kozákokat, kudarcba fulladt.

- Csihirin védelme.
Sz. Velicsko krónikájának egyik rajza. 1677

1677 augusztusában vette kezdetét az első **csihirini hadjárat**, melynek során a 100 ezer fős török-tatár sereg Jurij Hmelnickij híveinek osztagával kibővülve megközelítette és ostromolni kezdte Csihirint. Az ostromnak Szamojlovics hetman és Romodanovszkij herceg 57 ezer főből álló ukrán-moszkvai hadserege vetett véget.

1678 júliusában a 200 ezer katonát számláló oszmán sereg másodszor is lerohanta a Hetmanátus fővárosát. Megérkezett Csihirin alá a 120 ezer fős moszkvai-kozák sereg is. Az orosz cár azt a titkos utasítást adta Romodanovszkij hercegnek, hogy ne avatkozzon bele a csatározásokba, és várja meg, amíg a törökök felrobbantják Csihirint, ami meg is történt.

A törökök földdel tették egyenlővé a várost. Hadjáratuk azonban sikertelenül zárult, ugyanis a Jobbpartot nem tudták elfoglalni és visszatértek Moldvába. A kozák főváros elpusztítása fájdalmas veszteség volt minden ukrán számára.

! **Következtetések.** Petro Dorosenko Jobbparti Ukrajna hetmanjaként sokat tett az Ukrán kozák állam újraegyesítéséért. Sikerei azonban nem bizonyultak tartósnak.

▶ A nagyhatalmak nem voltak érdekeltek az erős ukrán állam helyreállításában. Az ország egységét aláásták a főtisztek hatalmi csatározásai is. Ez ahhoz vezetett, hogy Ukrajnának egyszerre több hetmanja is volt.

▶ Az ukrán állam egységét sem Dorosenkónak a török protektorátus elfogadásával, sem pedig Szamojlovicsnak Moszkva támogatásával nem sikerült helyreállítani.

? **Kérdések és feladatok**

1. Milyen események következtében lett P. Dorosenko hetman? 2. Melyik esztendőben sikerült P. Dorosenko hetmannak egyesíteni a két Ukrajnát?
3. Melyik hetmannal írta alá Moszkva a hluhivi cikkelyeket? 4. Milyen országok írták alá a bucsacsi békét? 5. Hány csihirini hadjáratot vezetett a török hadsereg? 6. Mikor, és milyen körülmények között mondott le P. Dorosenko a hetmani címről? 7. Mikor, és milyen feltételek mellett fejeződött be Törökország és Moszkva harca Jobbparti Ukrajnáért?

- ♣ **8.** Mi volt P. Dorosenko politikájának a célja? Elérte-e a célját? **9.** Nyugat-Ukrajna parasztságának és városlakóinak egy része miért nem támogatta Dorosenkót, és állt át a lengyelek oldalára? **10.** Miért vezetett P. Dorosenko hetman katonai-politikai szövetsége a törökökkel a polgárháború újabb fellángolásához? **11.** Miért volt sikertelen Jurij Hmelnickij visszatérése a hatalomba? **12.** Mik voltak Ivan Szamojlovics politikájának a fő céljai? Miért veszítette el hatalmát?
- ♣ **13.** Figyeljétek meg a tankönyv 167. oldalán lévő térképen az 1667–1681-es esztendők hadjáratainak irányait és az ütközetek színhelyét! **14.** Hasonlítsátok össze az 1669-es hluhivi cikkelyeket az 1665-ös moszkvai cikkelyekkel! Mi a közös, és mi az eltérő bennük?
- ♣ **15.** Milyen szerepet játszott Dorosenko hetman a hanyatlás időszakának eseményeiben? **16.** Melyik esztendőől számítódik az ukrán állam felbomlása Jobbparti és Balparti Hetmanátusra?

24. §. A jobbparti kozákok a XVII. század utolsó negyedében. Az ukrán kozák állam végleges felosztása Moszkva és a Rzeczpospolita között

 Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor meg fogod tudni magyarázni, hogyan rögzítették az Ukrán kozák állam felosztását Moszkva és a Rzeczpospolita között; beszélni fogsz a jobbparti kozákság újjászületéséről a XVII. század utolsó negyedében.

- ▶▶ **1.** Ukrajna történetének melyik korszakát nevezik a hanyatlás időszakának?
- 2.** Hogyan próbálták a hetmanok egyesíteni az ukrán kozák államot?

1 **A bahcsiszeráji béke megkötése Moszkva és az Oszmán Birodalom között.** A zsuravnói béke (1676) és Csihirin lerombolása (1678) következtében az Oszmán Birodalom megszilárdította hatalmát Pogyillja és a Kijevi tartomány északi részének kivételével egész Jobbparti Ukrajna felett.

Csihirin elpusztítása után a törökök meghagyták az ifjabb Hmelnickij hetmani beosztásában, aki rezidenciáját Nemiriv városkában rendezte be. A kamjanec-pogyilszki pasa felügyelte mindenben. Uralkodása nem tartott sokáig, mivel a törökök letartóztatták és kivégezték. A vád ellene: kereskedők kifosztása, ártatlanok megkínzása és meggyilkolása volt. Van viszont egy olyan vélekedés is, hogy az

ifjabbik Hmelnickij egy pravoszláv kolostorban élte le hátralevő napjait az Égei-tenger egyik szigetén.

A Moszkvai állam és az Oszmán Birodalom között feszülő konfliktus mindkét országot kifárasztotta, ezért tárgyalóasztalhoz ültek egymással. **1681. január 13-án** megkötötték a **bahcsiszeráji békét**. A békeszerződés értelmében:

- ▶ a két ország közötti határ a Dnyeper folyó mentén húzódott;
- ▶ Balparti Ukrajna, Kijevvel és a környező városokkal, valamint Zaporozzsjával együtt az oroszoké, a Kijevi tartomány déli része Pogyilljával pedig a törököké lett;
- ▶ a Déli-Bug és a Dnyeper közötti területek lakatlanok maradtak, azokat senki sem szállhatta meg, erődítményeket sem építhetett oda;
- ▶ a tatárok nyugodtan vándorolhattak a dél-ukrán sztyeppéken, a kozákok pedig kedvükre halászhattak a Dnyeperben;
- ▶ a török szultán és a tatár kán megfogadta, hogy nem segíti Moszkva ellenségeit.

A bahcsiszeráji béke törvényesítette Jobbparti Ukrajna kirablását és elpusztítását, ami a hanyatlás időszakának a következménye volt.

2 A kozákság helyreállítása a Jobbparton és részvétele az Oszmán Birodalom elleni harcban. A bahcsiszeráji béke nem vetett véget a lengyelek és törökök háborúskodásának Jobbparti Ukrajnáért, csak még jobban elmérgesítette a helyzetet.

1681-ben a török szultán Kijev és Braclav irányítását III. György moldvai fejedelemre bízta, aki J. Drahicsot (Drahinics) nevezte ki ide hetmanná. Az új kinevezett hetman Nemirivben telepedett le, ezredeket nevezett ki a régi ezredvárosokba és megkezdte a háború következtében elnéptelenedett földek betelepítését. Meghirdette továbbá „a régi szabadságjogok és kozákezek helyreállítását”. Drahinics intézkedései nyugtalanították Moszkvát, mivel a bahcsiszeráji békeszerződés megsértését látta bennük. Ivan Szamojlovics balparti hetman még hadjáratot is vezetett ide a telepések szétkergetése céljából.

Ezzel egy időben Lengyelországban is hozzáláttak a kozákság helyreállításához. A kozákok jó katonák voltak és nélkülük elképzelhetetlen volt a törökök ellen vívott harc Jobbparti Ukrajnában. 1674-ben **Osztap (Jevsztafij) Gogol** pogyilljai ezredest nevezték ki kinevezett hetmanná, aki a mogilevi, braclavi, kalniki és az umanyi ezredek felett gyakorolta hatalmát. 1676-ban a lengyel szejm hozott egy döntést, melynek értelmében a kozákok nemcsak kiváló harcosok,

hanem a „Rzeczpospolita uralmának képviselői Ukrajnában”. Mivel Jobbparti Ukrajna nagy része Törökország fennhatósága alatt volt, ezért a lengyel hatalom a kijevi polisszjában adott földeket a kozákoknak. A hetman székhelye Dimer városa lett.

A bahcsiszeráji békeszerződés gyökeresen megváltoztatta az erőviszonyokat Kelet-Közép-Európában. A török szultán elérkezettnek látta az időt egy mindent elsöprő európai hadjárat megindításához, melynek csúcspontját **Bécs ostroma** jelentette 1683-ban. Sobieski János lengyel király 25 ezer fős hadseregével indult el a császárváros megsegítésére. Katonái között ukrán kozákok is voltak. A lengyel huszárok megfutamodásra kényszerítették a törököket, így az osztrák főváros felszabadult.

A Bécs alatt aratott fényes győzelme után Lengyelország tagja lett az Oszmán Birodalom ellen küzdők Szent Ligájának (Róma, Vence, Ausztria).

Miközben Sobieski János lengyel király a törökökkel harcolt Bécs alatt, addig Stefan Kunicki hetman 5 ezer kozákjával Moldván keresztül a budzsák (Besszarábia déli része – *a ford. megj.*) és a bilhorodi sztyeppékre indult. Tighina (ma Benderi) alatt legyőzte a törököket és kijutott a Fekete-tengerhez. Nem sokkal ezután a kozákok vereséget szenvedtek, amiért Kunickit hibáztatták és megölték. Az új hetman **Andrij Mohila (Mihula)** lett (1684–1685).

III. Sobieski János megértette, hogy biztos gazdasági háttér és bejáratott kozák önkormányzat nélkül elképzelhetetlen egy jól működő kozák hadsereg létrehozása, amire a lengyeleknek a törökök elleni

- A lengyel huszárok támadása Bécs alatt
- ? Nézzétek meg a képet, és állapítsátok legyőzhetetlené a lengyel huszárokat az ellenséggel szemben!

- Bécs hős védőjének Jurij (Franz) Kulczyckinek az emlékműve. Ő nyitotta meg az első kávézót a császárvárosban és szoktatta rá Európát a kávéivásra

harc tovább folytatásához volt szüksége. A lengyel király elhatározta, hogy visszaállítja a kozák rendszert Jobbparti Dnyepermentén. **1684**-ben kelt univerzáléjában és a szejm által elfogadott **1685**-ös alkotmányban helyreállította a kozákok szabadságjogait és kiváltságait, engedélyezte számukra hét jobbparti ezred (a csihirini, kanevi, korszuni, cserkaszi, umanyi, bila cerkvai és kalniki) újraszervezését.

A tartomány betelepítését tapasztalt kozákok, Szemen Palij, Zahar Iszkra, Szamusz (Szamijlo Ivanovics) és Andrij Abazin vezették. A megígért kiváltságok reményében sokan átköltöztek ide Balparti Ukrajnából, a Jobbpart más térségeiből, Galíciából, de Fehéroroszországból és Moldvából is. A lengyelek által kijelölt földeken négy kozákezredet alakítottak ki. Az ezredek területén a hatalom az ezredek, századosok és a közigazgatás más tisztviselőinek a kezében volt. A városokban és falvakban kozák önkormányzatok jöttek létre, amelyek a szokásjog és a kozák törvények szerint működtek. A kozák közigazgatás élén a kinevezett hetman állt, akit a király nevezett ki. **1689–1693** között **Hriszko**, majd **Szamusz** töltötte be ezt az állást.

Az új ezredek lajstromozott kozákjai (kétezen voltak regisztrálva) aktív részt vállaltak a lengyelek Törökország elleni háborúiban, amiért busásan megfizették őket. Emiatt gyakran kiéleződött viszonyuk a slachtával. Többek között **1688**-ban is Varsó földbirtok-adományozásai kapcsán. A Rzeczpospolita felső vezetőségét a háborúk idején ez a szembenállás nem érdekelte.

1699-ben a Rzeczpospolita és az Oszmán Birodalom megkötötte egymással a karlócai békét, így a kozákokra nem volt többé szükség. A szejm úgy határozott, hogy a kozák ezredek fel kell számolni.

3 **Az örök béke a Moszkvai állam és a Rzeczpospolita között. Az első krími hadjárat.** III. Sobieski János megpróbálta Moszkvát is az oszmánellenes erők táborába csábítani. **1686. május 6-án** megkötötte az orosz cárral az **örök békét**. A megállapodás értelmében:

▶ Balparti Ukrajna, Kijevvel, Zaporozsziával Moszkva fennhatósága alá került, Jobbparti Ukrajna nagy része (a Kijevi tartomány északi része és Voliny) pedig Lengyelországé lett. Moszkva elismerte Varsó jogát Pogyilljához, amennyiben visszahódítja azt a törököktől;

- ▶ a lengyelek és törökök által elpusztított jobbparti Dnyepermente továbbra is lakatlan maradt;
- ▶ a lengyelek kötelesek voltak saját területeiken szabad vallásgyakorlást biztosítani a pravoszlávok számára;
- ▶ Moszkva és Lengyelország katonai szövetséget kötött egymással az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság ellen.

Az 1686-os *örök béke* gyakorlatilag hatályon kívül helyezte a bahcsiszeráji megállapodást Moszkva és az Oszmán Birodalom között, és nemzetközi szintre emelte Ukrajna területi megosztottságát. Ivan Szamojlovsics nem értett vele egyet. A cári kormány azonban figyelmen kívül hagyta a hetman minden észrevételét.

Az örök béke aláírása után Moszkva hozzáállott tervei megvalósításához a Fekete-tenger északi partvidékén. **1687 májusában** megindította **első krími hadjáratát**. A katonai akcióban részt vettek az ukrán kozákok (50 ezren) is Ivan Szamojlovsics parancsnoksága alatt. Az orosz csapatokat (150 ezren) Vaszilij Golicin vezette. Maga a hadművelet teljes kudarcra végződött. A hadjárat sikertelenségéért Ivan Szamojlovsicsra hárítottak minden felelősséget. Ez megpecsételte a hetman sorsát.

A több esztendőes belharc és az idegen államok katonai beavatkozása következtében Jobbparti Ukrajnában felszámolták a hetmani hatalmat, Ukrajna területét felosztották egymás között a szomszédos országok.

■ Krími hadjárat.
1687. XVIII. századi
miniatúra

! Következtetések. A Moszkva és Isztambul között feszülő ellentétek Ukrajnában a Déli-Bug és Dnyeper közötti területek teljes elnéptelenedéséhez vezettek, amit az 1681-es bahcsiszeráji békében rögzítettek.

- ▶ A XVII. század utolsó negyedében zajló török–lengyel háborúk a kozákság újjászületéséhez vezettek Jobbparti Ukrajnában. A kozákság feladata a tatár–török támadások feltartóztatása és a Jobbpart gazdaságának helyreállítása volt.

▶ A kozákság újjászületése fontos szerepet játszott a török uralom elleni harcban Jobbparti Ukrajnában és az Oszmán Birodalom utolsó támadásának feltartóztatásában az európai kontinensen.

▶ 1686-ban írta alá az *örök békét* Moszkva és Lengyelország az ukrán földek végleges felosztásáról.

Kérdések és feladatok

1. Kinek adták át a törökök a hatalmat miután elfoglalták Csihirint?
- ◆ 2. Milyen szerződés alapján osztotta fel egymás között az ukrán földeket Moszkva és az Oszmán Birodalom? 3. Melyik lengyel király támogatta a kozákság helyreállítását Jobbparti Ukrajnában? 4. Mikor kötötte meg Moszkva és a Rzeczpospolita az örök békét? 5. Milyen földek kerültek az örök béke értelmében Moszkvához?
- ▲ 6. Miért nem sikerült, a törökök támogatása ellenére, Jurij Hmelnickijnek megvetni a lábát Jobbparti Ukrajnában? 7. Hogyan befolyásolta az ukrán földek fejlődését a Moszkva és Törökország által megkötött bajcsiszeráji béke? 8. Mi volt az oka a kozákság helyreállításának Jobbparti Ukrajnában a XVII. század utolsó negyedében? 9. Milyen tényezők hatottak leginkább az örök béke megkötésére Moszkva és a Rzeczpospolita között? Hogyan befolyásolta ez a szerződés Ukrajna további fejlődését?
- ★ 10. Határozzátok meg az atlasz térképei segítségével az ukrán földek felosztását az andruszovói, bahcsiszeráji és az örök béke alapján! 11. Keressétek meg a főbb területi különbségeket az andruszovói fegyverszüneti megállapodás és az örök béke között!
- ★ 12. Hogyan történhetett meg az, hogy az 1680-as években a szomszédos államok az ukránok tudta és beleegyezése nélkül feloszthatták az ukrán területeket?

25. §. Szloboda Ukrajna és a Zaporozsjai Szics a XVII. század második felében. I. Szirko kosatamán

- **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** meg fogod tudni határozni Szloboda Ukrajna és a Zaporozsjai Szics közigazgatási-területi felosztását; meg fogod tudni nevezni a szics fejlődésének sajátosságait a Hetmanátus keretei között; jellemezni fogod a Zaporozsjai Szics szerepét a XVII. század második felének katonai-politikai eseményeiben; be fogod tudni mutatni Ivan Szirko kosatamánt.

- ▶ 1. Milyen területek tartoztak a hetman fennhatósága alá, és milyen volt az Ukrán kozák állam közigazgatási felosztása Bohdan Hmelnickij idején?
- 2. Milyen volt a Zaporozsjai Szics felépítése?

1 Szloboda Ukrajna létrejötte és fejlődése. A lengyel nemesi elnyomás elől menekülő ukrainai parasztok, kozákok Balparti és Jobbparti Ukrajnából már a XVI. század második felében megkezdték Szloboda Ukrajna benépesítését. Különösen felgyorsult ez a folyamat a XVII. század 30-as éveiben.

Az 1638-as kozák felkelés résztvevői Jakiv Osztrjanin vezetésével átlépték a moszkvai határt és Cshujivban telepedtek le. 1652-ben csernyihivi és nyezsini kozákok Ivan Dzikovszkij ezredes irányításával megalapították Osztrohozsszkit, a bila cerkvai kozákok pedig Sztaviscse községből Hraszim Kondratyev ezredes parancsnoksága alatt Szumit. A Lopany és Harkiv folyók találkozásánál 1654-ben jött létre Harkiv. Hasonló a története Szaltivnak, Merefának, Ohtirkának, Balakliának, Izjumnak és sok más városnak.

A XVII. század 60-as éveiben kirobbanó polgárháború menekültáradatot indított el Szloboda Ukrajna irányába. Míg 1654-ben 64 település volt ezen a vidéken, addig a XVII. század végére már 232, a lakosok száma pedig 250 ezerre rúgott. A népesség 80%-a ukrán nemzetiségűnek vallotta magát.

Az oroszok minden lehetséges eszközzel támogatták a telepeseket. Felmentették őket az adófizetés alól, amiről cári oklevelet adtak ki. A betelepülők **szlobodákban** éltek (innen a Szloboda Ukrajna kifejezés), és hűségesküt tettek a cárnak. Ezzel egy időben Szloboda Ukrajnába moszkvai tisztségviselők érkeztek, akiket a cári vajdák irányítottak.

Szloboda vidékén kozák rendszer működött. A XVII. század 50-es éveiben a cári kormány négy kozák ezredet hozott létre: az osztrohozsszkit, az ohtirkait, szumit és a harkivit. 1685-ben jött létre az izjumi. Az ezredek közigazgatási és katonai egységek is voltak egyben, melyek századokra tagolódtak. A főtisztiket a Legfelső kozák tanácsokon választották meg.

Szloboda Ukrajna (más néven Szloboda vidéke) – Ukrajna történelmi tájegysége a mai Harkiv, Szumi, Donyeck és Luhanszk megyék területén, valamint az oroszországi Voronyezs, Belgorod és Kurszk területeken.

Az ezredeket az ezredesek vezették. Az ezred főtisztjei a fegyvermester, a hadbíró, a kozákkapitány, a zászlós és a két írnök voltak. Az ezredesek századokra tagolódtak. A századvezetőséghez a százados, az atamán, a kozákkapitány, a zászlós és az írnök tartozott. A legfőbb közigazgatási, bírói, pénzügyi és katonai hatalom az ezred területén az ezredes, a század területén pedig a százados kezében összpontosult.

Az ezredesi cím egy életre szólt, és öröklődött. Ez azzal magyarázható, hogy az ezredesek a telepés osztagok parancsnokai voltak, akik még a többiekkel jöttek az óhazából. Szloboda vidékén hetmant nem választottak. Az ezredesek közvetlenül a belgorodi vajdának voltak alárendelve. A megválasztott ezredes személyét először a belgorodi vajda láttamoztatta, majd megküldte jóváhagyásra a cári udvarba.

Szloboda Ukrajna lakói a mezőgazdasági munkálatok mellett háztartórszolgálatot is teljesítettek. Védtek a Moszkvai állam délnyugati határait a krími tatárok és a nogájok betöréseitől. A cári kormány fegyverekkel, élelmiszerekkel látta el őket. A telepések megőrizhették a kozák kiváltságait és önkormányzatukat.

Szloboda Ukrajnában a földbirtoklásnak megvoltak a maga szabályai. A XVII. század második felében még nagyon sok szabad föld volt, ezért érvényben maradt az

Az első foglalás elve – szokásjogi elv, melynek értelmében mindenki annyi földet birtokol, amennyit először elfoglalt.

első foglalás elve, vagyis mindenki annyi földet foglalt magának, amennyit megbírt művelni. Egy idő után a cári kormány megelégedte a nagy

szabadságot, és maga jelölte ki a telepések számára a megművelhető területeket. Az erdők, rétek, folyók, tavak közös tulajdonban maradtak.

A kozák főtisztek elfoglalták a közösségi tulajdonban lévő földeket, arra kényszerítették a kevésbé tehetős gazdákat, hogy áron alul adják el nekik telkeiket. Egész falvakkal és tanyákkal rendelkeztek. A XVII. század második felében a kozák főtisztek fokozatosan nagy földbirtokosokká váltak, akik közül kitűntek gazdagságukkal a Sidlovszkijak, Dincák és a Kondratyevék.

2 A Zaporozsjai Szics szerepe a XVII. század második felének katonai-politikai eseményeiben. Az ukrán kozák állam létrejöttét követően a Zaporozsjai Szics a hetman joghatósága alá került, bár megőrizte viszonylagos autonómiáját. A kozák főtisztek megpróbálták önálló politikai szerepet játszani az ország életében, ami a

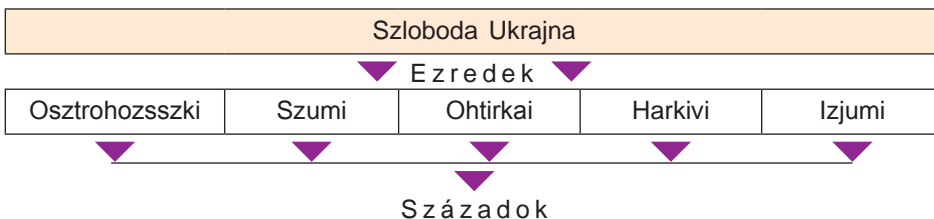
hetmani hatalom meggyengüléséhez és a Hetmanátus belső destabilizációjához vezetett. B. Hmelnickijnek és utódainak többször kellett hetmanellenes zaporozsjai megmozdulásokat elfojtani. Bohdan Hmelnickij halála után a szics gyakorlatilag kivált a Zaporozsjai Hadból és csak formálisan kötődött hozzá. Önálló kül- és belpolitikát folytatott, amely gyakran nem egyezett a hivatalos állásponttal.

A hetman és a kozákok közötti ellentétek a cári kormány-
nak kedveztek. Okot szolgáltatott arra, hogy Moszkva beavatkoz-
hasson Ukrajna belügyeibe. Mivel a kozákok a hetmani hatalom
korlátozását követelték, ezért minden téren élvezték a cár támoga-
tását. Nekik köszönhette, mint már említettük, hetmani buzogányát
I. Brjuhoveckij is.

Az 1667-es andruszovói béke megkötése után a Zaporozsjai
Szics Moszkva és a Rzeczpospolita közös ellenőrzése alá került, de
gyakorlatilag csak a saját érdekeit tartotta szem előtt és önálló poli-
tikát folytatott. Az 1686-ban aláírt örök béke pedig kizárólag az orosz
cár fennhatósága alá helyezte. Ettől kezdve tilos volt kapcsolatot tar-
tani Lengyelországgal és a Krími Kánsággal. A zaporozsjai földeken
pedig erődítmények épültek, ahonnan moszkvai helyőrség figyelte a
kozákok minden lépését.

3 A szics felépítése és gazdasági élete. A nemzeti-felszabadító
háború idején a Zaporozsjai Szics is változásokon ment át. A
kozákok **kurinyokba** egyesültek, melyek katonai és közigazgatási-gaz-
dasági egységek is voltak egyben. Kurinytagok lehettek azok a fiata-
lok és gyerekek is, akik be akartak lépni a kozákok közé. Ők voltak
az **ifjak** és a **dzsurok**. A kuriny élén az atamán állt, akit a kuriny
kozákjai választottak meg. A hadjáratok idején a kurinyokból ezredek
és századok jöttek létre, melyek élére ezredeseket meg századosokat
választottak.

■ Szloboda Ukrajna közigazgatási-területi felépítése

i

- *I. Repin*: A zaporozsjaiak levelet írnak a török szultánnak
- ? Milyen céllal írták meg levelüket a török szultánnak a kozákok?

Az Alsó-Dnyeper vidéki kozákok kosba szerveződtek, amit **Zaporozsjai kosnak** vagy **Zaporozsjai Szicsnek** neveztek. A kos élén a közösség által megválasztott kosatamán állt. A kurinyatamának a kosatamánál közösen irányították a szicsot. Az állandó háborúk idején jelentőségük egyre nőtt. A kozákok még koshetmant is választottak néha maguknak.

A szicsen belül mindenki egyenlő volt és a kozák demokrácia szabályai szerint élt. Kozák tanácsokat hívtak össze, ahol megválasztották az írnokot, bírót, kozákkapitányt és más főtisztet. Együtt döntöttek a kurinyok közötti földterületek igazságos elosztásáról.

A Zaporozsjai Szics gazdasági élete nem sokat változott az évek során. A mezőket, tavakat, folyókat minden esztendőben felosztották a kurinyok között, ahol vadászattal, halászattal, méhészkedéssel foglalkoztak. A legfontosabb számukra a halászat volt, mely a nagy mennyiségű sósósüksége miatt a fuvarozás fejlődését is elősegítette.

A Zaporozsjai Szics gazdaságának alapja az állattenyésztés volt. Nyáron a legelőkön tartották állataikat, télen pedig a **téli szállások** istállóiban. Leginkább szarvasmarhát, lovat és bárányt tenyésztettek. Földművelésük kevésbé volt fejlett az állandó fenyegetettség és a munkáskéz hiánya miatt. Meg azért is, mert a földműveséget a kozákok alantas tevékenységnek tartották. A szicsben sok kézműves élt, akik fegyvereket, puskaport, ágyúgolyót, lőszeret, tengeri és folyami csónakokat, szerszámokat készítettek.

A Zaporozsjai Szics fontos kereskedelmi utak mentén feküdt, amiből a kozákok nagyon jól megéltek. Vámost szedtek a kompoknál a Dnyeperen való átkelésért, és fizetett őrsegeket állítottak a kereskedők karavánjai mellé. Közben maguk is gyümölcsöző kapcsolatokat ápoltak a Krímmel, a Hetmanátussal, Lengyelországgal, Moszkvával. Halat, lovat, ökröt, juhot, mézet, viaszt adtak el nekik és búzát, sót, fegyvert, ruhaanyagot vásároltak tőlük.

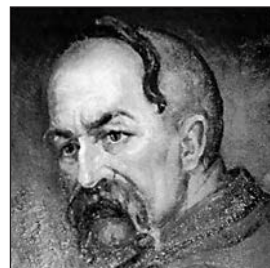
Gazdasági tevékenységük mellett fontos bevételi forrásuk volt még a cártól és a hetmanoktól kapott zsold, amit pénzben, posztóban, és hadifelszerelésekben fizettek ki nekik.

4 Ivan Szirko kosatamán. A Zaporozsjai Szics legismertebb kosatamánja **Ivan Szirko** volt (XVII. század eleje – 1680). Egymaga több mint 60 győztes hadjáratot vezetett a török, tatár és nogáj hordák ellen, melyek során 100 ezer rabot szabadított ki a pogányok fogságából.

Ivan Szirko az ukrán történelem egyik legellentmondásosabb alakja. A krónikák a nevét először 1653-ban említik. A pogyilljai kozákok 1658–1660-ban vinnyicai (kálniki) ezredessé választották. Részt vett az Ivan Vihovszkij hetman elleni felkelésben. Ő szervezte az Akkerman elleni hadjáratot, amely az ukrán-tatár szövetség felbomlásához vezetett, Vihovszkij pedig nem tudta hasznosítani a Konotop alatti győzelem eredményeit. Szirko megtett mindent annak érdekében, hogy Vihovszkij lemondjon a hetmanságról és a buzogány Jurij Hmelnickij kezébe kerüljön. Az orosz cártól ezért „kétszáz aranyat meg háromszáz rubel értékben cobolyprémet” kapott.

A szlobodiscei szerződés aláírása után 1660-ban szembe fordult Hmelnickijjel, lemondott ezredesi rangjáról és a Zaporozsjai Szicsbe ment. 1660–1661-ben több hadjáratban vett részt a Krími Kánság ellen. Ivan Brjuhoveckij hetmanná választása után 1663-ban Ivan Szirko először lett kosatamán. Ugyanebben az évben kétszer is megtámadta a Krím-félszigetet és nagy vereséget mért a káni hordákra. 1664-ben csatlakozott a moszkvai csapatok jobbparti portyájához, melynek célja Pavlo Teterja hetman eltávolítása volt. A portya során legyőzte Stefan Czarniecki lengyel ezredes csapatait is.

■ I. Szirko

■ O. Murasko:
A kosztamán
temetése

Az andruszovói béke megkötése után, 1667-ben egy ideig támogatta Petro Dorosenko harcát Ukrajna újraegyesítéséért. A török protektorátus elfogadása után azonban szembefordult vele. 1667 őszen harkivi ezredesként legyőzte Kaffa alatt a tatárokat és kiszabadította onnan az ott raboskodó 2 ezer foglyot. Ez a győztes hadjárat azonban Dorosenko vereségét jelentette országegyesítő harcában, ugyanis elvesztette ezáltal tatár szövetségeseit.

1670-ben ismét kosztamánná választották. Közben lerohanta és felégette a Fekete-tenger partján álló Ocsakov török erődítményt. 1671 októberében pedig Mihajlo Hanenkóval együtt hűségesküt tett a Rzeczospolitának és Krím-ellenes szövetségre lépett vele.

1672-ben Mnohohrisnij félreállítására maga is harcba szállt a hetmani buzogányért, de Fegyir Zsucsenko poltavai ezredes elfogta és átadta a cári hatalomnak. Szirkot ezután elítélték, és Szibériába száműzték.

1672 tavaszán 300 ezer fős török hadsereg indult meg Ukrajna ellen. A oszmánok ekkor már nemcsak az ukrán területeket fenyegették, hanem komoly veszélybe került Lengyelország és Moszkva is. Hirtelen ismét szükség lett Ivan Szirkóra, akit szibériai száműzetéséből a lengyel király kérésére engedtek haza. 1673 júniusában a szicsbe ment, és hozzálátott az ellenállás megszervezéséhez. Ezután lerohanta Aszlamot, majd újra felégette Ocsakovot és sok török foglyot ejtett.

A kor szokásai szerint IV. Mehmed török szultán 1674-ben levelet intézett a kozákokhoz, amelyben a támadások azonnali beszüntetését, feltétel nélküli megadást és behódolást követelt. Mindezek

fejében kíméletes bánásmódot ígért. A kozákok rendkívül goromba hangú üzenettel válaszoltak neki. (Ezt a történelmi eseményt örökítette meg Ilja Repin *A zaporozsjai kozákok levelet írnak a török szultánnak* című festményén.)

I. Szirko 1675 nyarán hadjáratot vezetett a Krími Kánság ellen. Sok várost és falut a földdel tett egyenlővé, köztük a fővárost, Bahcsiszerájt is. A kán csapatait szétverte, aki alig tudott elmene-külni a harctérről. A győzelem eredményeit azonban nem sikerült hasznosítania Ukrajna javára a hanyatlás időszakában zajló esemé-nyek miatt.

Az 1676-ban lemondani kényszerülő Dorosenko Szirko lábai elé tette le a hetmani klenódiumokat. A csihirini hadjáratok idején, 1677–1678 között hősiezen küzdött a török-tatár csapatok és Jurij Hmelnickij osztagai ellen. Utolsó hadjáratát 1679-ben vezette, amikor lerombolta a kozák sajkák útját álló török erődítményeket a Feke-te-tenger partján. A szultán egy nagyobb katonai egységet vetett be ellene. Amikor a törökök megtudták, hogy a kozákok felkészültek a csatára és várják őket, visszafordultak.

1680 nyarán halt meg idős korában Hrusivka nevű birto-kán (ma Illinka község, Dnyipropetrovszk megye Tomakivka járá-sában).

Következtetések. Szloboda vidékének ukrán betelepítése a há-borús pusztítások következtében ment végbe a XVII. század második felében. A XVII. század végén Szloboda Ukrajnában már sok város és falu volt. A mezőgazdaság mellett kézmű-vességgel, kereskedelemmel és különféle mesterségekkel foglalkoztak itt.

▶ Az ukrán kozák állam létrejöttét követően a Zaporozsjai Szics a hetman joghatósága alá került, bár megőrizte viszonylagos autonómi-áját. A kozák főtisztek megpróbálták önálló politikai szerepet játszani az ország életében, ami a hetmani hatalom meggyengüléséhez és a Hetmanátus belső destabilizációjához vezetett. B. Hmelnickijnek és utódainak többször kellett hetmanellenes zaporozsjai megmozdulá-sokat elfojtani.

▶ A Zaporozsjai Szics legismertebb atamánja a XVII. század má-sodik felében Ivan Szirko volt, aki számos győztes hadjáratot és csatát vezetett a tatárok és törökök ellen.

Kérdések és feladatok

1. Mikor érkeztek meg az első ukrán kozák telepések és parasztok Szloboda Ukrajnába? 2. Mik voltak a Szloboda vidék betelepítésének okai? 3. Nevezd meg a szloboda szó eredetét! 4. Mi az első foglалás elvének lényege? 5. A földbirtoklás milyen formái voltak jellemzők a kozákokra és parasztokra? 6. Milyen volt Szloboda Ukrajna területi-közigazgatási rendszere és államigazgatása? 7. Hogyan fejlődött Szloboda Ukrajna gazdasága? 8. Hogyan változott meg a Zaporozsjai Szics közigazgatási alárendeltsége a XVII. század második felében? 9. Milyen volt a szics közigazgatása? 10. Hol volt a szics 1652 után, és mi volt a neve? 11. Milyen gazdasági ágak voltak fejlettek a Zaporozsjai Szicsben? 12. Melyik atamán játszotta a vezető szerepet a szics történetében a XVII. század második felében?
13. Milyen tényezők hatottak a Szloboda vidék gazdasági fejlődésére? 14. Hogy jött létre a nagybirtok? 15. Mik voltak a zaporozsjai kozákok hadjáratainak a céljai az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság ellen? 16. Milyen változásokon ment át a zaporozsjai kozák társadalom a XVII. század második felében? Hogyan hatottak ezek a változások a szics fejlődésére?
17. Határozzátok meg a Szloboda vidék betelepítésének főbb korszakait! 18. Készítsétek el Ivan Szirko történelmi portréját! 19. Töltsétek ki a *Zaporozsjai Szics gazdasága* táblázatot!

Gazdasági ágazat	Fejlettségi szint	Szerepe a szics gazdaságában

20. Elmondhatjuk-e, hogy a Zaporozsjai Szics az 1660–1670-es években destruktív szerepet játszott?

Gyakorlati foglalkozás. A hanyatlás időszaka: okok és következmények

1. Mit nevezünk a hanyatlás időszakának? 2. Mikorra tehető a hanyatlás időszakának kezdete az ukrán kozák állam történetében?

Cél: az átvett tananyag összegzése és begyakorlása.

Előkészítő feladatok a gyakorlati foglalkozáshoz: 1) megismételni a 22–25. paragrafusokat; 2) pótirodalom vagy a világháló anyagának felhasználásával készítsetek esszét *A hanyatlás időszaka a kozák Ukrajna történetében* témából!

A munka menete

1. Alkossatok kis csoportokat, és beszéljétek meg az esszéket, majd összegezzétek következtetéseiteket!
2. Az ukrán történészek eltérő véleménnyel vannak a hanyatlás korszakának időhatáraival kapcsolatban. Szerintetek melyik a helyes?
 - 1) Bohdan Hmelnickij halálának évétől, 1657-től Ivan Mazepa hetmanná választásáig, 1687-ig.
 - 2) Puskar és Barabas felkelésétől, 1658-tól Petro Dorosenko hetmanságról való lemondásáig, 1687-ig.
 - 3) A Hetmanátus Jobbpartira és Balpartira bomlásától, 1663-tól a Rzeczpospolita és a Moszkvai állam közötti örök béke megkötéséig, 1686-ig.
3. Készítetek időrendi láncot a hanyatlás időszakának eseményeiből!
4. Töltsétek ki *A hanyatlás időszaka: okok és következmények* táblázatot!

Vázlatpontok	Jellemzés
Előfeltételei	
Okai	
Sajátosságai	
Következményei	

5. Sikerült-e elérnetek az óra elején megfogalmazott célt a témával kapcsolatban?

26. §. A Balparti Hetmanátus a XVII. század végén. Ivan Mazepa hetmanságának kezdete

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor megérted a kolomaki cikkek feltételeit és aláírásuk körülményeit; jellemezni fogod Ivan Mazepa hetman alakját és uralkodásának kezdeti szakaszát; megismered a Hetmanátus helyzetét a XVII. század végén – XVIII. század elején, szerepét a Törökország ellen vívott 1687–1700-as háborúban.

- 1. Milyen politikát folytatott Ivan Szamojlovics hetman? 2. Hogyan jött létre és fejlődött Szloboda Ukrajna? 3. Mik voltak a következményei a hanyatlás időszakának Jobbparti Ukrajnára nézve?

1 A Balparti Hetmanátus területi-közigazgatási felépítése és társadalmi rendszere. A XVII. század második felében a Hetmanátus területe többször változott. Mindig megőrizte azonban ezredekre és századokra való tagolódását, amit még B. Hmelnickij vezetett be. Ivan Vihovszkij hetmansága idején köztársasági államigazgatási formával rendelkezett. Nem sokkal később viszont oligarchikus köztársasággá alakult át. Jelentős változáson ment át államformája is. Az 1660-as évek első felében egységes államból Balpart, Jobbpart és Zaporozsja laza szövetségévé, konföderációjává változott. Az 1670-es

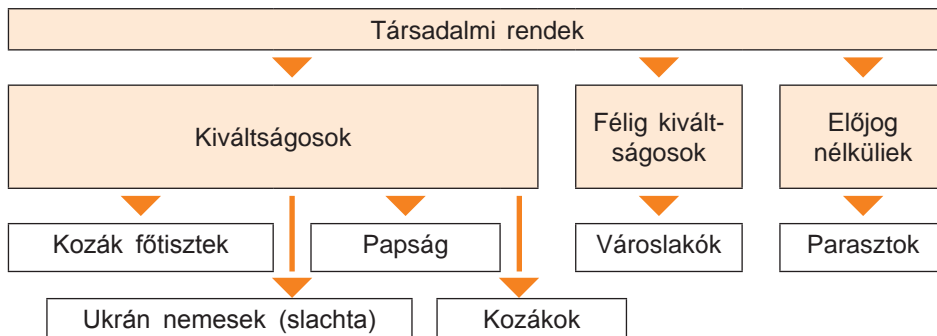
Konföderáció (latinul szövetség, egyesülés) – szuverén államok szövetsége közös kormányzással, valamilyen külpolitikai vagy honvédelmi cél elérése érdekében.

éveinek első felére a kozák rendszert a Jobbparton gyakorlatilag felszámolták, a szics pedig kikerült a hetman joghatósága alól. Eredeti formájában a régi államrend csak a Balparti Hetmanátusban maradt fenn, és Szloboda Ukrajnában részben. A Balpart tíz ezredből állt, melyek századokra tagolódtak.

Bohdan Hmelnickij óta a hatalmi piramis csúcsát a hetman foglalta el. Ő rendelkezett a legnagyobb törvényhozói, végrehajtó és bírói hatalommal. Ismét összehívták a Legfelső Katonai Tanácsot, amely jelentős befolyással bírt az ország életére. Egyre nagyobb társadalmi jelentőségre tett szert a Főtisztek tanácsa. Rendszeresen ülésezett, és feladata az aktuális ügyek megtárgyalása volt. Az országon belül minden fontos tisztséget a főtisztek töltöttek be, akik megpróbálták korlátozni a hetman hatalmát. Helyben az ezredék és századok államhatalmi szervei működtek. A bíráskodás a régi elvek szerint funkcionált. A Hetmanátus három részre tagolódása rossz hatással volt a fegyveres erőkre. Míg Hmelnickij idején az ukrán hadseregben 100 ezer vitéz szolgált, addig a XVII. század 70-es éveiben a Balpart Hetmanátusának seregében már csak 30 ezer. A Zaporozsjsjai Szics néhány ezer kozákot tudott csatasorba állítani. Az ukrán hadsereg gyalogságból, lovasságból és tüzérségből állt. Fontos szerep jutott benne a zsoldosoknak.

A XVII. század 50-es éveitől kezdve Moszkva egyre jobban beavatkozott kozák Ukrajna belügyeibe. Intézkedéseivel szűkítette államhatalmi szerveinek hatásköreit és önállóságát. 1662-ben a moszkvai kormány megalapította a Kisorosz kormányhivatalt, amely a cár nevében engedélyezte a hetmanválasztást. De megtiltotta többek között a főtisztek és ezredesek kinevezését, vagy az

- Az ukrán társadalom szociális szerkezete a XVII. század második felében

önálló kapcsolatteremtést más országokkal. A Kisorosz kormányhivatal kezébe kaparintotta a legfőbb bírói hatalmat és a papságot is ellenőrizte. 1722-ben **Kisorosz Kollégiummá** alakult át. A XVII. század 50-es éveitől a közigazgatásban megjelentek a vajdák.

A nemzeti felszabadító háború gyökeresen megváltoztatta az ukrán társadalom szerkezetét. Eltűntek a lengyel pánok a slachticsokkal és a katolikus papokkal együtt. Az ukrán nemesség gyakorlatilag egybeolvadt a kozák főtisztekkel. Az egyszerű parasztok, városlakók és kozákok fokozatosan elveszítették szociális és vagyoni értékű jogaikat.

A változásoktól függetlenül az ukrán társadalom továbbra is rendi társadalom maradt és kiváltságosokra, félig kiváltságosokra valamint előjog nélküliekre tagolódott. A kiváltságos és félig kiváltságos rendhez tartoztak a főtisztek, a slachta, a papság, a kozákok, városlakók. Előjog nélküliek voltak a parasztok. Mindegyik társadalmi rend vagyoni alapon is tagolódott.

A nemzeti-felszabadító háború nagy hatással volt a birtokrendszerre és az ukrán földek gazdasági fejlődésére, amelynek alapját a földművelés képezte.

Az ukrán szabadságharc következtében a parasztok kozák szabadságjogokat kaptak és a kozákokkal együtt megillette őket az első foglalás joga. Vagyis annyi szabad földet vehettek birtokba, amennyit meg tudtak művelni. Mivel az állam saját birtokává nyilvánította a sztároszták, elűzött mágnások és slachticsok, a katolikus egyház földjét, így a parasztokkal és kozákokkal a föld közös tulajdonosává vált. Az állami tulajdonban lévő földek a kincstár igazgatása alá tartoztak.

Az itt élő parasztok szabad katonai falvakban éltek és sajátjukként bántak a földdel. Eladhatták, elajándékozhatták, kölcsönt is vehettek fel rá, sőt örökül is hagyhatták. A kincstárnak, mint tulajdonosnak, kötelesek voltak adót fizetni és különféle szolgáltatásokat teljesíteni.

A kozák birtokok nem képezték a kincstár tulajdonát, ezért adózni sem kellett utánuk. Ezzel szemben saját költségükön kötelesek voltak katonai szolgálatot teljesíteni. Amennyiben ezt megtagadták, kizárták őket a kozákság rendjéből és elvesztették földtulajdonjogukat.

Balparti Ukrajnában fokozatosan kialakult a **főtiszti földtulajdonlás**, amely lényegében a slachta vagy nemesi birtokrendszerre emlékeztetett. Két formája volt: a **ranggal járó szolgálati birtok** (ideiglenes) és a **magánbirtok** (örökletes). A ranggal járó birtokot bizonyos beosztás betöltésének idejére kapták a cártól vagy a hetmantól a főtisztek. A magánbirtokot pedig állandó tulajdonba.

Továbbra is megmaradt a kolostori földtulajdonlás. 1657–1672 között a főtisztek, slachticsok és a kolostorok 275 falut és tanyát kaptak örökbirtokul. A főtisztek és slachticsok földjein a parasztok elvesztették szabadságukat, megint az urak bíraskodtak felettük, a földhasználatért pedig terményjáradék és pénzjáradék formájában adót fizettek. A kolostori földeken heti egy-két napot úrdolgára is jártak.

Balparti Ukrajnában fokozatosan felszámolták a nemzeti-felszabadító háború vívmányait és helyreállt a földesúri nagybirtok. Az új földesurak a kozák főtisztek lettek, akik gazdaságaikban a függő parasztok munkáját alkalmazták.

A XVII. század második felében jelentős fejlődést ért el Balpart gazdasága, melynek vezető ágazata továbbra is a növénytermesztés volt. A főtiszti, kolostori gazdaságokban és a tehetősebb kozákok birtokain búzát termesztettek, amit piacon értékesítettek. A gabona-termesztésen kívül foglalkoztak még ipari növények termesztésével is, többek között kendertermesztéssel. Nyereséges ágazatok voltak még a kertészkedés és a konyhakertészet. A XVII. század utolsó harmadában egyre nagyobb jelentőségre tett szert az állattenyésztés, a juh-, a ló-, a sertés- és szarvasmarha-tartás. A főtisztek és a tehetősebb kozákok gazdaságaiban bérmunkásokat alkalmaztak, de sokszor előfordult, hogy a függő parasztok munkáját vették igénybe. A XVII. század végén az úrdolga állandó jelleget öltött.

Gyorsan fejlődtek a városok is, amelyek a kézművesség, kereskedelem és a különféle mesterségek központjaivá váltak. Balparti Ukrajna területén ekkortájt ötven város volt. Fejlődött a kereskedelem.

Nagy vásárhelyek jöttek létre. A Hetmanátus legfőbb kereskedelmi partnere a Moszkvai állam volt.

2 Ivan Mazepa hetmanná választása. Kolomaki cikkelyek. 1687 nyarán a Kolomak folyó partján (a Vorszkla mellékfolyója) a sikertelen krími hadjáratot kipihenő moszkvai-ukrán csapatok táborában Vaszilij Golicin parancsára hetmanválasztást tartottak. A hetmani buzogányt **Ivan Mazepa** (1687–1709) kozák főkapitány kapta meg.

Ivan Mazepa 1640 körül született Mazepinci községben Bila Cerkva közelében ukrán kisenemesi családban. Ifjú évei a nemzeti-felszabadító háború idején és a hanyatlás viharos időszakában teltek. Kiváló oktatásban részesült. Először a Kijevi Mohila Kollégiumba, majd később a varsói jezsuita iskolába járt. János Kázmér udvarában élt, ahol fontos diplomáciai feladatokat teljesített. Ballisztikát tanult Franciaországban, Németországban, Itáliában és Spanyol-Németalföldön. Később Petro Dorosenko és Ivan Szamojlovics környezetébe került. Sokszor járt Moszkvában, ahol jó kapcsolatokat épített ki a cári környezetéhez tartozó befolyásos személyiségekkel. Ezek az ismeretségek később jól jöttek neki hetmanná választása után.

Mazepa aláírta a **kolomaki cikkelyeket** is. Az új ukrán–moszkvai szerződéshez a hluhivi cikkelyeket vették alapul, kiegészítve a következő pontokkal:

- ▶ a lajstromozott kozákok számát 30 ezer főben határozták meg, megerősítették a hetman és a főtisztek szabadságjogait és kiváltságait;
- ▶ a hetmannak tilos kozák főtiszteket elmozdítani beosztásukból cári engedély nélkül;
- ▶ a hetman köteles betartani az örök békét Lengyelországgal, nem tehet lépéseket a Jobbpart visszaszerzéséért, nem létesíthet diplomáciai kapcsolatot külföldi országokkal;
- ▶ a cári parancsára a hetmannak kozák csapatokat kell küldeni a Krími Kánság és Törökország ellen;
- ▶ Kijevben, Csernyihivben, Perejaszlavban, Oszterban továbbra is ott maradnak az orosz helyőrségek és a vajdák. Baturinba pedig orosz lövészezred érkezik a hetman tevékenységének ellenőrzése céljából;
- ▶ a Hetmanátus nem a hetmani közigazgatás része többé, hanem az egységes cári állam elidegeníthetetlen alkotóeleme, ezért így is kell róla beszélni.

■ I. Mazepa hetman

A kolomaki cikkelyek aláírásának hírére felkelés robbant ki Ukrajna több tartományában. A kozákok és parasztek rátámadtak a főtisztek birtokaira, sokukkal fizikailag is leszámoltak. Az új hetman első feladata a nép lecsillapítása volt. Felszólította a lázongókat, hogy hagyjanak fel az önbíráskodással és megígérte nekik, hogy megszünteti a hatalmi visszaéléseket, valamint hatályon kívül helyezi Szamojlovcics igazságtalanul magas adóit.

3 **Az 1689-es második krími hadjárat. Azovi hadjáratok 1695–1696 között.** A Hetmanátus viszonylagos belső nyugalomának megteremtése után Mazepa részt vett az oroszok **1689-es második krími hadjáratában**. A cári kormány parancsára a Szamara folyó mentén erődítményrendszert épített ki, amely a későbbi hadjárat bázisául szolgált, de megvédte a Hetmanátus területét is a tatár támadásoktól. Az építkezések összetűzéshez vezettek a Zaporozsjai Sziccsel. Mazepa 1000 aranyat küldött a kozákoknak elégedetlenkedésük lecsendesítésére.

A hadjárat 1689 tavaszán vette kezdetét Vaszilij Golicin és Ivan Mazepa vezetésével. A 100 ezer fős moszkvai hadsereg, kiegészülve a szlobodai ezredekkel megindult a Krím-félsziget felé. Közben csatlakoztak hozzá a hetman egységei is. Az orosz-ukrán sereg meghátrálásra kényszerítette a tatárokat és megközelítette Perekopot. Előrenyomulásuk azonban hirtelen megtorpant a fellépő élelmiszer- és vízhiány miatt. A második krími hadjárat így az elsőhöz hasonlóan nem hozta meg a várt eredményt.

Mazepa és a főtisztek ezután bemutatkozó látogatásra Moszvába indultak I. Péterhez és V. Ivanhoz. Az orosz fővárosban közben palotaforradalom ment végbe, amely I. Pétert emelte a hatalom csúcsára. Mazepa azonnal felkereste az új orosz uralkodót, Ukrajna és személyes támogatásáról biztosította őt.

Miután hazatért Moszkvából, hozzálátott hatalma megszilárdításához és a Hetmanátus belső helyzetének stabilizálásához.

A kozák ezredek 1690–1694 között részt vettek Moszkva törökellenes hadjáratában is, amely a Dnyeper alsó szakaszának és Ocsakovnak a megszerzéséért zajlott.

I. Péter nemcsak bölcs uralkodó, hanem kiváló hadvezér és stratégia is volt egyben. Világosan látta, hogy a Krím-félsziget megszerzéséhez a Fekete-tenger északi partvidékének elfoglalásán keresztül vezet az út. Az 1690-es évek közepén kidolgozta egy Törökország elleni háború haditervét, amely az előrenyomulást egyszerre két fron-

ton irányozta elő: a Don folyó torkolatánál, Azov elfoglalásával és a Dnyeper torkolatánál. Első azovi hadjárata 1695-ben sikertelennek bizonyult. Az orosz flotta hiánya miatt Péter nem tudta megszerezni Azovot. Mazepa ezzel szemben eredményesebb volt, hisz két erődöt is elfoglalt, a kizi-kermenyt és a tamanyit.

1696-ban került sor I. Péter második azovi hadjáratára, amelyben részt vettek az ukrán kozákok is Jakov Lizohub kinevezett hetman vezetésével. Az újonnan vízre bocsátott flottának köszönhetően sikerült Azovot elfoglalni. Végre megnyílt az út Oroszország előtt a Fekete-tenger felé. Ocsakov viszont továbbra is török kézen maradt. A háború az Oszmán Birodalommal tovább folytatódott, ami sok nehézséget okozott a Hetmanátus lakosságának, ugyanis a moszkvai seregek ellátása és a kozák ezredek felszerelése az ukránok feladata volt.

Az Oszmán Birodalom Európa feletti uralmának napjai voltak számlálva. A Szent Liga és Törökország 1699-ben aláírták a

karlócai békeszerződést. **1700. július 30-án** pedig Oroszország és a törökök megkötötték egymással a **konstantinápolyi békét**. Oroszország 30 esztendőre megkapta Azovot és az Azovi-tenger partvidékét. A szerződő felek megegyeztek abban, hogy nem építenek várakat a Krími Kánság és a Hetmanátus határán. A kozákok kivonultak Kizi-Kermenyből és a tamanyi erődből, de jogot kaptak a tengeren való halászathoz.

A sziccsel szemben a Dnyeper folyó köves holtágának dűlőjében I. Péter parancsára végvárat emeltek, ahonnan nemcsak a törököket tartották sakkban, hanem a kozákokat is.

4 I. Mazepa hetman politikája. Ivan Mazepa kezdetben jó kapcsolatokat ápolt Moszkvával. Jelentéseket küldött I. Péternek a Zaporozzsjai Szics körül tapasztalható népmozgásokról, elfojtott minden hatalomellenes megmozdulást és részt vett a Hetmanátus határaitól távol zajló orosz hadjáratokban. Hetmansága idején az ukránok tartották el a kozák állam területén állomásozó cári csapatokat is. Mindezért a cár bőkezűen megjutalmazta. 1700-ban megkapta a *Szent András-rendjelet* és a *Szent Római Birodalom fejedelme* címet.

Társadalmi-gazdasági politikájában a kozák főtisztekre és az ukrán slachticsokra támaszkodott. Kiváltságos társadalmi réteggé, hazafias érzelmű ukrán arisztokráciává kívánta változtatni őket. Mazepa elősegítette a főtiszti és a kolostori földbirtokok növekedését, szabályozta az úrdolga nagyságát (heti két nap). Hetmansága alatt több mint 20 univerzálét adott ki falvak százainak és parasztok ezreinek átadásáról a kozáktisztek, az egyház, valamint a kereskedők tulajdonába. Ő maga is gazdag földesúr volt. Ukrajnában 100 ezer, Oroszországban pedig 20 ezer parasztja volt. Összeírást tartott a kozákok között, ezzel gyakorlatilag lehetetlenné tette más társadalmi réteg elkozákosodását. Ez a politika a parasztok, kozákok és városlakók kizsákmányolásának növekedéséhez vezetett, kiélezte a szociális ellentéteket az ukrán társadalmon belül.

Harcra kész kozák csapatokra azonban továbbra is szükség volt, ezért a kozákokat **1698-ban** két részre osztotta: **hadra foghatókra** és **kisegítőkre**, akik a hadra foghatók gazdaságaiban dolgoztak. Hasonló rendszert vezettek be a Szloboda vidékén is.

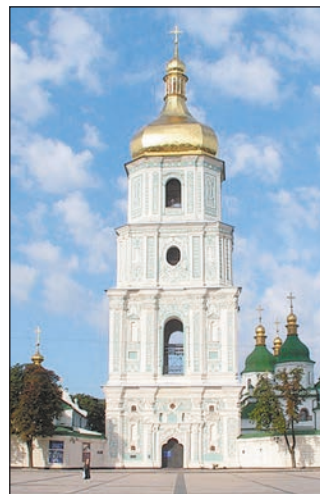
Mazepa államalkotói munkásságában jelentős szerepet játszott kulturális tevékenysége. Jelentős anyagi támogatásban részesítette az iskolákat, a könyvnyomtatást, a tudományt, az építészetet. Így akarta

Ukrajnát európai állammá tenni. Hetmansága idején az ő pénzén és személyes felügyelete alatt épült fel 12 templom és öltött új külsőt a Kijevi Rusz idejéből származó több székesegyház. Nem véletlenül nevezték el a kor építészeti stílusát „mazepa barokknak”.

Teljesen megújult építészeti szempontból Kijev. 1690-ben új épületbe költözött a Kijevi Mohila Kollégium. 1698-ban felépült a testvériségi kolostor Vízkereszt székesegyháza (Bohojavlenszkij szobor bratszkoho monasztirja), és a Szófia-székesegyház harangtornya. 1695-ben új fallal erősítette meg a Kijevi Barlangkolostort.

Kulturális munkásságának másik fontos iránya könyvkiadói tevékenysége volt. A Mazepa-korszak kiadványai az ukrán könyvnyomtatás remekeinek számítottak. Ő rendelkezett a korabeli Ukrajnában az egyik leggazdagabb könyvtárral. Számtalan könyvet adományozott templomoknak, kolostoroknak, magán-személyeknek. Sokat tett az oktatásért. 1701-ben az ő kezdeményezésére emelték a Kijevi Mohila Kollégiumot akadémiai rangra. 1700-ban pedig megalapította a csernyihivi kollégiumot.

A tudósok véleménye szerint Mazepa nemcsak bőkezű mecénás volt, hanem széles látókörű államférfi is.

■ A kijevi Szófia-székesegyház harangtornya napjainkban

! **Következtetések.** Balparti Ukrajnában és a Szloboda vidéken továbbra is fennmaradt a társadalom rendi felépítése. A kozák főtisztekből, ukrán slachtából és főpapságból fokozatosan kialakult egy uralkodó réteg. Gyorsan növekedtek a földesúri nagybirtokok.

▶ A mezőgazdasági termékek keresletének növekedése és a lakosság számának gyarapodása, az újabb területek benépesítése következtében a mezőgazdaság gyors fejlődésnek indult.

▶ Ivan Mazepa sokat tett a kozák állam arisztokrata osztályának kialakulásáért. Támogatta az oktatást és a kultúrát, ami elősegítette Ukrajna szellemi fejlődését.

? **Kérdések és feladatok**

1. Milyen volt a Balpart közigazgatási-területi rendszere? 2. Hogy nézett

- ◆ ki ebben az időben az ukrán társadalom szociális struktúrája? Melyik ré-

- teg volt az uralkodó? **3.** Milyen tényezők hatottak a Balpart és Szloboda vidéke gazdasági fejlődésére? **4.** Milyen körülmények között lett hetman Ivan Mazepa? **5.** Kinek az érdekeit szolgálta I. Mazepa belpolitikája? **6.** Határozzátok meg a második krími hadjárat okát és eredményét! **7.** Milyen eredményei voltak az azovi hadjáratoknak?
- ★ **8.** Jellemezd az 1687-es kolomaki cikkelyeket! Miben különböztek a korábbi szerződésektől? **9.** Hogyan jöttek létre a nagybirtokok Ukrajnában? Melyik volt a legelterjedtebb formája? **10.** Milyen hatással volt az ukrajnai helyzetre az 1687–1700-as moszkvai–török háború?
- ★ **11.** Hasonlítsátok össze táblázat formájában a Balparti Hetmanátus és Szloboda vidékének szociális struktúráját! **12.** Mutassátok meg az atlasz térképén az orosz–török háború főbb eseményeit! **13.** Töltsétek ki az *Ivan Mazepa politikájának irányai* táblázatot! Tüntessétek fel benne annak eredményeit, sikereit!
- ★ **14.** Miért maradhatott Ivan Mazepa hatalmon a moszkvai palotaforradalmak idején?

27. §. Az északi háború és Ukrajna. Sz. Palij felkelése. Ivan Mazepa hetman lázadása a cári kormány ellen. P. Orlik és alkotmánya

- ✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** fel fogod tární az északi háború menetét és Ukrajna részvételét benne; jellemezni fogod Szemen Palij felkelését; értékeled Ivan Mazepa átállását XII. Károly svéd király oldalára; megtudhatod, hogyan befolyásolta Ukrajna további sorsát a poltavai csata; jellemezni fogod Pilip Orlik hetmanátusát és alkotmányát; megtudod, hogyan számolták fel végérvényesen a kozákságot Jobbparti Ukrajnában.
- ▶▶ **1.** Milyen politikát folytatott Ivan Mazepa hetmanátusa elején? **2.** Milyen hatással voltak Ukrajnára a XVII. század végének moszkvai háborúi?
- 1** **A Hetmanátus az északi háború éveiben (1700–1721).** Az északi háború 1700–1721 között zajlott Oroszország és Svédország között a Balti-tenger feletti uralomért. A háború kezdetétől fogva a kozák ezredek keményen kivették részüket a harci eseményekből. A nehéz szolgálat azonban sok panaszt és elégedetlenséget váltott ki a katonákból. Elégedetlenséget szült az is, hogy a kozákokat igen gyakran munkaerőként használták a csatornák, utak, erődítmények építésénél. 1706-tól a Hetmanátus volt köteles eltartani az Ukrajnán

áthaladó moszkvai csapatokat és helyőrségeket. A Moszkvai állam szükségleteinek kielégítése céljából továbbra is rengeteg búzát, meg más élelmiszert szállítottak Ukrajnából az ország belsejébe. Mindez a gazdaság és a kereskedelem válságához vezetett. Az ukránok egyre többet zúgolódtak az orosz cár politikája miatt.

A háborús nehézségeken kívül a kozákokat nyugtalanította az is, hogy a cári kormány korlátozta rendi jogaikat. Éles reakciót váltott ki belőlük I. Péter azon parancsa (1705), miszerint a Poroszországban tartózkodó két kozák ezredet szervezzék át reguláris dragonyos ezredeké. A kozák főtisztek titkon további jelentős korlátozásokról beszéltek. A jövő bizonytalansága arra készítette az előkelőségeket és a hetmant, hogy elgondolkozzanak a Hetmanátus további sorsáról. A Moszkva-ellenes nézeteket valló főtisztek egyre nagyobb nyomást gyakoroltak Mazepára, aki maga is érezte kozák Ukrajna Oroszországhoz fűződő viszonyának veszélyét.

■ Sz. Palij ezredes

2 **A Sz. Palij vezette felkelés 1702–1704-között.** Ebben az időben nagyon kiéleződött a helyzet Jobbparti Ukrajnában. 1699-ben a lengyel szejm úgy határozott, hogy a kozák ezredeket fel kell számolni. A rendelkezés végrehajtását Szamusz kinevezett hetmanra és az ezredesekre bízta, de azok megtagadták annak végrehajtását. Fellázadtak a lengyel elnyomás ellen, amit a kortársak „második Hmelnickij-felkelésnek” vagy **Palij-lázadásnak** neveztek el. A felkelést **Szemen Palij (Hurko)** vezette. Egyik beszédében így fogalmazta meg a kozákok végső célját: „... én egy szabad Ukrajnában telepedtem le valamikor és a Rzeczpospolitának semmi köze ehhez a tartományhoz. Az ukrán nép egyedüli joga és törvényesen megválasztott hetmanjái rendelkezni saját hazája sorsa felett”.

Szemen Hurko (Palij) az 1640-es évek elején született a Csernyihv környéki Borzna városkában kozák családban. A Kijevi Mohila Kollégiumban tanult, majd a nyezsini ezred kozákja lett. Az 1670-es évek végén a Zaporozsjai Szicsbe ment, ahol nagy tekintélyre tett szert. Itt kapta a Palij nevet is. Később Petro Dorosenkónál szolgált. 1683-ban ott volt Bécs ostrománál. III. Sobieski János *bécsi daliának* nevezte. A hadjárat befejezése után Jobbparti Ukrajnában telepedett le. Mikor a lengyel kormány helyreállította a kozák ezredeket, Palij pár száz zaporozsjaival megalapította a fásztivi ezredet, amely magába foglalta a korábbi bila cerkvai, kanevi, csihirini, és umanyi ezredék területét. A lengyel slachtának szintén

fájt a foga ezekre a földekre. Palij azonban meggátolta robotoltató gazdaságaik helyreállítását. A végén ez az érdekelletét nyílt ukrán–lengyel szembenálláshoz vezetett. A fásztyivi ezredes orosz segítségért folyamodott, amit nem kapott meg, ugyanis az örök béke Jobbpartot rzczpospolitai joghatóság alá helyezte. Moszkva ezért elutasította kérését, és azt tanácsolta neki, hogy költözzön át a szicsbe. Szemen Palij nem fogadta el a cári ajánlatot, tovább folytatta harcát hazája felszabadításáért. 1689-ben legényeivel megtámadta Nemirovot, a kormányhű Hriszko kinevezett hetman rezidenciáját. A várost azonban nem tudta elfoglalni. Elfogták és a magdeburgi várba zárták. Az új kinevezett hetman Szamusz lett. Egy évvel később a kozákok kiszabadították szeretett vezérüket, aki visszatért Fásztyivba és tovább folytatta harcát.

A Lengyelország elleni nyílt harc parasztlázadásokkal vette kezdetét 1701-ben Pogyilljában és Braclav vidékén. A felkelés hamar áttért Kijev vidékére és Kelet-Volinyra is. Minden kozák ezred a felkelők oldalára állt át.

A Kijevi vajdaság nemességének utasításából a szejmi követek számára (1701 novembere)

Bár az 1699-es békéltető szejm alkotmányában betiltotta a kozák hadsereget, a lázadó Palij nem hajlandó ezt a határozatot teljesíteni. Nem hallgat a tekintetes hetman urakra sem. Elfoglalta a kijevi püspökség területén lévő Fásztyivot és több gazdag várost. Birtokai határát a Teteriv folyó vonalán alakította ki. Minden jöttmentet befogad, rabol, gyűjtogat, veszélybe sodorja édes hazánkat (Lengyelországot). Vajdaságunk a rablók martalékává vált... Kegyelmetek vitassák meg Palij ügyét legközelebbi gyűlésükön, és hozzanak az elmúlt szejm rendelkezéséhez hasonlatosan olyan szigorú törvényt, amely véget vet Palij önkényeskedésének Fásztyivban és vajdaságunk egész területén, valamint például megszünteti a lázadót bűneiért.

- ? **1.** Hogyan reagált Palij a kozákság megszüntetésére? **2.** Milyen intézkedéseket követelt a slachta Palij ellen?

Jablonszkij koronahetman megpróbálta elfogni Szemen Palijt, de Fásztyiv polgárai ezredesük védelmére keltek. A város sikertelen ostroma után a lengyelek Pogyilljába vonultak vissza, Palij kozákjai pedig elfoglalták gyakorlatilag az egész Jobbpartot és elűzték onnan a slachta képviselőit.

1702 nyarán a felkelés nemzeti-felszabadító jelleget öltött. A felkelők novemberben megszerezték Bila Cerkvát, Jobbpart lengyel

védőbástyáját, majd Nemirovot. A király ekkor büntetőosztatot küldött Jobbparti Ukrajnába Adam Szenyavszkij parancsnoksága alatt, amelynek sikerült elfojtani a zavargásokat Pogyilljában és Braclav vidékén.

A nemzetközi helyzet sem kedvezett Szemen Palij szabadságharcának. 1700-ban elkezdődött ugyanis az északi háború Oroszország és Svédország között. A lengyel politikai elit két részre szakadt. Az egyik, Leszczyński Szaniszló vezetésével Svédországot támogatta, a másik pedig II. Ágosttal az élen Oroszországot. A felkelők érdeke a svéd szövetség lett volna, de ők inkább Moszkvában és Balpart hetmanjában bíztak.

1704 tavaszán a moszkvai csapatok, kiegészülve az ukrán kozákokkal, Ivan Mazepa parancsnoksága alatt elindultak, hogy segítséget nyújtsanak II. Ágostnak a svédek elleni harcban. Balpart hetmanja közben abban reménykedett, hogy helyreállíthatja kozák Ukrajna egységét.

Májusban Mazepa I. Péter parancsára átkelt a Dnyeper jobb partjára és rövid időn belül vérbe fojtotta a felkelést. Szemen Palijt elfogták, majd Szibériába száműzték. A Jobbpart így Ivan Mazepa fennhatósága alá került, aki gyakorlatilag egyesítette egész Ukrajnát. A hetman kiegyensúlyozott politikát folytatott a visszacsatolt területeken. Egyfelől négyről hétre emelte a kozák ezredek számát, másfelől viszont keményen megbüntette a felkelés résztvevőit, és támogatásáról biztosította a lengyel nemességet is.

1707-ben gyökeresen megváltozott a geopolitikai helyzet. XII. Károly svéd király lerohanta Lengyelországot és több vereséget mért II. Ágost hadseregére. I. Péter válaszút elé került. Vagy szentesíti Jobbpart Oroszországhoz kerülését, és ezzel kiváltja a lengyelek haragját, vagy pedig a Rzeczpospolita joghatósága alatt hagyja a Dnyeperen túli területeket, de nem feledkezik meg az ottani oroszbarát erők támogatásáról sem. I. Péter az utóbbi változat mellett döntött, mivel szüksége volt a lengyel szövetségre és nem akart még egy ellenséges tartományt a Moszkvai állam területén. Ez a döntés nem felelt meg Mazepa érdekeinek és a hetman szembefordult „koronás moszkvai barátjával”.

3 **Mazepa átáll XII. Károly svéd király oldalára.** Mazepa tárgyalásokat kezdett XII. Károly svéd királlyal, mivel úgy gondolta, hogy így könnyebben felszabadíthatja mindkét Ukrajnát az idegen elnyomás alól.

1708-ban XII. Károly 35 ezer fős csapata élén megindult Moszkva ellen, később csatlakozott hozzá Adam Lewenhaupt 16 ezer

- Az orosz csapatok lerombolják Baturint és kiirtják a lakosságát. 1708
- ? Nézzétek meg a képet, és készítsetek beszámolót a hetmani főváros és lakóinak tragikus sorsáról!

katonájával és nehéztüzérségével. A fővárosba vezető utat a pszkovi, novgorodi és a szmolenszki helyőrségek védték, ezért XII. Károly elhatározta, hogy hadjáratát Moszkva ellen Fehéroroszországon keresztül fogja megvalósítani. A rossz utak és a helyi lakosság ellenes viszonya, a partizánok támadásai azonban nagyon lelassították a svéd előrenyomulást. Igazi csapást jelentett XII. Károly számára Lewenhaupt veresége a fehéroroszországi Liszne község alatt. Ezután a svéd király Ukrajna felé vette az irányt, ahol Ivan Mazepa segítségére számított.

A hetman válaszút elé került: vagy nyíltan a svédek oldalára áll, vagy pedig tovább támogatja I. Pétert. **1708. november 4-én** Mazepa végérvényesen eldöntötte, hogy a svédeket fogja segíteni és 15 ezer kozákjával csatlakozott XII. Károly seregéhez.

I. Péter, miután tudomást szerzett Mazepa árulásáról, parancsot adott a kozák főváros Baturin lerombolására, ahol jelentős fegyver és élelmiszer-tartalékok voltak felhalmozva. A város sorsát Ivan Nyisz ezredes árulása pecsételte meg, aki megmutatta az oroszoknak a Baturinba vezető titkos utat. A moszkvai csapatok ezután lemészárolták a lakosságot, a várost pedig felgyújtották. Ivan Mazepát árulónak nyilvánították. A hluhovi főtiszti tanács **Ivan Szkoropadszkijt** (1708–1722) választotta hetmanná.

Ekkor csatlakozott Ivan Mazepához és XII. Károlyhoz Koszty Horgyijenko, a Zaporozsjai Szics kosatamánja kozákjai egy részével.

1709. április 8-án Mazepa és Horgyijenko szerződést írtak alá a svéd uralkodóval arról, hogy az Oroszországhoz tartozó ukrán tartományokból egy új fejedelemség jön létre Svédország protektorátusa

■ *P.-D. Martin:*
A poltavai csata

alatt. Jobbparti Ukrajna és Nyugat-Ukrajna azonban nem tartoztak hozzá, ugyanis ezeket a földeket a svéd király lengyel területként kezelte. A szerződésben foglaltak a későbbiekben nem valósultak meg.

I. Péter tovább folytatta megtorló hadműveletét Ukrajna ellen. 1709 áprilisában a moszkvai csapatok P. Jakovlev parancsnoksága alatt megtámadták Zaporozsját, és a földdel tették egyenlővé a Csorotomliki Sziaszt. Csak néhány zaporozsжайnak sikerült török területre elmenekülnie.

i

4 **A poltavai csata és következményei.** A svéd-ukrán csapatok közben megközelítették Poltavát és felszólították az ott állomásozó orosz-kozák helyőrségét, hogy adja meg magát. A védők azonban megtagadták a fegyverletételt. Közben megérkeztek Poltava alá I. Péter csapatai. **1709. július 8-án (június 27-én)** lezajlott az északi háború döntő ütközete, a **poltavai csata**, ami az oroszok teljes győzelmével ért véget és megpecsételte Ukrajna sorsát.

i

A vereség után Ivan Mazepa és XII. Károly átkeltek a Dnyeperen és az Oszmán Birodalom területén találtak menedéket. I. Péter megbízta az isztambuli orosz követet, hogy vesztegesse meg a nagyvezírt, és ajánljon fel neki egy nagyobb összeget Mazepa kiadásáért az orosz hatóságoknak. Ez a hír végleg felőrölte az idős hetman egészségét, aki 1709. augusztus 22-én meghalt. Testét Galac városába (Románia) szállították, ahol a helyi kolostorban a főtisztek és XII. Károly jelenlétében örök nyugalomra helyezték.

5 Pilip Orlik hetman és alkotmánya. A kozák rendszer megszüntetése Jobbparti Ukrajnában. 1710. április 16-án

Benderi mellett kozáktanácsot tartottak, ahol Mazepa harcostársát, kormányának főírnokát, **Pilip Orlikot** (1672–1742) választották hetmanná. Ő lett a nyugat-európai ukrán politikai emigráció első vezetője, az emigráns kormány feje.

Politikai emigráció – főként politikai okokból történő lakóhely változtatás vagy kivándorlás egy másik országba.

Pilip Orlik régi cseh családból származott. Apja a törökök ellen vívott háborúban veszítette életét. Először a viłnoi jezsuita kollégiumban tanult, majd a Kijevi Mohila Kollégiumban. Művelt ember volt, több nyelven beszélt. Először a Zaporozsjai Had kancelláriáján teljesített szolgálatot, később megválasztották főírnoknak. Mazepa egyik legközelebbi bizalmasa volt.

1710. április 16-án a Főtisztek tanácsa a hetman megválasztása mellett elfogadta a Zaporozsjai Had törvényének és szabadságjogainak paktumait és a konstitúcióit, amit **Orlik alkotmányának** is neveznek. Pilip Orlik alkotmánya megállapodás volt a hetman és népe között a hatalom gyakorlásának feltételeiről, a kölcsönös jogokról és kötelezésekről. Először történt meg, hogy az újonnan megválasztott uralkodó az országa állampolgáraival kötött szerződést.

Szerkezetét tekintve az alapokmány bevezetőből és 16 cikkelyből állt. A dokumentum meghirdette Ukrajna függetlenségét Oroszországtól és a Rzeczpospolitától; megindokolta a svéd protektorátus elfogadását és a Krími Kánsággal kötött szövetséget. Ukrajna területét az 1649-es zborovi szerződés alapján határozta meg. A kozákok visszakapták területeiket a Dnyepermentén. A törvényhozói hatalmat a főtanács képviselte, amelynek a főtisztek, ezredesek és az ezredek, valamint a Zaporozsjai Szics részéről megválasztott képviselők voltak a tagjai. A főtanácsot évente háromszor hívták össze a hetmani rezidenciában: először karácsonykor, másodsor hűsvétkor, harmadszor pedig a Szűzanya Oltalma ünnepén. A hetman és a főtisztek által elkövetett vétségeket a főbírósg vizsgálta, melynek munkájába a hetmannak nem volt beleszólása. Az állami pénzekkel való visszaélések megelőzése céljából létrehozták a főkincstárnoki tisztséget. A hetman eltartására pedig külön földeket jelöltek ki. Az ezredeseket és századosokat megválasztották tisztségükbe, amit később a hetman hagyott jóvá. Külön bizottság foglalkozott azon állami földek felmérésével, amelyeket a főtisztek használtak. A hetman védte a kozákokat és az egész lakosságot a túlzott adóktól, segítette az özvegyeket és az árvákat.

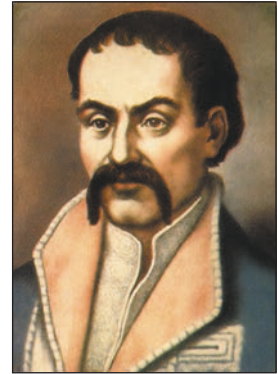
Pilip Orlik Ukrajnát köztársaságként képzelte el. Alkotmánya a modern politikai gondolkodás példája volt nemcsak Ukrajna, hanem a korabeli Európa számára is.

Az alaptörvény korlátozta a hetman jogait, előírta egy képviseleti szervnek, a főtanácsnak a létrehozást. Megalapozta a hatalom megosztásának elvét törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalomra. Bevezette a tisztviselők választhatóságát.

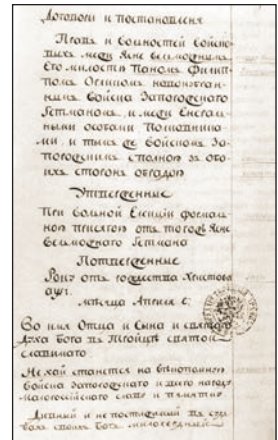
Az alkotmány megfelelt a főtisztek érdekeinek, akik a hetmani hatalom meggyengülése folytán jobban beleszólhattak az államirányításba. Orlik alkotmánya 1714-ig volt érvényben Jobbparti Ukrajna azon részén, ahol fennmaradtak az ezredek és a századok.

Pilip Orlik egész életét Ukrajna felszabadításának és egy oroszellenes koalíció létrehozásának szentelte. Megegyezett Devlet Giráj krími kánnal, XII. Károly svéd királlyal és a megbuktatott Leszczyński Szaniszló híveivel a Hetmanátus, Jobbparti és Szloboda Ukrajna közös felszabadításáról, egy államba egyesítéséről. Később a koalícióhoz csatlakozott Törökország is. A szövetségesek 1710. november 20-án hadat üzentek Oroszországnak. A háború célja Jobbparti Ukrajna felszabadítása volt.

1711 elején a kán 40 ezer főből álló hordája 2 ezer zaporozzsjai kozákkal kiegészülve Szloboda Ukrajnába vette az irányt. Célját azonban nem sikerült elérni, ezért 12 ezer fogollyal visszatért a Krím-félszigetre. Ezzel egy időben Orlik 5 ezer zaporizsjai kozák, 30 ezer krími tatár és egy lengyel osztag élén portyára indult Jobbparti Ukrajnába. Elfoglalta Nemirovot, Braclavot, Vinnyicát és ostrom alá vette Bila Cerkvát. Közben csatlakozott hozzá 11 ezer jobbparti kozák is Szamusz ezredessel az élen. Mikor híre jött az orosz csapatok közeledésének, a tatár horda hirtelen hátat fordított ukrán szövetségeseinek és szabadrablásba kezdett. A helybéli kozákok is elhagyták a hetmant, hogy megvédjék szeretteiket. Orlik így magára

■ P. Orlik hetman

■ Pilip Orlik alkotmányának első oldala

maradt, felhagyott a hadjárat további folytatásával és visszatért Benderibe. Szamusz viszont tovább folytatta a harcot. A döntő csatára közte és az orosz-lengyel csapatok között Bohuszlav alatt került sor, melynek során a kozák vezér fogságba esett. Később megkínózták, majd Szibériába száműzték.

1711 nyarán I. Péter megtámadta az Oszmán Birodalmat. Kezdetét vette a pruti hadjárat. Az orosz hadsereg bevonult Moldvába, ahol ebben az időben törökellenes felkelés zajlott.

A döntő ütközetre 1711. július 8–9. között került sor a Prut folyó partján. Az orosz hadsereget körülzárták a törökök és csak jelentős politikai engedmények árán sikerült megmenekülniük.

A pruti béke értelmében Oroszország visszaadta a törököknek Azovot és lerombolta a Zaporozsziában nemrég felépített erődítményeit. A szerződés felszólította Oroszországot, hogy ne avatkozzon többé a Rzeczpospolita belügyeibe, mondjon le a török protektorátus alá tartozó ukrán területekről. Ebből az utóbbi követelésből azonban nem derült ki világosan, hogy Zaporozsziáról, a Jobbpartról vagy a Hetmanátusról van-e szó.

Az oroszok ezért kivártak és halogatták a szerződés végrehajtását. A törökök végül pontosítottak a feltételeiken. Kijelentették, ők egész Dnyepermenti Ukrainát akarják Kijevvel együtt. Oroszország viszont ezt kategorikusan elutasította. Angol és holland közvetítéssel újabb tárgyalások kezdődtek a Porta és Moszkva között. A két fél végül megegyezett egymással abban, hogy Oroszország lemond Törökország javára Jobbparti Ukraináról (Kijevet kivéve) és Zaporozszi nyugati részéről (a Dnyeper jobb partja Kodakkal együtt). A törökök pedig nem támasztanak követeléseket a többi zaporozszi földdel és Balparti Ukrainával kapcsolatban. Megállapodásukat az 1712-es **konstantinápolyi** és az 1713-as **edirnei békeszerződésekben** rögzítették. Ezek a szerződések komoly csapást mértek Orlik terveire.

A cári kormány megértette, hogy Jobbparti Ukrajna elveszett a számára, ezért 1714-ben hozzálátott a Dnyeper jobb partjának kiürítéséhez. Ezáltal akarta megfosztani Orlikot esetleges támogatóitól.

1714 áprilisában a törökök végérvényesen átengedték Jobbpartot Rzeczpospolitának. Ukrajna továbbra is szétszabdalt maradt. Orliknak nem sikerült újraegyesíteni hazáját. A lengyel szejm döntése értelmében a kozák ezredek Jobbparti Ukrainában 1712-ben végleg

felszámolták. 1714-ben az oroszok átadták Lengyelországnak Bila Cerkvát is. A Rzeczpospolita végérvényesen megvetette lábát ebben a tartományban és az 1720-as években hozzálátott az elnéptelenedett vidék újjáélesztéséhez. A kozákok ebben azonban már nem vettek részt.

1714 júniusában Orlik elhagyta Benderit és európai körútra indult, hogy egy újabb oroszellenes koalíciót kovácsoljon össze. 1720-ban először Németországba érkezett, majd pedig Franciaországba. Próbálkozásai azonban sikertelennek bizonyultak.

Oroszország és Svédország 1721-ben megkötötték egymással a nystadi békét. Az ukrán politikai emigránsok ezután nemkívánatos személyekké váltak az európai fővárosokban. I. Péter pedig Orlik ellen elfogató parancsot adott ki.

1722-ben Orlik kénytelen volt Törökországban letelepedni, ahol életének utolsó 20 évét töltötte. Összes diplomáciai próbálkozása hiábavalónak bizonyult.

Következtetések. Az északi háború nehéz terheket rótt az ukrán népre. Ezért Ivan Mazepa szembehelyezkedett a cári politikával.

▶ I. Mazepa hetmant cselekedeteiben a ravaszság, számítás és az intrika vezérelte nem pedig a bátorság, a nép érdekei és irántuk érzett elkötelezettség. A Poltava alatt elszenvedett vereség Mazepa terveinek a végét jelentették Ukrajna függetlenségével kapcsolatban.

▶ A kozák ezredek létrejötte Jobbparti Ukrajnában az államalkotói folyamatok újjászületését jelentették ebben a régióban. Fontos szerepet játszott a folyamatban Szemen Palij.

▶ Bár ideiglenesen sikerült egyesíteni a két Ukrajnát, a nemzetközi helyzet nem kedvezett Ukrajnának. A Jobbpart végül a Rzeczpospolita része lett, a kozák ezredek pedig felszámolták.

▶ Pilip Orlik megalkotta Ukrajna és a világtörténelem első modern alkotmányát.

Kérdések és feladatok

1. Mikor, és milyen országok között zajlott az északi háború?
2. Milyen szerepet játszottak a kozák csapatok az északi háború első szakaszában?
3. Milyen katonapolitikai intézkedésekkel válaszolt I. Péter Mazepa és XII. Károly szövetségre lépésére?
4. Meséljete a poltavai csatáról!
5. Hogyan alakult Mazepa sorsa a poltavai csata után?
6. Mikor, és

milyen körülmények között választották Pilip Orlikot hetmanná? **7.** Ki vezette a nemzeti-felszabadító felkelést Jobbparton 1702–1704-ben? **8.** Mikor szüntette meg a Rzeczpospolita szejmje Jobbparti Ukrajnában a kozák ezredeket? Mikor valósult meg ez a határozat?

- ✦ **9.** Meséljétek a Palij-felkelésről! Ki, és hogyan verte le? **10.** Miért lépett Mazepa a svédekkel szövetségre? **11.** Miben különbözött Pilip Orlik hetmansága az összes elődjétől? **12.** Mit szeretett volna elérni Orlik alkotmányával? **13.** Miért szenvedtek vereséget Orlik hadjáratai?
- ✦ **14.** Készítsétek el I. Mazepa vagy P. Orlik történelmi portróját! **15.** Figyeljétek meg a tankönyv 193. oldalán lévő térképen az északi háború eseményeit a korabeli Ukrajna területén! Határozzátok meg, hol zajlott az 1702–1704-es felkelés, és milyen irányban haladt Orlik hadjárata Jobbparti Ukrajnában!
- ✦ **16.** Miért nevezték az 1702–1704-es felkelést Jobbparton második Hmelnickij-felkelésnek? Hogyan dőlt el Ukrajna sorsa a poltavai csatában az ukránok részvétele nélkül?

28. §. Egyházi élet. Kultúra a XVII. század végén – a XVIII. század első felében

 Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor beszélni fogsz arról, hogyan került az ukrán pravoszláv egyház a Moszkvai Pátriárkátus fennhatósága alá; meghatározod az ukrán kultúra fejlődésének sajátosságait a XVII. század végén és a XVIII. század első felében; megismered az ukrán kultúra vívmányait ebből az időből; be fogod mutatni az ukrán kultúra jeles személyiségeit.

- ▶ **1.** Mi jellemezte az ukrán kultúra fejlődését a korábbi évszázadokban?
- 2.** Nevezd meg az ukrán kultúra vívmányait a XVII. századból!

 Az ukrán pravoszláv egyház alárendelése a moszkvai pátriárkának. Attól a pillanattól kezdve, hogy Ukrajna elfogadta Moszkva protektorátusát, a cári kormány hozzálátott a moszkvai pátriárka fennhatóságának kiterjesztéséhez az ukrán pravoszláv egyházra. Így Moszkva már nemcsak politikailag, hanem vallási téren is ellenőrizte az ukránokat.

A helyzet romlását csak még jobban fokozták az 1680-as években történtek. 1684-ben a Kijevi Barlangkolostort kivonták a konstantinápolyi pátriárka egyházfősége alól és a moszkvainak rendelték alá. A moszkvai kormány cári oklevélben kérte Jakab konstantinápolyi

pátriárkát, engedélyezze a moszkvai pátriárkáknak a kijevi metropoliták felszentelését. Az orosz fővárosban meg se várták Jakab választát (ami amúgy is nemleges volt), és utasították Szamojlovicsot, tartsa meg Kijevben a metropolita-választást. Az újonnan megválasztott metropolitát pedig Moszkvában szentelik fel, amint megérkezik oda. A kijevi egyházi zsinat **Gedeon** lucki püspököt (Szvjatopolk-Csetvertinszkij herceget) választotta metropolitává, aki 1685 decemberében megkapta az engedélyt Moszkvától, és Kijev, Galícia valamint Kis-Oroszország metropolitája lett. Titulusai közül viszont kihagyták az *Egész Rusz metropolitája* címet.

Ezek az események katasztrófálisnak bizonyultak az ukrán pravoszláv egyházra nézve, hisz megszűnt önálló lenni. A moszkvai pátriárkák új szokásokat vezettek be. Egyes egyházközségeket (az első ilyen a csernyihivi lett), kolostorokat (a kijevi-mezsihirjeit és a Kijevi Barlangkolostort) kivontak a metropolita fennhatósága alól, és maguknak rendelték alá. A legrosszabb viszont az volt, hogy az ukrán pravoszláv egyház kezdte elveszíteni nemzeti sajátosságait.

2 A kultúra fejlődésének sajátosságai. Két alappillére volt ebben az időben a kultúra fejlődésének: a fejedelmi Rusz hagyományai és a nyugat-európai barokk befolyása.

A korabeli barokkos kultúrát a következő sajátosságok jellemezték: 1) a formák, vonalak és díszítések furcsa kombinációja; 2) érdeklődés az emberi érzések és társadalmi viselkedés iránt; 3) a jelképek és allegóriák megjelenítése; 4) a tömegek lenyűgözésére való törekvés (pompa, aranyozás). Mivel a barokk ukrán talajon sajátos vonásokat öltött, ezért **ukrán (kozák) barokknak** is nevezik. Megjelentek benne világi elemek is.

A kultúra jellegére ezekben az években nagy hatással voltak az ukrán társadalom szociális szerkezetének változásai. A népesség legműveltebb rétegeinek már nem a slachtcsok és a papok számítottak, hanem a kozákok, főtisztek és a városlakók. Ez lényegesen kiszélesítette az ukrán kultúra fejlődésének alapjait.

- A Szentháromság-székes-egyház Csernyihivben napjainkban

3 Oktatás és könyvnyomtatás. A Kijevi Mohila Akadémia. A

XVII. század végén az oktatás színvonala kozák Ukrajnában továbbra is magas maradt. A Hetmanátus területén számtalan elemi iskola működött, ahol kántortanítók, a Kijevi Mohila Kollégium vándordiákjai tanították a gyerekeket írni, olvasni, számolni, énekelni. Előkelő körökben házi tanítókat alkalmaztak.

A kancelláriák mellett szakmai képzés folyt, ahol a hallgatók elsajátíthatták az irodai munka csínját-bínját és a hivatalos okiratok elkészítésének módozatait. Sok fiatal szegődött el inaskodni kézműves mesterekhez. Voltak iskolák a kozák ifjak számára a Zaporozzsjai Szicsben is, ahol irodai alkalmazottakat, kobzosokat, hegedűsöket, trombitásokat, cintányérosokat képeztek.

Új kollégiumok létesültek: 1700-ban a **csernyihivi**, 1727-ban a **harkivi**, 1738-ban a **perejaszlavi** nyitotta meg kapuit. Jelentős oktatási központ volt a harkivi kollégium, ahol nyolcszáz diák tanult. A hagyományos tantárgyak mellett a mérnöki és a földmérő szakmát, valamint a tüzérség harcászati alapjait is el lehetett sajátítani. A perejaszlavi kollégium pravoszláv papokat képezett Jobbparti Ukrajna számára.

A kollégiumokban ósláv nyelvet, ukránt, lengyelt, németet, franciát, poétikát, retorikát, filozófiát, teológiát, matematikát, fizikát, medicinát, történelmet, földrajzot, csillagászatot és zenét oktattak.

Jobbparti Ukrajna és Nyugat-Ukrajna városaiban, Lvivben, Kamjanecban, Luckban és Przemyszlben jezsuita kollégiumok működtek.

- A harkivi kollégium épülete. XVIII–XIX. század

- T. Sevcsenko: A perejaszlavi Urunk Mennybemenetele-templom

Főiskolai végzettséget az ukrán földeken a **Kijevi Mohila Kollégiumban** (1632) (I. Péter 1701-ben akadémiai rangra emelte – *a ford. megj.*) és a **lvivi egyetemen** (1661) lehetett szerezni.

Az oktatás felvirágzásának köszönhetően gyors fejlődésnek indult a könyvnyomtatás. Az Ukrajna területén működő 13 nyomda közül a Kijevi Barlangkolostor nyomdája volt a legjelentősebb. 1712-ben itt adták ki az *Iphika ieropolitika* című erkölcsi tanításokat tartalmazó kézikönyvet. De jelentek meg vallási tartalmú művek, ábécéskönyvek stb. is. A nyugat-ukrán földeken tovább folytatta tevékenységét a lvivi testvériségi nyomda, amely ábécéskönyveket és más kiadványokat nyomtatott. Sokat tettek a könyvkiadás fejlődéséért a pocsajevi és az unyivi nyomdák.

Az Orosz Pravoszláv Egyház Szent Szinódusának tiltása ellenére egyre több világi tartalmú könyv jelent meg ekkor. Az I. Péter által bevezetett új polgári betűtípus pedig mindenki számára elérhetővé tette az olvasást.

4 Természettudományok. A XVII–XVIII. század fordulóján megnőtt az igény a természettudományok iránt. Nyugat-Európától eltérően, ahol elsősorban az egyház ellenállását kellett leküzdeni, Ukrajnában a természettudományokat papok, sok esetben főpapok művelték. Feofan Prokopovics például a diákok és tanárok előtt speciális előadást tartott *A fizika érdeme és haszna* címmel.

A korszak híres gondolkodói munkáikban a csillagászat, matematika, orvostudomány és a földrajz bonyolult kérdéseit boncolgatták. Ioanikij Haljatovszkij például megpróbálta megfejtetni a nap- és holdfogyatkozás, az esők, viharok, villámlások természettudományos okait. Jepifanij Szlavineckij pedig lefordította szláv nyelvre Vesalius *Kozmográfiáját* (*Cosmographiae*), amelyet az orvosi kollégiumokban tanulmányoztak. Feofan Prokopovics 1707–1708 között számтанból és mértanból tartott előadás-sorozatot a Kijevi Mohila Akadémián.

I. Poletika, M. Kruzensen és P. Pohoreckij doktoroknak köszönhetően a XVIII. században jelentősen fejlődött az orvostudomány. 1707-ben Lubnában megnyílt Ukrajna első tábori patikája.

■ F. Prokopovics

5 Az irodalom fejlődése. A XVII. század második felében az irodalom is virágzásnak indult. Jellemző vonásai a következők voltak:

- ▶ megmaradt az irodalom, és a vallásos szemlélet kapcsolata;
- ▶ a szó művészete fokozatosan elkülönült a többi művészeti ágtól;
- ▶ egyre inkább megnyilvánult az irodalom világi és esztétikai rendeltetése, kialakultak a szépirodalmi ábrázolás újabb formái és módszerei;
- ▶ az írók figyelme az emberre összpontosult, annak kapcsolatára az Istennel, új irodalmi műfajok jöttek létre.

A XVII. század második fele az ukrán barokk irodalom felvirágzásának az időszaka. A barokk stílus jegyei leginkább a lírában jelentek meg. A kor költészeti alkotásait rendkívüli sokszínűség jellemezte. Voltak köztük társadalmi-politikai és lírai művek is.

A társadalmi-politikai költészet kialakulása a Bohdan Hmelnickij vezette nemzeti-felszabadító háborúval és a hanyatlás időszakával volt kapcsolatban. Nagy ismertségre tettek szert ebben az időben a következő alkotások: *Kiömlött a komló a zsákból* (komló ukránul hmil. A mű Hmelnickijre utal – *a ford. megj.*), *Dicsőítő versek Hmelnickijnek a kisorosz néptől, Csihirin.*

A vallási-filozófiai költészet művelői a papság köréből kerültek ki. **L. Baranovics, V. Jaszinszkij, D. Tuptalo, Sz. Javorszkij, F. Prokopovics** műveikben erkölcsi-esztétikai problémákat boncolgattak. Ebben a lírában jelentkeztek leginkább a barokk stílus jegyei: szimbólumok, allegóriák, szójátékok, bonyolult asszociációk, naturalisztikus részletek. **I. Makszimovics** írta a leghosszabb vallásos témájú elbeszélő költeményt, *A Szeplőtelen Szűz Máriát* (23 ezer sor).

A barokk stílussal összhangban fejlődött a panagyricus, vagy dicsőítő költészet. Ismert művelői **I. Velickovszkij** és **L. Baranovics**.

Nagy népszerűségnek örvendtek az epigrammák (egy gondolatot, kívánságot röviden, csattanós fordulattal kifejező versek) is. A műfaj legjobb művelőinek **L. Baranovics, I. Velickovszkij, D. Bratkovszkij, K. Zinovijiv** számítottak. Az epigrammákban gyakran ötvöződtek a vallásos, filozófiai és világi elemek.

■ D. Tuptalo

■ Szinopszis

■ I. Haljатовszkij: János evangélista

A lírai költészet legszebb alkotásait **Sz. Klimkovszkij, I. Bacsinszkij, D. Levickij, I. Mazepa, L. Baranovics** írták. Tematikáját tekintve ez a műfaj nagyon sokszínű volt: a mindennapi élet, az egyszerű emberek életének leírásától, a táj szépségének bemutatásán keresztül, a bús hangulatú elégiákig széles volt a skála. Megjelentek a népi motívumok is ezekben a művekben. A szerelmi líra szorosan kötődött a dalköltészethez.

Jelentős népszerűsége tettek szert ezekben az években a mindennapi életből vett jeleneteket bemutató szatirikus versek. Szerzőik kinevették a társadalmi hiányosságokat, dicsőítették a szegény parasztok és kézművesek becsületes munkáját. Kézirat formájában terjesztették a nép körében **K. Zinovijiv** 370 versét és **I. Nekrasevics** *Vásár* és *Gyónás* című költeményeit.

A XVII–XVIII. század fordulóján tovább éltek a vitairódalom hagyományai. A műfaj legjelentősebb alkotásai a következők voltak: **I. Haljатовszkij** *Alapok* és a *Bila Cerkva-i beszélgetés*, **L. Baranovics** *Az óhit új mércéje*, és egy ismeretlen szerző munkája, a *Javaslat*.

A kor fontos irodalmi műveinek számítottak az úgynevezett szentbeszédek vagy prédikációk, amelyekben a pravoszláv valláshoz való hűségről, a békés életről, a türelemről és a nyugalomról szóltak, ugyanakkor könyörtelenül ostorozták az erkölcstelen cselekedeteket, az alattomoságot, irigységet, kapzsiságot, hálátlanságot, és útmutatóul szolgáltak az Istennek tetsző élethez. A műfaj meghatározó alkotásai voltak **I. Giesel** prédikációi, *Az igaz hitben*, *A világ az ember Istenével*, és **L. Baranovics** szónoklatgyűjteményei, *A szellem kardja*, *Szentbeszédek trombitái*. De megemlíthetjük még **D. Tuptalo**, **Sz. Javorszkij** és **F. Prokopovics** munkásságát.

Nagy népszerűségnek örvendett ekkor a szentek életét bemutató hagiografikus próza. A műfaj legkiemelkedőbb alkotása D. Tuptalo négykötetes munkája volt a szentek életéről.

A XVII. század közepén megjelentek a tanmesék (fabula). Ezeket az ezópuszi meséket az iskolákban is gyakran tanulmányozták. Többségüket kéziratos formában terjesztették. Később ezek a fabulák elősegítették az új ukrán irodalom kialakulását.

Az ukrán történelmi próza kiemelkedő alkotása a **Szinopszis** (1674), egy ismeretlen szerző munkája. Ez a mű Ukrajna és a Moszkvai Állam történetét írja le a kezdetektől a XVII. század utolsó negyedéig.

A XVIII. században az ukránok körében nagy volt az érdeklődés a nemzeti-felszabadító háború eseményei iránt. 1702-ben látott napvilágot *Szamovigyec krónikája*, melynek szerzője a hanyatlás időszakának egyik személyisége, **R. Rakuska-Romanovszkij** volt. Népszerűek voltak még **H. Hrabjanka** művei (*A kisoroszkok és részben más események krónikája*, *A nagy háború története*) és **Sz. Velicsko** krónikája a kozákok háborújáról. A XIX. században kozák krónikának nevezték ezeket a műveket, amelyek valójában a XVIII. század barokk stílusú történelmi alkotásai voltak.

6 Építészet. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja Bohdan Hmelnickij vezetésével, a hanyatlás időszakának eseményei, az állandó népfelkelések és az oroszok, lengyelek, tatárok, törökök, svédek ellen viselt örökös háborúk az **erődítmény-rendszerek építésének** gyors fejlődéséhez vezettek. Nem volt olyan város, vagy városka, ahol ne lett volna fellegrvár, fából vagy kőből épült várfallal, várárokkal, lánchidakkal, tornyokkal. A tüzérségi hadviselés fejlődésével az erődítményeket bástyarendszerrel erősítették meg. Még az olyan régi erődök és várak köré is emeltek bástyákat, mint a kamjanec-pogyilskij, hotini, lvivi, ungvári. Az ukrán földek legjelentősebb erődítményének a kijevi (pecserszki) számított, melyben a kor várépítésének összes vívmánya megtalálható volt.

A XVII. század második felében fellendült az ukrán **monumentális építészet**, melynek két iránya volt: a nyugat-európai barokk ukránosítása és az ukrán építészeti hagyományok barokk külsővel való ellátása. Így jött létre egy sor jellegzetességgel az **ukrán** vagy **kozák barokk**.

A barokkos épületeket magasztos, hatalmas méretek, túlhangsúlyozott díszítések és élénk, színes kompozíciók jellemezték. Ezeket a jellegzetességeket a nagy és kis méretek szembeállításával, a fény-árnyék szinkontraszt kihasználásával, az elütő színek és anyagok kombinációjával érték el. A korabeli mesterek épületeiket szobrokkal, különböző díszítőelemekkel látták el.

A legtöbb barokk épület Ivan Mazepa idejében az ő pénzén épült. Ide sorolhatjuk a Szent Miklós-székesegyházat Nyezsínben (1668), a husztinyai kolostor Szentháromság székesegyházát (1671), az Oltalmazó Szűzanya templomát Harkivban (1689), a csernyihivi Szentháromság-székesegyházat (1679–1695), a Kijevi Barlangkolostor Mindenszentek kaputemplomát (1696–1698), az Urunk Színeváltozása-templomot Veliki Szorocsinciben (1734) és a domonkosok székesegyházát Lvivben (1745–1749). Megemlíthetjük a Szófia-székesegyház harangtornyát is.

A templomok és székesegyházak mellett megjelentek a világi kőépületek: refektóriumok, kollégiumok, magisztrátusok, katonai titkárságok, lakóházak. Ekkor épült fel a Kijevi Mohila Akadémia épülete. Ez idő tájt készültek el a Barlangkolostor cellái Kijevben, a Szentháromság és Jelec kolostorok Csernyihivben, a Kocsubej-ház Baturinban.

A fő építőanyag továbbra is a fa maradt. Kárpátmelléken, Bukovinán és Kárpátalján még ma is sok fatemplom van.

■ Aranykupolás Szent Mihály-székesegyház Kijevben

■ Urunk Színeváltozása-templom Veliki Szorocsinciben

■ Szent György-templom Drohobicsban

7 Művészetek. A XVII. század második felében az ukrán festészet szakít az egyházi kánonokkal és világias jelleget ölt. A korabeli művészekre nagy hatást gyakorolt a barokk.

A monumentális festészetben tisztán nyomon követhetők a népi hagyományok. Különösen valóságghűen ábrázolták az egyszerű embereket és a természetet a drohobicsi Szent György templomban látható festmények, vagy a kárpátaljai fatemplomok képei. Ezekben az években a Szófia-székesegyházban új festmények jelentek meg a tatárokkal és lengyelekkel folytatott harcokról. A Barlangkolostor Nagyboldogasszony székesegyházában pedig több ukrán előkelőség portréjával találkozhattak a hívek. A kijevi mesterek mindemellett igyekeztek megőrizni a régi mozaikkompozíciókat és freskókat is.

A korabeli festőművészek tehetsége leginkább az utolsó ítéletről szóló képeken figyelhető meg. Kedvenc alakjuk volt még Mamaj kozák, a nemesi viselkedés jelképe és minden ukrán szabadságvágyának a megtestesítője. Képeiken előszeretettel ábrázoltak lázongó parasztokat is, akik küzdöttek a társadalmi és nemzeti elnyomás ellen.

A barokk nagy hatást gyakorolt az ikonfestészetre. A XVII. század második felében készült ikonok hősei fokozatosan elveszítették áldozati, szenvedő jellegüket és a valós életből vett figurákra, hetmanokra, főtisztekre, egyszerű kozákokra kezdtek hasonlítani (a *Kereszt Felmagasztalása* ikon és a *Zaporozsjai Oltalmazó* ikonja).

Az ukrán barokk festészet legjelentősebb alkotóműhelye a zsovkvai ikonfestő műhely volt ebben az időben. Egyik tagjának, **I. Rutkovicsnak** (1667–1707) a nevét a zsovkvai, volica-derevljanszkaï, volja-viszockai és a nova szkvarjavi templomok számára festett

■ **I. Rutkovics:** A kút mellett. A nova szkvarjavi templom ikonosztázanak részlete. 1697–1699

■ **J. Kondzelevics:** Szűz Mária Mennybemene-tele ikonosztáz részlete. A XVII. század vége – XVIII. század eleje

ikonosztázok tették híressé. Témái megválasztásánál bátran merített a valós életből és világias stílusban festette meg vallási tárgyú képeit is. Egyedi színválasztása, az árnyalatok mesteri kivitelezése, emberábrázolása csodálatra méltó. A korszak másik ismert művésze **J. Kondzelevics** (1667–1740). A bonyolult monumentális kompozíciókat részesítette előnyben, amelyeken az ukrán nép valóságos életéből vett eseményeket ábrázolta. Legismertebb ikonosztázait a manyavai remetelak (aszkéta életmódot folytató szerzetesek kolostora, ukrán Athosz-hegynek is nevezték – *a ford. megj.*) (a Lvivi Nemzeti Múzeumban őrzik) és a Voliny megyében lévő bilosztoki és novij zahorivi kolostorok számára készítette.

A zsovkvai iskola képviselői voltak még **J. Simanovics**, **M. Altamonte** és **V. Petrahovics**. Művészi örökségüknek nemcsak szentképek, hanem világi portrék és csatajeleneteket ábrázoló festmények is a részei.

Nagy fejlődésen ment át a világi **portréfestészet**. Portrék általában a kozák főtisztek vagy a slachta megrendelésére készültek. Volt egy sor nemzeti sajátosságuk, bár a XVII. század végén és a XVIII. század elején még nagyon hasonlítottak az ikonokhoz. Ekkor készült el Bohdan Hmelnickij és több ismert kozák főtiszt monumentális portréja. A világi barokk portrékat gazdagon díszítették. A különböző dekorációk a képen látható személyek vagyoni és társadalmi helyzetét voltak hivatottak kiemelni. A portréfestészet felvirágzása a XVIII. század második felében ment végbe. Különösen népszerűek voltak ekkor a nagyobb templomok patrónusairól készült portrék.

A XVII. század végén – a XVIII. század elején gyors fejlődésnek indult a rézkarc, a **grafika**. A nyomdászat fejlődésével függött szoroson össze. A könyveket fára vagy rézlapra metszett illusztrációkkal, grafikákkal látták el. A korabeli grafikus művészet kiemelkedő alakjai voltak a **Taraszovics fivérek**. Olekszandr készítette el Ukrajna kiemelkedő személyiségeinek rézmetszet-portréit, Leontyij pedig a Kijevi Barlangkolostor *Paterikonjához* és az *Újszövetséghez* készített illusztrációsorozatot.

Meghatározó jelentőségű művész volt **I. Scsirszkij**. Scsirszkij metszetein fantasztikus növényi motívumok fonódnak össze ókori, szimbolikus jelenetekkel és valósághű ábrázolásokkal. Itt kell megemlítenünk az általa készített plakátokat a Kijevi Mohila Kollégiumban (akadémián) megrendezendő disputákról.

A XVII. század második felében jelentős fejlődésen ment át a népi iparművészet, különösen a fafaragás. A bútorokat, szövöszékeket, kocsikat faragott növényi motívumok és mértani alakzatok díszítették.

i

Ukrajna-szerte népszerű volt a szövés és a hímzés. Az emberek szőttessen jártak. Házaikat a hímzett kendők, párnák, takarók varázsolták szebbé, otthonosabbá.

8

A zene és a színház. A XVII. század végén – a XVIII. század első felében befejeződött az ukrán népzene főbb jellegzetességeinek a kialakulása, amelyek napjainkban is léteznek. A kozákok hősi harcát megéneklő epikus népdalokat (dumák), históriás énekeket kobzosok adták elő koboz, bandura vagy tekerőlant kísérete mellett. **Népzenei triók** jöttek létre, amelyek a nagyobb ünnepek állandó résztvevőivé váltak. Nevüket nem a szereplők száma miatt kapták, hanem azért, mert az egyik zenész a dallamért felelt, a másik a ritmusért, a harmadik pedig a tempóért.

A többszólamú ének, a kantus (psalmus) zenéje és szövege nemzeti jelleget öltött. Felerősödtek benne a világi motívumok. A kantusok szolgálták az egyházi zene forrásául és mintájául is. A kor meghatározó kulturális személyiségei **L. Baranovics** és **D. Tuptalo** psalmusok zeneszerzői és szövegírói is voltak egyben.

Tovább fejlődött a kórusművészet. A kíséret nélküli többszólamú éneklés volt a legelterjedtebb ekkor, amely magas színvonalat ért el. A kórusok főúri palotákban és templomokban léptek fel. A kor híres énekesei K. Konovszkij, J. Zahvojszkij, O. Leskovszkij voltak.

- Sz. Vaszil-kivszkij: Vak kobzos és a kísérője

Ez idő tájt a Kijevi Mohila Akadémián, a magisztrátusok mellett működő zeneiskolákban, a papneveldekben és a zenekaroknál lehetett hivatásos zenei képzésben részesülni. **1738**-ban Hluhivban megnyílt a Hetmanátus első **speciális zeneiskolája**.

Bohdan Hmelnickij felismerte a hivatalos zene jelentőségét és **1652**-ben univerzálét adott ki **zenész céhek** létrehozásáról. Később ilyen céhek Sztarodubban, Nyezsiben, Csernyihivben és más városokban is alakultak. A zenész céhek tagjai a hivatalos ünnepeken, a hadjáratok során és a különféle mulatságokon zenéltek.

Jelentős fejlődésen ment át a színházművészet. A korábbi évekhez hasonlóan a legnépszerűbb műfaj a **vertep**, vagyis vándor bábszínház volt, amelynek jelentősen kibővült a repertoárja. Új mesehősök jelentek meg. Egyre több jelenetet adtak elő az emberek mindennapi életéből.

A XVII–XVIII. század fordulóján tovább fejlődött az **iskolai színház** és az **iskoladráma**. Különösen a Mohila Akadémia tanárai és diákjai körében volt népszerű ez a műfaj, ahol a drámaírás és annak előadása a tanmenet

fontos részét képezte. Megkülönböztetünk karácsonyi és húsvéti drámákat. Legnépszerűbbek közöttük a *Komédia Krisztus születésére* és az *Ének a pokol megzavarásáról* című művek voltak, melyeknek D. Tuptalo volt az alkotója. Az iskoladráma műfaján belül megjelentek az oktató és történelmi drámák. A színházi előadások során különböző díszleteket, kellékeket és színpadi trükköket alkalmaztak.

! **Következtetések.** A Kijevi Pravoszláv Metropólia alárendelése a Moszkvai Pátriárkátusnak meggyengítette a hetmani kormány politikai helyzetét, messzemenő következményei voltak az ukrán államra, kultúrára és egyházi életre nézve.

▶ A XVII. század második – a XVIII. század első felében az ukrán kultúra gyors fejlődésnek indult. Különösen az oktatásban, építészetben és a képzőművészetben nyilvánult ez meg.

▶ Ebben az időben az ukrán kultúra nemzeti hagyományai összefonódtak a nyugat-európai hatásokkal, ami az ukrán (kozák) barokk megjelenéséhez vezetett.

▶ Ukrajna a birodalommá formálódó Oroszország keretei közé került ekkor és szembe kellett néznie a folyamatos tiltásokkal, a szellemi élet jeles képviselőinek Moszkvába csábításával, a nemzeti sajátosságok pusztításával. Ez negatívan hatott az ukrán kultúra fejlődésére.

? **Kérdések és feladatok**

1. Mikor került a Kijevi Pravoszláv Metropólia a moszkvai pátriárka fennhatósága alá?
2. Milyen tényezők hatottak leginkább az ukrán kultúra fejlődésére a XVII. század végén – a XVIII. század első felében?
3. Az ukrán földek oktatási rendszeréhez milyen tanintézmények tartoztak?
4. Hogyan zajlott az oktatás a Kijevi Mohila Akadémián?
5. Milyen tények tanúskodtak a könyvnyomtatás fejlődéséről az ukrán földeken? Nevezd meg Ukrajna legjelentősebb könyvkiadóit!
6. Milyen műfajok jellemezték leginkább az ukrán költészet fejlődését?
7. Határozzátok meg a kor vallásos irodalmának főbb vonásait!
8. Milyen művészeti iskola volt uralkodó a képzőművészetben a XVII. század végén – a XVIII. század első felében?
9. Mik a barokk művészet főbb stílusjegyei? Nevezd meg a legjelentősebb barokk építészeti műemlékeket!
10. Milyen formákban fejlődött a szobrászat az ukrán földeken?
11. Milyen zenei és színházi műfajok voltak a legelterjedtebbek a XVII. század végén – a XVIII. század első felében?
- ▶ 12. Milyen körülmények között vesztette el az ukrán pravoszláv egyház az autonómiáját? Milyen következményekkel járt?
13. A XVII. század végén – a XVIII. század első felében a Balparti Hetmanság területén sok volt a művelt ember, a felnőtt lakosság nagy része tudott írni és olvasni. Mivel magyarázható ez?
14. Mi volt az oka annak, hogy a XVII. század végén – a XVIII. század első felében felgyorsult az erődítmények építése?

- ✦ **15.** Jellemezzétek az ukrán irodalom műfaji sokszínűségét a XVII. század második felében és a XVIII. század első felében! Készítsetek felelettervet! **16.** Pótirodalom felhasználásával jellemezzétek a kor egyik építészeti emlékét!
- ✦ **17.** Miért akarta a moszkvai pátriárka anyyira megszerezni magának a Kijevi Metropóliát?

Szülőföldünk a XVII. század 50-es éveiben – a XVIII. század elején

I. Szülőföldünk területi-közigazgatási és történelmi-néprajzi fejlődése

- 1.** Jellemezzétek vidéketek közigazgatási-területi felépítését a XVII. század 50-es éveitől a XVIII. század elejéig!
- 2.** Milyen új települések jelentek meg a XVII. század második felében – a XVIII. század elején?
- 3.** Vannak-e vidéketeken olyan települések, melyek neve kapcsolatba hozható a XVII. század második felével? Mit tudtok neve eredetéről?
- 4.** Milyen volt a városotok/falutok ebben az időszakban?

II. Társadalmi-gazdasági élete

- 1.** Mit tudtok szülőföldetek gazdasági életéről abban az időben?
- 2.** Milyen gazdasági ágazat volt túlsúlyban?
- 3.** Milyen növényeket termesztettek leginkább vidéketeken abban az időben?
- 4.** Hogy fejlődött a kézművesség és a kereskedelem?
- 5.** Határozzátok meg vidéketek gazdasági életének hasonló és eltérő vonásait Ukrajna más régióival!
- 6.** Mit tudtok szülőföldetek népességének társadalmi helyzetéről az adott korban?
- 7.** Keressétek fel a hozzátok legközelebbi helytörténeti múzeumot, készítenek beszámolót annak anyagai alapján szülőföldetek életéről a XVII. század második felében – a XVIII. század elején!

III. Kulturális és szellemi élete

- 1.** Mit tudtok szülőföldetek lakosságának vallási életéről, hagyományairól, szokásairól a XVII. század második felében – a XVIII. század elején?
- 2.** Nevezzétek meg az ukrán kultúra és szellemi élet azon személyiségeit, akik a szülőföldeteken éltek! Mivel járultak hozzá a kultúra fejlődéséhez?

3. Milyen kulturális műemlékek vannak vidéketeken a XVII. század második feléből – a XVIII. század elejéről? Készítsetek az egyikről rövid ismertetőt!
4. Határozzátok meg vidéketek kulturális és szellemi életének hasonló és eltérő vonásait Ukrajna más régióival!
5. Emlékezzetek vissza olyan ukrán irodalmi alkotásokra, amelyekben vidékekről van szó az adott korban! Hogyan éltek az emberek akkor?

IV. Katonai-politikai események

1. Voltak-e a vidéketeken olyan katonai események, amelyek a XVII. század második felében – a XVIII. század elején mentek végbe?
2. Vannak-e adataitok olyan személyekről, akik részt vettek ezekben a viharos eseményekben?
3. Keressétek fel a hozzátok legközelebbi helytörténeti múzeumot, és készítsetek beszámolót annak anyagai alapján szülőföldetek híres szülötteiről, akik részt vettek ennek az időszaknak a katonai-politikai eseményeiben!

Összegző kérdések *Az ukrán földek a XVII. század 50-es éveinek végén – a XVIII. század elején c. fejezethez*

1. Soroljátok fel Ukrajna történetének legfontosabb eseményeit a XVII. század 60–80-as éveiből! Válaszotokat indokoljátok meg!
2. Magyarázzátok meg a fogalmakat és kifejezéseket: *nemzeti-felszabadító háború, Balparti Hetmanátus, Szloboda vidéke, a hanyatlás időszaka, Csortomliki Szics, protektorátus, kozák barokk, csihirini hadjáratok, Palij-lázadás, Pilip Orlik alkotmánya!*
3. Elemezzétek az ukrán földeket érintő legfontosabb nemzetközi szerződéseket: az andruszovói békét (1667), bucsacsi békét (1672), zsuravnói békét (1676), bahcsiszeráji békeszerződést (1681)! Beszéljétek meg párban, és alakítsatok ki közös véleményt!
4. Nevezzétek meg a kor meghatározó személyiségeit! Mivel gazdagították a XVII. század végének – a XVIII. század első felének a történelmét?
5. Oldjátok meg a feladatokat a történelmi térkép segítségével!
 - 1) Figyeljétek meg, milyen területi változások történtek a Hetmanátus területén a XVII. század 60–80-as éveiben? 2) Hasonlítsátok össze a Hetmanátus területét Hmelnickij idején és a hanyatlás időszakában! 3) Nevezzétek meg a Hetmanátus azon területeit, amelyek Lengyelország, Moszkva és Törökország ellenőrzése alá kerültek! 4) Mutassátok meg a térképen az 1658–1659-es háború

eseményeit; P. Teterja hetman kozák ezredei és a lengyel csapatok hadjáratát Balparti Ukrajna ellen; P. Dorosenko hetman hadjáratait; a török-tatár hadsereg csihirini hadjáratait; a legfőbb csaták és legfontosabb szerződések aláírásának helyszíneit; a Balparti Hetmanátus és Szloboda Ukrajna ezredközpontjait; a balparti és jobbparti hetmanok székhelyeit; az 1700–1721-es északi háború eseményeit; a kozák hadjáratok fő irányait, a csaták helyét!

5) Határozzátok meg, milyen közigazgatási-területi változások történtek ezekben az években az ukrán földeken! 6) Mutassátok meg a térképen, hol zajlott Sz. Palij felkelése!

6. Miért nem sikerült a XVII. század 60–80-as éveiben megőrizni Ukrajna egységét? Soroljatok fel olyan tényeket, amelyek azt támasztják alá, hogy az ukrán hetmanok egyetlen szövetségese sem Ukrajna érdekeit védte, hanem a saját hasznát kereste! Beszéljétek meg ezt a problémát csoportban!
7. Állítsátok időrendi sorrendbe az 1657 és 1687 között hatalmon lévő hetmanok nevét!
8. Hasonlítsátok össze a balparti és a jobbparti hetmanok kül- és belpolitikáját! Keressétek meg a hasonlóságokat és a különbségeket! Nevezzétek meg jelentőségüket és politikájuk következményeit!
9. Szerkesszetez táblázatot *Az ukrán–moszkvai szerződések az 1659–1687 évek között* címmel!
10. Készítsétek el *Az ukrán földek társadalmi-gazdasági és politikai helyzetének a sajátosságai a XVII. század végén és a XVIII. század első felében* téma kibővített vázlatát!
11. Határozzátok meg a poltavai csata következményeit az ukrán földek további sorsára nézve!
12. Mik voltak, véleményetek szerint, az ukrán kultúra legfőbb vívmányai a XVII. század végén – a XVIII. század első felében? Beszéljétek meg ezt a problémát csoportban! Magyarozzátok meg a véleményeteket!

i **Felkészítő tesztek *Az ukrán földek a XVII. század 50-es éveinek végén – a XVIII. század elején c. fejezet témazáró dolgozatához***

1. Melyik volt a felsoroltak közül az Ukrán kozák állam legfőbb államhatalmi szerve?
A Legfelső Katonai Tanács
B Főtisztek tanácsa
C Katonai főkancellária
D Kostanács

2. Melyik országgal kötötte meg I. Vihovszkij a hagyacsi szerződést?

A Moszkvai cárság	B Rzeczpospolita
C Svéd Királyság	D Krími Kánság
3. Mikor volt a konotopói csata az ukrán-tatár-lengyel csapatok és a moszkvai hadsereg között?

A. 1657	B. 1658
C. 1659	D 1660
4. Mikor esett szét kozák Ukrajna Balparti és Jobbparti Hetmanátusára?

A 1662	B 1663
C 1664	D 1665
5. Milyen cikkelyek említik először az ukrán városokat a moszkvai cár birtokaként?

A Baturini	B Perejaszlavi
C Moszkvai	D Hluhivi
6. Melyik ország fennhatósága alatt volt a Zaporozsjai Szics 1667–1686 között?

A Moszkvai állam	B Rzeczpospolita
C A Moszkvai állam és a Rzeczpospolita	D Oszmán Birodalom
7. Mikor hagyta jóvá a korszunyi tanács P. Dorosenko javaslatára a török protektorátus elfogadását?

A 1665 p.	B 1669
C 1675 p.	D 1676
8. Mi volt az oka annak, hogy a lengyel szejm 1699-ben felszámolta a kozák csapatokat Jobbparti Ukrajnában?

A A Szemen Palij vezette felkelés kezdete	B A lengyelek és törökök megkötik a karlócai békét
C Mazepa hadjárata a Jobbpartra	D A kolomaki cikkelyek aláírása
9. Kinek voltak alárendelve Szloboda Ukrajna ezredei?

A A balparti hetmannak	B Szloboda Ukrajna hetmanjának
C A belgorodi vajdának	D A Zaporozsjai Szics kosatamánjának
10. Milyen esemény húzta keresztbe Mazepának a Hetmanátus cári uralom alóli felszabadításával kapcsolatos tervét?

A Sz. Palij felkelése	
------------------------------	--

- B** Az oroszok megsemmisítik Baturint
C A poltavai csata
D A kolomaki cikkelyek aláírása
- 11.** Nevezd meg a kozák krónikák szerzőjét!
A H. Szkovoroda **B** Sz. Velicsko
C I. Hrihorovics-Barszkij **D** V. Borovikovszkij
- 12.** Melyik hetman idején készült a legtöbb kozák barokk épület?
A I. Szamojlovics **B** I. Mazepa
C I. Szkoropadszkij **D** K. Rozumovszkij
- 13.** Párosítsátok a történelmi eseményeket és következményeiket!
1 Hagyacsi szerződés	A A lakosság nagy áttelepítése Szamojlovics idején a Jobbpartról a Dnyeper bal partjára
2 Csihirini hadjáratok	B A Hetmanátus háborújának kezdete Moszkva ellen
3 Andruszovói béke	C A Hetmanátus felosztása a Rzeczpospolita és a Moszkvai állam között
4 Vilnai béke	D Hmelnickij új szövetségeseket keres a lengyelek ellen
	E A Balparti Hetmanátus elfogadja a török protektorátust
- 14.** Állítsátok az eseményeket megfelelő időrendi sorrendbe!
A Csihirini hadjáratok
B A hagyacsi szerződés aláírása
C P. Dorosenkót egész kozák Ukrajna hetmanjává kiáltják ki
D A bahcsiszeráji béke aláírása
- 15.** Milyen vajdaságok kerültek a Moszkvai állam kötelékébe az 1658-as hagyacsi szerződés értelmében? (Válasszatok ki 3 állítást!)
1. Csernyihivi vajdaság
2. Braclavi vajdaság
3. Volinyi vajdaság
4. Kijevei vajdaság
5. Pogyilljai vajdaság
6. Ruszföldi vajdaság
7. Belzi vajdaság

V. FEJEZET. AZ UKRÁN FÖLDEK A XVIII. SZÁZAD 20–90-ES ÉVEIBEN

29. §. Az Orosz Birodalom gyarmatosító politikájának felerősödése. A hetmani hatalom megszüntetése

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** jellemezni fogod az Orosz Birodalom gyarmatosító politikáját Ukrajnában; értékeled I. Szkoropadskij és D. Aposztol hetmanátusát; kideríted, hogyan próbáltak szembeszegülni az ukrán vezető körök Moszkva ukránellenes politikájának.

- ▶ **1.** Hogyan zajlott az északi háború az ukrán földeken? **2.** Határozzátok meg I. Mazepa helyét Ukrajna történelmében! **3.** Mik voltak a poltavai csata következményei Ukrajnára nézve?

1 **A Hetmanátus helyzete a poltavai csata után. Támadás a Hetmanátus autonómiája ellen.** Ivan Mazepa átállását a svédek oldalára I. Péter a terror fokozására használta fel. Különleges bizottságokat hozott létre, amelyek kivizsgálták a hetman támogatóinak az ügyét. Több ezer ukránt végeztek ki ezután, vagyonukat pedig elkozták. i

Ezzel egy időben Moszkva fokozta támadását az ukrán autonómia ellen. Amikor az új hetman, I. Szkoropadskij arra kérte a cárt, erősítse meg az ukránok hagyományos jogait és szabadságjogait a resetilovkai cikkelyekben, I. Péter elutasította, mondván: „Az ukránoknak úgymint sokkal több joguk van a cár kegyelméből, mint a többi népnek.” Először történt meg, hogy moszkvai uralkodó nem írta alá a szerződéses cikkelyeket.

Egyre jobban szűkültek a hetmanok jogai. A vajdák gyakran beleszóltak kozák Ukrajna belügyeibe. A hetman megfigyelése céljából rezidens minisztert neveztek ki (1710-től már kettőt) mellé. Az új hetmani székhelyen, Hluhivban pedig két orosz ezred állomásozott. A kozák közigazgatási rendszer megőrzése mellett a Hetmanátus területén orosz mintára kormányzóságokat hoztak létre. 1708–1709 között a Hetmanátus, 1719-ben pedig Szloboda Ukrajna lett a kijevi kormányzás része. 1715-től kezdve az ezredparancsnokokat kizárólagosan a cár képviselői választhatták meg. Később egyszerűen Péter nevezte

ki őket. Egyre gyakrabban lettek ezredek oroszok és más nemzetiségű talponyalók, akik hatalmas földbirtokokat kaptak címükkel. P. Tolsztojt például nyezsini ezredessé nevezték ki, A. Hanszkijt pedig kijevivé. Egész tartományok kerültek így ki a hetman joghatósága alól. Ezzel a politikával a cár megsértette a hatalom létrehozásának elvét a Hetmanátusban. 1720-ban korlátozta a főbíróság jogköreit is.

I. Péter minden erejével a Hetmanátus gazdasági önállóságának megsemmisítésére törekedett. Ukrán árut csak baltikumi orosz kikötőkön keresztül lehetett külföldre szállítani. Nyugat-Európából pedig tilos volt behozni tüt, vásznat, posztót, harisnyát, cukrot, dohányt. Helyettük az orosz manufaktúrák termékeit voltak kötelesek megvásárolni. Különleges adót vezettek be az orosz kincstár javára. A gazdasági alárendeltség jeleként értékelhető, hogy 1721-től a Hetmanátus területén kizárólag rézpénzt használhattak. Az arany- és ezüstpénz Oroszországban maradt.

Rendkívüli megpróbáltatásoknak voltak kitéve az ukránok a csatornák és a erődítmények építkezésein is. A Hetmanátus területét megszállva tartó hat orosz ezredet is az ukrán gazdaságnak kellett eltartani.

A kultúra terén is fokozódtak a megtorlások. I. Péter parancsára száműztek minden Jobbparti Ukrajnából származó diákot a Kijevi Mohila Akadémiáról. Megtiltották a könyvkiadást is az egyházi könyvek kivételével, de nyelvezetében azok sem térhettek el az oroszországi vallásos könyvektől. A cár támadást indított az ukrán nyelv ellen, fokozta az oroszosítást és az ukrán nép lelki rabságba taszítását.

■ I. Szkoropadszkij
hetman

2 Szkoropadszkij hetmanátusa (1708–1722). Ivan Szkoropadszkij nagyon óvatos politikát folytatott. Minden alkalmat megragadott arra, hogy bizonyítsa hűségét a cárnak. Ennek köszönhetően ugyan megőrizte hatalmát, de az nagyon korlátozott volt. Ugyanakkor sokat próbált tenni az ukrán autonómia megőrzése érdekében is.

Szociális téren folytatta Mazepa politikáját. Birtokokat adományozott a főtisztéknek és a kolostoroknak. Hetmanátusa idején a termőföld 30%-a a főtiszték magántulajdonába került, akik idővel igazi mágnásokká váltak. Szkoropadszkijnek magának is

100 ezer jobbágya volt, miközben a kolostoroknak alig 60 ezer.

Betegsége ellenére 1721 januárjában az orosz fővárosba indult, hogy tisztázza a Hetmanátus helyzetét az Orosz Birodalomban. Moszkvai útjának egyik előzménye az volt, hogy a főkancelláriát kivonták igazgatása alól.

A fővárosba tett látogatása azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Sőt. Az idős hetman megkapta a **Kisorosz Kollégium** (1722. április 29.) megalakulásáról szóló cári rendeletet, amely „a titkos ügyeket és a fellebbezéseket” hivatott tárgyalni. Ennek az új kormányhivatalnak a létrehozását az uralkodó azzal magyarázta, hogy számtalan panasz érkezett hozzá a Hetmanátusból a főtisztek megvesztegethetőségéről, zsarnokoskodásáról, a kozákok földjének, erdőinek erőszakos elfoglalásáról, a főkancellárián uralkodó fejtelenségről.

Ez a hír letaglózta az amúgy is beteg hetmant és véglegesen aláásta az egészségét. Miután visszatért Hluhivba az „ügyeket átadta” P. Polubotoknak és 1722. július 3-án meghalt.

■ I. Péter rendelete a Kisorosz Kollégium megalakulásáról

3 Az első Kisorosz Kollégium (1722–1727). P. Polubotok, a kinevezett hetman.

I. Szkoropadzkij halála után a hatalmat a Kisorosz Kollégium vette át, amelynek hat orosz tiszt volt a tagja. Ez a hivatal a Hetmanátus életében destruktív szerepet játszott. Elmélyítette a szakadékat az ukrán vezető körök és az egyszerű nép között, kísérletet tett az ukrán államiság megsemmisítésére. Vezetője Sz. Veljaminov brigadéros volt, akinek a kezében összpontosult az egész hatalom. I. Péter megtiltotta az új hetmanválasztást, és megparancsolta **Pavlo Polubotok** (1722–1723) kinevezett hetmannak, hogy mindenben kövesse a kollégium utasításait.

P. Polubotok csernyihivi ezredes energikus ember volt, az ukrán autonómia elkötelezett híve. Péter „veszélyesebbnek tartotta őt Mazepánál is”. Nem nyugodott bele abba, hogy a Kisorosz Kollégium dönt mindenben. Maga köré gyűjtötte a főtiszti ellenzékét, és bírósági reformba kezdett, harcot hirdetett a korrupció ellen.

- V. Volkov: I. Péter P. Polubotok cellájában
- ? Volkov festménye alapján készítettek beszámolót I. Péter utolsó beszélgetéséről P. Polubotok kinevezett hetmannal!

Bepanaszolta a szenátusnál (az Orosz Birodalom legfelső közigazgatási szervénél), hogy a Kisorosz Kollégium megsérti az ukrán törvényeket és szokásokat. Követelte, hogy engedélyezzék újra a hetmanválasztást.

1723 augusztusában a főtisztek egy csoportja a Kolomak folyó partján összeállította a **kolomaki petíciót**, amelyben az ukránok panaszt emeltek a Kisorosz Kollégium adói ellen, és ismét a hetmanválasztás engedélyezését kérték a cártól. Miután I. Péter megkapta a petíciót, rettenetes haragra gerjedt és a Péter-Pál-erődbe záratta Pavlo Polubotokot 15 ellenzéki ukrán főtiszttel együtt. 1724. december 18-án a hetman a börtönben meghalt.

i

4 Danilo Aposztol hetmanátusa (1727–1734) I. Péter halála után a moszkvai kormány változtatott Ukrajnával kapcsolatos politikáján. Mivel érlelődött egy újabb orosz–török háború, az oroszoknak hirtelen szükségük lett a kozákokra. 1727-ben ezért feloszlatták az első Kisorosz Kollégiumot és engedélyezték a hetmanválasztást. Az új hetman a 73 éves mirhorodi ezredes, **Danilo Aposztol** lett, akinek a hatásköreit azok a **határozati pontok** állapították meg, amelyeket Aposztol kapott a cártól 1728-ban. Az előző cikkelyekkel ellentétben ez nem egy államközi megállapodás volt, hanem a cár akaratának a kinyilatkoztatása.

Az 1728-as *Határozati pontok* főbb rendelkezései:

- ▶ hetmant csak cári engedéllyel lehet választani;
- ▶ Kisoroszország ügyeit a szenátustól ismét a külügy hatáskörébe helyezték;

- ▶ csökkentették az Ukrajna területén állomásozó orosz csapatok létszámát;
- ▶ a hetman nem külpolitizálhat, nem hozhat halálos ítéletet cári engedély nélkül;
- ▶ a Legfelső Hadbíróóság kibővül orosz tagokkal;
- ▶ a főtiszték és ezredek kinevezését 2–3 jelölt közül a cár hagyja jóvá;
- ▶ megszűnnek a Kisorosz Kollégium által kivetett adók;
- ▶ az orosz kormány ellenőrzése mellett újjáalakul az Általános katonai kincstár.

Danilo Aposztol kihasználta az orosz képviselő meggyengülését, és hozzájárult az ukrán autonómia helyreállításához. Az ezredek élére saját híveit nevezte ki, rendezte a földesbirtoklást. Először került összeállításra a Hetmanátus költségvetése is. Megszervezte az ukrán kereskedelmet és Kijevet a hetman hatalmának rendelte alá. Átszervezte az igazságszolgáltatás rendszerét és elérte azt, hogy engedélyezzék a kozákok visszatérését a tatár területen lévő Oleskiből. **1734**-ben a zaporozsjaiak hazatértek, és a Pidpilna folyó partján megépítették az **Új (Pidpilnai) Szcist**.

Pozitív hatással volt a korrupció elleni harcra az 1729–1730 között végrehajtott birtokösszeírás. Megvizsgálták a birtokhatárokat, a földtulajdonlás törvényességét. D. Aposztol támogatásával 1728-ban kodifikációs bizottság jött létre Hluhivban, melynek feladata egy új törvénykönyv kidolgozása volt *Jogszabályok, amelyek alapján a kisorosz nép bírászkodik* címmel. A benne foglalt jogszabályoknak biztosítaniuk kellett a Hetmanátus autonóm státuszát és kiváltságait. A törvények kidolgozása már a hetman halála után fejeződött be, de a szenátus nem hagyta jóvá azokat.

■ D. Aposztol
hetman

5 A hetmani kormány politikája. A Szloboda vidék autonómiájának felszámolására tett kísérletek. Danilo Aposztol halála után Anna Ioannovna ismét megtagadta a hetmanválasztás engedélyezését. Helyette 1734-ben létrehozta a **hetmani kormányt**, mely három ukrán főtisztből és három magas rangú orosz katonatisztből állt. A hetmani kormány a *Határozati pontok* alapján működött. Anna Ioannovna parancsa értelmében a kormánynak csökkentenie kellett a hetmani hatalom jelentőségét, aláásva így az ukránok bizalmát iránta. Elő kellett

■ L. Karavak:
Anna Ioannovna cárnő
portréja. 1730

segítenie továbbá a kozák főtisztek közeledését az orosz tiszti karhoz, az ukránok és oroszok közötti házasságokat. Az ukrán ügyek ismét visszakerültek a szenátushoz. Megreformálták az adószedést és a törvénykönyv összeállítását is befejeződött.

Mint már említettük a hetmani kormánynak a *Határozati pontok* alapján kellett volna működni, a valóságban azonban Anna Ioannovna cárnő „titkos kancelláriájának” utasításait hajtotta végre. Ukrajnán újabb terrorhullám söpört végig. Ismét érkezett a besúgók és rágalmazók ideje. Elég volt, ha valakire rávetült a gyanú árnyéka, máris hazáruháznak kiáltották ki, kegyetlenül megkínozták, majd Szibériába száműzték. 1737-ben letartóztatták az egész kijevi magisztrátust és visszavonták a város magdeburgi jogát is.

A hetmani kormány idején, 1734–1739 között ismét orosz–török háború zajlott. A cári hadsereg eltartását az ukrán lakosság nyögte. Elkobozták lovaikat, igavonó állataikat, kenyereket, takarmányukat. Sok kozák vesztette életét a krími hadjáratokban is. A háború egyetlen pozitívuma az volt, hogy a zaporozsjaiak visszatértek az Orosz Birodalom területére.

Gyökeresen megváltozott Szloboda Ukrajna közigazgatása is. 1723-tól kezdve ezredek csak oroszok lehettek, 1726-tól pedig a kozák önkormányzatok a Katonai Kollégium fennhatósága alá kerültek. 1732-ben Szumiban megalakult a szlobodai ezredek felügyelő bizottság hivatala, amely saját hatáskörébe rendelte azok tevékenységét. Az igazságszolgáltatás az orosz törvények alapján történt. 1734-ben megvonták a kozákoktól és a parasztoktól az első foglalás jogát, és megtiltották nekik, hogy elhagyják Szloboda Ukrajna területét.

■ **Következtetések.** Az orosz kormány 1708–1722 között foganatosított intézkedései arról tanúskodtak, hogy széles körű támadást tervezett az ukrán államiság ellen. A külpolitikai tényezők azonban lelassították a kozák állam megszüntetésének folyamatát, és sikerült, ha rövid időre is, helyreállítani a hetman hatalmát (1727–1734).

▶ A XVIII. század 30-as éveiben támadás indult az ukrán autonómia ellen, ami legtöbb ismertetőjegyének, sajátosságainak (attribútumainak) megszűnéséhez vezetett.

▶ Oroszország Ukrajnával kapcsolatos politikája változatlan maradt: célja továbbra is az volt, hogy átlagos orosz tartománnyá alakítsa át a Hetmanátust. Az ukrán kozák elit szerette volna megőrizni a hetmani ukrán állam autonóm jogait, de nem élvezte a néptömegek támogatását, és nem szánta rá magát radikális lépésekre sem.

Kérdések és feladatok

1. Hogyan korlátozódott a hetman hatalma Szkoropadzkij idején? 2. Hogyan használta fel I. Péter Ukrajna erőforrásait céljai eléréséhez? 3. Mi volt a lényege a resetilovkai cikkelyeknek? Hivatalosak voltak-e? 4. Ki volt Pavlo Polubotok? Mit tettek a kozák főtiszték Ukrajna autonómiájának a helyreállítása érdekében? Mik voltak a főtishti ellenzék tevékenységének az eredményei? 5. Mi történt Ukrajnában a hetmani kormány tevékenysége alatt?
- ▲ 6. Mi jellemezte I. Szkoropadzkij hetmanságát? 7. Mik voltak a főbb politikai elképzelései a *kolomaki petíciónak*? 8. Mik voltak a feladatai a Kisorosz Kollégiumnak? Hogyan rombolta tevékenységével Ukrajna hagyományos államigazgatási rendszerét? 9. Miért vált emlékezetessé D. Aposztol hetmansága? 10. Mik voltak a következményei a hetmani kormány tevékenységének Ukrajnára nézve?
- ✦ 11. Készítsetek beszámolót P. Polubotok hetmani tevékenységéről! 12. Készítsétek el a füzetben I. Szkoropadzkij és D. Aposztol hetmanságának összehasonlító táblázatát!
- ★ 13. Miért változott olyan gyakran az oroszok Ukrajnával kapcsolatos politikája?

30. §. Balparti és Szloboda Ukrajna. A Hetmanátus felszámolása

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor megismered az utolsó hetman, Kirilo Rozumovszkij politikáját; meghatározod a hetmanság végleges megszűntetésének okait és az autonómia felszámolásának menetét a Hetmanátusban és Szloboda Ukrajnában.

- ▶▶ 1. Milyen politikát folytatott Oroszország a Balparti Hetmanátusban?
2. Nevezd meg az ukránok legjelentősebb orosz uralom elleni lázadásait a XVIII. század első felében Balparti és Szloboda Ukrajnában!

1 A hetmani hatalom helyreállítása 1750-ben. Danilo Aposztol 1734-ben bekövetkezett halála után az ukránok nem választhatnak többé hetmant országuk élére. Ukrajnát a hetmani kormány vezette, amely minden lehetséges módon korlátozta a kozákok jogait. Az országban egyre nőtt az elégedetlenség és a feszültség.

Újabb reménysugarat jelentett a Hetmanátus számára I. Péter lányának, I. Erzsébetnek a megkoronázása, hisz a cárnő kegyeltje ebben az időben az ukrán származású Olekszij Rozumovszkij volt.

A Hetmanátusban és Szloboda Ukrajnában végbement változások okát viszont nemcsak a cárnő és környezete között kialakult különleges viszonyban kell keresni. Közrejátszottak benne külső tényezők is (háborús veszély az Oszmán Birodalom és Poroszország részéről) és a gazdag ukrainai nyersanyag és emberi erőforrások. Nem szabad elhanyagolni a társadalomban érlelődő oroszellenes hangulatot sem.

Már 1742-ben helyreállították a Kijevi Metropóliát, 1743-ban pedig hatályon kívül helyezték a Szloboda Ukrajnát hátrányosan érintő reformokat.

1744-ben I. Erzsébet felkereste a Hetmanátust. Főtisztek egy csoportja azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy engedélyezze számukra a hetmanválasztást. A császárnő nem volt ellene az ügynek és **1750-ben** Hluhivban a Főtisztek tanácsa ünnepélyes keretek között Olekszij öccsét, **Kirilo Rozumovszkij** (1728–1803) választotta hetmanná. Ő volt kozák Ukrajna utolsó hetmanja.

2 K. Rozumovszkij hetmanátusa. Az ifjú hetman vissza akarta szerezni Ukrajna régi jogait. Elérte azt, hogy a Hetmanátus ügyeit ismét a Külügyi Kollégium hatáskörébe helyezték (vagyis az orosz–ukrán viszony megint államközi szintre emelkedett). Kiterjesztette hatalmát a Zaporozsjai Szicsre és Kijevre, bár Kijev 1761 után ismét orosz irányítás alá került. Olyan nemesi rendszert akart kialakítani a Hetmanátusban, mint amilyen a Rzeczpospolitában volt. A kozák főtiszteket a lengyel slachticsokhoz hasonló jogokkal ruházta fel. Jogában állt ezredeseket kinevezni és szolgálati birtokokat adományozni. Ismét összehívta a Főtisztek tanácsát, amely fokozatosan rendi-képviseleti szervvé alakult át. Megkezdte Baturin újjáépítését, amely az ukrán kozák állam fővárosa lett. Az ifjú hetman széles körű reformjai megijesztették Erzsébetet, ezért 1754-ben orosz taná-

csost állított mellé. Megtiltotta, hogy önállóan nevezze ki az ezredeseket. Ezután csak javaslatot tehetett személyükkel kapcsolatban. Köteles volt naprakész jelentést küldeni Szentpétervárra a katonai kincstár bevételeiről és kiadásairól, fel kellett számolnia a határt Ukrajna és Oroszország között, bár az orosz áruk után befolyó vámilleték komoly bevételi forrást jelentett számára. Tilos volt kapcsolatot teremtenie külföldi országokkal.

Ezek a korlátozások nem vették el a hetman reformáló törekvéseit. 1760–1763 között bírósági reformot hajtott végre. Kezdetét vette a végrehajtói és bírói hatalmi ágak elkülönülése. Újjáalakultak a nemzeti-felszabadító háború éveiben felszámolt járásbíróságok, várbíróságok és kamarai bíróságok. A Legfelső Hadbíróstag tagjai közé választották a kozák főtisztakat, mindegyik ezredből egyet-egyet. Ezzel a főtisztok a nemesekhez hasonlóan, megerősítették kiváltságos helyzetüket. A főtisztok, akár csak a slachticsok, igyekeztek megőrizni birtokaikat és újakat szerezni. Korlátozták a parasztok költözködési jogát és növelték az úrdolgát.

Kirilo Rozumovszkij megreformálta a hadügyet és az oktatásügyet is. A hadseregben egységes fegyverzetet vezetett be, ami puskából, kardból és lándzsából állt, átszervezte a tüzérséget is. Egységesítette a kozákok egyenruháját. Minden katonát piros galléros kék mundurba, fehér nadrágba és sapkába öltöztetett. Kötelezővé tette mindenki számára a katonai kiképzést. A hetman tervbe vette két egyetem létrehozását: az egyiket Baturinban, a másikat Kijevben. Korszerűsítette a Kijevi Mohila Akadémiát.

■ K. Rozumovszkij
hetman

■ O. Rozumovszkij

3 A hetmani hatalom végleges felszámolása. Pjotr Rumjancev tevékenysége Balparti Ukrajnában. 1761-ben hirtelen meghalt I. Erzsébet. A trónt III. Péter foglalta el, aki ügyetlen politikai lépéseivel maga ellen hangolt mindenkit. Összeesküvést szerveztek ellene, melynek során meggyilkolták. Feleségét, a német származású II. Katalint koronázták meg ezután az orosz császári koronával. Az össze-

■ II. Katalin cárnő

■ P. Rumjancev

■ II. Katalin rendelete a hetmani hatalom megszüntetéséről

esküvésben tevékeny részt vállalt Kirilo Rozumovszkij is, de így sem sikerült megőriznie Ukrajna autonóm státuszát. II Katalin célja ugyanis a Hetmanátus felszámolása volt. 1763-ban a hetman és a kozák főtisztek petíciót intéztek az ifjú cárnőhöz, amelyben az önálló ukrán igazságszolgáltatás és a pénzügyi rendszer helyreállítását kérték tőle, valamint a hetmani cím örökletes jogának elismerését a Rozumovszkij család számára.

Szentpétervár ezt úgy értékelte, hogy az ukránok ki akarnak szakadni az Orosz Birodalom kötelékéből. Kirilo Rozumovszkij kénytelen volt lemondani. 1764. november 10-én II. Katalin törvényerejű rendeletet adott ki a hetmani hatalom megszüntetéséről Ukrajnában. Ezután Rozumovszkij hol az orosz fővárosban, hol külföldön élt. Csak 1794-ben tért vissza Baturinba. Ott is halt meg később. (1803-ban – *a ford.megj.*)

Megalakult a **második Kisorosz Kollégium**, amely négy orosz tisztviselőből és négy ukrán főtisztból állt, az élén **Pjotr Rumjancev** állt. Feladata az ukrán államhatalmi szervek felszámolása és az orosz közigazgatás létrehozása volt. 1765–1768 között a kollégium ellenőrzése alá vonta a Hetmanátus közigazgatási szerveit. Az ukrán államhatalmi jelképek használatát a közéletből fokozatosan kiszorította a birodalmi kétfejű sas. A kollégium és a Legfelső Hadbíróság mellett létrehozták az esküdt ügyvédek intézményét. Feladatuk a nép jogainak védelme volt.

II. Katalin titokban azt az utasítást adta Rumjancevnek, hogy tegyen meg mindent az ukrán autonómia mihamarabbi felszámolá-

sáért, a parasztok jobbágysorba taszításáért, az adók növeléséért és a Hetmanátus gazdasági életének szigorú ellenőrzéséért.

1765–1767 között a főkormányzó népszámlálást és birtokösszeírást tartott Kisoroszország területén. Megvizsgálta, majd átalakította az adószedés rendszerét. A kötelező terménybeszolgáltatást pénzben fizetett adó váltotta fel, ami évi 250 ezer rubelt tett ki, 1780-ban pedig elérte a 2 milliót.

Rumjancev nagy ívű átalakításait lelassította ugyan az 1768–1774-es orosz–török háború, de nem állította le.

Az ukránok tisztában voltak azzal, hogy a cári hatalom véglegesen fel akarja számolni autonómiájukat, ezért szervezkedni kezdtek. Amikor 1767-ben választásokat tartottak az Orosz Birodalom új törvénykönyvét előkészítő bizottságába (az előzőt 1649-ben állították össze), a kozák főtisztek, nemesek, papok, városlakók képviselői azt a feltételt szabták együttműködésükért, hogy térjenek vissza az 1654-es orosz–ukrán szerződéshez, állítsák helyre a hetman hatalmát stb. Szószólójuk **Hrihorij Poletika** Lubno képviselője volt. A bizottságot Katalin végül 1774-ben feloszlatta, a törvényalkotást pedig saját hatáskörébe vonta, így az ukránok elképzeléseiből nem lett semmi.

4

A kozák rendszer megszüntetése Szloboda Ukrajnában. Az autonómia maradványainak felszámolása a Hetmanátusban.

1765 augusztusában a cári kormány megszüntette az ezredrendszert Szloboda Ukrajna területén és megalakította a Szloboda-Ukrajnai kormányzóságot. Az öt kozák ezredet huszárezredeké szervezték át. A kozákok elvesztették jogaikat és kiváltságaikat, a „katonai lakosok” közé sorolták be őket. **1780**-ban a Szloboda-Ukrajnai kormányzóságot a harkivi helytartóság váltotta fel.

1781 szeptemberében megszűnt a Hetmanátus kozák közigazgatása is. Területén létrehozták a Kisorosz főkormányzóságot, amely három kormányzóságra (helytartóságra) tagolódott: a kijevire, csernyihivire és novgorod-sziverszkijire. A kormányzósági és járási központokban orosz közigazgatási és igazságszolgáltatási intézmények jöttek létre.

A közigazgatási-területi változások mellett az orosz kormány hozzájárult a szőkevény jobbágyok kérdésének megoldásához, és **1783** májusában rendeletet adott ki, amelyben földhöz kötötte az ukrán parasztokat. Végleg megtiltotta nekik, hogy elhagyják lakóhelyüket.

■ Harkiv és külvárosa 1787-ben

Ezzel a Balparton és Szloboda Ukrajna területén törvényessé lett a jobbágyrendszer.

1783. július 9-én átalakult az ukrán hadsereg is. A tíz kozák és a három társult könnyűlovas ezredből az orosz hadsereg kötelékébe tartozó tíz karabélyos ezredet hoztak létre. Ezekben az ezredekben szintén kozákok szolgáltak. A szolgálati idő hat esztendő volt. A főtiszték orosz tiszti rangot kaptak, a kozákokat pedig az állami parasztok közé sorolták.

A XVIII. század 80-as éveinek elején véglegesen felszámolták az ukrán államot. A zászlókat, ágyúkat, pecséteket Baturinból Szentpétervárra szállították. Az ukrán földek területi-közigazgatási beosztását, igazságszolgáltatási rendszerét, szociális szerkezetét az Orosz Birodalom többi tartományához tették hasonlatossá. Ukrajna történetében új nemzeti eszme kezdett kialakulni, az államiság helyreállításának gondolata.

! **Következtetések.** K. Rozumovszkij (1750–1764) hetmansága idejére esik a Hetmanátus történetének utolsó szakasza az Orosz Birodalom keretei között.

▶ 1764-ben II. Katalin megszüntette a hetmani hatalmat. Hogy megelőzze a lázadásokat, felszámolta a Hetmanátus, Szloboda Ukrajna alkotmányát és lerombolta a Zaporozsjai Sziiszt.

? **Kérdések és feladatok**

1. Mikor állították helyre a hetmani hatalmat, és ki volt az utolsó hetman? 2. Nevezzétek meg K. Rozumovszkij reformjait! 3. Ki volt a második

Kisorosz Kollégium vezetője, milyen intézkedéseket fogantatosított? **4.** Mikor számolták fel Szloboda Ukrajna autonómiáját?

- ▲ **5.** Jellemezték K. Rozumovszkij reformatori tevékenységét! **6.** Miért, és ki állította le az utolsó hetman reformjait? **7.** Milyen következményekkel járt az ukrán nép számára a Hetmanátus és Szloboda Ukrajna autonómiájának a felszámolása? **8.** Mi a történelmi jelentősége az Ukrán kozák államnak?
- ✦ **9.** Fogalmazzátok meg a hetmani hatalom felszámolásának okait! **10.** Készítsétek el *A hetmani hatalom és az ukrán autonómia maradványainak felszámolása* című témának a kibővített vázlatát!
- ★ **11.** Szerintetek Kirilo Rozumovszkij hetmansága alatt Ukrajna függetlenné válásának volt-e esélye?

31. §. Dél-Ukrajna. A Zaporozsjai Szics megszüntetése

Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor beszélni fogsz a szics és Dél-Ukrajna fejlődéséről a XVIII. század második felében; megmagyarázod, miért számolta fel a cári hatalom a Zaporozsjai Szicst és a Krími Kánságot; bemutatód a kozákok további sorsát a szics lerombolása után.

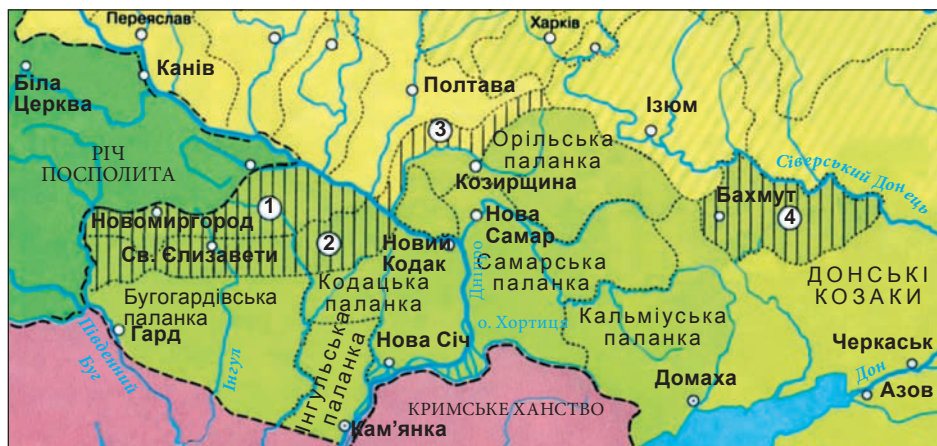
- ▶ **1.** Miért jött létre az Új (Pidpilnai) Szics? **2.** Milyen szerepet játszott a Zaporozsjai Szics az ukrán történelemben?

1 Az Új (Pidpilnai) Szics közigazgatási-területi beosztása. Az Új (Pidpilnai) Szics 41 éven keresztül 1734–1775 között állt fenn. A szics körül húzódtak a Zaporozsjai Had szabad földjei. Ebben az időben Zaporozsjsza sajátos körzetekre, **palánkákra** tagolódott. A XVIII. század 30–40-es éveiben öt, később nyolc ilyen palánka szerveződött: a kodaki, bugogardi, inguleci, protovcsai, oreli, szamari, kalmiuszi és a prognoivszki.

A palánka központja a megerősített szloboda volt. Itt állomásozott a helyőrség, és itt volt az ezredek és főtisztek székhelye is. A főtisztek tartották kezükben a közigazgatási, bírói, katonai és a pénzügyi hatalmat.

Zaporozsjsza közigazgatási központja a szicsben helyezkedett el, amely 38 kurenyre tagolódott. A kureny katonai és gazdasági egység is volt egyben. Mindegyik kozák valamelyik kurenyhez tartozott. A főtiszteket a kozák tanács választotta meg egy évre, akik később a tanács előtt számoltak be elvégzett munkájukról is.

- Територія Запорозжя
 Землі, відторгнуті від Гетьманщини і Запорозжя
- Адміністративні одиниці, утворені на відторгнутих землях: ① Нова Сербія, ② Новослобідський козацький полк, ③ Українська лінія укріплень, ④ Слов'яносербія

■ Palánkák Zaporozzsja szabad földjein

A XVIII. század második felében a tanácsok szerepe csökkent, a főtiszteké viszont nőtt.

A zaporozsjai kozákok továbbra is befogadtak mindenkit, aki az elnyomás elől hozzájuk menekült. A XVIII. század 60-as éveiben Zaporozsjszában már 100 ezren éltek.

Az összes szics körüli föld a kozákok vagyonát képezte. Minden kozák külön telket kapott a kóstól, ahol létrehozhatta saját téli szállását. Ezt a birtokot később eladhatta, elzalogosíthatta, de még el is ajándékozhatta. A főtisztek az évek során megkaparintották maguknak a közös tulajdonban lévő legelőket, kaszálókat, halász- és vadásztanyákat.

2 Új területek elfoglalása. Az Új Szics sokban különbözött a korábbi évek Zaporozsjai Hadától. A kozák előkelőségek gazdag földesurak lettek. Már nem vitézségükkel és a háborúban tanúsított bátorságukkal tűntek ki, hanem birtokuk nagyságával.

Az elviselhetetlen életkörülmények elől sokan menekültek Zaporozsjszába. A XVIII. században a háborúk már nem voltak annyi-

ra jövedelmezők, mint régen, így az egyszerű kozákok kénytelenek voltak munkába állni. A kozák földbirtokosok földjén azonban semmivel sem lett könnyebb a helyzetük, mint régi uraiknál volt.

Az egyenlőség és bajtársiasság a múlté volt, ami sokkal gyengébbé tette a kozák köztársaságot az ellenesleges betörésekkel szemben.

A szegényebb kozákok sokszor fellázdáltak a módosabbak ellen, sokan pedig az orosz kormány által létrehozott „szlobodákban” telepedtek le. Ez belülről bomlasztotta az Új Szics társadalmi rendszerét.

Az Alsó-Dnyeper vidéki kozákok utolsó kosatamánja **Petro Kalnisevszkij** (1690–1803) világosan látta, hogy Dél-Ukrajna végeláthatatlan sztyeppéit az ukrán kozákok egymagukban képtelenek benépesíteni és megtartani.

■ P. Kalnisevszkij

Petro Kalnisevszkij a lubni ezredben látta meg a napvilágot ősi kozák főtishti családban. Tíz esztendőn keresztül évente megválasztották kosatamáná. Mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza a szics függőségbe kerülését az orosz koronától. Háromszor volt Szentpéterváron, ahol kiállt Zaporozsja területi-közigazgatási jogai mellett. Támogatta a vidék kulturális fejlődését is. Őt templom és székesegyház épült fel a költségén és sok vallásos tárgyú könyvet is vásárolt.

Több hadjáratban vett részt a Krími Kánság és Törökország ellen. Különösen kitűnt bátorságával az 1768–1774-es orosz–török háborúban, ahol a Zaporozsjai Hadat vezette. Hősiességéért az orosz kormány aranyéremmel tüntette ki. Az Új Szics lerombolása után letartóztatták, és II. Katalin parancsára a Szolveckij szigeteken lévő kolostorba száműzték. Életének utolsó 25 évét sötét magánzárkában töltötte. I. Sándor orosz cár parancsára szabadon bocsátották, de már nem akarta elhagyni a kolostort. 113 éves korában halt meg.

A kosatamán megparancsolta, hogy az újonnan érkezőket ne írják be a kozákok közé, hanem támogassák szlobodánkénti letelepedésüket. Kalnisevszkij hetmanátusa idején több száz falu jött így létre Zaporozsja vidékén. Az oroszok előrenyomulását azonban nem lehetett feltartóztatni.

3 **Az orosz kormány korlátozza Zaporozzsja kiváltságait.** Az Új Szics jogait és kiváltságait az orosz kormány kezdetektől fogva korlátozta. A monarchikus berendezkedésű Orosz Birodalom számára idegen volt a demokratikus kozák köztársaság. Napjai meg voltak számlálva.

1753-ban a cári kormány megtiltotta a kosotamán-választást, de nem járt sikerrel, mert a kozákok nem voltak hajlandók lemondani ősijogokról.

A XVIII. század 40–60-as éveiben az oroszok megkezdték Zaporozzsja határterületeinek a betelepítését katonai telepésekkel: szerbekkel, magyarokkal, moldvaiakkal, görögökkel, bolgárokkal. Így akarták állandó ellenőrzés alatt tartani a kozákokat, és feltartóztatni a Jobbparti Ukrajnából és a Hetmanátusból ide özönlő szökevényáradatot. 1752-ben az északi és északkeleti végekre szerbek költöztek, akik létrehozták Új Szerbiát, 1753-ban pedig Szláv-Szerbiát.

Az 1760-as években a zaporozzsjai földeket a Novorosszijszki kormányzósághoz csatolták, tíz évvel később pedig kisajátították a dnyeperi erődítményrendszer építése számára.

4 **A Zaporozzsjai Szics végleges felszámolása.** A cári kormány számára a Zaporozzsjai Szics megszüntetése csak idő kérdése volt. Okai a következők voltak: 1) a kozák köztársasági rendszer összeférhetetlennek bizonyult az orosz birodalmi berendezkedéssel; 2) egy esetleges kozák-tatár birodalomellenes szövetség megakadályozása; 3) célszerűtlen volt egy saját vámterülettel rendelkező önálló államalakulatot megtűrni a birodalom területén, amely elzárta Oroszországot a Fekete-tengertől; 4) az orosz földesurak Zaporozzsja gazdag termőföldjeire vágytak.

A zaporozzsjai probléma végleges megoldásának ideje az 1768–1774-es orosz–török háború után érkezett el. A Krími Kánság függetlenné vált, és elismerte Oroszország protektorátusát. A tatár veszély megszűnésével nem volt többé szükség a kozákokra sem.

Az orosz–török háború befejezése után II. Katalin váratlanul azt a parancsot adta Pjotr Tekelij orosz tábornoknak (Pjotr Avramovics (1720–1792) tábornagy, II. Katalin cárnő egyik leghíresebb hadvezére, szerb származású, de a magyar Thökölyekkel is rokonságban állt. – *a ford. megj.*), hogy foglalja el a szicst és kergesse szét a kozákokat. 1775 májusának végén az orosz csapatok megindultak Zaporozzsjába. A kozákok nem gyanítottak semmit.

■ *V. Kovaljov*: Utolsó kozák tanács a szicsben

? Sikerült-e a művésznek bemutatni a festményén azoknak a kozákoknak az érzelmeit, akiknek gyökeresen megváltozott a sorsa?

Június 4-én az oroszok észrevétlenül lefegyverezték a helyőrséget és körülrzárták a szics-erődöt. Az orosz csapatok túlerőben voltak, ezért az ellenállás értelmetlen volt. A főtisztek meggyőzték a kozákokat arról, hogy ne szegüljenek szembe az orosz hadsereggel. Miután felolvasták II. Katalin rendeletét a szics megszüntetéséről, a 2 ezer kozák letette a fegyvert.

A főtiszteket ezután letartóztatták és bíróság elé állították. A Zaporozsjai Had szabad földjeit felosztották a Novorosszijszki és az Azovi kormányzóságok között. Orosz közigazgatási rendszert vezettek be birodalmi, hatalmi struktúrákkal. Megkezdődött az újonnan elfoglalt területek szétoztása a cárnő kegyencei között.

5 A kozákok sorsának alakulása a Zaporozsjai Szics felszámolása után. A Pidpilnai Szicst lerombolták, de sok kozák Zaporozsja területén maradt. II. Katalin utasítása értelmében beléphettek az orosz huszárok közé, visszatérhettek eredeti származási helyükre, de tovább élhettek régi tanyájukon is. Sok kozák ezt választotta és tovább gazdálkodott téli szállásán. De nem múlt el két év és megbánták döntésüket, mivel az új földbirtokosok, akik a cári hatalomtól kapták földjüket, elfoglalták téli szállásaikat, őket pedig jobbágyorsba taszították.

A kozákok egy része (közel 5 ezer fő) a Zaporozsjai Szics megszűnése után török földre menekült és szultáni engedéllyel megépítette a **Dunántúli Szicst**. Mások (közel 8 ezren) az Osztrák Birodalom területén próbáltak szerencsét és a Tisza partján, Bánát és Bácska környékén létrehozták a **Bánáti Szicst**.

6 A kozákok részvétele a XVIII. század második felének orosz–török háborúiban. A cári udvarban általában akkor gondoltak a kozákokra, amikor a törökök elleni háborúra készültek. Az 1768–1774-es orosz–török háború előestéjén a szics felszámolásának kérdése már eldöntött tény volt. Ettől függetlenül II. Katalin a következő szavakkal hívta harcba kozákjait: „Úgy gondoljuk, hogy ők (a zaporozsjaiak) a mi legelkötelezettebb alattvalóink. Ezért hűséges Zaporozsjai Hadunkat a legmagasságosabb kegyben fogjuk részesíteni.” A zaporozsjaiak hittek Katalin szavainak. Készek voltak életüket és vérüket áldozni szép cárnőjükért. Aktív részt vállaltak a háborúban.

A kozákoknak az orosz hadseregen belül 7,5 ezer huszárjuk és 5,8 ezer gyalogosuk volt, akik 1769-ben megakadályozták a 100 ezer fős török horda előrenyomulását Ukrajna belsejébe. Június közepén pedig megütköztek a törökök ocsakivi flottájának húsz hajójával, amelyek felfelé haladtak a Dnyeperen. Elfoglaltak három hajót, és meghátrálásra kényszerítették az oszmánokat. Augusztusban 3 ezer kozák mért súlyos vereséget a törökökre Ocsakiv alatt, majd egy 19 sajkából álló kozák flotta győzte le a török hajórajt a Duna deltájában. A zaporozsjaiak kitűntek hősiességgel Benderi, Tulcsa és Iszancsa ostrománál is.

Legközelebb az 1787–1791-es orosz–török háború idején jutottak eszébe a hatalomnak a kozákok. A harci eseményekben ekkor a fekete-tengeri kozák had vett részt. Különösen bátran harcoltak Kinburn alatt. Ott voltak 1788-ban Ocsakiv ostrománál és elfoglalásánál is. 1789 szeptemberében pedig hat kozák ezred elfoglalta Hadzsibejt (a későbbi Odesszát).

A fekete-tengeri kozákok aktívan kivették részüket Izmail ostromából és elfoglalásából is. Pedig ez a Duna-parti török erődítmény bevehetetlennek számított.

- Izmail ostroma. A csónakokon közeledő kozákok a Duna felől támadják hátra a törököket
- ? A fenti illusztráció alapján készíttetek beszámolót a kozákok részvételéről az orosz–török háborúban!

Nem csökkent a kozákság harci kedve a háború utolsó évében sem.

A törökök és oroszok között megkötött jászvásári béke értelmében a két ország közötti határ a Dnyeszter lett.

A fekete-tengeri kozákok azt gondolták, hogy hálából az oroszoktól megkapják a Dnyeszter és a Déli-Bug közötti földeket. Ezzel szemben 1792-ben arra kaptak engedélyt, hogy a Kubany és Don folyók között fekvő Tamany-félszigeten telepedjenek le. 1792 augusztusában 3877 kozák érkezett ide, akik megalapították a **kubanyi kozák sereget**, amely 1920-ig maradt fenn.

7 A Zaporozsjai Szics történelmi jelentősége. A Zaporozsjai Szics megszüntetése az ukrán történelem egyik legsajnálatosabb eseménye a XVIII. század második felében, hisz ezzel ért véget a kozákok hősie korszaka. A Zaporozsjai Szics ugyan elpusztult, de emléke máig él az ukrán nép lelkében. A kozákok háromszáz éven keresztül harcoltak az idegen betolakodók ellen, és hősieen védték Ukrajna déli határait. Ők álltak az ukrán nép nemzeti-felszabadító harcának élén is. Ennek köszönhetően az ukránság gazdasági és kulturális élete gyors fejlődésnek indult. A szics volt az a tényező, amely lelassította az eljobbágyosodás folyamatát, hisz a parasztok Zaporozszába menekültek Ukrajna minden részéből a hűbéri elnyomás elől.

Az ukránok számára a kozákok mindig is a legtisztább emberi értékek és a töretlen néplélek megtestesítői voltak, példát mutattak az utókornak szabadságszeretetből és a függetlenségért vívott töretlen harcból.

8 A Krími Kánság a XVIII. században. A Krími Kánság megszüntetése. A krími-tatár állam sorsát az 1768–1774-es orosz–török háború döntötte el. Az 1774-ben megkötött kücsük-kajnárdzsi békeszerződés kimondta ugyan a Krími Kánság függetlenségét, de valójában az orosz protektorátus elismeréséről szólt. A krími kán 1776-ban az orosz kormányhoz fordult, és kijelentette, hogy nem ismeri el a békeszerződést. Erre válaszul Oroszország 25 ezer fős hadserege megszállta a kánság területét és az Oroszországhoz lojális lojális **Sahin Girájt** segítette az uralkodói székbe.

A Krími Kánság felszámolását olyan intézkedések előzték meg, amelyek aláásták a félsziget szociális-gazdasági helyzetét. II. Katalin megparancsolta Alekszander Szuvorovnak, hogy védje meg a félszi-

get keresztény lakóit (31 ezer örményt és görögöt) a muzulmánok támadásaitól és telepítse át őket az Azovi kormányzóság területére. Valójában azonban a Krími Kánság gazdaságát akarta így lehetetlenné tenni, hisz az ország legjelentősebb adófizetői a keresztény, vagyis görög és örmény kereskedők voltak. **1783**-ban Katalin elérkezettnek látta az időt, hogy a Krím-félszigetet végérvényesen az Orosz Birodalomhoz csatolja.

Részlet II. Katalin rendeletéből a Krím-félsziget Oroszországhoz csatolásáról (1783)

A Krím-félsziget szabad és független tartománnyá változtatása nem hozta meg a várt nyugalmat Oroszország számára, hanem újabb fejfájást és jelentős kiadásokat eredményezett. Az 1774 óta eltelt idő megmutatta, a függetlenséget a tatárok egymaguk megvédeni nem tudják... Az orosz hadseregnek pedig nagyon sok fáradságába kerül a tatároknak nyújtott segítség. A kiadásokról nem is beszélve, amelyek olyanok, mint háború idején. A Krím-félsziget függetlenségéért már eddig is 7 milliót fizettünk. Mindezeket a körülményeket figyelembe véve arra az elhatározásra jutotunk..., hogy a Krím-félszigetet a rablók és rebellesek fészkéből az orosz állam területévé kell változtatni.

? Mi volt a kánság felszámolásának hivatalos indoka?

Az utolsó krími kán, Sahin Giráj Törökországba menekült. A Krím-félsziget elfoglalása után II. Katalin a gazdag szántóföldeket a nemeseknek és az orosz hivatalnokoknak adta. A tatároknak így a terméketlen területek maradtak. Ez igazi demográfiai katasztrófához vezetett. A Krím-félsziget lakossága az elkövetkező száz esztendőben 500 ezerről 200 ezerre csökkent, és többségüket a telepesek tették ki.

i

9

Dél-Ukrajna gyarmatosítása. Új városok létrejötte. Az 1768–

1774-es, 1787–1791-es orosz–török háborúk, a Zaporozsjsai Szics lerombolása (1775) és Krím bekebelezése (1783) után Oroszország óriási területekkel bővült. A cári kormány *Novorosszija*-nak nevezte új szerzeményét, de helytállóan mondható a *Dél-Ukrajna* megnevezés is, mivel a gyarmatosító telepesek többsége ukrán volt. A XVIII. században az Oroszországhoz csatolt területek közül a déliek voltak a legkedvezőbbek. A Fekete-tenger északi partvidékének gazdag termőföld kincse óriási bevételekkel kecsegtette az ide érkezőket. Kezdetben Novorosszija betelepítést **Grihorij Patyomkin** (1739–1791) irányította, aki sokat tett a térség felvirágzásáért.

Az új földeket általában orosz nemesek kapták meg, vagy adókedvezményben részesülő telepesek. A XVIII. században városok jöttek itt létre, amelyek fontos szerepet játszottak Dél-Ukrajna gazdasági életében és védelmi rendszerében. Az új városok általában régi erődítmények helyén épültek fel. Jeliszavethrad (ma Kirovohrad), Novomirhorod és Novoarchangelszk például a XVIII. század 40–50-es éveiben emelt erődítmények helyén állnak. Katerinoszlav (ma Dnyeper) a XVIII. század 70-es éveiben egy Polovica nevű kozák szloboda helyén alakult meg.

■ G. Patyomkin

A Fekete- és Azovi-tengerek partjain jelentős kikötővárosok jöttek létre. 1778-ban a Dnyeper torkolatánál alapították meg Herszont, az Ingulénál pedig Mikolajivot. 1798-ban a Yeni-Dünya (magyarul új világot jelent – *a ford. megj.*) török erőd helyén, Hadzsibej térségében kezdték meg Odessza építését. Az Azovi-tenger partján jött létre Mariupol.

A XVIII. század végéig Dél-Ukrajna területén már 30 város volt, melyek hamarosan Ukrajna és az egész Orosz Birodalom fontos gazdasági központjaivá váltak.

! **Következtetések.** A XVIII. század második fele Dél-Ukrajna és a Krím-félsziget további sorsa szempontjából meghatározó időszakká vált. A soros orosz–török háborúk után ezek a területek végleg az Orosz Birodalom uralma alá kerültek.

▶ 1775-ben megszűnt a Zaporozsjai Szics, 1783-ban pedig a Krími Kánság.

? **Kérdések és feladatok**

1. Mi volt a neve az utolsó Zaporozsjai Szicsnek? Hány évig létezett?
- ◆ 2. Ki volt a szics utolsó kosatamánja? 3. Hogyan viselkedtek a kozákok a XVIII. század második felének orosz–török háborúi idején? 4. Milyen szerződés értelmében lett a Fekete-tenger déli partvidéke az Orosz Birodalom része? 5. Melyik évben számolták fel a Zaporozsjai Szicst? 6. Mikor szüntették meg a Krími Kánságot?
- ▲ 7. Jellemezzétek az Új Szics közigazgatási-területi rendszerét! 8. Hogyan ment végbe Zaporozsja területeinek belső gyarmatosítása a XVIII. század második felében? 9. Nevezeték meg olyan tényeket, amelyek azt támasztják alá, hogy az orosz kormány fokozatosan korlátozta Zaporozsja kiváltságait! 10. Hogyan számolták fel a Zaporozsjai Szicst, mik voltak ennek az okai? 11. Mi a Zaporozsjai Szics történelmi jelentősége?

- ✦ **12.** Nevezetek meg olyan tényeket, amelyek azt támasztják alá, hogy az ukrán kozákok fontos szerepet játszottak a XVIII. század második felében orosz–török háborúiban! **13.** Készítsétek el *A krími tatárok sorsa a XVIII. század második felében* című téma vázlatát, és ennek alapján egy kiselőadást!
- ★ **14.** A Zaporozsjsai Sziaszt többször lerombolták. Vajon miért nem épült újjá 1775 után ukrán földön?

32. §. Jobbparti Ukrajna és a nyugat-ukrajnai földek a XVIII. század második felében.

Az ukrán nép nemzeti-felszabadító harca

✓ **Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor** meghatározod a népi mozgalmak okait Jobbparti Ukrajnában a XVIII. század második felében; tisztázod a Rzeczpospolita felosztásának következményeit az ukrán földekre nézve; fogalmat alkotsz a nyugat-ukrán földek fejlődéséről a XVIII. század második felében.

- ▶▶ **1.** Hogyan alakult a Jobbparti Hetmanátus sorsa a XVII. század második felében – a XVIII. század első felében? **2.** Mit értünk nemzeti-felszabadító harc alatt? **3.** Milyen országok akarták a XVII. század második felében – a XVIII. század első felében megszerezni maguknak Jobbparti Ukrajnát és a nyugat-ukrán földeket?

1 **Jobbparti Ukrajna társadalmi-gazdasági fejlődése a XVIII. század második felében. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító harcának okai.** A XVIII. század 30–60-as éveiben a Rzeczpospolita-hoz tartozó Jobbparton és Kárpátmelléken az ukránok többször fellázadtak az elnyomás ellen.

Jobbparti Ukrajnát a lengyelek még a XVII. század végén visszaszerezték, de az államhatalmat csak 1714 után sikerült végérvényesen helyreállítani, illetve megszilárdítani. Az ukrán földeket ismét a lengyel magnások kaparintották meg, teljesen kisémmizve ezzel a helyi lakosságot. Így került Jobbparti Ukrajna területének 80%-a 40 lengyel nagybirtokos család, többek között a Lubomirszkik, Csartorijszkik, Potockijek, Revuckik tulajdonába.

A XVII. század második felében zajló folytonos háborúk elnéptelenítették ezt a vidéket. A lengyel kormány engedményekkel próbálta ide csalogatni az embereket. Földet ígért minden újonnan érkezőnek és 15–20 esztendőre szóló adómentességet. Parasztcsaládok ezrei indultak ekkor Galíciából és Balparti Ukrajnából a Jobbpartra. Az engedményeknek hamar vége szakadt és a szabad telepesek jobbágysorba süllyedtek. A robot gyakran elérte a heti 5–6 napot. A

társadalmi-gazdasági elnyomás fokozódása mellett üldözni kezdték a pravoszlávokat is.

A hűbéri és vallási-nemzeti elnyomás a néptömegek ellenállását váltotta ki. A lázongókat **hajdamakoknak** nevezték. A kozáksággal rég leszámoltak, ezért nem volt olyan erő, amely szervezetté tette volna ezt a mozgalmat.

Hajdamakok – szőkevény-parasztok, akik csapatokba verődtek, hogy bosszút álljanak a mágnásokon és a slachticsokon az elnyomásért. (Az ukrán *hajde* – *hajtani, üzni* szóból ered – a ford. megj.)

Részlet egy leticsevi slachtics leveléből Juzef Potockij koronahetmanhoz a hajdamak támadások megszervezéséről

Megbízható forrásokból ismerjük ezeknek a haramiáknak a tevékenységét. Amikor megtámadnak egy falut vagy egy nagyközséget, először a harangtornyot foglalják el, hogy az ottaniak ne tudják félreverní a harangot. Aztán bekopognak a házakhoz, hogy engedjék be őket. Akik megteszik, azokat egyszerűen kirabolják. Akik viszont ellenállnak, azokat kegyetlenül megverik, majd meggyilkolják és mindenüket elveszik. A mezőn vagy az erdőben a következő taktikát követik. Általában egy szakadékban húzódnak meg és a közeli falvak lakói látják el őket élelemmel. Az egyik hajdamak a fáról kémléli az utat. Ha észreveszi a zsákmány közeledését, leugrik a fáról és a szakadék felé tereli a szerencsétlent.

- ? 1. Milyen taktikát követtek a hajdamakok? 2. Mivel magyarázható a hajdamak mozgalom megjelenése?

A hajdamakok kezdetben nem keltettek különösebb aggodalmat a nemességben, de később egyre veszélyesebbé váltak. A jobbágyelnyomás miatt elégedetlenkedők táborának a növekedése, a viszonylag kis létszámú lengyel hadsereg jelenléte a Jobbparton (4 ezer fő), valamint a Zaporozsjai Szics közelsége, ahonnan a mozgalom vezérei származtak, a hajdamakokat olyan félelmetes erővé változtatták, amely képes volt megsemmisíteni a lengyelek uralmát Jobbparti Ukrajnában.

2 Hajdamak felkelések. Az első hajdamak felkelés **1734**-ben robbant ki, amikor Lengyelországban az új király megválasztása körüli csatározások zajlottak.

Vezetője **Verlan** volt, aki Jezsi Lubomirszkij herceg seregéből szökött meg, és harcot hirdetett a pánok ellen. Hajdamakokból és parasztokból csapatokat szervezett, majd megindult Braclav vidéke és Galícia felé. Hadjárata során felégetett minden útjába kerülő lengyel nemesi birtokot, bírósági épületet, kancelláriát. Legnagyobb sikerét Vinnyica elfoglalásával érte el. Az egyesített orosz-lengyel nemesi hadsereg végül meghátrálásra kényszerítette Verlant, aki legényeivel együtt Moldvába menekült.

A szegénylegények kezdeti sikerei másokat is harcra buzdítottak. A hajdamakok pokollá változtatták ezekben az években a nemesség életét. A slachta megpróbálta elfojtani mozgalmukat, de sikertelenül. Ekkor az *Oszd meg, és uralkodj!* elvhez folyamodtak, és a maguk oldalára állították Szava Csalijt, a felkelők egyik vezérért. Csalijnak egymagában sikerült leszámolni összes társával, de a zaporozsjaiak később meggyilkolták.

1750 tavaszán újabb felkelési hullám söpört végig Jobbparti Ukrajnán. Lángba borult Braclav vidéke, Kijev környéke, Voliny, Pogyillja. A nemesi elnyomók elűzését azonban nem követte az ukrán állam helyreállításának folyamata. A hajdamakok ekkor még nem voltak felkészülve erre.

Az orosz kormány nagy aggodalommal figyelte a lengyelországi eseményeket, és csapatokat küldött a lengyel nemesség megsegítésére. A hajdamak mozgalmat azonban teljesen elfojtani nem lehetett.

3 **Kolijvcsina.** A XVIII. század 60-as éveiben Jobbparti Ukrajnában bonyolult belpolitikai helyzet alakult ki. A lengyel nemesség két részre szakadt: a király támogatóira és ellenfeleire. Elmérgesedett a viszony a katolikus, görög katolikus és pravoszláv egyházak között is.

1768 elején Oroszország és a Rzeczpospolita kormányai megegyeztek a katolikusok, pravoszlávok és a protestánsok jogainak egyenlővé tételéről. A szerződésben foglaltakat azonban nem sikerült megvalósítani, ugyanis a lengyel nemesség fellázadt ellene. A slachta képviselői Barban katonai-politikai szövetségre, konföderációra léptek egymással, és felkelést hirdettek a király ellen. Céljuk a katolikusok hatalmának helyreállítása volt. Az uralkodó nem tudott egyedül leszámolni a **bari konföderációval**, ezért az oroszokhoz folyamodott támogatásért. Moszkva egy egész hadtestet küldött a lengyel király megsegítésére.

Orosz pravoszláv testvéreik támogatásában bízva az ukránok népfelkelést robbantottak ki, amely **kolijvcsina** (az elnevezés maga az ukrán *koloti* – *szúrni* szóból származik, mivel a lázadók fő fegyvere a lándzsa volt – *a ford. megj.*) néven került be a történelembe.

A felkelés előkészítése még 1768 februárjában vette kezdetét, amikor a lázongók a motroninszki kolostor közelében, Holodnij Jarban gyűltek össze, és **Makszim Zaliznyakot** (1740 körül –1768) választották vezetőjüké. A kolostor egyébként a pravoszláv ellenállás egyik központja volt.

A felkelés 1768. június 6-án vette kezdetét. A lándzsások Holodnij Jarból kiindulva gyorsan haladtak előre. Bevonultak Zsabotyimba, Szmilba, Cserkasziba, Korszunyba, Kanevba, Bohuszlavba Liszjankiba. Végső céljuk a lengyel uralom fellegvárának tartott Umany megszerzése volt.

Közben a mozgalom egyre nagyobb méreteket öltött. Lángba borította a Kijevi, Braclavi vajdaságokat, Dél-Volinyt és Kelet-Pogyillját is. Mozgató erői a parasztok és városlakók voltak, de aktívan kivették részüket a felkelésből a hajdamakok osztagai is.

A kolijivcsinát nemzeti-felszabadító jellege különböztette meg más hajdamak mozgalmaktól. A lándzsások a lengyel uralom és a katolikus egyház hatalmaszkodása, a társadalmi elnyomás ellen harcoltak. Végső céljuk a Hetmanátus helyreállítása volt, ahol nincsenek lengyel pánok és mindenki egyenlő. 1768. június 20-án Zaliznyák csapatai megérkeztek Umany alá. **Ivan Honta** umanyi kozák százados, a védelem egyik vezetője, átállt a felkelők oldalára. Segítségével a város már másnap Zaliznyák kezére került. Az ostrom során több mint 2 ezer ember vesztette életét, többnyire lengyelek és zsidók. A lándzsások nagyon kegyetlenül viselkedtek. Lerombolták a katolikus templomokat, földig égették a jezsuita kolégiumot, a nemesi udvarházakat.

A felkelés központjává Zaliznyák Umanyt tette, ahonnan kisebb csapatokat küldött Ukrajna minden tartományába, hogy harcba hívják a népet az elnyomás ellen és megismertessék mindenkivel Zaliznyák „univerzáléjait”.

Ezzel egy időben az orosz csapatok Umany alá érkeztek. A rebellió méreteitől megrettent cári Oroszország szövetségre lépett a nemesi Lengyelországgal, hogy közösen verjék le a felkelést. Az orosz hadsereg parancsnoka, Gurjev ezredes azt a látszatot keltette, mintha támogatná a felkelőket. A táborába hívta Zaliznyakot és Hontát, ahol letartóztatta őket. A vezető nélkül maradt felkelőket szétzúzta hadseregével. A lázongás azonban még a következő esztendőben is folytatódott.

A kolijivcsina volt az ukránok utolsó Rzeczpospolita-ellenes felkelése, amely elsősorban az orosz-lengyel hadsereg túlereje miatt szenvedett vereséget. De sikertelenségében közrejátszott a felkelő

■ M. Zaliznyak

■ I. Honta

osztagok közötti összhang teljes hiánya és a lándzsások értelmetlen kegyetlenkedése is.

4 Az opriskok mozgalma. O. Dovbus. A népnyzó földesurak ellen a Kárpátmelléken és Galíciában az **opriskok**, vagy „fekete fiúk” harcoltak (a latin *opressor* – pusztító, rajtraütő, megsemmisítő). Az opriskok első osztagai még a XVI. században jelentek meg ezen a vidéken. Általában kisebb, 20–50 fős csoportokba verődve rátámadtak a nemesek, kereskedők és uzsorások birtokaira. Mivel jól ismerték a Kárpátok zezugos tájait és a helyi lakosság is az ő pártjukon állt, ezért könnyen el tudtak rejtőzködni üldözőik elől.

Leghíresebb vezérüket **Oleksza Dovbusnak** (1700–1745) hívták, aki legényeivel rátámadt a nemesi birtokokra és a gazdag parasztok tanyáira. Az így szerzett zsákmányt szétosztotta a szegények között. Dovbus életét egy áruló puskagolyója oltotta ki, akinek azt ígérték a lengyelek a merénylet fejében, hogy felszabadítják kötelezettségei alól és földet adnak neki. Dovbus a szabadságszeretet és a töretlen hit jelképe lett az ukrán nép szemében.

5 Lengyelország felosztása és az ukrán földek. A Rzeczpospolita a XVIII. század utolsó évtizedeiben nagyon meggyengült és történetének legmélyebb válságát élte át. A majorgazdálkodás és a nemesi anarchia fékezte az ország gazdasági fejlődését, ami védtelenné tette a lengyeleket a külföldi támadásokkal szemben. A szomszédos nagyhatalmak, Oroszország, Ausztria és Poroszország vezető körei már rég le akartak számolni a Rzeczpospolitával, mint európai vetélytársukkal. Félelemmel töltötte el őket a felvilágosodás és a francia forradalom eszméinek lengyelországi terjedése is. A XVIII. század végén ezért kiharvánva az államszövetség nehéz helyzetét elhatározták, hogy felosztják területét egymás között és végleg megsemmisítik államiségát

Lengyelország első felosztására Ausztria, Poroszország és Oroszország között 1772-ben került sor. A háromoldalú egyezmény értelmében a Habsburgok megkapták Holm kivételével a Ruszöldi és a Belzi vajdaságokat, a Volinyi vajdaság kremenyci járásának délnyugati és a Pogyilljai vajdaság nyugati részét. Az új osztrák–lengyel határvonalat a Zbrucs folyó mentén húzták meg. Itt jött létre a Galíciai és Lodomériaai Királyság Lemberg (Lviv) központtal, amely közvetlenül az osztrák császárnak volt alárendelve. A koronatartomány része lett Kislengyelország is.

1775-ben Bukovina az Oszmán Birodalom kötelékéből a Habsburgok fennhatósága alá került, mint a Galíciai és Lodomériaai Királyság önálló körzete.

A nagy francia forradalom hatására Lengyelországban tömeges felszabadító mozgalom kezdődött Tadeusz Kościuszko (magyarosan Kosciuszko Tádé) vezetésével. Elfogadták az ország alkotmányát. II. Katalin csapatokat küldött Lengyelországba, hogy leverjék az orosz határ mentén kibontakozó forradalmi mozgalmat. A hadsereg élére később A. Szuvorov került. A lengyelek gyakorlatilag nem fejtettek ki semmilyen ellenállást. Csak Ljubar, Sepetyivka és Osztroh alatt bontakoztak ki jelentéktelen összecsapások. A lengyelek felkelését végül leverték. 1793. március 27-én II. Katalin kiáltványban mondta ki Jobbparti Ukrajna Oroszországhoz csatolását.

Oroszország 1793-ban kieroszakolta **Lengyelország második felosztását**, melynek során megkapta Jobbparti Ukrajnát, vagyis a Pogyilljai, Volinyi, Braclavi és Kijevi vajdaságokat. Két évvel később, 1795-ben végbement **Lengyelország harmadik felosztása**. Oroszországgé lett Voliny nyugati része is.

■ Ukrajna a XVIII. század végén

A XVIII. század 90-es éveiben Jobbparti Ukrajnában orosz közigazgatás jött létre. 1797-ben megalakult a Kijevi, Pogylljai és a Volinyi kormányzóság. A lengyel slachticsok orosz nemesi címet kaptak és jogaikban is egyenlőkké váltak velük. Az ukrán parasztok helyzete viszont semmit sem változott. Továbbra is jobbágy sorban maradtak, robotra jártak és különféle hűbéri kötelezettségeket teljesítettek. Lengyelország három felosztása után sok zsidó került orosz fennhatóság alá. Az orosz kereskedők és nemesek nyomására az államhatalom külön „telephelyet” jelölt ki számukra, amelyet nem hagyhattak el.

A Reczpospolita három felosztása következtében a lengyelek hosszú időre elvesztették állami függetlenségüket. Ezzel az ukrán földek 80%-a az Orosz Birodalom kötelékébe került, ami a cárizmus politikájának ellenére elősegítette az ukrán nép konszolidációját és fejlődését.

A XVIII. század végére Ukrajna területein két birodalom osztozott, az orosz és az osztrák.

6 Galícia, Bukovina, Kárpátalja társadalmi-gazdasági és politikai helyzete. A XVIII. század második felében Galícia és Bukovina a Habsburgok fennhatósága alá került. Kárpátalja már 1711 óta oda tartozott. A XVIII. század második felében Mária Terézia és fia, II. József álltak a birodalom élén. Mindketten a felvilágosult abszolutizmus hívei voltak, vagyis hatalmi rendszerük megváltoztatása nélkül akarták megreformálni országukat. Az első reformok vidékünk (Kárpátalja) lakosságát érintették. 1766-ban rendeletet adtak ki, amely szabályozta a jobbágyok terheit és a jobbágytelkek nagyságát. 1783-tól a jobbágyok kézművességgel is foglalkozhattak. A földesuraknak pedig megtiltották, hogy elvegyék a parasztok földjét és beleavatkozzanak családi életükbe. Az 1785-ben kiadott jobbágyrendeletben eltörölték a jobbágy elnevezést és a röghöz kötést, valamint megerősítették a parasztok telekhez való jogát, vagyonuk szabad örökítésének jogát is. A jobbágyok gyermekei ezután szabadon járhattak iskolába és megválaszthatták szakmájukat.

■ Mária Terézia

Hasonló módon változott a galíciai jobbágyok sorsa is. A helyi földesuraknak az 1775-ben kiadott rendelet megtiltotta, hogy olyan kötelezettségek teljesítésére kényszerítsék a jobbágyokat, amelyek nem szerepelnek a jegyzékben. 1782-ben a jobbágyok felszabadultak személyes függőségük alól. Ezután szabadon házasodhattak, tanulhattak, választhatták meg lakhelyüket. 1786-ban az úrdolga nagyságát a telkek méretétől tették függővé.

Megszüntették az udvaronkénti kötelezettségeket és a bér munkát. A következő esztendőben a paraszti használatban lévő földeket a parasztok tulajdonává nyilvánították.

Bukovinában Hrihorij Hika moldvai vajda 1766-ban kiadott *Arany oklevele* volt érvényben, amely a robotot évi 12 napban határozta meg, a határ menti községek lakói számára pedig évi 6 napban. Később Bukovinára is kiterjesztették az 1782-es és 1786-os törvényeket.

Viszonylag lassabban fejlődtek a városok. A régió legnagyobb városának Lviv számított 30 ezres népességével. A városi lakosság többsége elsősorban földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott nem pedig kézművességgel és kereskedelemmel. A nyugat-ukrajnai városok fokozatosan elveszítették ukrán jellegüket. Többségbe kerültek a zsidók, lengyelek, németek, örmények. Az ukránság a falvakba szorult vissza és paraszti nemzetté vált. Közben pedig Európában kezdetét vette az ipari forradalom.

A XVIII. század második felében megjelentek az első posztó- és vászonkészítő manufaktúrák. A kézműves termelési mód azonban továbbra is túlsúlyban maradt a gazdasági életben. A Habsburgok nem törődtek a távolabbi régiók gazdasági fejlődésével. A birodalom gazdaságilag két legfejlettebb vidéke Ausztria és Csehország volt.

Bonyolult volt Nyugat-Ukrajna vallási élete. A katolikus és görög katolikus egyházak kiváltságos helyzetben voltak ezen a vidéken, és az 1720–1780-as években harcot folytattak a pravoszlávok és a protestánsok ellen. A XVIII. század közepére Kárpátalja minden pravoszláv egyházközsége görög katolikussá vált. Az 1770–1780-as években a helyzet gyökeresen megváltozott. Az osztrák kormány korlátozta a római pápa befolyását, felszámolta a szerzetesrendeket. Csak azok maradhattak fenn, amelyek gyógyítással vagy tanítással foglalkoztak és vagyonukat oktatási célokra használták fel. Engedélyezte az unitáriusok, reformátusok, evangélikusok és ortodoxok számára a szabadabb vallásgyakorlást. II. József kötelezte a papokat, hogy az istentiszteleteket a helyi lakosság nyelvén vezessék és minden templom mellett hozzanak létre elemi iskolákat. A görög katolikus egyház ezután a gyarmatosítás eszközével ugyan, de az ukrán nép nyelvének és hagyományainak a védelmezőjévé vált.

Következtetések. A szociális, nemzeti és vallási elnyomás fokozódása Jobbparti Ukrajnában a Rzeczpospolita meggyengülésének körülményei között a hajdamak mozgalom kialakulását eredményezte, amelynek csúcspontja a kolijivcsina volt.

▶ A Rzeczpospolita meggyengülése az ország felosztásához vezetett Ausztria, Poroszország és Oroszország között. Lengyelország megszűnt önálló állam lenni.

Kérdések és feladatok

1. Nevezzétek meg a nemzeti-felszabadító mozgalom megerősödésének okait Jobbparti Ukrajnában a XVIII. század második felében! 2. Milyen formái voltak a nemzeti-felszabadító mozgalomnak ebben az időszakban? 3. Kik voltak a hajdamakok, és mi volt mozgalmuk kiváltó oka? 4. Mikor kezdődött a kolijivcsina? 5. Milyen tartományokban tevékenykedtek az opriskok? 6. Milyen országok, és hányszor osztották fel Lengyelországot? 7. Milyen következményei voltak Lengyelország felosztásának Ukrajnára nézve? 8. Miben hasonlítanak, és miben különböznek az 1730–1750-es évek hajdamak felkelései és a kolijivcsina? 9. Nevezzétek meg az oprisk mozgalom sajátosságait! 10. Jellemezzétek a nyugat-ukrán földek fejlődését a XVIII. század második felében!
- ★ 11. Készítsétek el a füzetben az 1734, 1750 és 1768-as felkelések összehasonlító táblázatát! 12. Készítsétek el O. Dovbus, M. Zaliznyak és I. Honta történelmi portréját! 13. Figyeljétek meg az atlasz térképén a nemzeti-felszabadító harc eseményeit Jobbparti Ukrajnában és a Kárpát-melléken a XVIII. században! Válasszátok ki a legfőbbeket közülük!
- ★ 14. Hogy gondoljátok, újjászülethetett volna-e az ukrán államiság a XVIII. század második felében a nemzeti-felszabadító mozgalmak következtében?

33. §. Ukrajna kultúrája a XVIII. század második felében

 Ha elsajátítod az óra leckéjét, akkor jellemezni fogod a kultúra fejlődésének sajátosságait a XVIII. század második felében; be fogod mutatni az ukrán kultúra jeles személyiségeit és alkotásait.

- ▶ 1. Milyen jellemzői ismertek az ukrán kultúra fejlődésének a XVII. század második felében – a XVIII. század első felében? 2. Nevezzétek meg az ukrán kultúra vívmányait a XVII. század második felében – a XVIII. század első felében!

 A kultúra fejlődésének sajátosságai. Az ukrán kozák állam kulturális élete a XVIII. század második felében nagyon összetett körülmények között fejlődött. Ugyan tovább folytatódott a művé-

szetek és az irodalom korábban elkezdődött virágzása, de a kultúra fokozatosan elvesztette nemzeti jellegzetességeit, bár megjelentek benne a vidékiesség első jelei is.

Az ukrán kultúra fejlődésének termőtalaja a kozák államiság volt. A Hetmanátus és a Zaporozsjai Szics megszűnésével, a Balparti Hetmanátus egyszerű oroszországi tartománnyá degradálásával a cárizmus alapjaitól fosztotta meg az ukrán kultúrát és hanyatlásra ítélte.

A XVIII. században az ukránok által lakott földek különböző országokhoz kerültek, ezért a Hetmanátus, Jobbparti Ukrajna és a nyugat-ukrán földek kulturális élete eltérő körülmények között fejlődött. Ez azonban nem bontotta meg szellemi egységüket.

2 Oktatás és könyvnyomtatás. A XVIII. század közepén Ukrajna lakosságának nagy része tudott írni, olvasni. Ez az ukrán népiskoláknak volt köszönhető, melyeket a helyi egyházi testvériségek tartották fenn. Számuk a Hetmanátus területén a XVIII. század második felében elérte a 866-ot. Hasonló oktatási intézmények Szloboda Ukrajnában is működtek. Az oktatás nyelve mindenütt az ukrán volt, és a legszegényebb családok gyerekei is járhattak iskolába.

Az orosz cárizmus támadása az ukrán államiság ellen lerombolta a népiskolai hálózatot. A jobbágsorba taszított parasztok már nem tudták fenntartani iskoláikat.

Balparti és Szloboda Ukrajnában a XVIII. század utolsó negyedében orosz oktatási rendszer jött létre, ami rendi jellegű volt. Csak a kiváltságos társadalmi rétegek képviselői tanulhattak ezután. Két iskolatípus jött létre. A négyéves felső szintű népiskolák a nemesek gyerekei számára, a kétéves alsó szintű népiskolák pedig a kereskedők, városi polgárok és tisztviselők gyerekei számára.

A XVIII. század második felében ukrán népiskolák Jobbparti Ukrajnában és a nyugat-ukrán földeken is voltak. A hatalom üldözése következtében azonban számuk fokozatosan csökkent. A Jobbpart népiskoláit a jezsuiták tartották ellenőrzésük alatt,

- A Kijevi Mohila Akadémia diákjainak és főépületének ábrázolása. *I. Scsirszkij* rézmetszete

a lengyel népiskolák pedig elérhetetlenek voltak az ukrán parasztok számára.

Középiskolai oktatás a csernyihivi, harkivi és perejaszlavi kollégiumokban zajlott, amelyek a Kijevi Mohila Akadémia szervezeti szabályzata alapján működtek. A XVIII. század végén a csernyihivi és perejaszlavi kollégiumokat egyházi szemináriumokká alakították át, a harkivit pedig kincstári szakiskolává.

A Jobbparton és Nyugat-Ukrajnában a középiskolai oktatás fejlődését lelassította az idegen uralom. Jobbparti Ukrajnában többnyire lengyel gimnáziumok voltak, ahol az oktatás lengyel vagy német nyelven zajlott. Kárpátalja katolikus és protestáns középiskolái pedig gyakorlatilag zárva maradtak a ruszin-ukrán gyerekek előtt.

A **Kijevi Mohila Akadémia** továbbra is nagy hatással volt az oktatás és tudomány fejlődésére. Az ukrán nép legtöbb vívmánya a közép- és felsőfokú képzés, a filozófia, teológia, nyelvtudomány, irodalom, publicisztika és történelemtudomány terén ezzel az intézménnyel hozható kapcsolatba.

Falai között alakult ki az ukrán irodalmi nyelv, fejlődtek a különböző irodalmi műfajok. Innen indult útjára az ukrán nemzeti színjátszás is. Az akadémia felvirágzásának időszakát azonban a XVIII. század 60-as éveitől a hanyatlás évei követték. Romlott az akadémia anyagi helyzete és 1829 után egyszerű papneveldeként működött tovább.

Nyugat-Ukrajna vezető felsőoktatási intézménye a lvivi egyetem volt. Lengyelország felosztása után Galícia az Osztrák Birodalom része lett. Ez pozitív hatást gyakorolt az ukrán oktatás fejlődésére, ugyanis a lengyelek engedélyezték az egyetemen egy ukrán intézet létrehozását, amely 1805-ig működött.

Mária Terézia 1776-ban Bécsben megalapította a Barbareum generális görög katolikus szemináriumot, ahol évente 29 galíciai fiatal tanulhatott. 1783-ban Lvivben is létrejött egy görög katolikus szeminárium. Ez volt a galíciai ukránok első teológiai főiskolája. 1744-ben Kárpátalján, Munkácson alakult hasonló oktatási intézmény. Később átvitték Ungvárra, ahol tanítóképzőként működött tovább.

A XVIII. század második felében fejlődött a könyvnyomtatás. A legjelentősebb nyomdák a Kijevi Barlangkolostorban és a cser-

nyihivi Szentháromság kolostorban működtek, amelyek teológiai és világi művek nyomtatásával egyaránt foglalkoztak. Említésre méltó kiadványok ebből az időből: a *Biblia* (1759), a *Kijevi Barlangkolostor Paterikonja* (1760, 1762), a *Szinopsis* (1755), az *Oktató imakönyv* (1753, 1758, 1766) és az *ABC-s könyv*.

3

Irodalom. Az ukrán irodalom a korábbi korok hagyományai és a barokk jegyében fejlődött ebben az időben.

Nagy népszerűségnek örvendtek a különböző visszaemlékezések, naplók. Különösen **Mikola Hanenko** (1691–1760) főzászlós és **Jakov Markevics** (1696–1770) főkincstárnok visszaemlékezéseit forgatták szívesen az olvasók, mivel valóság-hű képet kaphattak belőlük a Hetmanátus politikai, gazdasági életéről, az ukrán slachticsok mindennapjáról.

A történelmi versek közül meg kell említenünk **Szemen Dovhovics** *Kisoroszország Nagyoroszországgal beszélget* című alkotását. A költő elítéli az orosz cárizmus központosító politikáját a Hetmanátusban, és bírálja Ukrajna autonómiájának megszüntetését.

Sok történelmi vers szólt az ukrán nép nemzeti-felszabadító harcáról Jobbparti Ukrajnában. A kolijivcsina idejéből származnak a következő költemények: *Szmiljanscsina a hitét védi* és a *Csatasorba álltak hatvannyolcban a népek*.

A *kijevi barátok siráma* című szatirikus vers névtelen szerzője a cári kormánynak azt az 1786. április 10-én elfogadott rendelkezését ostromozta, mely megfosztotta az ukrán kolostorokat földbirtokaiktól.

Szatirikus versei tették méltán népszerűvé **Ivan Nekrasevicset**. A *Piac* és a *Gyónás* című alkotásaiban az egyszerű nép életéről fest színes és szórakoztató képet, a *Vita a test és lélek között* című művében pedig belső vívódásaiba hagyja betekinteni olvasóit.

4

A filozófia fejlődése. H. Szkovoroda. A XVIII. század második felében új eszmékkel gazdagodott az ukrán filozófia kincstára. A Kijevi Mohila Akadémián a híres író és ismert társadalmi személyiség, **Mihajlo Kozacsinszkij** (1699–1755) tartott filozófiából előadássorozatot. Megismertette diákjait az emberi jogok eszméivel, amelyek abban az időben születtek Nyugat-Európában. Gondolatait a *Társadalmi politika* című műben fogalmazta meg, ahol először próbálta megmagyarázni a jogelmélet és a természetes jog alapjait.

■ H. Szkovoroda

Kozacsinszkij leghíresebb tanítványa **Hrihorij Szkovoroda** (1722–1794) volt, a későbbi híres filozófus, humanista, felvilágosító, költő, pedagógus, zenész.

Műveiben az élet értelmét és az emberi boldogság mibenlétét firtatta. Azt vallotta, ezeket a dolgokat magunkban kell keresni. Csak akkor lehetünk igazán boldogok, ha azzal foglalkozunk, amihez tehetségünk van, és ha megismerjük saját belsónket. H. Szkovoroda munkásságának egyik alapvető forrása a XVIII. század második felének ukrán valósága volt. Ennek alapján állította a gondolkodó azt, hogy az ember legnagyobb

kincse a szabadság és függetlenség, amiért meg kell küzdeni. Ez nem mindenkinek tetszett a korabeli Ukrajnában. A társadalom azonban ezer sebből vérzett. Nagy volt a szegénység, sok az igazságtalanság. A kiutat Szkovoroda nem az aktív harcban látta, hanem a gonosz elutasításában. A gonosz alatt ő a meggazdagodás vágyát és a mások elnyomását, megalázását értette.

Szkovoroda fontos szerepet szánt a sötét erők elleni harcban az oktatásnak. Hitt az emberi elme korlátlan lehetőségeiben. „Az elmét nem a könyvek szülik – mondta – hanem az elme szüli a könyveket.”

H. Szkovoroda a filozófia fő céljáról

Az emberi élet legfőbb célja az, hogy lelke, gondolatai, szíve tiszta maradjon. Mindenkinek van életcélja, de nem mindenki ismeri fel a legfontosabbat. ...Az egyik csak a hasával törődik, vagyis hogy mindig tele legyen... a másik a ruhákkal meg minden hasonló élettelen tárggyal. A filozófia, a bölcsesség szeretete és arra tanít minket, hogy elsősorban lelkünk örök életével foglalkozzunk, szívünk romlatlanságával és gondolataink tisztaságával. Amikor az ember lelke vidám, gondolatai nyugodtak, szíve békés, akkor minden derűs, boldog és gyönyörűséges. Ez az igazi filozófia.

- ? 1. Mit tart H. Szkovoroda az emberi élet és a filozófia fő céljának?
2. Hogyan teheti a filozófia boldoggá az embert?

5 **A természettudományok fejlődése.** A XVIII. század második fele a természettudományos ismeretek fejlődésének és gazdagodásának időszak volt. Ez elsősorban az orvostudomány fejlődésére értendő.

Ebben az időben több ukrán orvos lett tudós doktor. Sokat tettek az orvostudomány fejlődéséért N. Ambodik-Makszimovics, M. Terehovszkij és mások. Az ukrán tudósok tanulmányozni kezdték

Ukrajna növényvilágát is. 1795-ben jelent meg N. Ambodik-Makszimovics első növénytan kézikönyve, amelyben a tudós nagy figyelmet szentelt hazája természetrajzának. Az ukrán tudósok felvették a harcot a kor félelmetes járványaival is. Jefrem Muhin bevezette a himlő elleni oltást és a kolera ellenszerén dolgozott. Híres epidemiológusa volt a kornak Danilo Szamojlovics, aki katonarvosként szolgált az 1768–1770-es orosz–török háború idején. Amikor az Orosz Birodalom területén 1784-ben pestisjárvány tört ki, a kór terjedésének megelőzésére új módszereket dolgozott ki, amit külföldön is elismeréssel fogadtak.

Ukrajnában a XVIII. század második felében kezdetét vette az orvosképzés. 1773-ban Lembergben egészségügyi kollégiumot hoztak létre, 1787-ben Jeliszavethradban (ma Kirovohrad) orvosképző szakiskolát alapítottak.

6 Zene. A XVIII. század második felében az ukrán zenei kultúra jelentős fejlődésen ment át. Az emberek kedvencei továbbra is a kozák banduristák voltak.

Komoly változások történtek a hangszeres zene terén. A Zaporozsjai Szicsben indulók hangjára vonultak hadba a kozákok, muzsika szólt a győzelmek ünneplésekor, de zeneszó hívta össze a kozák tanácsokat is. A szics megszűnése után a kozák zenészek a városokban helyezkedtek el.

Az ukrán zeneművészet egyre inkább a nyugat-európai zene hatása alá került. Az utolsó hetman, Kirilo Rozumovszkij hluhivi rezidenciáján saját színházat és zenekart tartott fenn, amelyek olasz operákat adtak elő. Az ő tulajdonában volt Kelet-Európa legrégebb kottagyűjteménye.

A XVIII. század második felének híres zeneszerzői: **Makszim Berezovszkij** (1745–1777), **Dmitro Bortnyanszkij** (1751–1825) és **Artem Vedel** (1767–1808). Az ő munkásságuk nélkül elképzelhetetlen a korabeli zeneművészet. M. Berezovszkij húsz egyházi kórusműnek volt a szerzője. Zenéjét líraiság hatotta át. Műveiben az ember belső világának titkait kutatta. D. Bortnyanszkij a szerzője *A sólyom* és *A rivális fiú* című operáknak. Vigoperát is komponált *A szenyor ünnepel* címmel, emellett több mint száz egyházi kórusművet írt. Artem Vedel tolla alól 29 egyházi kórusmű került ki, melyeket mély drámaiság és magas fokú szakértelem jellemez. Mindhárom zeneszerző munkásságára nagy hatással volt az ukrán népzene.

7 Építészet és szobrászat. A XVIII. század második felének építészetét a stílusok sokfélesége jellemezte.

Az ukrán barokk sajátos formavilága jelenik meg **Sztepan Kovnyir** (1695–1786) művészetében. Az ő tervei alapján épült fel a Kijevi Barlangkolostor nyomdájának épülete, a közeli és távoli barlangok harangtornyai, Antonij és Feodoszij temploma Vaszilkiivben, a Klovi palota Kijevben. Az ukrán barokk stílusát fejlesztette tovább művészetében **Ivan Hrihorovics-Barszkij** (1713–1785). Első jelentősebb alkotása a kijevi városi vízvezeték volt és annak központi építménye, a *Felicián* szökőkút-pavilon (ma a Sámson szökőkút a Kontraktovij téren). Az ő tervei alapján épült fel Kijevben a Szűzanya Oltalmatemplom, a kirilivkai kolostor kaputemploma, Podólon a Szent Miklós-templom, a Nagyboldogasszony-székesegyház harangtornya, a Kijevi Mohila Akadémia konviktusa. A mester munkásságában felfedezhetőek a klasszicizmus első jelei.

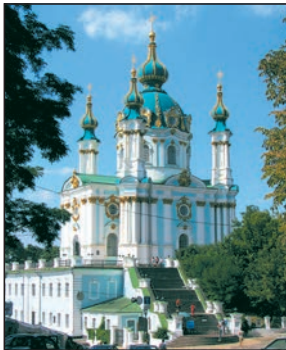
A XVIII. század közepén az ukrán építészetben a barokk nehezkesége, drámaisága helyett egy árnyaltabb, játékosabb, a korábnál jóval könnyedebb stílus jelent meg, a **rokokó**. Főképpen épületek, belső terek, bútorok stb. díszítésére volt alkalmas. A rokokó stílust külföldi mesterek hozták be Ukrajna területére. Rokokó stílusban épült Kijevben a Szent András-templom (Bartolomeo Rastrelli tervei alapján), a Lvivi Szent György-székesegyház (M. Urbanik és J. de Witte alkotása) és a bucsaci városháza (Bernardo Meretyn műve).

A XVIII. század második felében ukrán földön is megjelent a **klasszicizmus**, mely a XIX. század közepéig volt uralkodó stíluster-

■ Szentháromság-székesegyház (Szamara)

■ Szent András-templom (Kijev)

■ Szent György-templom (Lviv)

téneti korszak és korstílus. Olyan művészeti irányzat volt, amely az antik hagyományokat tartotta követendő példának. Szigorú klasszicista formák jellemzik Kirilo Rozumovszkij palotáit Baturinban, Pocspeben, Jahotinban és Hluhivban, melyeket Charles Cameron skót építész tervezett.

Az ukrán mesterek nem felejtették el a fatemplom-építészeti titkait, amelynek felülmúlhatatlan emléke a Szamarban (ma Novomoszkovszk, Dnyepropetrovszki terület) található Szentháromság-székesegyház. Magassága 65 méter. 1773–1779 között építették **Jakim Pohrebnjak** népi építőmester tervei alapján. Ez az egyetlen kilencpólós fatemplom Ukrajna területén.

Sikeresen fejlődött ebben az időben a szobrászat. Nagy népszerűségnek örvendett Balparti Ukrajnában **Szisztoj Salmatov** fafaragó. Ő alkotta meg a Mharszkij kolostor, a romnai Mária Oltalma- és a poltavai Kereszt Felmagasztalása-székesegyházak ikonosztázainak szoborkompozícióit.

A nyugat-ukrán földek leghíresebb szobrásza a XVIII. század második felében **Johann Georg Pinzel** volt. A művész legjelentősebb alkotásai *Szent Leó és Afanaszj* valamint *Sárkányölő Szent György* szoborkompozíciói a lvivi Szent György-székesegyházon. Neki tulajdonítják a bucsacsi városházát díszítő szoborfigurákat, a horodeci templom szobrait és a lvivi Szent Márton katolikus székesegyház feszületét is.

A XVIII. század 60-as éveitől a galíciai szobrászatban a főszerepet a helyi mesterek játszották. Ide sorolhatjuk Sz. Sztazsevszkijt, M. Filevicset, P. Polejovszkijt, I. Obrockijt. Mindannyian rokokó stílusban alkottak. Műveik díszítik többek között a lvivi Szent György- és a Latin-székesegyházakat. Művészetükben a valóság-hű ábrázolásmód nagyfokú szentimentalizmussal ötvöződik.

8 Festészet és grafikus művészet. A korszak festészete a rokokó hatása alatt fejlődött. Az ukrán portréfestészet azonban megőrizte a barokk stílus jellemzőit is, amelyek ünnepélyességükkel és pompájukkal tűnnek ki. Mesterművekként tartja számon az utókor *O. Kovpak* ezredes, *Balabuha* kijevi polgár, *A. Poletika* katonatiszt, *Sz. Szulima* perejaszlavi ezredes és *J. Sijan* portréit.

A kor híres grafikusművésze volt **Hrihorij Levickij-Nyisz** (1697–1769).

Jelentős sikereket értek el a metszetkészítés terén a pocsajivi nyomda rézmetszői – **Adam** és **Joszip Hocsemszkijek**. Adam nem-

csak egyházi könyveket illusztrált, hanem Ukrajna első orvosi kézi-könyvét is, amelyet A. Krupinszkij írt és 1774-ben adtak ki Lvivben.

Az ukrán festőművészet legeredetibb alkotásai közé sorolhatjuk azoknak az ismeretlen mestereknek a munkáit, akik sajátos módon ábrázolták a korabeli életet. Ezekről a képekről M. Zaliznyak és I. Honta, az opriskok és hajdamakok vezérei köszönnek vissza ránk. Különleges alkotásnak számít a *Bohdan az ezredekkal* című festmény, amely az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújának állít örök emléket.

Egy letűnt kor jelképe *Mamaj kozák* képe, amelyen egy magányos kozák látható a puszta közepén. Régi idők dicsőségére emlékezik és szomorúsággal tölti el lelkét népe sanyarú sorsa.

! **Következtetések.** A XVIII. század második felében az ukrán kultúra tovább fejlődött a korábbi korok hagyományait követve.

▶ Az ukrán szellemi életben megjelenik H. Szkovoroda, akinek a munkássága világtörténelmi jelentőségű.

▶ A XVIII. század végén az ukrán kultúra fokozatosan elveszti nemzeti sajátosságait, híres személyiségeit Moszkvába csábítják és megjelennek benne a vidékiesség első jelei is.

? Kérdések és feladatok

1. Jellemezzétek az oktatás fejlődését az ukrán földeken a XVIII. század második felében!
2. Milyen változások történtek ebben az időben a Kijevi Mohila Akadémia fejlődésében?
3. Hogyan fejlődött a könyvnyomtatás?
4. Nevezzétek meg az ukrán kultúra jeles képviselőit a XVIII. század második felében!
5. Foglald össze a korabeli természettudomány főbb vívmányait!
6. Ismertesd a korabeli zeneművészet eredményeit!
7. Milyen építészeti stílusok voltak ekkor elterjedtek az ukrán földeken?
8. Jellemezzétek az irodalom fejlődését a XVIII. század második felében! Milyen tények tanúskodnak arról, hogy az irodalmi alkotások a korabeli élet eseményeit ábrázolták?
9. Értelmezzétek Szkovoroda híres mondását: „A világ kergetett engem, de sohasem ért utol.”!
10. Hogyan ábrázolta a rokokó azokat a változásokat, amelyek a Hetmanátus életében mentek végbe a XVIII. század második felében?
11. Miért tartják a népi mesterek festményeit a korabeli valóság tükörképeinek?
12. Mivel magyarázható az ukrán zeneművészet fejlődésének színvonalassága?
13. Készítsetek rövid beszámolót H. Szkovoroda életéről és kétségtelen hozzájárulásáról az ukrán filozófia fejlődéséhez!
14. Töltsétek ki a füzetben *Az ukrán kultúra a XVIII. század második felében* táblázatot, amelynek tartalmaznia kell a kultúra ágazatait, eredményeit, a híres személyiségek neveit!

Gyakorlati foglalkozás. A XVII–XVIII. század kozák krónikái mint történelmi forrásművek

- ▶ **1.** Milyen művészeti stílus volt uralkodó a XVIII. században? **2.** Milyen kifejezéssel lehetne leginkább jellemezni az ukrán kultúra fejlődését a XVIII. század második felében: hanyatlás, virágzás, emelkedettség?

Cél: az átvett tananyag összegzése és begyakorlása.

Előkészítő feladatok a gyakorlati foglalkozáshoz: ismételjétek meg a 28. és 33. §-t és készítsetek egy 5–6 diából álló prezentációt *Az ukrán kultúra a XVIII. században* címmel!

A munka menete

1. Alakítsatok kis csoportokat, és beszéljétek meg a prezentációban látottakat, majd közöljétek következtetéseiteket az osztállyal!
2. Ismerkedjétek meg az alábbi szöveggel, válaszoljatok a kérdésekre!

A XVIII. század második felében az ukrán irodalom egy sor olyan alkotással gazdagodott, amelyeket gyűjtőnéven **kozák krónikáknak** nevezünk. Azért kapták ezt a nevet, mert kozák környezetben születtek és a kozák korról szólnak. Tartalmuk és formájuk alapján történelmi tanulmányoknak is mondhatók, ugyanis szerzőik saját megfigyeléseiken túl régi krónikákat, naplókat, kortársak feljegyzéseit és a hozzáférhető hivatalos okiratokat is felhasználták művük megírásához. Ezek a krónikák tehát fontos történelmi és történelemtudományi forrásművek is egyben. Különleges alkotások, amelyek a fejedelmi korok hagyományai és a modernebb forrásmű-kutatások alapján íródtak. Többségük az ukrán nép XVII. század közepén zajló nemzeti-felszabadító háborújáról szól. Tartalmasan tudósítanak a kor eseményeiről a következő alkotások: *Szamovigyec krónikája*, *Hrihorij Hrabjanka krónikája* és *Szamijlo Velicsko krónikája*. Mindhárom évkönyv híven ábrázolja az ukrán hetmani-kozák állam létrejöttének és megerősödésének folyamatát.

Szamovigyec krónikája – a legrégebbi kozák krónika. Az 1648–1702 közötti eseményeket dolgozza fel. Szerzője valószínűleg Roman Rakuska-Romanovszkij főkincstárnok, a hanyatlás időszakának egyik jeles személyisége. A mű a népnyelvre hasonlító irodalmi óukrán nyelven íródott 1702 körül.

Hrihorij Hrabjanka krónikája – a második nagy kozák krónika. Hagyacsban írták ószláv nyelven. A történelmi eseményeket a kezdetektől I. Mazepa bukásáig, valamint I. Szkoropadszkij hetmanná választásáig meséli el. Jelentős figyelmet szentel Bohdan Hmelnickij nemzeti-felszabadító háborújának.

Szamijlo Velicsko krónikája – a legmeghatározóbb kozák krónika. Irodalmi óukrán nyelven jegyezték le. Négy kötetből áll és az 1648–1700-as évek közötti időszakot taglalja. A mű kézírata az idők folyamán megsérült, különösen az első része, a vége pedig teljesen eltűnt. A tíz hetman portréja mellett megismerkedhetünk benne több dokumentummal és irodalmi alkotással is. A szerző gyakran tulajdonítja saját gondolait történelmi személyiségeknek, ezért a krónikát kritikus szemmel kell olvasnunk. Ezt az évkönyvet előszeretettel használták forrásműként nemcsak a történészek, hanem az irodalomárok is, többek között Tarasz Sevcsenko.

- ? 1. Miért szenteltek olyan nagy figyelmet a kozák krónikák Bohdan Hmelnickij nemzeti-felszabadító háborújának? Milyen céllal íródtak ezek a művek? 2. A kozák krónikák inkább történelmi vagy irodalmi alkotások? 3. Elmondhatjuk-e róluk, hogy barokk stílusban íródtak?

3. Sikerült-e elérnetek az óra elején megfogalmazott célt a témával kapcsolatban?

Szülőföldünk a XVIII. század 20–90-es éveiben

I. Szülőföldünk területi-közigazgatási és történelmi-néprajzi fejlődése

1. Jellemezzétek vidéketek közigazgatási-területi felépítését a XVIII. században!
2. Milyen új települések jelentek meg a XVIII. században?
3. Vannak-e vidéketeken olyan települések, melyek neve kapcsolatba hozható a XVIII. század eseményeivel? Mi tudsz nevük eredetéről?
4. Milyen volt a városotok/falutok ebben az időszakban?

II. Társadalmi-gazdasági élete

1. Mit tudtok szülőföldetek gazdasági életéről abban az időben?
2. Milyen növényeket termesztettek leginkább az adott időszakban?
3. Hogy fejlődött a kézművesség és a kereskedelem?
4. Határozzátok meg vidéketek gazdasági életének hasonló és eltérő vonásait Ukrajna más régióival!
5. Mit tudtok szülőföldetek népességének társadalmi helyzetéről az adott korban?
6. Keressétek fel a hozzátok legközelebbi helytörténeti múzeumot, készítsetek beszámolót annak anyagai alapján szülőföldetek életéről a XVIII. században!

III. Kulturális és szellemi élete

1. Mit tudtok szülőföldetek lakosságának vallási életéről a XVIII. században?
2. Nevezzétek meg az ukrán kultúra és szellemi élet azon személyiségeit, akik a szülőföldeteken éltek! Mivel járultak hozzá a kultúra fejlődéséhez?
3. Milyen kulturális műemlékek vannak vidéketeken a XVIII. századból? Készítsetek az egyikről rövid ismertetőt!
4. Határozzátok meg vidéketek kulturális és szellemi életének hasonló és eltérő vonásait Ukrajna más régióival!
5. Emlékezzetek vissza olyan ukrán irodalmi alkotásokra, amelyekben vidékekről van szó az adott korban! Hogyan éltek akkor az emberek?

IV. Katonai-politikai események

1. Voltak-e a vidéketeken olyan katonai események, amelyek a XVIII. században mentek végbe?
2. Vannak-e adataitok olyan személyekről, akik részt vettek ezekben a viharos eseményekben?
3. Keressétek fel a hozzátok legközelebbi helytörténeti múzeumot, készítenek beszámolót annak anyagai alapján szülőföldetek híres szülöttéről, akik részt vettek ennek az időszaknak a katonai-politikai eseményeiben!

Összegző kérdések *Az ukrán földek a XVIII. század 20–90-es éveiben c. fejezethez*

1. Soroljátok fel Ukrajna történetének legfontosabb eseményeit a XVIII. században! Válaszotokat indokoljátok meg!
2. Magyarázzátok meg a fogalmakat és kifejezéseket: *Kisorosz Kollégium, hajdamakok, opriskok, kolijivcsina, palánka, a Zaporozzsjai Had szabad földjei, Új Szics, Dunántúli Szics, kozák krónikák, jobóság!*
3. Nevezzétek meg a kor meghatározó történelmi személyiségeit! Mivel gazdagították a XVIII. század történelmét?
4. Oldjátok meg a feladatokat a történelmi térkép segítségével! 1) Nevezzétek meg a térképen azokat az új területeket, amelyeket a XVIII. században benépesítettek az ukránok! 2) Keressétek meg a térképen azokat az ukrán régiókat, amelyek a XVIII. század második felében más országok kötelékébe kerültek! 3) Mutassátok meg, hol volt a Zaporozzsjai Szics a XVIII. században! 4) Keressétek meg a térképen a hajdamak és oprisk mozgalmak központjait és a kolijivcsina által érintett területeket! 5) Mutassátok meg a térképen a korszak meghatározó történelmi eseményeinek helyszí-

- neit (nemzeti-felszabadító mozgalom, orosz–török háborúk)! 6) Milyen közigazgatási-területi változások történtek ebben az időben?
5. Készítsétek el *Az ukrán földek társadalmi-gazdasági és politikai helyzetének sajátosságai a XVIII. század második felében* téma kibővített vázlatát!
 6. Értékeljétek D. Aposztol és K. Rozumovszkij hetmanok, P. Kalnisevskij kosatamán, M. Zaliznyak, I. Honta, O. Dovbus népvézeérek és H. Szkovoroda filozófus tevékenységét! Beszéljétek meg ezt párban, majd dolgozzatok ki közös álláspontot!
 7. Határozzátok meg az ukrán kozákság, a Zaporozsjai Szics és a Hetmanátus helyét, illetve szerepét Ukrajna történetében! Beszéljétek ezt meg csoportban!
 8. Véleményetek szerint, melyek voltak az ukrán kultúra legfőbb vívmányai a XVIII. században! Beszéljétek meg ezt csoportban! Magyarázzátok meg a véleményeteket!

Felkészítő tesztek *Az ukrán földek a XVIII. század 20–90-es éveiben* c. fejezet témazáró dolgozatához

1. Ki lett a hetman azután, hogy I. Mazepa átállt a svédek oldalára?

A I. Szamojlovics	B P. Orlik
C I. Szkoropadszkij	D D. Aposztol
2. A felsoroltak közül, ki volt a kozák krónikák egyik szerzője?

A H. Szkovoroda	B Sz. Velicsko
C I. Hrihorovics-Barszkij	D V. Borovikovszkij
3. D. Aposztol hetmanátusának évei?

A 1700—1721	B 1709—1722
C 1727—1734	D 1750—1764
4. Milyen kulturális ágazat művelői voltak M. Berezovszkij, D. Bortnyanszkij, A. Vedel?

A színház	B irodalom
C zene	D festészet
5. Mikor lettek egyenjogúak a kozák főtisztek az orosz nemesekkel?

A 1764	B 1775	C 1783	D 1785
--------	--------	--------	--------
6. Melyik volt az utolsó Zaporozsjai Szics?

A Kamjankai Szics	B Oleski Szics
C Új Szics	D Csortomliki Szics
7. A kolijivcsina kezdetének éve Jobbparti Ukrajnában?

A 1750	B 1764	C 1768	D 1775
--------	--------	--------	--------

8. Ki volt az opriskok vezére a XVIII. században?
A U. Karmeljuk **B** O. Dovbus
C L. Kobilica **D** M. Stoljuk
9. Mikor számolta fel II. Katalin rendeletileg a Hetmanátust?
A 1709 **B** 1727 **C** 1764 **D** 1775
10. Hányszor osztották fel a XVIII. században a Rzeczpospolitát?
A egyszer **B** kétszer
C háromszor **D** négyszer
11. Kik ellen harcoltak a hajdamakok?
A a lengyel urak ellen **B** az orosz nemesek ellen
C a tatár kánok ellen **D** a török szpáhik ellen
12. Mikor szüntette meg II. Katalin rendeletileg a Krími Kánságot?
A 1768 p. **B** 1771 p. **C** 1775 p. **D** 1783 p.
13. Párosítsátok a történelmi személyiségeket és rövid jellemzésüket!
1. P. Kalnisev-szkij	A A hajdamak mozgalom kolijivcsina felkelésének egyik vezére
2. Sz. Palij	B Az opriskok egyik vezére
3. O. Dovbus	C Annak a kozákfelkelésnek az egyik vezére, amelyet második Hmelnickij felkelésnek neveztek
4. M. Zaliznyak	D A Zaporozsjai Szics kosatamánja
E Kosatamán, aki átállt Mazepa oldalára
14. Állítsátok az eseményeket megfelelő időrendi sorrendbe!
A A hetmani cím végleges eltörlése
B A Krími Kánság megszüntetése
C A Zaporozsjai Szics felszámolása
D A Rzeczpospolita megszüntetése
15. Mik voltak az első Kisorosz Kollégium (1722–1727) fő feladatai? (Válasszatok ki 3 állítást!)
1. A hetman és a Zaporozsjai Szics kosatamánjának a kinevezése
 2. A hetman és a főtisztviselők tevékenységének a megfigyelése
 3. Az orosz hadsereg tisztjeinek és katonáinak az elhelyezése
 4. Az adók megállapítása és beszedése az orosz kincstár számára
 5. Az orosz közigazgatási-területi beosztás kialakítása
 6. Kapcsolatok létesítése más országokkal
 7. Az egyházak tevékenységének ellenőrzése a Hetmanátus területén

ÖSSZEZÉS

Ukrajna a kora modern korban, része és hozzájárulása az összeurópai örökséghez

A 8. osztályban Ukrajna történetének azokat az eseményeit tanulmányoztatók, amelyek a XVI–XVIII. században mentek végbe. Az ukrán történelemnek ezt az időszakát hagyományosan **kozák kornak** nevezik. Ez az elnevezés azonban jelentősen leszűkíti a korszak megértésének lehetőségét. Azokra az eseményekre utal csak, amelyek a kozáksággal vannak kapcsolatban, a többit viszont figyelmen kívül hagyja. Az ismert ukrán történész, I. Liszjak-Rudnyickij azzal a javaslattal állt elő, hogy a XVI–XVIII századi ukrán történelmet tanulmányozzák párhuzamosan az európai folyamatokkal. Az európai történetírás ezt az időszakot **kora újkornak** vagy **kora modern kornak** nevezi. Az európai történészek a kora újkor tanulmányozása során nagy figyelmet fordítanak az ipar fejlődésére, a piaci viszonyok kialakulására, az új társadalmi csoportok és osztályok létrejöttére, a politikai szabadságjogok elterjedésére, a demokrácia megszilárdulására és az új jelenségek megjelenésére a művészetekben.

Ebben a tanévben megtanultatok mindent a XVI–XVIII. század történéseiről. Hogy gondoljátok, valóban kora modern kornak nevezhetjük Ukrajna történetének ezt az időszakát? Mindenképp, igen. Európa népeihez hasonlóan, az ukrán kiváltságos társadalmi csoportokon belül is kialakult az egy néphez tartozás érzése, amelynek közös a nyelve, történelme, sorsa. A XVIII. század végén ez a gondolat az ukrán nemzeti újjászületés kibontakozásához vezetett. A XVI–XVII. század vallási mozgalmi és kozák háborúi a nemzeti öntudatra ébredés megnyilvánulásai voltak, akárcsak az öreg kontinens országaiban (Angliában, Franciaországban, Németalföldön stb). Meghatározó szerepet játszott ebben a folyamatban az **ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja** Bohdan Hmelnickij vezetésével és az ukrán kozák állam, a **Zaporozsjai Had** (1649–1764) létrejötte. A nemzeti újjászületés időszakában ez a két érv szolt leginkább az ukrán államiság helyreállításának létjogosultsága mellett.

A kora újkorban Ukrajna része lett az egységes gazdasági térségnek, amely Európában jött létre a tőkés viszonyok alapján.

Ukrajna volt ebben az időben Európa legfőbb mezőgazdasági szállítója. A **majorságok** létrejötte és a **jobbágyrendszer** bevezetése ennek a történelmi folyamatnak a velejárói. A robotoltató gazdaságok mellett Ukrajnában olyan gazdálkodási formák is fejlődésnek indultak, amelyek a farmergazdaságokra emlékeztettek. Ezeknek a gazdálkodási formáknak köszönhetően sikerült az ukrán parasztoknak meghódítani a Vad mezőt (Zaporozzsja, Szloboda Ukrajna) és később más földeket.

Ukrajna részese volt az emberi jogok és demokratikus államigazgatási formák kialakulásának Európában. Ékes bizonyítékai ennek a Zaporozzsjai Szics demokratikus rendszere, a kozák főtisztek választhatósága, a nemesi demokrácia elemeinek beépítése a Hetmanátus államrendszerébe, de különösen Pilip Orlik alkotmánya. A kozák alkotmány évtizedekkel megelőzte az USA Alkotmányát és a francia *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát*.

A keresztény civilizáció részeként Ukrajnát sem kerülte el a **reformáció** és az **ellenreformáció**. Ezeknek az eszméknek a hatása alatt átalakult az egyházi élet. A pravoszláv egyházi testvériségeknek és Petro Mohila metropolita reformjainak köszönhetően az ukrán pravoszláv egyház közelebb került a néphez. Ebben az időben jött létre a **görög katolikus egyház**. Kezdetben a társadalom nagyobb része az ősi hit elárulásával vádolta az uniátusokat, de később ez az egyház lett az ukrán felszabadítási harc központja.

Az ukránok egyik legnagyobb vívmánya ebben az időben a **kozák barokk** kialakulása volt, amely ukrán földön létrejött sajátos művészeti stílus az építészetben, képzőművészetben, irodalomban. Fénykorát Ivan Mazepa és utódai idején élte.

A XVI–XVIII. században az ukránok bekapcsolódtak a modernizációs folyamatokba, amelyek a mai ukrán nemzet alapjai lettek.

Kérdések és feladatok

1. A történelem melyik időszakát nevezzük kora újkornak? 2. Hogyan hatottak a modernizációs folyamatok az ukrán társadalom fejlődésére?
3. Soroljátok fel az ukrán nép vívmányait a XVI–XVIII. században!
4. Miként befolyásolta a modernizációs folyamatokat Ukrajna Moszkvához csatolása? 5. Milyen szerepet játszott a kozákság az ukrán történelemben?

Útmutató az önálló munkához

Hogyan kell elsajátítani a paragrafusokat

- I. Olvassátok el a paragrafus címét, majd ismerkedjétek meg a tartalmával! Vizsgáljátok meg, a paragrafus címe tükrözi-e a tartalmat! Ellenőriztétek, megértettétek-e az anyagot!
- II. Értelmeztétek a paragrafusban előforduló ismeretlen szavakat és kifejezéseket! Különösen figyeljétek oda a szövegben kiemelt dátumokra, nevekre, fogalmakra, következtetésekre!
- III. Kapcsoljátok össze az órán hallottakat a paragrafusban olvasottakkal!
- IV. Ha az új anyag elsajátítása során utalást találtok egy korábban tanult paragrafusra, lapozzatok vissza, és ismételjétek meg!
- V. Amennyiben kérdések merülnek fel bennetek a paragrafusban olvasottakkal kapcsolatban, vagy másképp értelmeztétek a fogalmakat és eseményeket, válaszokat a pótirodalomban keressetek!
- VI. Úgy tudjátok lemérni, mennyire értettétek meg az óra anyagát, ha elisméltitek a paragrafus tartalmát a tankönyv használata nélkül. Készíthettek a paragrafushoz először rövid vázlatot is, amit felhasználhattok a tartalom elmondásakor. Másodszor próbáljátok meg vázlat nélkül elmondani.
- VII. Válaszoljatok a paragrafus végén található kérdésekre, és oldjátok meg a feladatokat is!

Hogyan kell vázlatot készíteni

- I. Figyelmesen olvassátok el a szöveget, amelyikhez vázlatot akartok készíteni!
- II. Válasszátok ki belőle azt a részt, amelyik illik a vázlat témájához!
- III. Osszátok bekezdésekre, foglaljátok össze mindegyik tartalmát egy mondatban, és írjátok be a füzetbe!
- IV. Mielőtt befejeznétek a vázlatot, ellenőriztétek, a szöveg minden gondolata tükröződik-e benne!

Hogyan készül a történelmi portré

- I. Vizsgáljátok meg, hogyan formálódott a történelmi hős (hősnő) személyisége!
 1. Mikor, és hol született?
 2. Hol, és milyen körülmények között élt, nevelkedett, tanult?
 3. Hogyan formálódtak a nézetei?
- II. Vizsgáljátok meg, milyen személyes tulajdonságai és jellemvonásai vannak a történelmi hősnek (hősnőnek)?
 1. Hogyan befolyásolták a történelmi hős (hősnő) jellemvonásai tevékenységét?
 2. Milyen jellemvonásai tetszenek nektek, és melyek nem?

- III. Jellemezzétek a történelmi hős (hősnő) tevékenységét!
 1. Mivel foglalkozott élete során?
 2. Miben volt sikeres, és miben kevésbé?
 3. Milyen néprétegek támogatták tevékenységét, és melyek nem? Miért?
 4. Kik voltak a harcostársai, és kik az ellenfelei? Miért?
 5. Milyen következményei voltak tevékenységének?
 6. Miért emlékszik rá az emberiség még most is?
- IV. Foglaljátok össze a véleményeteket erről a történelmi hősről (hősnőről)!
 1. Milyen érzéseket kelt bennetek a tevékenysége?
 2. Hogyan viszonyultok az általa használt eszközökhöz és módszerekhez? Indokoljátok meg a véleményeteket!

Hogyan kell a forrásművet feldolgozni

- I. Állapítsátok meg a forrásmű eredetét!
 1. Ki a szerzője?
 2. Milyen történelmi körülmények között jött létre?
 3. Milyen formai és tartalmi sajátosságai vannak? (Egy kortárs elbeszélése a történelmi eseményről, egy kutató értékelése a történelmi eseményről vagy törvény, jogszabály.)
- II. Derítsétek ki, milyen feladatot kell teljesítenetek a forrásművel kapcsolatban! (Ha a forrásmű azt a célt szolgálja, hogy elmélyítse tudásotokat valamilyen történelmi jelenségről, emlékezzetek vissza, mit tudtok már amúgy is róla!)
- III. Olvassátok el az okmányt! Tisztázzátok az ismeretlen fogalmakat és szakszavakat!
- IV. Próbáljátok megoldani az okmányhoz tartozó feladatokat! Ha elsőre nem sikerül, olvassátok el még egyszer lassan az okmány szövegét, értelmezzétek mindegyik mondatát!

Hogyan kell beszámolót készíteni

- I. Olvassátok el a tankönyvnek azt az anyagát, amelyikről beszámolót kell készíteni!
- II. Készítsétek el a beszámoló előzetes vázlatát!
- III. Keressetek megfelelő irodalmat hozzá!
- IV. Ismerkedjétek meg a kiválasztott szakirodalom tartalmával és változtassatok, ha kell, a beszámoló vázlatán!
- V. A vázlat alapján készítsétek el írásban a beszámolót vagy annak rövid téziseit!
- VI. Gondolkozzatok el azon, hogyan lehetne felszólalásokat illusztrálni!
- VII. A beszámoló előadásakor igyekezzetek pontosan, helyesen és kifejezően beszélni!

TARTALOM

Tisztelt tanulók!	3
Bevezető	5

I. FEJEZET. Az ukrán földek a XVI. században

1. §. A társadalom szociális szerkezete és gazdasági élete	8
2. §. A lublini unió és hatása az ukrán földek fejlődésére	15
3. §. Az ukrán kozákság megjelenése és az első szicsek létrejötte	20
4. §. A Zaporozssjai Had. Kozák háborúk a XVI. század végén	25
Gyakorlati foglalkozás. A társadalmi rendek képviselőinek mindennapi élete	33
5. §. Vallási élet a XVI. században Ukrajna földjein	34
6. §. Ukrajna kultúrája a XVI. században. Az ukrán nyelv, oktatás, könyvnyomtatás és krónikairás fejlődése	39
7. §. Ukrajna kultúrája a XVI. században. Az építészet, képzőművészet és az iparművészet fejlődése	44
Összegző kérdések <i>Az ukrán földek a XVI. században c. fejezethez</i>	50
Felkészítő tesztek <i>Az ukrán földek a XVI. században c. fejezet</i> témazáró dolgozatához	50

II. FEJEZET. Az ukrán földek a XVI. század végén és a XVII. század első felében

8. §. A breszti egyházi unió és következményei	53
9. §. Az ukrán földek társadalmi-gazdasági fejlődése	57
10. §. A Krími Kánság	63
11. §. Kozák hadjáratok a XVII. század első negyedében. Petro Konasevics-Szahajdacsnij	68
Gyakorlati foglalkozás. Az ukrán kozákság harcművészete, szokásai és életmódja	74
12. §. Vallási élet a XVI. század végén és a XVII. század első felében	76
13. §. Kozák-parasztfelkelések a XVII. század 20–30-as éveiben	81
14. §. Ukrajna kultúrája a XVI. század végén – a XVII. század első felében. Az oktatás, krónikairás, irodalom és a könyvkiadás fejlődése	89
15. §. Ukrajna kultúrája a XVI. század végén – a XVII. század első felében. A színház, zene, építészet és képzőművészet fejlődése	94
Összegző kérdések <i>Az ukrán földek a XVI. század végén – a XVII. század első felében c. fejezethez.</i>	100
Felkészítő tesztek <i>Az ukrán földek a XVI. század végén – a XVII. század első felében c. fejezet témazáró dolgozatához</i>	101

III. FEJEZET. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén

16. §. A nemzeti-felszabadító háború kezdete	104
17. §. A nemzeti-felszabadító harc kibontakozása 1648–1649-ben	110
18. §. Az ukrán kozák állam – a Zaporozssjai Had létrehozása	117
19. §. Katonai-politikai események 1650–1653-ban	124
20. §. Az ukrán hetmani állam a nemzetközi kapcsolatok rendszerében	133
21. §. Katonai-politikai események 1654–1657-ben	141
Gyakorlati foglalkozás. Bohdan Hmelnickij mint politikus és ember	146

Szülőföldünk az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja éveiben a XVII. század közepén	148
Összegző kérdések <i>Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén c. fejezethez</i>	150
Felkészítő tesztek <i>Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén c. fejezet témazáró dolgozatához</i>	150
IV. FEJEZET. Az ukrán földek a XVII. század 50-es éveinek végén – a XVIII. század elején	
22. §. I. Vihovszkij hetmansága. A hetmani állam területi egységének felbomlása. Az andruszovói fegyverszünet	153
23. §. A Jobbparti és Balparti Hetmanátus a XVII. század 60–70-es éveiben	163
24. §. A jobbparti kozákok a XVII. század utolsó negyedében. Az ukrán kozák állam végleges felosztása Moszkva és a Rzeczpospolita között.	173
25. §. Szloboda Ukrajna és a Zaporozsjai Szics a XVII. század második felében. I. Szirko kosatamán.	178
Gyakorlati foglalkozás. A hanyatlás időszaka: okok és következmények	186
26. §. A Balparti Hetmanátus a XVII. század végén. Ivan Mazepa hetmanságának kezdete	187
27. §. Az északi háború és Ukrajna. Sz. Palij felkelése. Ivan Mazepa hetman lázadása a cári kormány ellen. P. Orlik és alkotmánya	196
28. §. Egyházi élet. Kultúra a XVII. század végén – a XVIII. század első felében.	206
Szülőföldünk a XVII. század 50-es éveinek végén a XVIII. század elején	218
Összegző kérdések <i>Az ukrán földek a XVII. század 50-es éveinek végén – a XVIII. század elején fejezethez</i>	219
Felkészítő tesztek <i>Az ukrán földek a XVII. század 50-es éveinek végén – a XVIII. század elején c. fejezet témazáró dolgozatához</i>	220
V. FEJEZET. Az ukrán földek a XVIII. század 20–90-es éveiben	
29. §. Az Orosz Birodalom gyarmatosító politikájának a felerősödése. A hetmani hatalom megszüntetése	223
30. §. Balparti és Szloboda Ukrajna. A Hetmanátus felszámolása	229
31. §. Dél-Ukrajna. A Zaporozsjai Szics megszüntetése	235
32. §. Jobbparti Ukrajna és a nyugat-ukrajnai földek a XVIII. század második felében. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító harca	244
33. §. Ukrajna kultúrája a XVIII. század második felében	252
Gyakorlati foglalkozás. A XVII–XVIII. század kozák krónikái mint történelmi forrásművek	261
Szülőföldünk a XVIII. század 20–90-es éveiben.	262
Összegző kérdések <i>Az ukrán földek a XVIII. század 20–90-es éveiben c. fejezethez</i>	263
Felkészítő tesztek <i>Az ukrán földek a XVIII. század 20–90-es éveiben c. fejezet témazáró dolgozatához</i>	264
Összegzés. Ukrajna a kora modern korban és hozzájárulása a összeurópai örökséghez	266
Útmutató az önálló munkához	268

Bejegyzések a tankönyv használatáról

Sor- szám	A tanuló neve	Tanév	A tankönyv állapota	
			a tanév elején	a tanév végén
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

**Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Переклад з української мови
Перекладач *Мага Василь Васильович*

Угорською мовою

Зав.редакцією *А. А. Варга*
Редактор *О. О. Дебрецені*
Коректор *Г. М. Турканич*

При оформленні підручника використані джерела,
викладені у вільному доступі в мережі Інтернет.

Формат 70×90/16.

Ум. друк. арк. 19,89. Обл.-вид. арк. 25,9.

Тираж 2160 пр. Замов. № 31.

Державне підприємство
„Всеукраїнське спеціалізоване
видавництво „Світ”

79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014

www.svit.gov.ua

e-mail: office@svit.gov.ua